

2009 OKT 15.

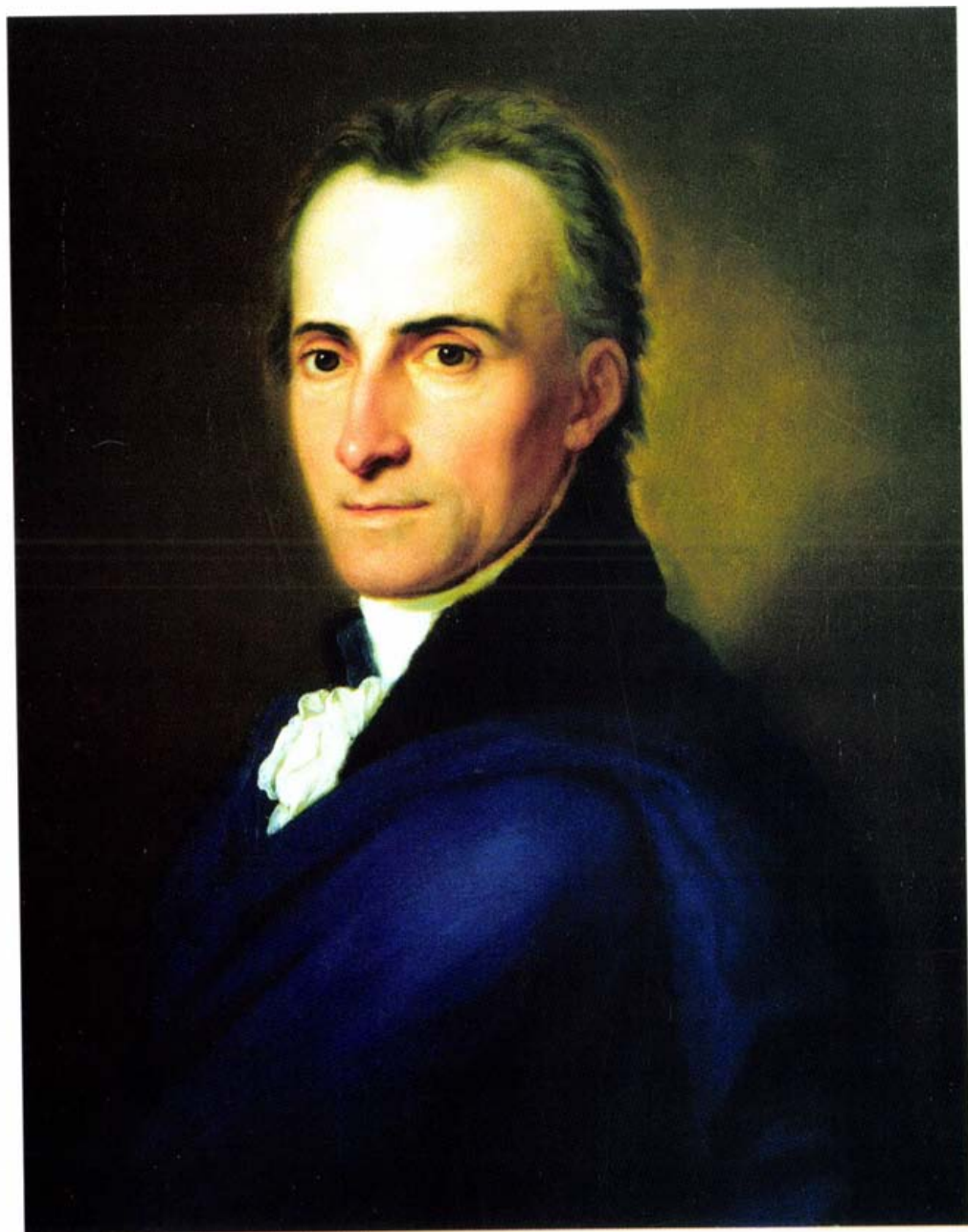


55983
93/99 FI H49
2009/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVII. ÉVFOLYAM



HONISMERET

XXXVII. évfolyam • 5. szám
2009. október

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVEISEG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik
az
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
a
Magyar Nemzeti Múzeum
és a
Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
EIO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Bakos István dr. művelődéskutató, Budapest
Balogh Lajos dr. nyelvész, Budapest
Bényei Miklós dr. ny. megyei könyvtárigazgató,
Debrecen
Birck Edit dr., a Magyar Irodalmi Hagyományápolók
Országos Egyesületének elnöke, Budapest
Bíró Ferenc dr. nyelvészprofesszor, Budapest
Boros László dr. ny. főiskolai tanár, Sárospatak
Csorba Csaba dr. ny. főiskolai docens, Szolnok
Debreczeni Droppán Béla történész-levéltáros,
Budapest
Diószegi György Antal dr. jogtanácsos, helytörténész
Dukrét Géza tanár, Nagyvárád
Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Fleisz János dr. egyetemi tanár, Nagyvárád
Hajdú Mihály dr. ELTE professzor emeritus,
Budapest
Halász Péter, az MMIKL főtanácsosa, Budapest
Harangozó Imre tanár, Újkígyós
Hegedűs Éva tanár, Pécs
Huszár János ny. vezető szakfelügyelő, Pápa
Kiss Endre József dr. könyvtárigazgató, Sárospatak
Kiss Jenő dr. egyetemi tanár, Budapest
Kolta László dr. ny. középiskolai tanár, Bonyhád
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár
M. Pázmány Kata művelődésszervező, Budapest
Mirk László tanár, Csíkszereda
Németh Tibor könyvtárvezető, Celldömölk
Nyíri Péter tanár, Sátoraljaújhely
Rásky Mihályné ny. szakfelügyelő, Felsőörs
Róbert Péter egyetemi docens, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Selmeczi Kovács Attila dr. néprajzkutató, Göd
Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós
Sípos Csaba dr. ny. tudományos főmunkatárs,
Kaposvár
Székely András Bertalan dr., az OKM vezető
főtanácsosa, Budapest
Székely Gábor történész, Kecskemét
Tittmann János dr. polgármester, Dorog
Viga Gyula dr. múzeumigazgató-helyettes, Miskolc

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón Donát János Dániel (1744–1830)
Kazinczy Ferencről 1812-ben készült képe látható.

TARTALOM

Halász Péter 70 éves	3
Hogyan él ma nyelvében a nemzet? (<i>Halász Péter</i>).....	15
<u>Bél Mátyás-díjasok vallomása az anyanyelvről</u>	
<i>Dr. Kovács Dániel</i> : „Anyanyelvünk állapota: nemzetünk erkölcsi hanyatlásának jele”	17
<i>Dr. Lukács László</i> : Nyelvében, kultúrájában él magyar nemzetünk a Kárpát-medencében	18
<i>Dr. Viga Gyula</i> : „Az egész nyelvi tradíció megőrzése mozgalmat kívánna”	20
<i>Dr. Selmeczi Kovács Attila</i> : „A honismereti mozgalom létevel szolgálja anyanyelvünket”	21
<i>Dr. Bényei Miklós</i> : A Honismeret folyóirat indíthatna nyelvművelő rovatot	21
<i>Rásky Mihályné</i> : „Anyanyelvünk sorsa az iskolákban, a munkahelyeken, az utcán, a piacon dől el”	22
<i>Dr. Csorba Csaba</i> : „Anyanyelvünk tudásának szintje meghatározza személyiségünket”	23
<i>Huszár János</i> : „A nyelvhasználat baljós jelensége a nyelvi durvaság terjedése”	24
<i>Sípos Csaba</i> : „Nyelvünk elsatnyulásában közrejátszik az internet és az e-mail”	25
<i>Dr. Kolta László</i> : „Van véleményem a magyar nyelv züllesztéséről!”	25

ÉVFORDULÓK

<u>Kétszázötven esztendeje született Kazinczy Ferenc</u>	
A nemzettudattól a nyelvművelésig Kazinczy nyomdokain (<i>Kiss Endre József</i>).....	26
Kazinczy Ferenc Tübingiai pályairata a magyar nyelvről (<i>Biró Ferenc</i>).....	30
Tessedik széphalmi akácfája (<i>Fehér József</i>).....	38
150 éve így ünnepelték – Kazinczy-megemlékezések 1859-ben (<i>Debreczeni Droppán Béla</i>)	39
Bél Mátyás emlékezete (<i>Csorba Csaba</i>)	45
Százötven éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	57
<i>Gróf Mikó Imre</i> : Egyletet tehát mentől előbb...!	62
Szacsavay Imre mártírhalála (<i>Dr. Fleisz János</i>)	65
Kilencven esztendeje szállta meg Budapestet a román hadsereg (<i>Róbert Péter</i>)	67

ISKOLA ÉS HONISMERET

Kosztolányi Dezső: Kazinczy Ferenc	74
„Pécsett – magyarul” Anyanyelvi vetélkedő külhoni magyar diákoknak (<i>Hegedűs Éva – dr. Simor Ferenc</i>)	78
Iskolatörténeti kiállítás Pécs-Somogyban (<i>H. P.</i>)	80

EMLÉKHELYEK

A Magyar Nyelv Múzeuma történetének első fejezete (<i>Nyíri Péter</i>)	82
--	----

TERMÉS

Mire valók a nyelvjárások? (<i>Kiss Jenő</i>).....	86
Őt szép levél – A magyar nyelv szerepe Pázmány Péter vitairataiban (<i>M. Pázmány Kata</i>).....	90
A rác és a magyar nyelv békés együttélése Bátyán – Dr. Fehér Zoltán tanárral beszélget <i>Halász Péter</i>	92
A székelyföldi borvízforrások vizeinek és neveinek sokfélesége (<i>Mirk László</i>).....	96

HAGYOMÁNY

Az Ukkon pohár felmutatásának történelmi és szellemi gyökerei (<i>Dr. Diószegi György Antal</i>).....	101
A moldvai csángók magyar nyelvhasználatának tüneményéről (<i>Halász Péter</i>).....	105

Jövönket építjük, de múltunkat nem feledjük! – Honismereten alapuló örökségvezérelt városfejlesztés (<i>Dr. Tittmann János</i>)	110
--	-----

KRÓNIKA

Ördög Ferenc 75 éves (<i>Hajdú Mihály</i>)	113
Túra Kazinczy nyomában (<i>Birck Edit</i>)	118
Kazinczy Ferenc Emléklülés Érsemjénben (<i>Dukrét Géza</i>).....	120
A X. Kárpát-medencei református honismereti tábor (<i>Székely András Bertalan</i>).....	121
<u>In memoriam</u>	
Püski Sándor (<i>Bakos István</i>).....	123
A Palóc Társaság pályázata a Magyar Kultúra Napja tiszteletére	125

KÖNYVESPOLC

Helynévtörténeti tanulmányok 1–4. (<i>Balogh Lajos</i>)	126
Pesti János: Alsómocsoládi tájszótár (Kiss Jenő).....	127
Frisnyák Sándor–Gál András–Horváth Gergely (szerk.): A Zemplén-hegység földrajzi lexikona (<i>Boros László</i>)	128
Virt László: Márton Áron Breviárium (<i>Harangozó Imre</i>)	128
Tóth Sándor: A Hont-Pázmány nemzetség premontrai monostorai (<i>Székely Gábor</i>)	129
A Csalóközi Kiskönyvtár (<i>Csorba Csaba</i>)	130
Dávid Lajos–Klacsmányi Sándor (szerk.) Nagybánya és környéke (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	133
Bali János–Máté György: Talpfák. Néprajzi írások a vasútról (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	135
A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület rendezvényei, 2009	136
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	137
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2010/1.....	145

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

EMBER ÉS KÖRNYEZET: *Beluszky Pál*: Az Alföld települési és társadalmi viszonyai; *Patay István*: Tessedik szellemi öröksége; *Rémias Tibor*: A Tessedik hagyatéék Wellmann Imre szemszögéből; *Surányi Béla*: A paraszti gazdálkodás ökonómiaja a Kárpát-medencében; *Havassy Péter*: A Körösök vidékének történelmi földrajza és népei; *Tóth Albert*: A folyamszabályozás társadalmi hatásai; *Csasztyan András*: A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában. *Gáti József*: A magyar iparügy palotája; *László Barbara Jabu*: A Christkindl-járás hagyománya Szendehelyen; *Udvarhelyi Nándor*: Báthory András emlékhelyei Lengyelországban.

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, ezért a korrektúra megtagadásával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

HALÁSZ PÉTER 70 ÉVES

Mentegetőző előszó Halász Péter köszöntéséhez

Bizonyára ritkán fordul elő, hogy egy sajtóorgánumban a szerkesztő tudta nélkül jelennek meg írások. Hogy mégis előfordulhat, példa erre folyóiratunk e száma, ennek is az első fejezetében olvasható cikkek. Ezekkel a Honismeretet 1974-től gondozó kiváló kutatót és a honismereti mozgalom jeles személyiségét köszöntjük 70. születésnapja alkalmából.

E fejezetet kénytelenek voltunk titokban összeállítani, mert ismerve a szerkesztő szerénységét, tudtuk, hogy a dolgozatokat „visszadobta” vagy „elsüllyesztette” volna. Ezért a szerkesztőbizottság tagjai, a szerzők és a tördelő „összeesküdtek” és „becsempészték” a folyóiratba az alább olvasható köszöntőket.

Tisztelt Szerkesztő Úr! Szíves elnézését kérjük a szokatlan cselekedetért, hogy éber figyelmét kijátszva belekontárkodtunk munkájába! (Ígérjük, hogy ilyen legközelebb a 80. születésnapján fog előfordulni!)

Kedves Péter! Életed e jeles fordulóján kívánjuk, hogy Istenünk óvó figyelme kísérjen utadon még nagyon sokáig!

Hála József



Halász Péter születésnapjára

Sok embert ismerek, akiknél a kornak nincs jelentősége, mert a múltó idő nem csökkenti aktivitásukat, nem módosítja életvitelüket. Közéjük tartozik Halász Péter, akit most köszöntünk 70. születésnapján. Lehet, hogy alakján keletkezett némi súlytöbblet az évtizedek során, egyébként ugyanolyan mozgékony, s tettere kész, mint 35 évvel ezelőtt, amikor megismertem. Oldalán táskájával járja az országot, kutató és előadó, kezdeményező és szervező, ismerkedő és szerkesztő. Lényének sajátos vonása, hogy bár évei java részét kutatóként éli, két lábbal áll a magyar valóság talaján, mert nem a laboratórium csöndje, hanem az élet sűrűje lett munkálkodásának terepe, s mert nemcsak megismerni, hanem hatni is akart mindig.

Felvidéki lutheránus családi örökséggel indult, s bár Budapesten született, és a budai Toldy Gimnáziumban érettségizett, vonzotta a magyar vidék, ez vitte az Agrártudományi Egyetemre, ahol 1962-ben szerzett diplomát. Rövid szakmai gyakorlat után az Agrárgazdasági Kutatóintézet tudományos munkatársa lett, ahol agrárökonómiával, a kistermeléssel, a szövetkezeti élet és az elmaradott térségek kutatásával foglalkozott. Érdeklődése korán terelte őt az etnográfia területére, hiszen vizsgáló-

dásai során nemcsak a magyar mezőgazdaságban végbemenő változásokat figyelhette meg, hanem találkozott a paraszti társadalom hagyományos életmódjának maradványaival, anyagi és szellemi kultúrájával is. Az 1960-as években a *Magyar Néprajzi Atlasz* munkálataiba bekapcsolódva a moldvai csángók között gyűjtött, s mára a csángókutatásnak egyik legfelkészültebb, legeredményesebb művelője lett. Amikor négy éven át a Duna Televízióban főszerkesztői feladatot látott el, érvényesíthette tapasztalatait és kapcsolatait, a Magyar Művelődési Intézetben pedig 1992 óta végez képzési, továbbképzési, közművelődési szervező tevékenységet szoros együttműködésben a határon túli magyar kulturális szervezetekkel.

Tudós kutatóként elsősorban a Moldvában élő csángó népcsoport megismerésében, megismertetésében vállalt feladatot szívós következetességgel. Felkutatta és 1983–1987 között közzétette Magyarfalú, Lészped, Ónfalva, Klézse, Pusztina helyneveit, foglalkozott a csángók magyarságtudatával (1991). 1994-ben bőséges bibliográfiával áttekintette a moldvai csángók néprajzi kutatásának eredményeit és feladatait. Néprajzi leírásokat közölt *Bokréhába kötögetem* című (2002), hogy az írástudatlan csángó barátai helyett leírja sorsuk tragédiáját; monográfiai jelentek meg, melyek igen elismerő szakmai visszhangot váltottak ki (*A moldvai csángó magyarok hiedelmei*, 2005; *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*, 2007). Négy évtized gyűjtőmunkája szép eredményeket hozott az elszigeteltsége miatt hagyományos kultúráját napjainkig őrző népcsoport történetének, gazdálkodásának, társadalmi viszonyainak vizsgálatában. Kiterjedt a kutató figyelme a népi hiedelemvilágra is, amely, mint Halász Péter írja, „*át- meg átszövi a csángó ember egész életét, megelőzve a születését, és elkísérve a testi halál után is. Megismerve ezt a különös világot, tudománytörténeti értékén túl megsejthetünk valamit a kereszténység felvétele előtti idők szellemvilágából, s megérint bennünket a keresztény vallás középkori szemlélete, értékrendje és költészete... Számon tartották, mikor merről fúj a szél és melyiktől mit lehetett vámi, merről hallatszott az esztendő első mennydörgése, a hét melyik napján esett először a hó, mikor csordult meg az eresz, és egy avagy két fecskét láttak, amikor tavasszal először megpillantották ezeket a szent madarakat. Mindent felismertek, mindent megfigyeltek, eszükbe véstek, megjegyeztek, újra és újra elmondták egymásnak, hogy minden tudás fennakadjon és fennmaradjon a szájhagyomány pókháló finomságú, de hihetetlenül erős hálóján.*”

A csángó világ Halász Péter számára nem egyszerűen kutatási téma, hanem olyan sorskérdés, amely emberi, nemzeti felelősségünket érinti. *A Nem lehet nyugtunk...!* című, *Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról* alcímű kötete az ékes bizonyíték erre. Írásai képet adnak a csángók kutatásának múltjáról és jelenéről, életük politikai és egyházi meghatározottságáról, Európa árváinak mai ellentmondásos helyzetéről. Higgadtan néz szembe a történelemhamisítókkal, a román nacionalizmussal, s tudósít azokról a reményt keltő jelenségekről, amelyeket az okos, lelkes csángó fiatalok és az európai távlatok gerjesztenek. Halász Péter szemében nem kuriózum ez a világ, hanem természetes életkörnyezet, ez teszi szemléletét és mondandóját hitelessé, rokonszenvessé. Méltó elismerése munkájának a Magyar Néprajzi Társaságtól 2009-ben neki ítelt *Pro Ethnographia Minoritatum* – emlékérem kitüntetés.

Amikor a 70 éves Halász Pétert – főszerkesztői éberségét megkerülve – folyóiratunkban köszöntjük, akkor a kutatói életmű mellett nagy hangsúlyt kap az ünnepelt szerkesztői, mozgalmárszervező tevékenysége. A harminchetedik évfolyamát élő *Honismeret* megindítása Morvay Péter érdeme, a folyóirat arculatának, tartalmának kialakítása azonban egyértelműen ünnepeltünk nevéhez köthető. Ez áll az impresszumban nemes egyszerűséggel: „Szerkesztő: Halász Péter”, s bár rendszeresen és tudatosan bevonja a munkába a szerkesztőbizottságot, 1974-től az ő kiterjedt kapcsolatai mozgatják a szerzőgárdát, témaérzékenysége, valóságismerete határozza meg a lapszámok tematikáját. Sajátos periodikatípust kellett megteremtene: olyat, amely egyszerre vállalja a szakfolyóirat igényességét és törekszik a magazinok frissességére, oldottabb, közéleti hangvételére. Kevés folyóirat dicsekedhet olyan széles körű munkatársi gárdával, mint a miénk, s ez nagyrészt a főszerkesztő ember- és témaismeretének, kiterjedt kapcsolatainak köszönhető. Tudja, hol, miben, kire számíthat, s jól érzi azt is, miről érdemes, miről kell feltétlenül szólnunk. S ha az anyagiak korlátozzák is a lehetőségeket, az adott körülmények között a legteljesebb, a leggazdagabb megoldásokra törekszik.

Hasznára válik a szerkesztői munkának, ha valaki szakmai kompetenciája mellett közéleti vénával is rendelkezik, tehát kiváló kapcsolatépítő, közösséget formáló, feladatokat vállaló és adó személyiség. Az a tény, hogy Halász Péter 1968-tól 2009-ig titkárként, illetve elnökként irányítója volt a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának, 15 éve elnöke a Honismereti Szövetségnek, megalakulása óta titkára a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesületnek, cselekvő emberek mozgalmában olyan hálózat tengelyébe állítja személyét, amely ismertté, sok száz ember munkatársává teszi őt. Otthon van ő a Kárpát-medencében mindenütt, ahol a szülőföldjüket szerető magyar embe-

rek közösségei működnek. Folyóiratának tematikája is az egész látóhatár áttekintésére törekszik. Lan-
kadtalan szorgalommal gyűjti, olvassa, rendezi sajtó alá a honismereti dolgozatokat, s kéthavonta szí-
nes csokrot nyújt át az érdeklődő olvasóknak.

Ezúttal mi, a munkatársai szeretnénk neki születésnap csokrunkat átadni. Ezeket nem virágokból,
hanem baráti érzelmekből tesszük össze. Benne van a szakmai megbecsülés, a felelősségteljes szerep-
vállalás elismerése, a közös munkálkodás derűje és öröme, s ezek mellé kötjük a biztatást, hogy éltesse
Isten, alkosson sikerrel az emberi élet végső határáig!

Kováts Dániel

A néprajzkutató Halász Péter

Bármilyen különösen is hangzik, de az agrármérnök végzettségű Halász Péter néprajzi szakmai pá-
lyáját az Agrárgazdasági Kutatóintézetben alapozta meg, ahol 1966-tól huszonhat éven keresztül vég-
zett tudományos kutatómunkát. Munkahelyi feladatköre elsősorban a termelőszövetkezetek történetére,
a háztáji gazdaságok szerepére, valamint az elmaradt mezőgazdasági térségek fejlesztésére irányult.
Ezek a kutatásai sok olyan ismeretet rögzítettek, amit ma már lehetetlen lenne összegyűjteni, és ugyan-
akkor igényelték a szociográfiai és néprajzi szemléletet. Ilyen irányú érdeklődésének kibontakozásában
nagy szerepet játszott munkahelyi főnöke, Erdei Ferenc, akitől jelentős szociográfiai ismereteket sze-
rezhetett, amelyeket későbbi munkáiban kitűnően hasznosított.¹

Néprajzossá válásában azonban alapvetően egy másik fontos tényező játszott főszerepet. Erről leg-
utóbb a következőképpen vallott: *„Morvay Pétert éppen ötven esztendeje, 1959-ben ismertem meg,
amikor egyetemistaként bementem a Néprajzi Múzeum akkori, Könyves Kálmán körúton lévő épületé-
be, mert nagyapám szülőfaluja, Hollókő hagyományos paraszti gazdálkodásának ismeretanyagával*



¹ Vö. Balassa Iván: Halász Péter hatvanéves. Néprajzi Hírek 1999. 1–4. 132. old.

részt akartam venni az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázaton. A futó tájékozódásból, alkalmi beszélgetésből aztán évek során szoros szakmai és emberi kapcsolat, atya-fiú barátság, jegyvertársi szövetség lett, ami Morvay Péter 1994. február 23-án bekövetkezett haláláig tartott. Adjutánként mellette lehettem a néprajzi gyűjtőmozgalomban, az évenkénti gyűjtőtálalkozók szervezésében, később pedig a honismereti mozgalomban. Sokáig titkárkodtam mellette, amikor a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának elnöke volt, s amikor betegeskedett, én követtem ebben a tisztségben. Ugyancsak tőle vettem át 1974-ben a Honismeret folyóirat szerkesztői munkáját. Több alkalommal gyűjthettem vele és tanulhattam tőle közös gyűjtőútjainkon.”²

Azt a szakmai ismeretanyagot és szemléletmódot, amit atyai barátjától elsajátított, hamarosan a gyakorlatban is próbára tehetette, amikor az 1960-as évek közepén teljes intenzitással bekapcsolódott a Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőmunkájába, és egyedül vállalkozott a moldvai csángó falvakban mind a négy gyűjtőfüzet kitöltésére. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a páratlan méretű, emberpróbáló terepmunka, a néprajz minden témakörére kiterjedő adatgyűjtés formálta valójában olyan sokoldalúvá és igazán néprajzossá Halász Pétert.

A hatvanas évek végére mindezen tényezők együttesen alakították ki szaktudományos érdeklődését a magyarság nemzettudatát erősítő sokoldalú tevékenységgé, amely nemcsak néprajzi munkásságában, hanem az országos honismereti mozgalom szervező és irányító munkájában is tetet öltött. Későbbi munkakörrei, mint a Magyar Művelődési Intézet igazgatói, majd főtanácsosi (1992–1997), valamint a Duna Televízió betöltött főszerkesztői (1997–2000) pozíciói is lehetőséget nyújtottak – amit maximum ki is használt – a hazai és a határon túli magyarság érdekében való széles körű munkálkodásra. De maradéktalanul ezt a célt szolgálta a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya és a Honismereti Szövetség elnökeként, valamint a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület titkáráként.

Halász Péter sokrétű, nemzeti elkötelezettségű munkásságának csak egy szeletét jelenti a néprajzi terület. Elsősorban az a jelentős szervezőmunka fémjelzi tevékenységét, amit az önkéntes gyűjtők összefogásával, valamint az országos honismereti mozgalom irányításával valósított és valósít meg. Néprajzi tevékenységének áttekintéséhez szakmai publikációs munkásságát vehetjük alapul, mindenek előtt azokat a témaköröket, amelyek újat és meghatározót eredményeztek a hazai néprajzkutatás számára.

Korai munkahelyi feladatköre is közrejátszott abban, hogy a folklornál jóval nagyobb arányban a tárgyi néprajz, az anyagi kultúra területén végzett adatfeltáró és feldolgozó munkát. Erről tanúskodik az 1970-80-as években részvétele a Börzsöny és Tápíóvidék néprajzi kutatásában, melynek során addig kevésbé feltárt területekről a telekhasználat, a népi építkezés és a lakáskultúra témakörét dolgozta fel terjedelmes tanulmányokban.³ Ugyancsak ezekben az években közzét leírást a csángó épületekről és építésmódról.⁴ A településkutatással összefüggésben érdeklődése kiterjedt a helynevek, földrajzi nevek rögzítésére. Ennek eredményeként az 1970-es évek végétől hét moldvai csángó falu helynévanyagát adta közre az ELTE Magyar névtani dolgozatok kiadványsorozatának egy-egy önálló füzeteként (Szabófalva, Lészped, Ónfalva, Klézse, Pusztina, Lányik, Külsőrekecsin). Ezek a füzetek a néprajzkutatás számára is jól hasznosíthatóak.

Halász Péter igazi kutatási területe a moldvai csángó magyarok kultúrája. Több mint négy évtizede életcéljának tekinti a csángók népi műveltségének mind teljesebb körű feltárását és közreadását. E kutatásaiban Domokos Pál Péter tanítványának vallja magát, akihez szintén szoros baráti kapcsolat fűzte. 1966 óta foglalkozik a moldvai magyarok történelmével és néprajzával. Az atlasz-gyűjtéseket követően minden nyári szabadságát Moldvában töltötte. Elsősorban a helyneveket, a népi gyűjtőgyűjtést, a gazdálkodást, az állattartást, a naptári évhez kötődő szokásokat kutatta és kutatja. Ennek a sokrétű munkának alapvető feladata, hogy „a magyarság művelődéstörténetének a csángók között élő, rendkívül archaikus, már csak a legkeletibb népcsoportoknál megtalálható értékeit összegyűjtse, tőle telhetően feldolgozza, és lehetsége szerint eljuttassa a tudomány vérkeringésébe.”⁵ A mai napig tartó rendszeres gyűjt-

² Halász Péter: Morvay Péter, a Honismeret első szerkesztője. Honismeret 2009. 2. 22. old.

³ A népi építézet és a lakáshasználat változása a Börzsöny vidékén. *Suda Vilmoossal*. In: Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Studia Comitatusia 5. Szentendre, 1977. 309–355. old.; A Tápíó menti falvak telekhasználat és építkezésének változásai. In: A Tápíó mente néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Studia Comitatusia 15. Szentendre, 1985. 359–416. old.

⁴ „Az én édeszemnek dombon ülő háza”. *Tiszatáj* 1973. 8. 52–58. old.

⁵ Halász Péter: Bokréta kötetem vala. Budapest, 2002. 10. old.

tömunkájának indokát a következőkben adja: „*De még óriási lehetőséget jelent a néprajzgyűjtő számára az a – politikai nyomorúságukból fakadó – helyzetük, hogy a harmadik évezred küszöbén, Európa közepén, a szóbeliség szintjén él a moldvai csángók mintegy háromszázezer tömegének magyarul beszélő harmada. Ósi módon, apáról fiúra, anyáról lányára száll a hagyományos műveltség.*”⁶

Az évtizedeken át folyamatosan gyűlő terepkutatási anyag közreadására csak az 1990-es években nyílt lehetőség, bár néhány publikáció – főképpen a gazdálkodás témaköréből – korábban is megjelent. A szisztematikus témafeldolgozások sorát szimbolikusan is tekinthető fontos tanulmány indította el, amely a moldvai csángók magyarságtudatával foglalkozott.⁷ A moldvai csángó témakörben azóta napvilágot látott számos publikációjának második fontos alkotása az a bibliográfiai összeállítás, amelyben teljességre törekedve gyűjtötte össze a rájuk vonatkozó irodalmat.⁸ Ezzel a további kutatásokat alapozta meg. A tematikus részvizsgálatokkal párhuzamosan a 90-es évek közepén vette számba a legfontosabb kutatási eredményeket, és formálta meg monografikus méretű kutatásának elvi-módszertani vonatkozásait, főképpen a moldvai csángók táji és etnikai, valamint társadalmi tagozódásának szempontjából.⁹

Az utóbbi két évtizedben megjelent változatos témájú csángó néprajzi közleményeinek számbavételét megkönnyítik azok a gyűjteményes kötetek és monográfiák, melyek a közelmúltban láttak napvilágot, és a korábbi írások nagyobb részét is magukban foglalják. E munkák sorát az Európai Folklor Intézet által kiadott vaskos kötet, a *Bokrétába kötögetem vala* indítja, amely 24 néprajzi tanulmányt közöl tematikus megosztásban a moldvai csángók történelméről, társadalmáról, gazdálkodásáról és népszokásairól.¹⁰ A kötet tartalmazza a már említett módszertani írásokon kívül a helynevekkel, a protestáns vallással foglalkozó cikkeket, a gazdálkodás témakörben a kertészkedés, kenderművelés, teherhordás, az ökör- és a lóirtás szerepel, a népszokások köréből a leányság, házaseslet, a kecskemaszkos játékok, a tavaszi ünnepkör kapott helyet. A terjedelmes kötet témavizsgálata mindaddig hiányzó és kevésbé ismert anyagot tár a szaktudomány és a széles olvasótábor elé.

Noha nem kimondottan néprajzi kiadvány, de a szakterület is haszonnal forgathatja a *Nem lehet nyugtunk...!* esszéket, amelyben a csángó magyarság sorskérdéseivel, viszontagságos múltjával és még zordabb jelenével foglalkozik.¹¹ Beke György ezt a terjedelmes munkát „csángó enciklopédia” megnevezéssel illeti, és amint írja: „*Leiki rokonokká váltak, sorstestvérekké a csángók és Halász Péter. Új kötet enciklopédikus vállalkozás. Az író érdeklődése átfogja a csángó élet egészét, a tájat, ahol a legkeletibb magyarok éltek századokon át hazátlanul, akkor is, amikor a magyar birodalom hatalmi tényező volt Európában. [...] Átöleli a csángók történelmét, számba veszi a népelet sajátosságait, néphagyományukat, vallásos hitüket, egyházi szervezetüket, búvópatakként rejtelkedő anyanyelvüket, a minden magyar sors között a legtragikusabbat.*” Összegező megállapítása: „*Halász Péter azzal is többet vállalt a hagyományos néprajzosoknál, hogy a csángók magyarságtudatát is vizsgálja, ebből és a környezeti tényezőkből levont tanulságok alapján igyekszik jövőképet vetíteni s csángó sors elé.*”¹²

Halász Péter ugyan nem folklorista, azonban a négy évtized alatt több mint fél-száz csángó településen végzett terepgyűjtései során számos folklorvontatkozású adat került elő, amit szintén gondosan lejegyzett, és néhány évvel ezelőtt a hiedelemanyagot katalógusszerűen rendszerezve terjedelmes könyvben közreadta.¹³ A kötetben csaknem kétezer hiedelemzöveg kapott helyet tematikus rendszerezésben

⁶ Uo.

⁷ A moldvai csángók magyarságtudatáról. In: Nemzetiség – identitás. Szerk.: Krupa András – Ujváry Zoltán. Békéscsaba–Debrecen, 1991. 213–215. old.

⁸ Halász Péter: A moldvai magyarság bibliográfiája. Csángó füzetek I. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest, 1996. 95 old.

⁹ Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában. Néprajzi Látóhatár 1994. 1-2. 1–38. old.; Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Kolozsvár, 1997. 7–26. old.; A moldvai csángó falvak társadalmának néhány sajátossága. In: Az Alföld társadalmi. Szerk.: Novák László. Nagykőrös, 1998. 423–433. old.

¹⁰ Halász Péter: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklor Intézet. Budapest, 2002. 439 old.

¹¹ Halász Péter: Nem lehet nyugtunk...! Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról. Magyar Napló, Budapest, 2004. 490 old.

¹² Beke György: Csángó enciklopédia. Szín. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 2005. 2. április. 33–34. old.

¹³ A moldvai csángó magyarok hiedelmei. A kötet anyagát gyűjtötte és összeállította Halász Péter. Generál Press Kiadó, Budapest, 2005. 451 old.

(mint pl. tájhoz kötődő hiedelemmondák, másvilág, emberi világ, mitikus lények, nevezetes időpontok, számok stb.). A könyv bevezetőjében a szerző összefoglalást ad a népcsoport hagyományos műveltségéről, és tájékoztatást nyújt a kötet szerkesztési elveiről, anyagának rendszerezéséről. A rendkívül gazdag nyelvi szövegközlés nagy érdeme, hogy Halász Péter a különösen archaikus tájnyelvet a lehetőség és célszerűség mértékében igyekezett meghagyni eredeti formájában. Ezért is nélkülözhetetlen a tájszavak magyarázata, mert a terjedelmes függelék nélkül az olvasó meg sem értené ezeket a szövegeket, még a köznyelvi formájúakat sem minden esetben. Amint a könyvet ismertető jeles folklorista, Küllös Imola megállapítja: „Végül is ez egy érdekes, hiteles hiedelemgyűjtemény, ami arról tudósítja az olvasót, hogy milyen a csángó magyarok aktíván kollektív, tehát élő, gesztusokban és szokásokban megnyilatkozó tudása. Még a csodálkozásra egyébként kevésbé hajlamos folklórkutatók is eltűnődhetnek azon a tényen, hogy a történelem által oly mostoha sorban, kulturális és földrajzi értelemben is peremvidéken élő csángó magyarok észjárása, világlépe mennyire egységes és mennyire más, mint erdélyi, felvidéki vagy magyarországi testvéreiké.”¹⁴

A közelmúltban jelent meg a moldvai magyarok hagyományos állattartását áttekintő első tematikus monográfia, mely terjedelmes kötet komplex képet nyújt a táj összes háziállataról a tartásmódtól a házonszerzésig, a munkafeladatoktól a szokásig.¹⁵ Az állattartás egy-egy ágazatának leírásában egységes szempontrendszert érvényesített a szerző. Paládi-Kovács Attila könyvismertetésében olvashatjuk, hogy „A rendszerező leírás minden esetben az ágazat moldvai múltjának és az állatfaj ottani jelentőségének érzékeltetésével kezdődik. Ezt követi a fajták, típusok, állatszínnek, ismertető jegyek leírása. Majd a tartásmódok bemutatása következik, kiemelten a külterjes tartás emlékenyanyagának gondos számbavétele, a legeltetés, pásztorkodás szervezeti formáinak bemutatása. Azokat követi az építmények és az istállózás, a takarmányozás bemutatása, a jószág gondozásának leírása. Minden ágazat esetében bő teret kap a jószág szaporításának, az ivartalanításnak, az újszülött állatok gondozásának, a fiatal állatok nevelésének, betanításának kérdésköre. Állatfajonként gondosan leírja a jószág jellemző betegségeit, népi gyógymódjait. Igen aprólékosak, jól tagoltak a ló és a szarvasmarha munkaállatként való hasznosításának módzatait leíró alfejezetek. Minden állatfaj »kismonográfiájának« végén megtalálható a hozzá kapcsolódó népszokások, hiedelmek, nyelvi elemek (pl. szólások), esetenként népköltési adalékok tömör dokumentálása. Következésképpen kezeli a saját gyűjtéseiben és a korábbi publikációkban megjelenő tájszavak és szakszavak, a moldvai magyar állattartás »szókincsének« közreadását. A moldvai magyar hagyományoknak számos olyan elemét dokumentálja a kötet, melynek legfeljebb az emléket őrzik egyes erdélyi vagy alföldi magyar tájakon. Szól olyanokról is, amelyek Moldván kívül sehol másutt nem találhatóak a magyar nyelvterületen és nyelvszigeteken.” A recenzens szerint a monografikus feldolgozás különös érdeme „a könyvben foglalt újdonságok, kisebb-nagyobb felfedezések, a sehol másutt nem található adatok és dokumentumok értéke, áradó sokasága.”¹⁶

A továbbiakban említett kell tenni Halász Péter néprajzi munkásságának másik fontos területéről, a szerkesztői tevékenységéről, azokról a jelentős évfordulós kötetekről, melyek a néprajzkutatásban mindmáig forgatott és nélkülözhetetlen munkák. Elsőként a Magyar Néprajzi Társaság centenáriuma és a szervezett néprajzi gyűjtőmozgalom fél évszázados évfordulója alkalmából tartott nagyszabású rendezvény kötetének egyharmadát kitevő válogatás szerkesztését kell megemlíteni, melyben több mint harminc önkéntes gyűjtő vallomását, megjegyzéseit állította össze.¹⁷ Ezzel kapcsolatban tett önvallomása, mely egyben előadásának címe: „A gyűjtőmozgalom lehetőséget adott, hogy magyarságot megvalljam.” Úgyancsak ebben az esztendőben, 1991-ben látott napvilágot – több közreműködő segítségével – az általa szerkesztett hatalmas kötet Andrásfalvy Bertalan hatvanadik születésnapja alkalmából, mely munkában az akkori csaknem teljes hazai néprajzos társadalom szerepelt, ugyan meglehetősen korlátozott terjedelmű írásaival. A százat meghaladó publikációt hat tematikus egységbe foglaló szerkesztői munka méretéről a vaskos kötet kellőképpen tanúskodik.¹⁸ Halász Péter kezdeményezésére állt össze és szerkesztésében jelent meg Domokos Pál Péter emlékére egy gyűjteményes kötet a csán-

¹⁴ Küllös Imola: A moldvai csángó magyarok hiedelmei. Korunk 2008. 2. 108. old.

¹⁵ Halász Péter: A moldvai magyarok hagyományos állattartása. Generál Press Kiadó, Budapest, 2007. 501 old.

¹⁶ Paládi-Kovács Attila: A csángó állattartó kultúráról. Halász Péter: A moldvai magyarok hagyományos állattartása. Korunk 2008. 2. 110, 112. old.

¹⁷ „Mit jelent számomra a népelettel való foglalkozás”. Önkéntes néprajzi gyűjtők dolgozatai. Szerkesztette: Halász Péter. In: Magyar néphagyomány – európai néphagyomány. Szerk.: Balázs Géza. Budapest–Debrecen, 1991. 161–228. old.

¹⁸ A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Szerk.: Halász Péter. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1991. 760 old.

gokkal foglalkozó különböző szakterületek művelőinek bevonásával, nagyobb számban a néprajzi írók teszik ki a kötet anyagát.¹⁹ 1994-ben a csángó sorskérdésekről szintén az ő szervezésében rendeztek konferenciát, mely többek között a beolvadás, a gazdasági problémák, az oktatás kérdésköre, a csángó identitástudat, a migráció hatása, a falu társadalma stb. témakörökkel foglalkozott néprajzos szakemberek közreműködésével. A konferencia szerkesztett anyagát néhány év múlva figyelemre méltó gyűjteményes kötetben jelentette meg.²⁰ 2002-ben Domokos Pál Péter születésének századik évfordulója alkalmából szervezett emlékülést, mely előadásainak anyagát két esztendő múlva a Csángó füzetek sorozatban adta közre.²¹ Szintén jelentős ünnepi ülést szervezett Domokos Máriával 2004-ben a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület 75 esztendő elnöke, Jáki Sándor Teodóz OSB tiszteletére, melynek középponti témaköre volt a népének szerepe a hagyományos vallásgyakorlatban. A jeles folkloristák és valláskutatók előadásainak anyagát szintén a Csángó füzetek sorozatban tették közzé.²²

Az aktív munkával teljes hetvenedik évforduló kapcsán ámulattal és a legnagyobb elismeréssel említem meg, hogy Halász Péter idestova kereken 35 éve szerkeszti töretlen lendülettel a – hazai folyóirat-kiadásban egyedülálló módon – minden alkalommal pontosan megjelenő kéthavi periodikát, a *Honismeretet*, amely az eltelt idő alatt számos néprajzi írást is közreadott. Azt sem hallgathatjuk el, hogy ebben a sziszifuszi szerkesztői munkában évtizedek óta fáradhatatlan munkatársra Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára, mint ahogyan az országos honismereti mozgalom eredményes működésében is. Isten tartsa meg még nagyon sokáig a mindannyiunk épülésére szolgáló szorgos munkálkodásukat!

Selmeczi Kovács Attila



¹⁹ „Mégfog vala apóm sokcor kezemtől...”. Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 1993. 186 old.

²⁰ Csángó sorskérdések. Szerk.: Halász Péter. Csángó füzetek 2. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 1997. 132 old.

²¹ „teljes céloamat elértem...”. A Domokos Pál Péter születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. Szerk.: Halász Péter. Csángó füzetek 4. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 2004. 76 old.

²² A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme. Jáki Sándor Teodóz OSB, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület 75 esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai, 2004. máj. 11. Szerk.: Domokos Mária és Halász Péter. Csángó füzetek 5. Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 2006. 120 old.

„Otthon vagyok ezen a tájon...”



Gyűjtés közben Lészpeden

puszta neve is amolyan mágikus jelszó. Jakab apostol leveléből tudjuk, hogy a hitből fakadó imádság miféle csodákra képes, hogyan segíthet a közösség tagjain egy-egy igaz ember állhatatossága. Ha az efféle imádság kedves az Úr előtt, mekkora erő van, mekkora erő lehet egy tudatosan fölépített és nagy következetességgel végig is vitt életút egyetlen célra való följánlásában! Halász Péter így vall erről a vállalásról: *„Otthon vagyok ezen a tájon, eligazodom térben és időben, tudok róla szinte mindent, amit tudnom lehet. Ez nagyon sok ahhoz mérten, amit – néhány jeles személyt kivéve – mások tudnak, de nagyon-nagyon kevés ahhoz képest, amit tudnom kellene. Érzem e tudás felelősségének súlyát, fogadalmak markolják a szívemet: többet, sokkal többet kellene dolgoznom, alaposabban, hatékonyabban, hogy minden ismeretanyagot összegyűjthessek és továbbadhassak a moldvai csángómagyarokról.”* Halász Péter legyen épp a budapesti Agrárgazdasági Kutató intézet munkatársa, a Duna Televízió főszerkesztője, legyen a Honismereti Szövetség alelnöke majd elnöke, vagy a Honismeret című lap főszerkesztője, a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának elnöke, rádiós szerkesztő, televíziós műsorvezető vagy éppen tudományos szakértő, amellett, hogy az adott feladatot magas szakmai színvonalon ellátja, mindig a moldvai csángómagyarok – gyalogszerrel közlekedő – kutatója marad. Keveseknek van erejük, kitartásuk és elegendő hitük ahhoz, hogy ifjúkori vállalásaikhoz ilyen fokon – már-már bibliai értelemben véve is – állhatatosak, hűségesek maradjanak. Keveseknek, pedig Halász Péterrel mindnyájunknak tudnunk kellene, a Teremtés Úra a szenthez szent, a kitaróhoz kitaró, s a szegény népet – „s van-e szegényebb és árvaabb a világon a még az anyanyelvű imádságától is eltiltott moldvai magyaroknál – e kitarás jussán megmenti, de szemével megalázza a kevélyeket és a hatalmaskodókat.

Idestova negyvennégy éve annak, hogy Halász Péter először elindult és atyai mestere, Domokos Pál Péter nyomába lépve fölkereste a Szeret, a Moldva, a Tatros, a Tázló és az Aranyos-Beszterce völgyeiben meghúzódó kisebb-nagyobb falvakat, hogy onnan aztán bokrétába kösse és a magyar közösség asztalára tegye veszőfélben lévő értékeinket. Jó oka volt rá! A történelmi Magyarország keleti peremvidékén és a Magyarországgal szomszédos Moldvában több mint egy évezrede jól kimutatható a magyar etnikum jelenléte. Az itt élő magyar lakosság történelmi és földrajzi okok miatt igen elszigetelt csoportja néptünknek. Épp ez az elszigeteltség az oka annak, hogy a népi műveltség, a gazdálkodás számos olyan elemét őrizték meg, jószerével napjainkig, amely a Kárpát-medence magyarságánál már egyáltalán nem, vagy csak igen megkopott formában maradt fenn. Nem csupán anyagi és közlekedési nehézségekkel kellett megküzdenie Halász Péternek és a vele egy úton járóknak, nem volt elég az utak porát

Amióta először hallottam a moldvai csángó magyarokról – immár több mint negyed százada –, újra és újra valamiféle belső erő, a lélek mélyéről feltörő őszintős érdeklődés kerít hatalmába. A napokban újra olvastam Beke György *Csángó passió* című cikkgyűjteményét, s egy 1971-ben papírra vetett írásnak egyik mondata szinte személyes élményként hatott rám. Személyes élményként, pedig amikor a szöveg először megjelent, én még épp csak elkezdtem az általános iskolát. *„Halász Péter neve olyan volt – írja Beke György egy, az első találkozásukkor bizalmatlannak tűnő csángó munkásember kapcsán –, mint egy jelszó a bezárt várkapu előtt.”* Vagy tizenöt évvel később én is ezzel a jelszóval jutottam el a moldvai csángó falvakba, e jelszóra nyitott ki előttem Domokos Pál Péter lakásának ajtaja is.

Mielőtt hozzákezdenénk Halász Péter és a moldvai csángók közötti kapcsolat értékeléséhez, próbáljuk megfejteni, vagy legalább valamiféle analógia segítségével személetesebbé tenni azt, hogy hogyan lehet valakinek már a

le mosni, fáradságát kipihenni, de dacolni kellett a hatóság zaklatásaival is. Azt még csak föl lehetett dolgozni, hogy a magyar ügyben járó-kelő embert Ceaușescu Romániájának hatóságai zaklatják, de hogy a maradék haza, a kádári Magyarország pribékei is szaglászhatnak, azt már jóval nehezebb.

Hogy valamiféle képet kapjunk Halász Péter és a moldvai magyarok kapcsolatának lényegéről, érdemes az imént Beke Györgytől idézett mondatot szövegkörnyezetével együtt újra olvasni: „*Belépnek. Elöl Borzos János, soványkás, sima arc, félszemű. Mögötte Duma János, valamivel magasabb, de ugyanolyan sovány arc, zöldes szeme riadtan rebben, körülpillant, láthatóan Borzos a bátrabb, de bizalmatlanabb is. Előhúzom a mérőszalagot. Előbb csak nézik csodálkozva, aztán Borzos János megérti a helyzetet, és félíg kiáltja:*

– Az enyém, ügyé? Halász Péter küldte nekem...

S mintha az egyszerű acélszerszámnak varázsereje lett volna, a csángó ács gyanakvó óvatossága egyszerre bizalmas őszinteséggé oldódott. Halász Péter neve olyan volt, mint egy jelszó a bezárt várkapu előtt. A csángók életét kutató krónikást otthonról ismeri. Rekecsényből, ott komásodtak össze.”

Néhány évvel ezelőtt egy néprajz szakos egyetemista fiú a tudatlanok magabiztosságával vágta a szemembe: „*Az a baj, hogy a moldvai csángók népi kultúrájának kutatását eddig Kallós Zoltán, Gazda József, Halász Péter végezte s be kell látnod, végső soron ők szakképzetlenek...*”. Ez így van, Halász Péter például agrármérnök. S szemben számos, az iroda biztonságát nehezen nélkülöző hivatásos kutatóval, Halász Péter nemcsak példaadó szorgalommal gyűjt, archivál és rendszerez, de Lükő Gáborhoz, Domokos Pál Péterhez, Kallós Zoltánhoz és Gazda Józsefhez hasonlóan minduntalan alakítani, jobbitani is szeretne a kutatás nyomán megismert valóságban, esetünkben a moldvai csángók életkörülményein, a megalázó igazságtalanságokon, az etelközi magyarság sok százados mellözöttségén. Bontogatni az évszázados szolgáló öntudatlanság máig szilárd falain. Akkor azt választottam annak az önhitt fiatalembernek: „*Barátom, ha negyven esztendő múltán csupán negyedannyit teszel le a Nemzet asztalára, mint a most nevezettek közül egy is, már ha odaátról is, de megemelem előtted a kalapomat!*” Kötetek sora tanúsítja, Halász Péter nagyszerű gyűjtő, éles szemű rendszerező, rejtett összefüggéseket is fölismerő alkotó elme. Ám az iskolázottak emelkedett látásmódja, a tudós távolságtartása egyetlen percre sem homályosítja el benne az érző, s az ügyért mindig tetterre kész odaadó embert. Azt a hozzáállást, ami nélkül a moldvai magyar sorsot, a moldvai magyar valóságot nem lehet, pontosabban nem érdemes megérteni. Rokonná, a vér szabta kapcsolatokon is túlmutató lelki rokonokká váltak, sorstestvérekké, Moldva csángó magyar népe és az újra és újra hozzájuk csángáló kutató, a Moldvába immár hazajáró hetvenesztendő Halász Péter.

Sokat változott a világ és sokat változott Moldva is 1966. Halász Péter első ide vezető útja óta. Ami a csángóság megmaradása, önismerete és az önazonosságának megtartása terén jó irányba változott, abban bizonyosan szerepe van Halász Péternek is. Adja Isten, hogy még nagyon sokáig jó egészségben és jó kedvvel röhassa Moldva útjait! Adja meg számára, hogy ha lehet, még az eddigieknél is hatékonyabban munkálkodhasson, hogy kedve és fogadalma szerint minden, de minden ismeretanyagot összegyűjthessen és továbbadhasson a moldvai csángó magyarokról az egész magyar nemzet, de talán az sem túlzás, hogy az egész emberiség gazdagítására!

Harangozó Imre

Halász Péter és a honismereti mozgalom

Halász Péter neve az egész Kárpát-medencében ismert. Ahol a gyökerek kutatása, az ősök tisztelete, a hagyományok ismerete és ápolása, a nemzet kulturális értékeinek megőrzése, közkinccsé tétele fontos, ott számíthatnak szakmai segítőkészségére, emberi együttműködésére.

1939-ben született Budapesten, a Toldy Gimnáziumban érettségizett, majd 1962-ben az gödöllői Agrártudományi Egyetemen szerzett diplomát, amellyel huszonhat évig dolgozott az Agrártudományi Kutatóintézetben. 1992-től 1995-ig a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, 1996–1997-ben a Duna Televízió közművelődési műsorokért felelős műhelyvezető főszerkesztője. Jelenleg főtanácsosként a Művelődési Intézetben a határon túli magyar kulturális szervezetekkel foglalkozik, kapcsolatot tart velük, szakmai támogatást nyújt számukra.

Már egyetemistaként bekapcsolódott a Néprajzi Múzeum által szervezett önkéntes néprajzi gyűjtőmunkába, több mint három évtizeden át vezette a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályát, a magyar néprajzkutatást támogató legszélesebb társadalmi háttérű egységet. Évtizedek óta végez eredményes kutatásokat a határon túli magyarság körében, így szervezett a Duna Televízióval is számos népszerű, néprajzi kutatást. E munka eredményét tették közzé a *Kapsok* című műsorban, amelynek szakmai tanácsadója és narrátora volt.

Atyai jó barátja, Domokos Pál Péter indíttatására 1966 óta foglalkozik a moldvai magyarok történetével és néprajzával, akiknek a kutatásával egy életre elkötelezte magát.

A honismereti mozgalomhoz az önkéntes néprajzi gyűjtőkön keresztül kapcsolódott az 1960-as évektől kezdve. A mozgalom 1972-ben indított folyóiratának, a *Honismeretnek* kezdettől szerzője, 1974-től napjainkig szerkesztője. A mozgalom 1990-ben Honismereti Szövetség néven civil szervezeté alakult, amelynek egyik alelnöke, 1995 óta pedig elnöke. Mindkét tisztségében arra törekedett, törekszik hogy a magyar sorskérdések minél szélesebb körben kapjanak teret mind a lapban, mind a szervezet egész tevékenységében. Szakmai hozzáértésével segíti a hivatásos és amatőr helytörténeti kutatók ismereteinek gyarapítását, gyűjtő- és feldolgozó munkáját, amelynek eredményeként jött létre sok falumúzeum, tájház. Tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy a folyóirat és a mozgalom népszerű tudományos műhellyé alakult, megnyerve az együttműködésre a legjelesebb tudósokat, szakembereket is. Külön szép fejezet életében és munkásságában az általa kezdeményezett és szakmai irányításával megvalósult *Az én falum* című nagy sikerű műsor a Magyar Rádió Kossuth-adóján, amelyben kis települések helytörténeti, kultúrtörténeti értékeire, jeles személyiségeire, hagyományaira hívták fel a figyelmet.

1995-ben első között kapta meg a honismereti mozgalom legmagasabb elismerését, az 1993-ban alapított Bél Mátyás Notitia Hungariae Emlékplakettet. Számos kitüntetésének felsorolásánál is többet mond azonban az a szeretet és megbecsülés, amely feléje árad, bármerre fordul meg itthon és határainkon túl a magyarok körében. Az egész Kárpát-medencében nagyra értékelik Halász Péter szerteágazó, de alapjaiban mindenkor a magyar nép kultúráját, történelmét, hagyományait ápoló, szolgáló munkáját, az általa vezetett szervezetekben betöltött tevékenységét.



XIX. Országos Honismereti Akadémia, Békéscsaba 1991.

Egyik előadásában kifejtette, hogy szerinte a honismereti mozgalom *három nagy pilléren* nyugszik, s amint megfogalmazta, „...*értelmét és feladatát három területen tudjuk meghatározni. Nemzettudatunkat erősítő, a szülőföldhöz és a lakóhelyhez való kötődést elmélyítő mozgalom. Tudománysegítő, amatőr kutatókat összefogó szerepével kapcsolódik számos tudományterülethez. Azáltal, hogy teret ad a szervezett keretek között megvalósuló öntevékeny gyűjtő- és kutatómunkának, tartalmasabbá teszi a társadalmi munkamegosztásban nem mindig a számukra legmegfelelőbb helyre került emberek életét.*” (Honismeret 2006. 4. sz. 93.)

Mindezek szem előtt tartásával tevékenykedett és tevékenykedik kezdetben „közkezonaként”, majd vezetőként, irányítóként a honismereti mozgalomban évtizedek óta, s kívánjuk, – Neki és magunknak –, hogy még nagyon sokáig buzdítson bennünket szülőföldünk, hazánk értékeinek megismerésére, megőrzésére és szeretetére, adjon erőt és hitet munkánk végzéséhez. Mindehhez adjon az Isten jó egészséget, munkakedvet, és hosszú életet!

Bartha Éva

A méla Tempefői

A méla Tempefői, vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon. Bizonyára igaza volt ebben Csokonai Vitéz Mihálynak, csakhogy ő még nem ismerhette a magyar néprajzi és nyelvjárási gyűjtők sorsát Moldvában. Nem tudta, hogy aki egyszer elkezd a csángókkal foglalkozni, az nem szabadulhat, a „foglyuk” marad, ha akarja, ha nem. Így járt Halász Péter is, akit egy véletlen indított el a csángókutatás területén. 1966-ban egyik orvos barátjának invitálására utaztak a moldvai Onyestbe baráti látogatásra. Itt és ekkor javasolta nekik Szabó Vilmos, hogy látogassák meg egyik betegét, aki egy sajátos dialektusú nyelvet beszél. Útra is kerekedtek, s eljutottak Kűlsőrekecsinbe, Borzós János portájába. Úgy jártak, mint a mesebeli királyfi, aki elindul az üveghegyen túra. Megfogta, s rabul ejtette őket ez a világtól elzárt falu házaival és lakóival együtt. Péter elmondása szerint olyan volt, mintha egy néprajzi lexikon táruktól volna fel előttük. Többé nem tudott szabadulni tőlük. Ők sem engedték, de ő sem hagyta el őket sohasem. Hazatérve útja a Széchenyi Könyvtárba vezetett, s ekkor találkozott Domokos Pál Péter nevével. Péter bácsi éppen a szomszédjukban lakott, s egy életre atyai jó barátságába fogadta az ifjú kutatót. Amikor Domokos Pál Péter, az egyik legnagyobb csángókutató teljes elszigeteltségbe szorult Budafoki úti lakásában, hosszú ideig csak az őt felkereső barátoknak fejtegethette makacs következetességgel és szent megszállottsággal a csángók igazságát. Halász Péter „csángó utazása” kezdetétől Péter bácsi tanítványának vallotta magát. Jó tanítványnak bizonyult.

Ne feledjem: Halász Pétert sűrű moldvai utazásai sem szakították el az egész Kárpát-medence honismereti mozgalmától, folyóiratot szerkeszt harmincöt éve, előadásokat tart az anyaország városaiban, falvaiban, és alkalmat talál arra is, hogy csángó élményeit megossza az egész nemzet érdeklődésével, tudatában annak, hogy bármilyen kis létszámúvá zsugorodott a magyarságát megtartott moldvai csángóság, megmentése csak az egész nemzet műve lehet.

Amikor húsz évvel ezelőtt elindult a kárpát-medencei magyarságot bemutató filmsorozat, magától értetődő volt, hogy a csángókhoz Péterrel együtt megyünk. A mai napig megmaradt bennem, ahogy egymás nyakába borult Kertész Péterrel, Kotyor Péterrel és a többiekkel. Így csak olyan ember tud találkozni örülni és beszélgetni, aki belülről nagyon szeret. Ez több mint barátság, ez lelki azonoság. A légkör minket is megfogott, s egy hosszú közös munka született belőle. Így jutottunk el Gyimesbe, a hétfalusi csángókhoz, a Bodrogközbe, a Csallóközbe, és más tájakra. Imponáló volt helyismerete és az emberekkel való kapcsolata. A forgatások során rengeteget tanultunk tőle, egy valami mindig visszatérő gondolata volt: a honismeret. Rengeteget beszélgettünk a helyi hagyományok szerepéről, arról, mennyire meghatározza egy közösség mindennapjait, s ugyanakkor hogyan viszi előre, s hogyan alkalmazkodik a kor követelményeihez. Ez vezetett a *Kapcsok* című dokumentumfilm-sorozat elindításához a Duna tévizióban. Ebben a műsorban volt igazán elemében, hiszen itt a hagyományoktól a mindennapi életen át a műemlékekig mindent bemutathattunk egy-egy tájról és népről.

Számomra a legmélyebb érzéseket a *Gyimes télen-nyáron* című film forgatása keltette. Itt sikerült egy népcsoport életét többé-kevésbé feldolgozni és bemutatni. Ezen a forgatáson történt, hogy míg mi Berszán Lajos atyával beszélgettünk, eltűnt a gépkocsink sofőröstől. Ugyancsak vakartuk a fejünket,

hogy most mitévők legyünk, hiszen szállásunk Szépvíznél egy fogadóban volt. Hát nem volt mit tenni, elindultunk. Már jó darabot megtettünk, amikor éktelen dudálással megérkezett Ottó, a sofőr. Kiderült, hogy bál van Középlokon, s Péter oda fuvarozta a lányokat Sötétpatakáról. A bálba mi is elmentünk, ami miatt cseppet sem bántódtunk, mivel a szállásunkon hol víz, hol fűtés, hol egyik sem volt. Ugyanilyen felejthetetlen a *magyarói regruta*, vagy a *tatrangi borica* felvétele. Ezek azok a közös élmények, amelyek meghatározók az ember életében. Bizonyára Te is emlékszel, amikor Berecken meghívtak ebédre bennünket a falu vágóhidjára, csak az volt a baj, hogy amikor fel akarták tálalni az ételt, az „elítéltek”, a marhák megszöktek, mindenki rohant befogni őket, s a várt finom falatok elmaradtak. De féltetve a tréfát, Te egy egyszemélyes intézmény vagy. Benned együtt van a néprajzos, az agrármérnök, a művelődéstörténész és a HON szerelmese. Mindez nemcsak a közös filmekben jelentkezik, hanem egyéb munkáidban, egész életedben is.

Kedves Péter! Isten éltesen sokáig erőben, egészségben, békességben és boldogságban!

Lengyel Gyula



Hogyan él ma nyelvében a nemzet?



A Honismeret folyóirat ünnepi száma a kétszázötven esztendeje született, Kazinczy Ferenc emléke előtt kíván tisztelegni, írásainak többsége az ő személyével, munkásságával és a magyar nyelv általános állapotával foglalkozik.

Kazinczy irodalomszervező, nyelvújító munkássága idején a nemzet élet-halál harcát vívta az idegen és erőszakos politikai és nyelvi befolyás ellen, s ebben a küzdelemben anyanyelvünk védelme éppen olyan fontos frontvonalnak számított, mint napjainkban. Vitatkozhatunk azon, hogy Kazinczy és elvarárai a bécsi udvar által erőszakkal háttérbe szorított, ezért elhaló félben lévő magyar nyelv korszerűsítésének legmegfelelőbb módját választották-e, azonban jó szándékukhoz, a nemzet érdekeinek szolgálatára való készségükhöz nem fér kétség. Semmi esetre sem kérdőjelezhetjük meg Kazinczy Ferenc és fegyvertársai gondolkodásának liberalizmusát, de ők ezt a nemes eszmét nem a magyarság és a magyar nyelv magárahagyására, kiszolgáltatottságának fokozására használták, hanem éppenséggel versenyképességének növelésére.

Kazinczyék és a magyar nyelv kapcsolatát a féltő aggodalom jellemezte. Biztosak voltak benne, hogy a nyelv célszerűségének, választékosságának növelésével a magyarság nemzeti érdekeit szolgálják. Mint ahogy a magyar nyelvet szándékosan, vagy hozzá nem értésből rongálók természetszerűleg a nemzet önvédelmének, túlélésének esélyeit csökkentik. Pedig ma éppen olyan szükség lenne szellemi életünk legjobbjainak összefogására, közösségi immunrendszerünk folyamatos védelmére és erősítésére, mint a reformkor hajnalán. Ma részben más természetű erővel kell küzdenünk anyanyelvünk védelmében a politikai határokkal szétszabdalt nemzet különböző terein. A globalizáció identitás- és nyelvrontó hatása elleni általános élethalálharcunk mellett külön-külön is minden magyarnak és minden magyar nemzetrésznek meg kell vívnia önvédelmi harcát. A maradék Magyarországon főként azzal ami *anyanyelvünk ellen van* (ellenőrizhetetlen médiák, DVD-k s egyébek) a külföldi magyaroknak pedig elsősorban az anyanyelv életéséhez szükséges *feltételek* (jog, intézmény, iskola stb.) *hiányával* kell megküzdenünk.

Mégis – úgy érzem – magyar nyelvre a nemzeti önértékelés hanyatlása jelenti a legfőbb veszélyt. Kazinczy idejében a nemzeti kishitűség, a latin és a német nyelv uralkodó, „hatalmi” helyzete is veszélyeztette, de a jórészt írástudatlan, főként paraszti tömegekben megvolt a megújulás aranyfedezete, még ha a neológ nyelvújítók nem is éltek eléggé ezzel a lehetőséggel. Manapság is elsősorban a magyarság önbecsülésének hanyatlása, identitásának eróziója veszélyezteti anyanyelvünket. De vannak ennél közvetlenebb veszélyforrások is, nevezetesen a lezüllött médiák, amelyekből mint a nyitva hagyott gázcsapból dőlnek a nemcsak nyelvünket mérgező anyagok. Hatásuk a felnőttek beszédében elsősorban a szavak értéktelenedésével, inflálódásával mérhető, a fiatalságnál pedig a főként szókinccsük szegényesedésében és trágárosodásában jelentkezik. A televíziók és a DVD-t gyártók hiányzó lelkiismeretére hiba hivatkoznánk, ehelyett a szülők felelősségére kell rámutatnunk. Ideje volna kidolgoznunk azokat a stratégiákat, amikkel távol tudjuk tartani gyermekeinktől a nyelvi és tudati rombolás veszélyét. A feladat korántsem könnyű, mert már családalapítási korban vannak azok a szülők, akik maguk is a lélek kábítószereiben nőttek fel, sokan nem is érzékelik, milyen veszélynek vannak kitéve a képernyők elé taszított gyermekek. Az idegenből „fordított”, gyermekeinket szellemi restségre, nyelvi igénytelenségre kárhóztató műsorok kártevése teljesen nyilvánvaló. Általuk még a világirodalom értékei is, mint például a Dzsungel könyve, vagy Jack London Fehér agyar című remekműve, csak „gyengített üzemmódban”, lebárgyúsítva, minden nemes üzenetétől megfosztva kerül gyermekeink elé; kizárólag időtöltésül, még véletlenül se lelki épülésül. Szinkronizált szövegük kimerül a primitív angolszász nyelv silány fordításában. Márpedig nagyon jól tudjuk – ha máshonnan nem, hát Kodály tanításából –, hogy a gyermeknek soha sem lehet elég jót adni. Sem zenéből, sem pedig anyanyelvből.

Meg kell mondanunk, hogy anyanyelvünknek a felnövekvő nemzedék körében való védelmében még azok a szülők sem igen számíthatnak az iskola együttműködésére, akik ezt fontosnak tartják. A hi-

vatásuk gyakorlására *alkalmas* tanítók és tanárok a magyar nyelv és irodalom órákon bizonyára megtanítják az előírt tananyagot, jobb helyeken nyelvhelyességi- és nyelvépoló szakkörök is működnek, számos tanár elismerésre méltó igyekezettel készíti fel tanítványait különböző nyelvművelő versenyekre, a legtöbb iskolára azonban nem ez a jellemző. Másfelől föltehetjük a kérdést, vajon partnerei-e a szülők az esetenkénti tanári igyekezetnek? Össze tudnak-e a fogni az ifjúság érzelmi elszegényedése és nyelvi következményei ellen?

Az anyanyelv az emberi érzelmek, gondolatok kifejezésére szolgál. Szegényedése érzelmi elsivárosodást, igénytelenséget jelez. A trágár beszéd elterjedése, az obszcén kifejezések töltelékzavakként való használata még csak nem is a szexualitás előtérbe kerülését, hanem a szellemi eldurvulást jelzi. A nyelvi igénytelenség az élet minden területén ömlik ránk. Mint folyóiratunk szerkesztője sokszor megdöbbenve tapasztalom, hogy a beküldött írások jelentős részénél tetten érhető a nyelvi sznobizmus, az idegen szavak halmozása, az „előre gyártott” nyelvi klisék szellemi tunyaságra utaló használata. Bizony, állandóan kezem ügyében kell tartanom az „Idegen szavak és kifejezések szótára”-t, s annak segítségével töröm a fejem, hogy a tisztelt szerző mit is akart mondani. Lehet, hogy ráhibázok, lehet hogy nem, mert olykor a szerző csak véletlenül vetette oda ezt vagy azt a közkeletű idegen szót.

Most, a Magyar Nyelv Éve alkalmából megjelenő folyóiratszámunk összeállításánál két kérdést tettünk fel a honismereti mozgalom szellemi vezérkarának tekintett, 1992 óta „Bél Mátyás – Notitia Hungariae” emlékéremmel kitüntetett személyiségeknek: (1) *Hogyan él ma nyelvében a nemzet?* (2) *Miképp járulhat hozzá a honismereti mozgalom a nyelvhasználat gazdagításához?*

A csaknem félszáz megkérdezett közül érdemben tucatnyian válaszoltunk a feltett kérdésekre.¹ A válaszokból egyértelműen kitűnik a borúlátás, nyelvünk jelenkori állapota miatti elkeseredettség, a nyelvhasználatban megmutatkozó felelőtlenség és a tehetetlenség elítélése. Volt, aki egyenesen azzal háritotta el a kérdést, hogy „*A magyar nyelv ügyében feltett körkérdésekre nem tudok érdemben válaszolni; szinte csak rosszat lehetne elmondani a jelenlegi állapotról, a jövőről pedig ugyancsak borús képet kellene festeni. Ha kiutat igazából nem látok, nem szabad véleményt nyilvánítani.*” Azonban a szorongó aggodalom mellett néhányan hasznos javaslatokat is megfogalmaztak mozgalmunk számára, ezeket már a közzététellel is, de egyébként is igyekszünk hasznosítani. Mert – amint szerkesztőtársam, Kováts Dániel e sorok elolvasása után megfogalmazta –: „Ha Kazinczyéknak sikerült, talán-talán a XXI. században is sikerülhet a kedvezőtlen folyamatok fékezése, megállítása.”

A Magyar Nyelv Éve 2009. december 31-ig tart, de *a magyar nyelv ügyét* továbbra is napirenden kell tartanunk. Ezért szívesen olvasunk és közlünk minden megszívelendő véleményt és épkezláb javaslatot. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a magyar nyelv védelmében és erősítésében minden nemzetét szerető, érte aggódó embernek megvan a maga feladata.

Halász Péter



Az irodalmi központtá lett széphalmi kúria

¹ A magam válaszát ezekben a bevezető sorokban fogalmaztam meg. (Szerk.)

Bél Mátyás-díjasok vallomásai anyanyelvünkről

Kováts Dániel:

„Anyanyelvünk állapota: nemzetünk erkölcsi hanyatlásának jele”

1. A nemzet fogalmát – természetesen – tágan értelmezem, ezért a kérdésbe beleírtém a hazai beszédkultúra állapota mellett a határainkon kívül élő magyarok nyelvhasználatát is.

Idehaza az elsekélyesedés jelenségét figyelhetjük meg. Amint életvitelünkben a legkisebb ellenállás irányába haladunk, és sodródunk a média által sugallt „divatos” magatartásminták követésében, úgy beszédünkre is a túlzott lazaság, az igénytelenség jellemző. Szűkül az egyéni szóhasználat köre, hiányosak, lecsupaszítottak a mondataink; a készen kapott szólammal, az úgynevezett „nyelvi klisék” átvételével gondolkodásunk restségét takargatjuk. A hanyatló olvasáskultúra következtében szókincsünknek olyan – a régiségből vagy a tájnyelvből örökölt – elemei szorulnak ki a használatból, amelyek a magyar nyelv és beszéd sajátosságainak hordozói. Jóka, sőt Gárdonyi és Móra Ferenc írásainak „átdolgozása” ezért kerülhet napirendre. Az az egyre inkább terjedő közfelfogás, hogy a könnyen megszerzhető javakat keressük, s lemondunk a fáradsággal, küzdelemmel elsajátítható értékekről: nemzetünk erkölcsi hanyatlásának jele.

A mindennapi gondolatközlésbe nagy számban beáramló angolszász eredetű szavak a kisebbik veszélyt jelentik: akkor lehetnek ártalmasak a magyar nyelv állományára nézve, ha szolgai módon vesszük át őket, s nem próbáljuk meg – nagyobb részüket legalább – a magunk kifejezőképességét felhasználva magyarítani. Az igazi fenyegetettség magatartáskultúránk romlásában rejlik. Az úgynevezett polgári erények – a tisztesség, a felelősségérzet – háttérbe szorulása az emberek egymás közti gondolatcseréjét is mérgezi. A durvuló, trágár szavakkal élő beszédmód és a hazugságbeszéd ennek jól érzékelhető megnyilvánulásai.

Határainkon túl mindehhez még a veszélyeztetettség terhe járul. Ha nyelvtörvénnyel korlátozzák a gondolatok kifejezésének, a közösségeken belüli társadalmi érintkezésnek a lehetőségeit, akkor ezzel egyrészt durván beavatkoznak a legelembb emberi jogba, az anyanyelven való szólás jogába, másrészt visszafogják a személyiség szabad fejlődését, mert korlátozzák a világ megismerésének és a tapasztalatok, ismeretek megfogalmazásának lehetőségeit. Ennél a nyers politikai beavatkozásnál talán még nagyobb veszély most a szórványban élők nyelvvessztéssel járó beolvadása a többségi társadalomba.

Bár a gondokat érzékelem inkább, nem vagyok teljesen borúlátó. Akkor cselekedhetünk a kedvező irányú folyamatok érdekében, ha helyesen ítéljük meg a helyzetet. Számos történelmi példa buzdíthat bennünket arra, hogy érdemes szembeállni a magyar nyelvet és beszédkultúrát elszegényítő hatásokkal. Úgy vélem: az embert kell „megjavítanunk”, tartalmasabbá, műveltebbé tennünk ahhoz, hogy beszédkultúránk magasabb szintre emelkedjék. Ahogy Illyés Gyula mondta: „Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazánból: jellemkérdés.” S a jellemes polgáron múlik a nemzet erkölcsi-tudati emelkedése.

2. A honismereti mozgalomhoz kapcsolódó emberek elsősorban példamutatással járulhatnak hozzá a nyelvhasználatunk gazdagításához. Nem csekély lehetőség ez! A honismeret emellett a helyi hagyományokat ápoló, közösségteremtő erő, amely szerepet játszhat akár a nemzet sorsának alakulásában is, hiszen a helyi társadalom ereje tovább sugárzik. A „népben, nemzetben gondolkodó” ember nyelvi magatartásában is igényes, felelősségtudó. Ezért becslöm sokra a honismereti mozgalom lehetőségeit.

A honismereti munkában emellett az egyén nyelvhasználatát közvetlenül érintő elemek rejlenek. A népi gondolkodásmód, a szólások, a közmondások ismerete a magunk kifejezőképességét is gazdagítja. Nyelvjárási értékeket, szókincsbeli gyöngyszemeket építhetünk a magunk beszédébe. Megtanulhatjuk a népi tisztességadás megannyi formáját, a köszönés és a megszólítás kultúráját, a durva szavak árnyalt helyettesítését, a szitkozódás tompított változatait. A népi kultúra ismerete hatalmas fogalmi kincs birtokába juttat bennünket, amelynek segítségével nemcsak a népköltészet, hanem az úgynevezett magas irodalom alkotásait is könnyebben megértjük.

Aki tudatában van annak, hogy nemzedékek műveltségének örököse, az gondol arra, hogy az utáunk következőknek minél többet átadjon ebből, tehát a szívesebb, gazdagabb nyelvi világ érdekében munkálkodik.

Lukács László:

Nyelvében, kultúrájában él magyar nemzetünk a Kárpát-medencében

1. A Honismeret Szerkesztőségének a Magyar Nyelv Éve alkalmából feltett kérdéseire néprajzosként válaszolhatom, hogy népi kultúránk hordozója, megjelenítője, őrzője magyar nyelvünk. Magyarul hangzik föl a regősének, Kőmíves Kelemen, Molnár Anna balladája, magyar nyelven rögzítettük a lovas kocsit, az ökrös szekér alkatrészeinek nevét, azt is, hogyan kötötték le nyomórúddal a szénás szekeret. Károli Gáspár és Káldi György óta magyarul olvassuk a Bibliát, benne a LXXX. Zsoltár 5.6. és 7. verscit:

Seregek Úra, Istene: meddig haragszol a te népednek könyörgésére?

Könnyhullatások kenyerével éteted őket, s könnyhullatások árával itatod meg őket.

Perpatvarrá tevél minket szomszédaink között, és a mi ellenségeink csúfolkodnak rajtunk.

Bizony csúfolkodnak nyelvünkkel is: a családnevek, keresztnévek, asszonynevek magyar formájának tiltása, földrajzi neveink, városaink és falvaink magyar nevének elvitatása, a nyilvános szereplés során a magyar nyelvhasználat nyelvrendőrséggel, nyelvtörvénnyel való ellenőrzése, fenyegetése, büntetése e csúfolkodás megnyilvánulási formái.

Az 1920 óta eltelt kilenc évtized nem volt elég a frissen alakult nemzetállamoknak gyermekbetegségeik kigyógyítására. Ime, az új évezred első évtizedében, az Európai Közösségbe történt belépésünk után, egymáshoz való közeledést, több megértést remélő rövid időszak után felerősödött a nemzetünket, nyelvünket, kultúránkat támadó csúfolkodás. Be kellene végre látni, hogy a beszéd vagy az írás tartalma, igaz, szép, jó volta fontosabb annál, hogy milyen nyelven fogalmazták. El kellene fogadni: minden embernek joga van a szülőföldjéhez és anyanyelvéhez. Anyanyelvünket nyilvánosan ott használjuk, ahol megértene bennünket, ahol válaszolni tudnak. Használatát, megértését senkire nem kényszerítjük rá, ugyanakkor nyilvános használatának jogát nyelvtestvéreink körében nem hagyjuk korlátozni. Végül is a magyar nyelv egy az Európai Közösség 23 hivatalos nyelve közül, amelynek használatát Brüsszelben sem korlátozzák. Magát a közösség létét kérdőjelezi meg az, aki egyik hivatalos nyelvének nyilvános használatát tiltja, bünteti.

2. A csúfolkodás árnyékában jelentős eredményeket mondhat magáénak a honismereti mozgalom a kárpát-medencei magyarság megismerésében, megismertetésében, sőt kohéziójának erősítésében is. Magam néhány néprajzi eredményt, nyelvünkkel, kultúránkkal kapcsolatos gondot szeretnék említeni.

Bizonyos kérdéseket, például az egy és oszthatatlan magyar nemzet létezésének hangsúlyozását, ezzel együtt az 1920-ban meghúzott határainkon kívül, a szomszéd országokban élő magyarok ügyét egyedül a néprajztudomány tartotta folyamatosan a felszínen. Három nagy vállalkozásunk: az ötkötetes *Magyar Néprajzi Lexikon*, a kilenc mappába rendezett *Magyar Néprajzi Atlasz* és a nyolckötetes *Magyar Néprajz* kézikönyv az egész magyar nyelvterület népi műveltségét mutatta be. Bizonyosága ez annak, hogy néprajztudományunk művelői nem veszítették el szakmai identitásukat, az egész magyar nyelvterület népi kultúrájában, s a szomszédos európai népekkel való sok évszázados kulturális kapcsolatokban, kölcsönhatásokban gondolkodtak, ma is ezt teszik.

Munkánk nehézségét, az eredményekhez vezető út akadályait néhány egyszerű számadat, tény is bizonyítja. 1920 óta minden harmadik magyar Magyarországon kívül, a szomszédos országokhoz került szülőföldjén, Nyugat-Európában vagy a tengerentúlon él. A magyar nép így egy olyan mozaik-nemzet keretei között létezik, amelynek tagjai Magyarországon kívül a szomszédos Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában élnek. A mozaik-nemzet azt jelenti, hogy a mozaik minden darabja önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes. A teljesség igénye nyolc különböző társadalmi-gazdasági-politikai berendezkedésű, más-más nyelvű és kultúrájú, a legtöbb esetben a saját nemzetállamiságának kiépítésére törekvő ország területén élő magyarság számára mindmáig illúzió maradt. Ráadásul Magyarországnak, a magyar államnak a második világháború végétől 1990-ig nem volt, nem lehetett nemzetstratégiája. Az összmagyarság érdekeit szolgáló nemzetstratégia kidolgozása helyett hosszú időn keresztül egyfajta hamis kisebbségi érzés kialakítása folyt, mely szerint a magyar kis nép, kis nyelv, gazdasági-társadalmi-kulturális szempontból a magyar nemzet elmaradott, történelme során örök vesztes, társtalán, sőt bűnös.

A trianoni békeszerződés és az új határok nem csak azt a gondot jelentették, hogy egy – Horvát-Szlavonország nélküli – 285 ezer négyzetkilométeres történeti Magyarországból lett egy 93 ezer négyzetkilométeres Magyarország, valamint egy 18 millió lakosú országból előállt egy 7,4 millió ország, amivel a magyarok egyharmada a határokon kívülre került. A határok belevágnak a nagy magyar néptömbökbe (Kisalföld, Palócföld), vagy a legnagyobb magyar, homogén néptömbök közül a Székelyföldet teljesen elvágnak a magyar néptömbtől. Két legnagyobb magyar néprajzi csoportunk közül a Palócföldet nyugat-keleti irányban felezi a magyar-szlovák államhatár. Északi részén a Hont megyei, Nógrád megyei, Gömör megyei palócok nagy része Szlovákiában él. A másik a Székelyföld, legnagyobb magyar néprajzi csoportunk, területe több egykori megyére terjed ki, teljesen Románia területére került. Székelyföld összefüggő magyar etnikai tömbünkre úgy tekint az erdélyi nyelvsziget- és szórványmagyarság, mint *belső anyaországára*.

A Kárpát-medence közepét kitöltő központi magyar etnikai tömb északkeleti részét, (Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár) négy állam határai metszik, darabolják fel (Magyarország, Szlovákia, Ukrajna, Románia), az 1920 előtt összefüggő magyar néptömb így négy állam periferéjájára került. A ma számos szempontból hátrányos helyzetű terület a kárpát-medencei magyar állam bölcsője volt. Itt kezdődött a magyar honfoglalás, itt jöttek be elődeink a Kárpát-medencébe az Uzsocki- és a Vereckei-szoroson. Itt volt az első államesíra, ahonnan azt az óriási gazdasági, politikai, katonai és diplomáciai lépést, amit a kárpát-medencei honfoglalásunk jelentett, levezényelték. Nem lehet véletlen ezen a területen a honfoglalás kori tarsolylemezes vezéri sírok gyakorisága. A későbbi korokban is jelentős szerepet játszik ez a terület a magyarság nyelvi-kulturális fejlődésében. Abaúj vármegye székhelyén, Göncön fordította le magyar nyelvre a Bibliát Károli Gáspár, s nyomtatta ki Vizsolyban 1590-ben. Magyar köznyelvünk szülőhelye: Zemplénből indult nyelvújításunk a széphalmi Kazinczy Ferenc irányításával a XIX. század elején. A reformkorban az ugyancsak zempléni Kossuth Lajos révén a magyar sajtónyelvre (*Pesti Hírlap*) és a politikai szónoki beszédre is nagy hatással volt ez a vidék.

A magyart mintegy tizenötmillió ember beszéli, s ezzel a beszélők száma szerint a középmezőnyben foglal helyet a nyelvek sorában. Az uráli nyelvcsalád finnugor ágában a legnagyobb számú beszélővel, s a legkorábbi írott nyelvemlékekkel (Tihanyi alapítólevél 1055. Halotti beszéd, Ómagyar Mária siralom) rendelkezik. Utóbbiakból nem csak korabeli nyelvünk elemeire, hanem a korszak szövegformálására, sőt még beszélt társalgási nyelvre is következtethetünk. A középkortól egészen az első világháború végéig a magyar nyelv jelentős hatást gyakorolt a szomszéd népek nyelvére: a magyar nyelvi hatások a társadalmi élet, a közigazgatás, ipar, kereskedelem területén voltak a legerősebbek. Ugyanakkor a magyar nyelvet is erős török, szláv, német hatás érte.

A közművelődésben és a közoktatásban, elsősorban néprajzi látásmóddal megírt tankönyvekkel, erősíteni kell a népünkre, nyelvünkre, kultúránkra vonatkozó ismeretek terjesztését. Hungarológiánk eredményeire alapozva újra meg kellene indítani a *Nemzetnevelők Könyvtára* sorozatot, amelyet Hóman Bálint megbízásából adott ki az Országos Közoktatási Tanács. Magyar Néprajzi Társaságunk 1996 óta folyamatosan napirenden tartja azt a törekvést, hogy a néprajz a korábnál nagyobb szerepet kapjon a hazai közoktatásban.

Társtalanságunk, megosztottságunk emlegetése helyett határozottabban kellene hangsúlyozni nyelvrokonságunkat a finnekkel, észtekkel, korábbi történelmi, kulturális, nyelvi kapcsolatainkat a törökökkel és a Szovjetunió felbomlásának eredményeként függetlenné vált törökségi népekkel. Gyakrabban emlegethetnénk, hogy például 1999-ben 27 ország 55 egyetemén oktatták a magyar nyelvet. Európa számos országában működtetünk kulturális intézeteket, amelyek nyelvünk és kultúránk értékeinek megismertetését szolgálják.

Herder jóslata óta sokan szóltak nyelvünk ápolásáról, védelméről. A magyar nyelv megszűnésére vonatkozó jóslatra nemzeti irodalmunk kiemelkedő személyiségei (Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Arany János, Ady Endre, Illyés Gyula) reagáltak, ki félve tőle, ki elkerülhetőségében bizakodva. Kölcsey Ferenc *Parainesis*-ében anyanyelvünkkel kapcsolatban így oktatta unokaöccsét, Kölcsey Kálmánt: „Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk ragadt, s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és tudomány legmagosb s legtitkosb tárgyait is tisztán s erőben előadhadjuk, neveléséges elbizottság. Igyekezned kell nemcsak arra, hogy beszéded hibátlanul zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonysággal, tisztán ki-nyomva s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmeidnek akaratodtól függő tolmácsa lehessen. Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! Mert haza, nemzet és nyelv három egymástól válhatatlan

dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. Tiszteld s tanuld más mívelt népek nyelvét is..., de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig művelni kötelesség.”

A bizakodók a Herder által megfogalmazott népszellem gondolatára építettek, azokra a hatóerőkre, amelyek a nyelvben, a népdalokban, balladákban, mondákban, népszokásokban, jogszokásokban gyökereznek. A népszellem megnyilvánulási formái nem csupán népi, nemzeti sajátosságokat, hanem mindenekelőtt saját értékeket is igazoltak, amelyek ápolására, erősítésére, bemutatására alakult meg Pesten a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság, épült fel a Nemzeti Színház és a Magyar Nemzeti Múzeum. Nemzeti tudományos és közművelődési intézményeink a felvilágosodás és a reformkor időszaka óta jelentős szerepet játszottak abban, hogy a magyar nyelv eltűnésével kapcsolatos komor herderi jóslat nem igazolódott be a Kárpát-medencében.



Viga Gyula:

„Az egész nyelvi tradíció megőrzése mozgalmat kívánna”

1. Attól tartok, hogy azok közé tartozom, akik nem tudnak objektív módon megnyilatkozni a magyar nyelv és a nemzet kérdésében! Ha megpróbálom némi távolságból szemlélni a dolgot, akkor úgy gondolom, hogy a magyar nyelv él, a nemzet él a nyelvében, s – mint mindig és mindenütt – a nyelv nálunk is követi a kultúra és a kultúrában élő társadalom változásának folyamatait. Ezek a folyamatok ma kétségtelenül nagyon gyorsnak tűnhetnek, a nyelv azonban alkalmas mindezek követésére. Nem vagyok nyelvész, de úgy vélem, hogy a szókészlet változása, annak dinamikája éppen nem a nyelv elsorvadása, „halála” felé hat, más kérdés, hogy mindez a *frazéológiában* is összetett folyamatokat gerjeszthet. Úgy látom, hogy a nyelvért/nemzetért való aggódásnak is megvan a maga társadalmi története, s bizonyos, hogy a mindenkorai értelmiségi rossz közérzete könnyen rávetül ezekre a problémákra. Szerintem, nem fenyegette a mainál kevesebb veszély a magyar nyelvet az elmúlt évszázadok során sem. Például akkor, amikor a népesség jelentős része írástudatlan volt, s a vékony társadalmi elit alig használ(hat)ta az anyanyelvét. Alapvetően nem félek attól, hogy az egyáltalán nem „kis nyelvek” körébe számító, jelentős számú népesség által beszélt magyar nyelvet fenyegetné a XXI. században sok nyelvre prognosztizált „nyelvhálál”. Űkunokáim nyelve bizonyára sokban eltér majd az enyémtől, de ők bizonyára azt tartják majd magyarnak, s azt fogják gondolni a magyarságuk legfőbb kifejezési eszközének, s – reméneim szerint – akkor is él majd nyelvében a nemzet!

2. Sokféle feladat vár a nyelvhasználat gazdagításában a honismereti mozgalomra is. A fentiekből is következően – a változások tempóját követve – időben közelebből kell követnie a társadalmi és kulturális folyamatokat, s a különböző folyamatok és jelenségek rögzítéséhez és közreadásához új eszközöket és új „szövetségeseket” kell találnia. (Eddig sem érthette szó a honismereti mozgalmat, hiszen munkatársai a régi és régies eseményektől, jelenségektől eljutottak a közelmúlt történetéig is a különböző társadalmi rétegek rajzáig!) Napi kapcsolatban kell(ene) lenni a jövő nemzedékeket írni és olvasni tanító pedagógus társadalommal és a kultúráközvetítőkkal, a honismereti kutatást végző személyiségekkel is. Fontos kihasználni az információ átadásának minden új formáját, ugyanakkor életben kell tartani a jól bevált közösségi alkalmakat is. A lokális történelem és hagyomány ápolására örvendetesen sok helyi közösség szerveződött az elmúlt két évtizedben, nagyon hiányolom viszont a vidéki TIT-szakosztályok – vagy hasonló feladatot ellátó új szerveződések – működését. A honismereti mozgalomnak persze nem csak a nyelvi ismeretterjesztésben lehet feladata, hanem mindazon tematikában, ami a nyelv változását szemlélteti. Jelentős szerep jut neki az olvasás kultúrájának megerősítésében is. A szép magyar beszéd védelmére szervezett, s jól működő mozgalom mellett, az egész nyelvi tradíció megőrzése mozgalmat kívánna, kiegészülve a nem nyelvi kommunikáció változásának történetével. Mindezek persze ötletek, amelyek nem ismeretlenek a honismeret munkásai számára. Ám aligha változtatnak azon, hogy a modernizáció, a nyelvi-kulturális érintkezések, a „globalizáció” következtében mind több szó, kifejezés kopik ki a nyelvünkől. Beleértve olyanokat is – például a kézműves tradíciók eltűnésével –, amelyek csak a XIX–XX. század folyamán honosodtak meg: köztük a bányászat és a nagyipar más nyelvekből származó szakszavai, netán a szocializmus időszaka államigazgatásának és politikai életének számos kifejezése. Természetes, hogy ezeket az eltűnő kifejezéseket a következő generációk éppen úgy szótárakban keresik majd meg, ahogyan a mostaniak a régi mesterségek vagy a tájnyelv feledésbe merült szavait, szólásait.

Selmezi Kovács Attila:

„A honismereti mozgalom létevel szolgálja anyanyelvünket”

1. Egy szóval válaszolva: *megosztottan*. Ugyanis a humán értelmiség – de talán az egészre is gondolhatunk – egy része igyekszik megőrizni az előző generációk tisztességét, ezzel együtt az anyanyelv egészséges használatát. Ez az értékörző életforma a nemzet iránti elkötelezettséggel, a történelmi szerepkör felelős továbbvitelével függ össze. Ezzel szemben a többséget sajnálatos módon ledöntötte lábáról a mindig jelen lévő idegenutánzás, a globalizmus álcája alatt divatosá lett anglicizmus, ebből következő nyelvi igénytelenség, a nyelvrontó divatszavak szajkózása, a politikai és közéleti „elit” egy része nyelvi és morális igénytelenségének követése. Az utóbbi években (az őszödi beszédet követően) mindinkább sikk lett a trágár beszédmód. Bár a trágár töltelékiszavak használata korábban is hódított – különösen az alacsonyabb műveltségűek körében –, de mindinkább irányzattá válik a kocsmanyelv köznyelvvé emelése. Társadalmi méretben kiterjedt nyelvromboláshoz vezet a mobil telefonok használata, az sms-nyelv (a nyelvi egyszerűsítések, rövidítések átkerülése az élő nyelvhasználatba), valamint az üzletláncok igénytelen reklámdömpingjének hatása, a kereskedelmi tévék ízlés- és nyelvromboló szerepe (a győzike-, mónika-show-kal, celebek szerepeltetésével stb.). Az utóbbi években jelentőssé vált a média, ezzel összhangban a jelenlegi kultúrpolitika részéről megnyilvánuló népbűntetés.

2. Egyetlen szóval válaszolva: a létevel. A honismereti mozgalom adja annak a széles tábornak a gerincét, mely nyelvében és életfelfogásában őrzi mindazon nemzeti értékeinket, melyeket az öntudatos magyarságnak birtokolnia kell, és átadni a következő nemzedéknek. Nem kell semmi újat kitalálni, hiszen a honismereti mozgalom az eddigi sokrétű tevékenységével megfelelő magatartási mintát és nyelvi igényességet adott és ad tagjainak. Az anyanyelv gazdagításához, értékeinek megőrzéséhez aktívan hozzájárult és járul a minden évben megrendezett honismereti akadémiák magas színvonalú előadásai-val és konzultációival, az ifjúsági akadémiák révén a fiatalok nyelvi és szakmai igényességének előmozdításával, amihez jelentékenyen hozzájárul a történelmi és irodalmi évfordulókhoz kapcsolódó iskolai vetélkedők szervezése. Továbbá a 37. éve kéthavonta rendszeresen megjelenő Honismeret folyóirat is gondoskodik a nyelvi kultúránk megőrzéséről és értékeinek gyarapításáról.



Bényei Miklós:

A Honismeret folyóirat indíthatna nyelvművelő rovatot

1. Egyetemi oktatóként, volt könyvtárosként és olvasóként egyaránt kedvezőtlenek a tapasztalataim. A középiskolát végzett fiatalok beszédkultúrája és helyesírási tudása már-már megállíthatatlanul romlik; a durva, flülsértő hibák száma elkéserítően magas. Még a faluról érkező diákok is hajlamosak elfelejteni a nyelvhelyesség iratlan, ám otthon még mindig gyakorolt szabályait. A nyomtatott sajtó és – még kimondani is fáj – a szépirodalmi alkotások egy része mintha szándékosan (valójában tudat alatt, a vélt kordivathoz igazodva) rontaná szép magyar nyelvünket. Sok bizonytalanság forrása a számítógépes szerkesztő programok mechanizmusából szükségszerűen fakadó, ám a felületes ellenőrzés által simán átengedett, egyébként könnyen javítható elírásokkal terhelt szövegek közreadása. A televízió, pontosabban néhány igen népszerű, a fiatalok körében mintaképnek tekintett műsorvezető aligha helyreállítható károkat okoz. Sajnálatos jelenség a nyelvművelő ismeretterjesztő irodalom korábbi lendületének megtorpanása, imitt-amott közömbössége, túlzott megértésre hajló, erőltetett tárgyilagossága.

2. Szeretném hinni, hogy mozgalmunk képes valamit, talán nem is keveset segíteni abban, hogy a magyar nyelvhasználat romlása megálljon, ne váljon visszafordíthatatlan folyamattá. Szervezési kérdésekkel nemigen foglalkozom, ezért csak egy-két ötletet, javaslatot vetnék fel. A Honismeret folyóirat kellő előkészítés után, megfelelő szakemberek (nemcsak nyelvészek) bevonásával kísérletet tehetne egy nyelvművelő rovat vagy sorozat indítására. Ebben vagy egy másik sorozatban, rovatban felhívhatná a figyelmet a határon túli magyarság vagy némely hazai tájegység lakosainak körében még tisztán élő magyar nyelvhasználat értékeire, vagyis a valóban példaként felmutatható gyakorlatra. A honismereti egyesületek, szervezetek, az intézményi bázisul szolgáló múzeumok, könyvtárak kezdeményezően léphetnének fel nyelvművelő előadások, vetélkedők, pályázatok stb. meghirdetésében, rendezésében. A

Honismereti Szövetség ösztönző szándékkal fordulhatna a napi- és hetilapok szerkesztősegeihez, a televízió és rádióadók vezetőihez. S minden lehetséges fórumon szorgalmazni kellene az általános és középiskolai anyanyelv-tanítás színvonalának emelését, a beszéd- és helyesírási készség javítását. Ha eszünköztünk engedik, tegyük lépéseket azért, hogy a nyelvművelés ügye ne lehessen politikai viták tárgya.



Rásky Mihályné:

„Anyanyelvünk sorsa az iskolában, a munkahelyeken, az utcán, a piacon dől el”

1. A nyelv állandó mozgásban, változásban van, amely részben összefügg az ember és a társadalom életében történt változásokkal. Azt szoktuk mondani szűrkül, színtelenedik a magyar nyelv. Korunk nyelvi jelensége, hogy a szókincs felduzzad más nyelvi elemekkel, idegenből átvett talmi kifejezésekkel.

A nyelvi ismeretek fenntartásának legfőbb biztosítója az állandó gyakorlás. Az az ideális állapot, amikor magyarul beszélünk otthon a családban, magyarul játszanak, magyarul tanulnak az iskolában, és magyar szót hallanak a templomban gyermekeink.

Sajnos a család nem mindig tudja betölteni ezt a szerepet, mert a „beszélgető családi élet” mintha kivészőben lenne, bedarálja a rohanó élettempó. Nagy a felelőssége a médiának (sajtó, rádió, tv, internet) az élettől, nyelvtől idegen csillogás, a minden értéket feldöntő pillanatot habzsoló szemlélet, a sokszor durva erőszakossággal telt műsorok tömege, s köztük szinte alig található valami szép, megnyugtató és értékes.

A Magyar Nyelv Évében az örökség kötelez, ápolni, őrizni, védeni kell, mégpedig a közösség erejével, mert a közösség számára a nyelv, a hagyomány éppen olyan lelki táplálék, mint az egyéni élet fenntartásához szükséges mindennapi kenyér.

2. Számos lehetőség kínálkozik nyelvünk ápolására, az értékek felmutatására. Ha csak a közvetlen környezetemre gondolok, az örökségünk igen gazdag. Tihany az 1055-ös nyelvemlékünkkel, az apát-ság alapítólevelével, falum, Felsőörs, ahol élek neves nyelvész szülőttel, Pápai Sámuellel, Szende Aladár nyelvészprofesszorral, aki évtizedeken keresztül haláláig itt töltötte a nyarakat. A Cinca-parti Szentgál szülött Lőrincze Lajos professzor úr, a veszprémi születésű Simonyi Zsigmond nyelvész és nyelvművelő. Szinte minden településnek van valami kötődése, amelyek ében tartásával sokat tehet a honismereti mozgalom.

Hogyan őrizzük emléküket? Pápai Sámuel emléktábláját a lebontásra került őregházról átmentettük a polgármesteri hivatal épületére. Minden évben megemlékezünk róla. Időközben felkutatottuk élettörténetét, munkásságát, felvettük a kapcsolatot utódaival, akik rendszeresen részt vesznek közös alkalmainkon. Most készül a családfa, mely elég kiterjedt, még amerikai szála is van. Hagyatékának nagy része a Pápai Református Levéltár Gyűjteményében található, melyből kamara kiállítást készítettünk halálának 180. évfordulója tiszteletére 2007-ben. Szépen növekvő anyagunk állandó helyet kap a Civil-házban.

Szende Aladár professzor úr unokáival is élő a kapcsolat. Még őrzünk hangfelvételt előadásáról. 1954-ben egy egyetemista hallgatója feltérképezte a felsőörsiek akkori nyelv használatát. Fantasztikus volt a tavalyi évben újra hallgatni, s a három még élő adatközlővel beszélgetve szinte elámulni, hogy egyes szavaink teljesen eltűntek, s a mai fiataloknak már magyarázatra szorulnak.

Simonyi Zsigmondról, Lőrincze Lajosról iskolát neveztek el.

Megyei szinten évente megrendezésre kerül a Simonyi Zsigmond helyesírási és nyelvművelő verseny Veszprémben. Balatonalmádiban a Magyar-Angol Tannyelvű Gimnázium a Szentgáli Lőrincze Lajos Általános Iskolával közösen rendezi a Magyar Nyelv Hetét, megemlékezésekkel, nyelvművelő előadásokkal, a tanulók számára kiírt pályázatokkal, szép kiejtési versenyekkel.

A nyelv nem pusztán a tudomány tárgya, hanem a mindennapi életé is. Anyanyelvünk sorsa igazából nem a könyvtárban, a szótárakban és a grammatikában dől el, hanem az iskolában, a munkahelyeken, az utcán, a piacon.. Ki kell tehát lépni és vállalni a nyilvános közszereplést, s mi több a nyilvános küzdelmet szép magyar anyanyelvünkért, melyet ránk hagytak elődeink! Az anyanyelvi mozgalomnak határo-

kat nem ismerő egyetemes mozgalommá kellene terebélyesednie, melyért talán mintha a határainkon túl élő testvéreink jobban igyekeznének. Legalábbis ezt éreztem most Aradon, a Nyugati Jelen szerkesztőségében.

Ahogy Kosztolányi mondotta Lenni, vagy nem lenni vallomásos írásában: „Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökre kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbitatlanul át kell adni utódainknak: Ez a mi küldetésünk – áldjon, vagy verjen sors keze –: ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl barátaim!”



Csorba Csaba:

„Anyanyelvünk tudásának szintje meghatározza személyiségünket”

Ha megkérdeznék tőlem, hogy aggódom-e nyelvünkért, akkor határozott igennel felelnék. S ki ne tenné ezt, akiben a tisztességnak és becsületnek akár csak szikrája is megvan (megmaradt). Mint múltat faggató ember természetesen azt is tudom, hogy nyelvünkért, népünkért, hazánkért az elmúlt évezredben bizony sokan aggódtak, és sokan félték a végveszélytől. Ez a nép és ez a nyelv már annyi megpróbáltatást átélt (átvészelt), hogy látszólag gondtalan bizakodással mondhatjuk, hogy majd a mostani zord időkön is átéveikkel valamiképpen. Persze azért az korántsem mindegy, hogyan, milyen áron. Megbocsáthatatlan hiba lenne az, ha valamiféle vak optimizmussal úgy hessegetnénk el magunktól anyanyelvünk megőrzésének kérdését, mint ahogyan a legyeket szokás.

Mennyi és milyen veszély fenyegeti a nyelvünket, felsorolni is nehéz lenne, nem is vállalkozom rá. Inkább arról írnék, mit kellene (lehetne) tennünk.

Mindenknek a kezdete a család, hiszen a gyermek (szerencsés esetben) családban születik. Csakhogy a családi közösség egyre gyakrabban csak papíron (vagy úgy sem) létezik. A diktatúra túlságosan is hosszú évtizedei alatt a hagyományok átadásában is igen nagy törés állt be. Az 1945 előtti idők erkölcsi (és nyelvi) értékeinek töredékei jutottak el az én generációmhoz, s mi még ennél is kevesebbet adtunk át gyermekeinknek, és unokáink egy (nyelvi) még sivárabb világban élnek. Bár vannak igen lelkes kis csapatok, amelyek tudatosan próbálják megismerni múltunk nyelvi és egyéb értékeit, ápolják hagyományainkat, de ők népünk egészéhez képest bizony kisebbségben vannak.

Mivel a főlbomlott család viszonylag nem sokat ad (adhat) a gyermekeknek, az óvoda és az iskola szerepe emiatt is fölértékelődött. Csakhogy a művelődéspolitikát mindent megtesz annak érdekében, hogy minél kevesebb érték jusson el a felnövekvő generációkhoz. Voltaképpen megrabolják a jövő nemzedékeit, ami alighanem halálos bűn.

Az iskolák olyan zagyva, zürzavaros, gusztustalan masszába merítik a gyermekeket, amelyből azok (természetesen) igyekeznek kézzel-lábbal menekülni. Mi az eredmény? A gyermekben nem tudatosodik, melyek az igazi értékek, amelyeket úgy meg kell tanulniuk, hogy életük végéig se feledjék el, és melyek azok, amelyek ezekhez képest másodlagosak.

Az olvasás, a könyvek megbecsülése ijesztően csökkenőben van, és ami helyette olcsóbban, könnyebben hozzáférhető „kulturális” termék, annak jelentős hányada erkölcsromboló, primitív tákolmány (persze a könyvek között is kezd egyre nagyobb hányad a silány nyomdatermék). Minimálisra zsugorodik az egyének szellemi munkáját igénylő tevékenység. A kultúra (vagy inkább kultúra-pótlék) napjainkban egyre inkább olyan formában érkezik hozzánk, mint a malachoz a vályúban a táp, és aztán láthatóan szép, gömbölyűre hizunk tőle.

Az iskolának nem célja, hogy két dologra ráirányítsa a figyelmünket: egyrészt, hogy büszkéek legyünk magyarságunkra, másrészt (ami ezzel összefügg), anyanyelvünkre. Manapság mindenütt azt harsogják, a legfontosabb az idegen nyelvek ismerete. Anélkül felsőfokú diplomát sem adnak. Pedig bizony adhatnának, mert az effajta „korszerű” adminisztratív kényszer abszurd és értelmetlen. Az idegen nyelv-tudásra (főleg magas fokon) nincs mindenütt, mindenkinek szüksége. Viszont a magyar nyelv (anyanyelvünk!) tudásának szintje alapvetően befolyásolja, meghatározza a személyiségünket. A minimális anyanyelvi szókincs ugyanis minden téren igénytelenséget, szellemi beszűkülést, lelki sivárságot takar.

Döbbenetes, hogy nyelvünknek mennyire nincs már becsülete a hozzánk közeli világban, a Kárpát-medencében és közvetlen környezetében. Pedig egy nyelv értékét nem lehet úgy mérni, hogy hány millióan beszélik. Azok a szellemóriások a világban, akik kellő szinten ismerték a magyar nyelvet (is), egyöntetűen az emberiség egyik legnagyobb kultúrkincsének tartják azt. A történeti Magyarország egykori nemzetiségei saját államot alapítva viszont eszelős harcot folytatnak a magyar nyelv ellen, és büszkék arra, ha egyetlen szavunkat sem ismerik, de ha ismerik, akkor sem írják le őket, és nem szólnának meg magyarul a világ minden kincséért sem. Tudósaik is a magyar nyelven írt művek nem ismerésével igyekeznek leginkább kiütni. Egyes papok odáig vetemednek, hogy a magyart az „ördög nyelvének” tartják (én nem sorolnám őket a keresztények közé!). Nem tudatosul az „államalkotó népekben”, hogy primitív hatalmi gögjük éppen ostobaságuk, kisszerűségük bizonyítéka. Kinzó kisebbségi érzéseiket azzal vezetik le, hogy oda-odacsapnak a kiszolgáltatott magyarság fejére a mindig kéznél lévő bűnböjtjükkal.

A Magyar Nyelv Évében, a Kazinczy emlékében mi más lenne a feladatunk, mint tudatosítani, hogy minden magyarnak harcolni, küzdeni kell az anyanyelvéért. Hiszen már a csecsemő is kemény munkával sajátítja el az újabb és újabb szavakat. Előbb csak megérti őket, majd egyre többet ki is tud mondani, és egyre jobban ki tudja fejezni szavakkal azt, ami számára fontos. Amíg élünk, amíg lélegzünk, naponta meg kell harcolnunk anyanyelvünkért. Meg kell őriznünk szavait, és állandóan újabbakat kell hozzájuk megtanulnunk. Aki ebben a tanulásban megáll, az a szellemi fejlődésében is megreked.

A határon túli magyarságnak segítenünk kell az anyanyelve megtartásáért folytatott egyenlőtlen küzdelmében. De az egyes egyének helyett nem vívhatjuk meg mi a harcot!

A világ régmúltja és jelene is azt bizonyítja, jogokat megszerezni és megtartani csak állandó, kemény, olykor kegyetlen harc árán lehet. Viszont azok, akik nem adják föl kishitűen, vagy pusztá kényelemszeretetből a harcot, előbb-utóbb mindig diadalmaskodnak!



Huszár János: „A nyelvhasználat baljós jelensége a nyelvi durvaság terjedése”

1. A harmadik évezred hajnalán a magyar nyelv mintegy 15 millió ember anyanyelve, közülük öt millióan határainkon túl élnek.

A határainkon túl élő magyar kisebbségek ki vannak téve annak a veszélynek, hogy a magyar nyelv használata először csak a család körén belül marad, később pedig végleg elenyészik. A magyar kisebbséghez tartozók egyre többen íratják gyermekeiket a többség nyelvén oktató iskolákba, mert úgy gondolják, így könnyebben kerülnek be a felsőoktatásba, jobban boldogulnak, ha minél jobban elsajátítják a többség nyelvét. Ennek következtében a gyermekek magyar nyelvtudásába nem kerülnek be a magyar műveltségsvavak, a modern élet jelenségeinek megnevezései. Például egy román nyelvű iskolarendszerben végzett orvosnak nehézségei támadhatnak, ha magyar anyanyelvén akarja gyakorolni hivatását. A magyar nyelvről való erőszakos leszoktatásra irányuló törekvések – például a szlovák nyelvtörvény – ezt az irányzatot erősítik. Ennek következtében a magyarul beszélők száma a határainkon kívül várhatóan csökkenni fog.

Magyarországon a nyelvhasználat baljós jelensége a nyelvi durvaság terjedése. A trágár szavak gátlátalan használata, a lépten-nyomon tapasztalható nyelvi agresszió – riasztó jelenség. A kereskedelmi televíziós csatornák műsorai – talk show, reality show – ugyanezt a stílust terjesztik, ami rossz példaként szolgál a fiatal nemzedékek számára. Az iskolákban is megfigyelhető a nyelvi durvaság, nemritkán tanárok válnak az agresszió áldozatává. Nézetem szerint a televíziós műsorokat példás büntetésekkel kellene rászorítani a nyelvi durvaság elkerülésére. Tenni kellene a mindennapok nyelvi agressziója ellen is.

2. A honismereti mozgalomnak támogatnia kell a tájnyelvek, a nyelvjárások, a helyi folklór megőrzését – beleértve a Magyarországon élő kisebbségekét is. A helyi iskoláknak, múzeumoknak kell ezt a helytörténeti munkát szervezni, összefogni. Beletartozik a településre jellemző földrajzi nevek, közmondások gyűjtése is. Pályázatokkal lehetne felhívni a figyelmet a kiveszőben lévő mesterségekre, azok leírásának fontosságára, a szakmai szókincs rögzítésére.

Sípos Csaba:

„Nyelvünk elsatnyulásában közrejátszik az internet és az e-mail”

1. Sajnálatos módon a magyar nyelv az utóbbi években nagyon elsatnyult, ezt tanítványaim szókincsén is éreztem, mert 1994-től 2008-ig tanítottam a kaposvári Tanárképző Főiskolán. Nem vagyok maradi, de az elsatnyulásban nagyon közrejátszik az internet és az e-mail is. A fiatalok már olyan szóösszevonásokat alkalmaznak, amit a mi nemzedékünk nem is ért.

2. Mit lehet tenni? Minél több nyelvi cikket kellene szerepeltetni folyóiratainkban, az országos Honismeretben csakúgy, mint a vidékiekben. A rádióban és a televízióban is fel kellene újítani – ha csak pár perc erejéig is – a nyelvi műsorokat. Tudom, hogy a kereskedelmi tv-k nem vevők erre, de a *Szép magyar vers* sorozatot, kiváló előadóművészek tolmácsolásában, újra kellene indítani, ha másutt nem, a Duna TV-ben. A Lyukasórát is újra folyamatossá kellene tenni, akár a régi évfolyamok sugárzásával.



Dr. Kolta László:

„Van véleményem a magyar nyelv züllesztéséről!”

Tisztelt Szerkesztőség! Megtisztelő kérésük teljesítését nem vállalom ugyanis nem vagyok nyelvész. Kontárkodni nem akarok, bár van véleményem a magyar nyelv züllesztéséről. Tanárként a tanítványaimat – a rendszeres szóbeli felkészítések során – a logikus észjárásra és a hibátlan fogalmazásra neveltem. A mai „tesztvilág”-ban ez már elavult módszer. Egyébként a „teszt” elterjedésének kezdetén szerzett élményem: egyetlen cirill betű ismerete nélkül, egy orosz nyelvű versenyfeladatot 21 %-ban megoldottam [X], amiért elégséges érdemjegy járt volna!

A történelmi érdemekben gazdag Magyar Nemzet című napilapnak hat évtizede vagyok előfizetője. Szomorúan tapasztalom, hogy az újság az utóbbi években, hónapokban csatlakozott a „zurnaliszták” nemtelen versenyéhez az idegen szavak, betűrövidítések elburjánzásával, szeméremsertő szavak előbukkanásával, a szinte hetenként megjelenő helyreigazító nyilatkozatokkal. A „*Nyelvében él a nemzet!*” tudatosítása során a napilap feladata lenne a televízióban eluralkodó nyelvrontás bírálata is („*per pillanatot*”, „*országok, akik*”, „*összeomlást eredményezett*”, a tömeges hangsúlyzavarok, nemzeti értékeink pellengérezése stb.)

A Magyar Nemzet három számából (2009. 07. 17., 07. 31., 08. 04.) összegyűjtött „termés” listája a teljesség igénye nélkül a következő.

a) *Betűrövidítések*. FLKSZ, IMF.EU mentőcsomag, GE, PSZÁF, HVG, ETA, OEP, NBH, NNI, Internacional SA, UDZrt, IPM, FINA, FI, NHZ-es gárda, EL kvalifikáció, EB-ezüst, BL-selejtezők, VEFA, IFI-EB, T-Mobile, VALERUX

b) *Idegen szavak*. Interaktív-táblák, Roodschowal a korrupció ellen, kvázi koalíció, blogon (Jobbik.hu) megjelent írás, Detaplex-bűnügy, milió, Valerux Internacionál SA, tradicionális, tréner, bulizás, regisztrál, abnormális, „Be happy!” életfilozófia, ksilabizál, presztizs, junior, textiliák.

c) „*Nyelvújítások*”. „Reményforrás”, „lakáshitelbomba”, „táblabiznisz”, „lerázta a feleségét magáról, középállalkozási szektor, többletbevétel tud majd maradni”, a szocik nem hagyják, hogy valami avanszált offshore-lovag kitakarítson”, „Ferrari pilóta”, „haveri nagykutya vergődése”, „ripacs kollégák”, „megvétőzta”, „tragikabaré”, „hitelfedezeti csalás”, „interaktív”, lötyögösebb mezőny”, „törpéparttá szottyad össze”, „teknőcsevér”, „hangyányi szegyenéret”, „drasztikus visszaesés”, „traumát megszenved”, „világelit”, „bulizás”, „teszttilalom” stb.

Vajon van-e remény a magyar nyelv megmentésére? Erre buzdít ugyanez a Magyar Nemzet augusztus 5-i számában megjelent, „A magyar agy magyaráz” című ismertetés. E szerint „*a magyar nyelv az emberi logika csúcsterméke*”. Szakembereink, szerkesztőink, íróink legyenek újra zászlóvivők: „*Nyelvében él a nemzet!*”

ÉVFORDULÓK

Kétszázötven esztendeje született Kazinczy Ferenc

A nemzettudattól a nyelvművelésig Kazinczy nyomdokain

Kazinczy Ferenc ifjúsága ivelő pályakezdet ígért: minden esélye meg volt arra, hogy az adott körülmények között eljusson akár a legmagasabbra, ahová az ő korában protestáns nemes ember eljuthatott. A szülei kezdetben katonai hivatásra szánták, de megismerve jobban az iskolás évek alatt kibontakozó hajlamait, megértették és elfogadták, hogy – az akkor nem túl nagyra becsült – értelmiségi pályán, költőként, könyvesinálóként fog tevékenykedni. Ez a szellemi szabad foglalkozás nem akadályozta volna azonban azt, hogy akár a magyar protestánsok szószólója legyen a bécsi udvarnál, hiszen ehhez minden adottsággal rendelkezett.

Ahogy viszont teltek az évek, egyre több akadály tomosult az elképzelt karrier elé. Diákkorában – 15 évesen – elvesztette édesapját, aki pedig nagy ambíciókkal és előrelátással kezdte egyengetni számára az érvényesülés útját. Édesapját sem édesanyja a szűkebb családi körrel, sem a szélesebb rokonság támogató figyelme nem tudta pótolni. Ettől fogva, mint elsőszülött a testvérei között – korárett felnőttként – számos fontos döntésében magára maradt. Apja vezetésével feltehetően másképpen alakultak volna további tanulmányai, a joggyakornoki, a királyi táblai jegyzői, aljegyzői, iskolai inspektori ténykedése, s talán a szabadkőműves páholyokkal és a köztársaságpárti jakobinusokkal történő találkozásai is.

A halálra majd várfogságra ítélt Kazinczy már nem álmodozhatott a korábban remélt pályafutásról. Jelentős közéleti szerep egyébként is akkor várt volna rá, ha mágnásnak születik, s a vagyonából támogatja a jónak vélt ügyeket, vagy arisztokratának, aki eleve magas beosztásba kerül, rangot kap a hadseregben, egyházban. A börtönviselt Kazinczyban még élt a halvány remény, hogy esetleg hivatalt nyerhet az uralkodótól, el is indult hozzá, megköszönni, hogy kiszabadult, de a gondviselés egy kocsi ballesztéssel, melyben megsérült, áthúzta ezt a szándékát. A politikai pályafutásról végképp lemondva, kénytelen volt gazdálkodni a neki juttatott birtokrészekben, ez azonban növekvő családjának a megélhetésére sem volt mindig elégséges. S ezt a költségvetést terhelte még a részben örökölt, részben személyre szabott hivatásának gyakorlása. A közjóért munkálkodnia kell, de mivel sem gazdasági, sem társadalmi, sem politikai téren nem befolyásolhatta már az eseményeket és közhivatalt sem viselhetett, egyetlen terület maradt, melyen tevékenykedhet: a *művelődés*.

Ehhez pedig volt indíttatása; amikor az értelmiségi gondolkodás, az esztétikai nevelés, izlésformálás, a felvilágosult világnézet népszerűsítése foglalkoztatja, mindezekkel nem öncélúan, hanem a nemzetének fölemeléséért kíván munkálkodni. A művelődés számára adott eszköze az irodalom, az irodalom pedig az anyanyelv, s mindkettőt használhatóbbá kell tenni az eredményesebb munkálkodáshoz. *„Az mindazáltal igaz, s a história bizonyítja, hogy ha valahol a Jó gyökeret vert, ott mindég a Szép készítette az útát. Miért lenne ez minálunk másképpen? A poesis és mindaz, ami ezzel szorosabb vagy tággabb összeköttetésben vagyon, a legszebb virága az emberi elmének, az pedig nyelv nélkül nem*



virágozhatnak, nyelv nélkül – mondom – s a nyelv alatt minden nemzetnek a maga saját nyelvét értem.”¹ Kazinczy egy pillanatilag sem habozik, hogy nekilásson az emberileg szinte lehetetlen, de hivatásként vállalt feladatok teljesítéséhez: „...*Én mindent hévvel teszek, s ügyem, s Nemzetem szeretete lángol bennem. De ez a hévség, de ez az ügyem szeretete soha nem szédíte el még, hogy nyilván vagy csavarogva proselytusokat keressek; nekem elég, ha szabadon mehetek utamon.*”²

A művelődés területére sodródás azt jelenti, hogy hangsúlyosabb lesz a nemzet gazdasági, társadalmi viszonyainál a szellemi és erkölcsi értékek világa, melyek összekovácsoló ereje nélkül ugyancsak lehetetlen nemzetéről beszélni. Közép-Európában az irodalmi műveltség kialakulásában nagyobb szerepet játszik a történelem, mint másutt. Kazinczy nemzedékével kialakul az a magyar értelmiség, mely a művelődés eszközeivel közvetlenül kívánja alakítani saját történelmét, éppen pl. a nemzettudat építésén, erősítésén keresztül. „*A magyar nyelv palladiuma a nemzetnek, s a tudományoknak a nép nagyjainál vehiculuma. Minden nemzet a poézistól vett első virágot, s csak a barbár nem érti, hogy e játék mit használ.*”³

A nemzeti hovatartozás különböző megnyilvánulásai az azonos kulturális hagyományokat, törvényt, hazát, nyelvet vallók és ezeket sajátos szimbólumokkal kifejezők részéről – akik családba, nemzetségbe, törzsbe, nemzetbe tagolódva számitanak egymásra, támogatást nyernek és nyújtanak – a magyarság esetében korán megfigyelhető. A hovatartozásnak ez az erőteljes tudata semmilyen mesterkéeltséget nem hordoz magában, annyira természetes, mint a levegővétel. A középkori krónikáinktól kezdve, a magyar őstörténeti hagyományokon át az egyes történelmi vagy irodalmi személyiségek vallomásáig – mint pl. Balassi, Zrínyi, Rákóczi – nagyon éretten, világosan, határozottan szólal meg a hungarus- vagy magyarságtudat, semmivel sem halványabban, mint a hazaszeretet fellángolásakor a reformkorban vagy a későbbiekben. Kazinczy ezt így mondja: „*A haza szeretete egyike a természet legszentebb érzéseinek... E nagy érzés igen tetszetes bélyege a Magyarnak.*”⁴

Kazinczy nemzedékénél a nemzettudat nem volt erőltetett, nem jelentett különbséget, szélsőséget, hanem a legtermészetesebb, magától értetődő viszonyulást a közügyekhez, ami akkor egyáltalán nem szorult magyarázatra. S egyformán, így jelentkezett a kazinci és alsóregmecí Kazinczyaknál, csak úgy, mint az egyéb felmenőinél: a nagyugróci és nagybossányi Bossányiaknál, kőji Komáromyaknál, kistrédei Rhédeyeknél és másoknál. Igaz, hogy a magyarságtudat akkor és a korábbi századokban első renden a nemességhez kötődött, de hasonlót számon kérni a nem nemesek rétegeitől, anakronisztikus elvárás volna, mely a történelmi viszonyok ismeretének a teljes hiányára utal. A sokat kritizált nemesi előjogok etikai alapját azonban eredetileg ez a magasabb erkölcsiséggel párosuló, közügyekért vállalt elkötelezettség jelentette.

Ha azt tekintjük, hogy Kazinczy mennyi ideig volt hivatalban, akkor a mai fogalmaink szerint mondhatjuk, hogy mindössze egy évtizeden át dolgozott. A valóság azonban az, hogy egész életét, különösen a fogsága utáni, alkotó korszakában, a közjó előmozdításának szentelte. Ide érthetjük azt, hogy a megyei gyűléseken felszólalt pl. a felekezeti egyenjogúság vagy a magyar nyelvhasználat kérdéseiben; részt vett a nemzet kulturális intézményeinek – színház, könyvtár, múzeum, akadémia – megálmodásában és megalapításában. De ahol – talán akarattól függetlenül – a legjelentősebb szerepet játszott, az az irodalomszervezés és a nyelvújítás. „*A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.*”⁵

Kazinczy kitűnően beszélt németül, s már diákkorában rádöbbenhet arra, hogy aki idegen nyelvet nem ismer, az az anyanyelvét sem ismeri igazán. Azt, hogy mire képes a modern irodalom, a német nyelvterület mutatja be a számára. A német irodalom a második – talán a legnagyobb – fénykorát éli, melyet Klopstock, Gessner, Lessing, Wieland, Herder után Goethe és Schiller bontakoztatnak ki, s a romantikusok koronáznak meg. Törvényszerű, hogy Kazinczy sokat merít eszményeikből, s miközben műveiket fordítja, számos törekvésüknek a szószólója szeretne lenni. Szinte megtestesítője annak a goethei gondolatnak, hogy a nyelvet egy bizonyos fejlettségi fokra kell juttatni ahhoz, hogy bárki a bár-

¹ Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXIII. Sajtó alá rendezte Váczy János, Harsányi István, Berlász Jenő és mások. MTA, Bp. 1890–1960. (KazLev.) No 5509. Berzeviczy Gergelynek 1810-ben.

² KazLev. No 3974. Széphalomból írja 1821-ben.

³ KazLev. No 2601. Széphalomból, 1814-ben Szentmiklóssy Lászlónak.

⁴ Kazinczy Ferenc: A Magyar Nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Pályairás. Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről. 1808. Bp. 1916. 127. old.

⁵ Uo. 327. old.

mely mondanivalóját vagy érzését kifejezhesse általa. A fordítás abban az időben azt jelenti, hogy – a mai fogalmainkhoz képest, meglehetősen szabadon – magyarítanak, magyarrá tesznek egy művet. Ami ebben hátrálthat, az a hazai irodalmi élet kezdetlegessége: kevés a könyv, kevés az olvasó, s azok is idegen nyelven olvasnak. A magyar nyelvű művek – még ha akadnak is – nem találnak forgalmazóra, nincs irántuk nagy kereslet. Ilyen körülmények között álmodozni is nagy bátorság nemzeti irodalomról és kiművelt nyelvről, de Kazinczy mindez nem riasztja vissza. Hiába a herderi jóslat a magyar nyelv eltűnéséről,⁶ ebben nem osztja véleményét a német széplélekek: *“Kacagom én, a’ mit Herder a magyar nyelvnek s népek elenyészése felől jövendöl. Herder hamis próféta. A magyar nyelv, s nép elenyészni nem fog soha, míg philosophusi szellem fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza. A nem-Vandalus hódolató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy tulajdon characterű, s originális, sehol másutt nem található szép nyelv ki ne vesszen!”* – írja 1804-ben Dessweffy József barátjának.

A közigazgatás nyelve Magyarországon a latin, s a bécsi udvar meglehetősen nagy propagandát fejt ki annak érdekében, hogy fölcseréljék a némettel. Ennek része az is, hogy a közvéleménnyel megbábják azt elhítenni, hogy a magyar nyelv nem alkalmas sem irodalmi, sem közéleti, sem iskolai, sem tudományos használatra. A vármegyék gyakorlatában azonban a latin mellett már a magyart használják, s az anyanyelv minden egyéb területen követeli – egyre erőteljesebben – a jogait és érvényesülését. *„A hazai nyelv a nemzet szeretetének legszorosabb kapcsolata még azoknál is, kiknek nemzete különböző státusokra szaggattatott. Ilyen a német, olasz. Nem kell-é tehát nálunk igen nagy becsben lenni?...”*⁷ – idézhetjük. Az uralkodó végül elfogadja – előbb csupán részlegesen – hogy *„... a Magyar Nyelv légyen a’ közdolgozók folyásának nyelve.”*⁸ s ezt Kazinczy és köre biztató sikernek könyvelte el.

Miközben küzdöttek az anyanyelvért, természetesen felszínre került egy sereg – nyelvvel kapcsolatos – probléma és tudományos kérdés, melyekre ki-ki a felkészültsége és meggyőződése szerint válaszolt. Ilyen a magyar nyelv eredete és története. Kazinczy nehezményezi azt, hogy a kortárs történészek szakítanak a hun-magyar történeti hagyománnyal,⁹ s bár ő az ázsiai pusztákon nomadizáló ősről beszél, megállapítja: *„... a Musák a legvadabb nemzetekkel is éreztetik kedveseiket, s Attilának, a később- ben élt magyarok fejedelmeiknek már voltak Bárdusaik, kik a nép nagy tetteit az innepeken énekellették.”*

*„A mi nyelvünk anya, leány, s ismert rokon nélkül úgy álla több nyelvek között, mint a fönix az ég madarainak számában; s emiatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit, valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájjait, a rómainak méltóságát, az olasznak hevét, a franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti, méltó, hogy ha bennünket a halhatatlanok végzése valaha egy idegen győző járma alá hajtana is, azt ez a győző, ha nem barbarus, védelemben vegye, fenntartsa, virágzásra juttassa; s mi ezt a nyelvet szeretni tartozánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a miénk. Vizsgáljuk, mely szerek által gyarapodhatik; elmélkedjünk, tanuljunk, s tekintsük, mit csináltak mások, s mi használ nekünk. A maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük üteletét.”*¹⁰

Vita folyik arról, hogy lehet-e nyelvünket a nyugati nyelvek mintájára fejleszteni? *„Nyelvünket kell-e, szabad-e a’ Nyugoti Nyelv Geniusa szerint modellelni... azt mondják azok, akik a Debreczeni Grammatica”*¹¹ *Íróival egy hiten vannak – attól a hittől mentsem meg engem az én jobb csillagzatom! – hogy más a Napkeleti Nyelv, mint a miénk, más a Napnyugoti, mint a Francia, Német, etc... Gondolnám, a különbség okát nem az éghajlatban keresik, mert úgy majd a Német is Napkeletivé lesz, hanem a Nép és a Nyelv természetében...”* – írja Érsemjénből, 1805-ben.

„Mi a Nyelv Geniusa, s a Magyar Nyelv Geniusa – azt bajos meghatározni. Nekem az olyannak tesz, mintha a Képfaragótól azt kívánánk, hogy adjon réset, mely mutassa meg, hogy az emberi test

⁶ Herder *Johann Gottfried* (1744–1803): *„A magyarok most a szlávok, németek, románok és más népek között az ország lakosságának legkisebb részét alkotják, s századok múltán talán a nyelvüket is alig találjuk majd meg.”* *Kosztolányi Dezső*. Erős várunk a nyelv. Bp., é. n. 87. old.

⁷ *KazLev.* No 1356. Széphalomból 1808-ban írja Kis Jánoshoz.

⁸ *KazLev.* No 836. Debrecenből írja 1805-ben Wesselényi Miklósnak.

⁹ *„Az újabb história bennünket még azon örömtől is meg kezd fosztani, hogy magunkat Attila maradékinak mondhassuk, kit a levert népek félelme s gyűlölése aszerint kiáltoza a legvérengzőbb fenevadnak, ahogyan képeit szerette ördögzarvakkal festegetni...”* Tübingai pályamű. Id. m. 149. old.

¹⁰ *Kazinczy Ferenc*. Orthologus és neologus... Id. m. 343. old.

¹¹ *Debreceni Grammatica*, ill. *Magyar Grammatica az egységes nyelvtan és szótár tervezetére kiírt pályázat nyomán a debreceniek által szerkesztett változat*. Bécs, 1795. Kazinczy az ortológusok kátéjának tekintette.

Musculaturáját mint kell faragni. A törvény nem annyira azt tanítja, mint kell csinálni, mint azt inkább, hogy mit nem kell... Philosophusi fő kell... tanulás a minden Literatúrával dicsekedhető régiebb és újabb nemzetek nagy íróik körül művelt izlés és egy bizonyos Aesthetikai érzelem, s az a bajunk, hogy a mi férfjaink, kik magokat nálunk a nyelv dolgaiban hallatják, ezekkel nagy mértékben nem bírnak, sőt, ide számlálván magamat, igen kis mértékben bírnak... Pedig Horác már megmondá, hogy az (ti. a Nyelv) mindig változik és annak mindig változnia kell. A Nyelv célja az, hogy gondolatainkat, s érzéseinket legvékonyabb, legfestetlenebb hanyatlékjaiban (nuances) is fesse. Nem fogja azt, ha a korral nem halad."¹² „A Nyelv Geniusa tehát nem egyes eseteket határoz meg, mint pl. hogy adja vagy adjál, hogy az egyez, vagy az egyezik van jól, hanem azon olyan valamit kell érteni, mely mint egy különös fonalszál a Nyelv egész szövődékén végig fut, s azáltal érezteti magát, hogy egy Nyelvet egyéb Nyelvektől megkülönböztet.”¹³

Az eddigiekből is kiderült, hogy nagy probléma a nyelvművelésnél a hozzáértés hiánya. Érthetőnek viszont érthető, hiszen nem képeztek még sem irodalmárokat, sem nyelvművelőket. Az irodalmárok és nyelvművelők maguk képezték magukat iskoláik, műveltségük, nyelvtudásuk függvényeként. Egy részük inkább hódolt az alkalmi divatnak, mint a rendszeres és módszeres vizsgáloásból leszárt következtetéseknek. Ezért figyelmeztet Kazinczy: „De a nyelv dolgában, mint a ruházatában, a módi makacssága többet nyom az ész határozásainál.”¹⁴ A nyelvújítás legkritikusabb területe az új kifejezések megalkotása.

„Új szót is lehet csinálni. De aki azt csinálja, figyelmezzon reá, hogy vele hol él.” „De mint arrogálhatja magának ezt a hatalmat egy vagy más író? Szókat erővel származtatni is vétek már, mit teremteni is? Van erre példa a görög, deák, s az új nemzetek nyelvében? Ezen ellenvetésekre felelnünk kell, mert megvalljuk, hogy a nyelv szentebb birtoka az egész nemzetnek, mint hogy azt kéje szerint illethesse mindenki, kivált, midőn a dologhoz olyak is fognak, akik ahhoz semmit nem értenek, s végre még az a rettegés szállhat meg bennünket, hogy ami Babel tornya körül történt, közöttünk megijul.”¹⁵ „Hogy akarja, hogy bővüljön, szépüljön a nyelv, ha bővíteni, szépíteni nem szabad?”¹⁶ „Én hát nem akadok fel azon, hogy a szó jó-é vagy nem jó: csak szükséges legyen, különböző ideát jelentsen és a jobb írók által sanctionáltassék. Minden élő nyelv csinált új szót, miért ne hát a miénk is.”¹⁷

„...mert az élet nyelve a könyvek nyelvévé válván, az új ideákhoz magában nem találta készen szókat, s az író kénytelen vala a gondolatot és érzést élesb vonásokkal kirajzolni, s azoknak gyakran alig érezhető különbségeiket kifejgyezni. Így akkor is, midőn a literatúra a maga alantabb lépcsőjéről fentebbre lépe által.”¹⁸

„Új nyelvet a sokaság teremté... A már készet nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhágthat; s az újonnan teremtett vagy származtatott szónak elfogadására mindég hajlandónak fogja magát mutatni a nép; ha az mulhatatlanul szükséges és szép hangzású lélesen és ha az író azzal gyakrabban nem él, mint illik, stíljével a füleket elbájosolni tudja.”¹⁹

A nyelvművelőket mind a mai napig megosztja a nyelvújításhoz való viszonyuk. Vannak, akik a nyelv szükséges és folyamatos újítása mellett törnek lándzsát és vannak, akik ezt legszívesebben mindenkinek megtiltanák. „S ilyenkor a haladók és veszteglők között mindég támada ellenkezés; azok örültek a nyelv és a nemzeti erő kifejlődésének, ezek a változásban rontást, mégpedig akart rontást láttak. Amazokat neologusoknak nevezték el, ezeket orthologusoknak mondhatnánk.”²⁰ – így Kazinczy.

„Nem az, éppen nem az a kérdés, hogy ezt s amaz mennyire győtri a maga-szerelme s az irigykedés; e részben jól esnek, ha mindnyájan kebelünkbe nyúlának, s úgy fognának a kövezéshez: hanem, hogy melyikünk ír jól, s melyikünk tanácsol jól. S mi itt ezen utolsó cikkelyt óhajtanánk oly tisztaságba juttatni,

¹² KazLev. No 3292. Desselwffy Józsefnek írja 1816-ban.

¹³ KazLev. No 3887. Szentmiklóssy Alajosnak Széphalomból, 1820-ban.

¹⁴ KazLev. No 1152. Ferenczy Lajosnak Széphalomból, 1806-ben.

¹⁵ Kazinczy Ferenc: Báróczi Sándor élete. In: Kazinczy F. válogatott munkái. Bp. 1903. 317.

¹⁶ KazLev. No1572. Szentgyörgyi Istvánnak 1809-ben.

¹⁷ KazLev. No 1103. Ferenczy Lajosnak Széphalomból, 1807-ben.

¹⁸ Kazinczy Ferenc: Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél. = Kazinczy F. válogatott munkái. Bp., 1903. 325.

¹⁹ Kazinczy Ferenc: Báróczi Sándor élete. Kazinczy F. válogatott munkái. Bp. 1903. 319. old.

²⁰ Kazinczy F.: Orthologus és... Id. m. Uo.

hogy a két felekezet értse egymást, s viszálykodások enyhüljön.”²¹ „Jól és szépen az ír, aki tüzes orthologus és tüzes neologus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.”²²

„A ti vádotok, határ nélkül tisztelt férfiú, hogy én az új szókat és szólásokat szerfelett kedvelem, terjesztem, s örülök, hogy a Neologismusnak én vagyok Alkotója. Sőt, én azt hiszem, hogy minden jobb írónk Neologusok voltak, s ilyeket csinálni, mind Horác, mind Virgil, mind Cicero enged...”²³

Amikor nincsenek még – mai értelemben vett – nyelvtanok, helyesírási kézikönyvek, nyelvészeti alaplunkák, akkor a szabályokon sokat lehet vitatkozni: túlzott figyelembe vételük éppúgy hátrány lehet, mint a semmibe vételük: „Tudni a nyelv törvényeit elmúlhatatlanul szükség, szükség azt is tudni, mi van szokásban: de azt is szükség tudni, mi adhat tropicus dísz, s el nem feledni, hogy kevés regula van kifogás nélkül és, hogy a regulától eltávozni sok helytt tropus vagy figura, s nem anomalia.”²⁴

Kazinczy nem bánta meg az irodalmi vitákat, a sokszor hiábavalónak látszó küzdelmet, s azt sem, hogy fordításaival, lírai és prózai alkotásaival, önéletrésével és levelezésével hozzájárult az ízlésformáláshoz, művelődéshez, az anyanyelv ápolásához. Pályája csúcspanán öntudatosan vall erről: „Mi volt Nyelvünk, mi volt Literatúránk, midőn én a pályán Theresiánk²⁵ utolsó évében, még serdülő gyermek akkor, vezér: segélő kar, honi nagy példák látása nélkül felléptem! És mi most ez a szép Nyelv! mi kezd most lenni Literatúránk! Oh, a Külföld minket is nemsokára ismerni, irigyleni, csudálni fog...”²⁶

Ahogy Kazinczy korában más hangsúlya, értelme van a fordításnak, úgy a nyelvművelésnek is van a maitól eltérő tartalma. A nyelv – Kazinczyék felfogása szerint – kifejezi a magyarság jellemvonásait, gondolkodásmódját, világszemléletét, erkölcsiségét. A nyelvművelés egyúttal a magyarrá nevelés, a magyarnak megtartás missziója az erőszakos németesítés világában. A nemzettudat és nyelvművelés tehát kettősen egy és ugyanaz a kihívás Kazinczy számára, amelyre példát adó hatékonysággal és eredményességgel válaszolt.

Több mint két évszázad múltán, a mai kihívásokra hasonló válaszokat nem tudunk felmutatni, még a nemzettudatot és a nyelvművelést illetően sem. Nincs válaszunk arra, hogy hol keressük azt a nyelvművelést, mely hatékonyan útjába tud állni a legszélesebb körben terjesztett nyelvrontásnak, s ami a díszes és ébresztője a nemzeti léleknek. Nem beszélve arról, hogy maig adósok vagyunk azzal, hogy a külföld méltóképpen ismerje, irigyelje, csodálja irodalmi műveltségünket.

Kiss Endre József

Kazinczy Ferenc Tübingai pályairata a magyar nyelvről¹

A nemzeti nyelv és az irodalom nyelvének azonossága

Ez a tanulmány különös jelentőségű Kazinczy pályáján: a fogság utáni időszakban az első olyan mű, amely a nyelv és a nemzet viszonyát állítja előtérbe s az egyetlen, amely a nemzeti nyelv általános, a magyarországi társadalomban elfoglalt helyzetével komolyan vet számot. Létrejöttéhez az első (és távoli) feltételként az 1807-es országgyűlés eseményeire kell utalni. A nyelvkérdés formálisan nem tartozott ugyan a diéta igazán fontos témái közé és Kazinczyt – levelezésének tanulsága szerint – jobban érdekelte az általa nagyon tisztelt Vay Miklós konfliktusa, mint azok az epizódok, amelyek során a nyelvkérdés felmerült és ott szerepelt – ha nem is a legfontosabb ügyként, de első ízben – a „gravamenek”, tehát a sérelmek között. Ennek a diétának a vonatkozó eseményeit újabban és a bennünket érdeklő

²¹ Kazinczy F. Uo. 327. old.

²² Uo. 341. old.

²³ KazLev. No 3228. Horváth Endréhez írt leveléből.

²⁴ Kazinczy Ferenc: Dayka Gábor élete. Kazinczy F. vál. Id. m. 296. old.

²⁵ Mária Terézia (1717–1780) magyar királynő, német-római császárné.

²⁶ KazLev. No 3974. Széphalomból, 1821-ben.

¹ Részlet A legnagyobb pannahorú (Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés) című sajtó alatt lévő monográfiából

szempontból Ajkay Alinka foglalta össze rövid, és nem csak az addig keletkezett szakirodalmat, de levéltári forrásokat is felhasználó tanulmányban.² Bár az 1807-i diétán a nyelv ügye valóban nem volt középpontban, de azért erőteljes jelenlévő kérdés volt, különösen akkor, ha az előző időszakokhoz viszonyítunk. A megyék által a követeknek adott s mintegy negyven megmaradt utasítás közül tizenhat kívánta naprendre tűzni a magyar nyelv ügyét.³ Természetesen nem csak ez játszott közre abban, hogy az udvart – most először – komolyan kezdték foglalkoztatni a magyar nyelvi törekvések. Erre az érzékenységre nem csak a magyar országgyűlés eseményei, hanem az ekkortájt feltámadó német nacionalizmus is erőteljes motivációval szolgált – a riadalom tehát esetleg inkább annak szólt, hogy a szórványosnak tetsző magyarországi hangok esetleg összefüggenek a Napóleon ellen feltámadt német nemzeti érzelmekkel, vagyis: a magyar diétán történtek ebből a szempontból egy nagy, Európára kiterjedő mozgalom sodrába tartoznak, és magukba rejtik a nemzeti önállósodás veszélyét.⁴ Meg akarták tehát tudni: mi is a helyzet e téren Magyarországon. Ennek látszólag igen okos és célszerű módját találták meg: pályázatot írtak ki, gondolván, hogy a beérkező munkák alapján lehet következtetni a közhangulatra. A pályázat révén való közvélemény kutatás eszméje az osztrák belügyminisztériumban fogant meg, de a pályázatot magát egy meg nem nevezett „magyar hazafi” („ein ungarischer Patriot”) gondolatának álcázták, a tekintélyes pályadíjat is ő ajánlotta fel. A pályázat lebonyolítását a legjelentősebb német kiadóvállalat, a Cotta cég vállalta magára, a pályázat szövege 1808 márciusában megjelent a Tübingában szerkesztett *Allgemeine Zeitung*ban, magyarul pedig a *Hazai Tudósítások* tette közzé a lap 1808. június 4-i számában.⁵ Ez a kiadó igen jó nevű céggé vált ismert a kortársak körében, tudvalevőleg Goethének a kiadója is volt. A pályázaton Kazinczy is részt vett, mint a Levelezésben többször is hangsúlyozza, azért, mert Prónay Sándor kérte meg rá. A báró munkáját több dokumentummal is segítette. Ekkor még jó viszonyban volt a régi barát, Prónay László fiával.

Bár a nyelvkérdés a diéta ülésein viszonylag ritkán szerepelt, de – különösen a korábbi állapotokhoz viszonyítva – mégis jelentős politikai súllyal bírt, nem kis részben azért, mert nagy publicitást kapott, elsősorban Felsőbüki Nagy Pál szereplése révén, aki kemény és okos felszólalásaival hívta fel magára és az ügyre a figyelmet. Az uralkodó, I. Ferenc figyelmét is. Kettőjük szócsatáját Kazinczy nem győzi levelezésében továbbítani barátai számára, de mintha ebben a történetben számára fontosabbak lennének az anekdotikus részletek, mint maga az ügy: a fiatal küldöttnek az uralkodóval váltott szóváltásai és szellemes ríposztjai láthatóan jobban tetszettek neki, mint az álláspont, amelyet képviselt. De ezek sem izgatták igazán. Az országgyűlés eseményeiből a nyelv ügyét – úgy látszik – számára valóban teljesen háttérbe szorította Vay Miklós és az udvar konfliktusa, amely az önkéntes felajánlásokban rejlő veszélyekkel foglalkozott. A kinevezéseket így nehéz lesz függetleníteni ettől az anyagi vonatkozástól s nincs kizárva: az önkéntességek az udvar részéről való jutalmazása, magyarul: a helyzetben a korrupció veszélye rejtett benne. Az erre való figyelmeztetést viszont vádaskodásnak fogták fel. Jó ideig úgy látszott, hogy ebből valóban komoly, személyi és egzisztenciális következményekkel is járó ügy lesz.⁶ Ez Kazinczyt tartósan és nagy érzelmi intenzitással foglalkoztatta, leveleiben sokkal gyakrabban és részletesebben számol be a fejleményekről, mint a nyelvre vonatkozó vitákról.⁷ Ennek ellenére: ha a nyelvre vonatkozó tárgyalások, az ezzel foglalkozó ülések (s egyáltalán: hogy ez a téma naprendre került) látható, vagy inkább: közvetlenül dokumentálható módon nem is hagytak mélyebb nyomot Kazinczy viselkedésén, ha nem is reflektál különösebb intenzitással a diétának nyelvkérdést illető epizódjaira, sőt, nem érdeklődik a részletek iránt sem, akkor ebben aligha az óvatosság játszott közre.

² Ajkay Alinka: „...itt az idő, hogy emlékeznünk meg, hogy Magyarok vagyunk” (Az 1807-es országgyűlés nyelvi vitái- és a követutastítások), in: „Et in Arcadia ego” (A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése) 453–467. old Szerk. *Debreceeni Attila, Gönczy Mónika*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005.

³ Ajkay Alinka: i.m.

⁴ E helyzet igényes összefoglalását I. *Csetri Lajos*: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában*, Budapest, Akadémiai, 1990, 106–109. old

⁵ A Tübingai pályaművet *Heinrich Gusztáv* adta ki s látta el gazdag, az egész pályázat hátterét bemutató bevezető tanulmánnyal. *Kazinczy Ferenc*: *Tübingai Pályaműve a magyar nyelvről* (1808). Kiadta *Heinrich Gusztáv* Bp. MTA, 1916.

⁶ *Szakály Orsolya*: Vay Miklós és az 1807. évi országgyűlés, *Fons* 1997. 301–323. old.

⁷ Néhány vonatkozó hely: Kazinczy Ferenc *Levelezése*, I–XXIII, sajtó alá rendezte *Váczy János, Harsányi István, Berlász Jenő* és munkatársai, 1890–1960. (továbbiakban: *KazLév.*) Néhány vonatkozó hely: *KazLév V.*, 53–54., 61–62., 69., 120., 135. old.

Kazinczy sokkal fontosabbnak tartotta a megyéknek a tisztí szótárakkal kapcsolatban kifejtett aktivitását – a Levelezésben itt az izgatottságnak, a feszült kíváncsiságnak, az új információk és dokumentumok megszerzésére irányuló türelmetlenségnek megannyi jelét tapasztaltuk. Ő voltaképpen nyelvkérdésnek az évtized közepe táján megváltozott helyzetére reagált, s bár a diéta emlegetett eseményei is hozzátartoztak ehhez a megváltozott helyzethez, számára elsősorban mégsem itt zajlott a főcselekmény. Nem az izgatta igazán, ami az országgyűlésen történt, hanem az, hogy a nyelvkérdés jelentősége a közvéleményben már a diéta előtt jól érzékelhetően megnőtt, s ennek a tisztí szótárak körül zajló események lényegesebb mutatói voltak, mint bármi egyéb. Az országgyűlésen részt vevő nemesség politikai nyugtalansága (ha ez az országgyűlés nem is hozott eredményt) inkább csak hiradás volt a nemesi társadalom mélyebb rétegeiben zajló s már korábban elkezdődött folyamatokról. Ott egyre fontosabb lett az a kérdés is, ami Kazinczy számára a legfontosabb volt. Ez idő tájt megfigyelhető reflexiói arra engednek következtetni, hogy a nyelvkérdéshez való viszonyában alapvető változás következett be – nem a szorosan vett szakmai ügyeket illetően, hanem abban, hogyan helyezkednek el ezek a szakmai ügyek. Nézeteinek lényege alapvetően nem változott: éppen olyan szigorúan szakmai jellegű maradt, mint a kassai *Magyar Museum* általa készített bevezetőjében, csak immár nem tartózkodott attól, amitől korábban: *a nyelv és a nemzet összefüggéseinek kérdéséről*. Érdeklődése immár nem maradt az egységes irodalmi nyelv és a neológia problémáinak körében, ez az érdeklődés új dimenzióval bővül ki.

Herder recepciója, egy „iróknak való grammatika” készítésének szándéka, saját művei kiadásának vakmerően magabiztos terve – mindez arra utal, hogy Kazinczy magatartása megváltozott s ezt csak azzal tudjuk magyarázni, hogy az ő szempontjából megváltozott a nyelv helyzete a társadalomban. Ez azt jelenti, hogy a politikában fontos szerepet játszó megyei nemesség – korábbi viselkedésével ellentétben – egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a magyar nyelv ügyének. Az egységes irodalmi nyelv és a neológia kérdései természetesen nem váltak közüggé, de közüggé vált – sokkal inkább, mint eddig bármikor, mint 1790 táján is – *maga a nyelv*. S ezt a körülményt nem cáfolják a pályázatra beküldött pályamunkák állásfoglalásai, amelyek az udvar számára megnyugtatóak voltak: a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett a 21 pályamunka közül a fele sem adta a voksát s azoknak jó része is csak feltételesen támogatta az elképzelést.⁸ Erről Kazinczy és a pályázók soha nem szereztek tudomást, hiszen eredményhirdetésre nem került sor: a pályamunkák (s bennük a vélemények) beérkezésével ez az okosnak és ravasznak látszó „közvéleménykutatás” véget is ért. Jegyezzük meg, hogy ez a szondázás csak látszólag volt okos és ravasz, hiszen – mint gondolni lehetett volna – a pályamunkák szerzői túlnyomórészt Hungarus tudósok voltak, akik számára identitásuk szempontjából nem a nemzet nyelve, hanem az állam területe volt a meghatározó szempont s ezért eleve vonzódtak az elvi egyenrangúságot és a gyakorlati kommunikáció lehetőségét egyaránt szolgáló latinhoz, de esetenként a német is otthonosabb volt számukra, mint a magyar.⁹ A korábbi állapotokhoz képest lényegesnek tekinthető változások a magyar nyelv ügyét illetően azonban nem a (nem is feltétlenül magyar ajkú) Hungarus tudósok körében, hanem a megyei nemesség körében történtek meg, tehát a korabeli magyarországi társadalom olyan közegében, amely nem arról volt nevezetes, hogy szívesen ragad tollat. Kisfaludy Sándor reakciója ugyan nem a tipikus magyar nemes reakciója volt, de mégis jellegzetes: öt annyira felzaklatta maga a pályázat is, hogy indulatai miatt nem tudott pályamunkát írni.¹⁰ Kazinczy számára úgy látszott, hogy a diéta eseményei csak megerősítik ezt a néhány éve már megindult, pontosabban: újra indult folyamatot. E változás lényege az, hogy ami 1790-ben elkezdődött, csak most, az új évszázad első évtizedének közepe táján folytatódik. Mint láttuk: a magyar nemesi nemzet természetesen nem szakított a nem csak magyarul beszéző magyarországi nemességgel, a natio Hungarica politikai közösségével, de erőteljesen lazította a szálakat s egyre inkább hajlamos volt önmagát elsősorban nyelvi-kulturális nemzetnek látni. Talán nem véletlen Kazinczy tollhibája: Desseffwy Józsefnek 1808. június elején írott levelében az 1790-es év egyik újságjának, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* címét idézi, mint ahol közzétették a tübingai pályázat kiírásának magyar szövegét. Ez a lap ekkor már természetesen régen nem létezett.¹¹ Ezt az egész folyamatot támogatták a nemzetközi események is – 1806 utáni évek a német nemzeti érzés felébredésének rendkívül intenzív időszakosa s ennek híre több csatornán is eljutott Magyarországra. Kazinczy környezetébe az onnan érkező Döbrentei Gábor hozta magával a híreket erről a nagy erővel feltámadó érzelem-

⁸ *Kazinczy Ferenc* (1808). 1916.; *Heinrich Gusztáv*: Bevezetés, 30–31. old

⁹ A Hungarus-tudatról. *Tarnai Andor*: Extra Hungarum non est vita ... (Egy szállóige történetéhez). Bp. Akadémiai 1960.

¹⁰ Idézi *Heinrich Gusztáv*, im. 10. old

¹¹ *KazLev.* V. 430. old

ről. Úgy látszik, hogy elsősorban nem a diéta, hanem a diétát megelőző események járultak hozzá ahhoz, hogy Kazinczy elinduljon azon az úton, amely végül oda vezet, hogy majd kilép a nyilvánosságra a neológia (egy újja értelmezett neológia) bizonyos kérdéseivel s ezzel kirobantsa azt, amit a magyar irodalomtörténeti hagyomány "nyelvújítási harcnak" nevez. A nyilvánosságra való kilépéshez szükség volt erre a politikai természetű változásra: ez teremtette meg Kazinczy számára a megfelelő közeget. A nyelvi-kulturális nemzet fogalma korábban ideológiai szempontból terhelt viszony volt, ez a nemzet – az ideológiai értelmezések terhétől megszabadulva – most vált valóságos, valóban az egész nemzetet magába ölelő közösséggé, amelyet már senki nem értelmez olyan radikális módon, mint tette azt – például – az előző századvég értelmisége, beleértve a *Debreceni Grammatikát* is. A magyar harmadik rend hangja elenyészett, eltűntek képviselői is. De – tegyük rögtön hozzá – a magyar nemesség a nyelv ügyét egyáltalán nem értelmezte radikális módon. Ha az udvarnak sikerült volna rátalálnia arra a forrásra, ahonnan valóságos információk érkezhettek volna el hozzá arról, hogy hol vált népszerűvé és fontossá a magyar nyelv, akkor nem talált volna semmit: a megyék nemessége által értelmezett nyelvkérdésben nem volt érdemleges külpolitikai tartalom. Szó nem volt szeparatista energiák születéséről. Ez a nemesség keményen védte ugyan érdekeit és az alkotmányos alapokat, de egyébként – a számára rendkívül kedvező gazdasági helyzetben – óvatos és mindenekfelett lojális volt, mint ahogy igen lojális volt maga Kazinczy is. A pályázatra való felkészülése során ebből a szempontból egész különös megnyilatkozásaival is találkozunk.¹²

Kazinczy a magyar nyelvről gondolkodva lényegében szinte kizárólag az írott nyelvben gondolkodott, nem azért, mert a nyelv kettészakadt volna számára beszédre és írásra, hanem azért, mert az írás – az évtized második felétől pedig kizárólag az irodalom – volt a terület, ahol be tudott avatkozni a nyelv életébe. Őt – immár csaknem két évtizede – a nyelvkérdésnek csak ez a dimenziója foglalkoztatta. A nyelv helyzetének a társadalomra vonatkozó kérdéseiről azonban az 1790 elején írt levelezés és indultatos szövegének elkészülése óta hallgatott, és mintha nem érdekelte volna a nyelv és a politika viszonya sem. Ebben a tekintetben 1807-ben a változás jele már megmutatkozott (lelkesen olvassa Herder Fragmentjeit), azután látványos változás is bekövetkezik: Kazinczy úgy dönt, hogy részt vesz a pályázaton, amelyet tehát a Cotta cég írt ki egy névtelen magyar „hazafi” megbízásából. Kazinczy, aki 1790 tavaszának egyetlen, néhány hétig tartó s rendkívülinek tekinthető időszakát leszámítva a nyolcvanas évek végétől a magyar nyelv ügyét mindig gondosan, mondhatni aggályosan elválasztotta a lehetséges társadalmi összefüggésektől, most a nyelv ügyének éppen a társadalommal összefüggő kérdéseire válaszol. Kifejti a maga álláspontját azokról a problémákról, amelyekről eddig hallgatott, pontosabban: amelyek egyszerűen elhalványultak a felvilágosult rendiség, az 1780-as évek értelmisége vagy éppen „Debrecen” által feltett kérdések ellenfényében. A nyelv ügyét és a nemzet ügyét – pályafutása során először – most látja úgy együtt, hogy az mindenki számára egyértelmű s ami látványosan különbözik az 1790 zaklatott tavaszán írott jegyzeteitől.

Kazinczy pályázatának hozzáférhető szövegét¹³ olvasva már szinte első pillantásra is feltűnik, hogy nem pontosan a pályázat kiírásának intenciói szerint készült, pontosabban: nem úgy és nem azt válaszolja, amelyet a pályázatban feltett kérdésekre a kérdések logikája szerint (így vagy úgy) válaszolni kellene. Ezt azzal érte el, hogy a kérdések sorrendjét meglehetősen szuverén módon, a maga közlendőjének megfelelően alakítja át. A pályázat első helyen és a legkörültekintőbben megfogalmazott kérdése ugyanis arra irányul, hogy miképpen lehet a magyar hivatalos nyelv egy soknemzetiségű országban. Szó szerint: „Mennyiben lehetséges, tanácsos, és Magyarországban, s vele összekapcsolat próbb Tartományokban lakó különféle Nemzeteknek javokkal és szabadságokkal megegyeztethető, a Magyar nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelvét tenni.”¹⁴ A második kérdés úgy szól, hogy vajon „el vagyon e erre

¹² Kevésbé különös, hogy a felkészülés során – egyebek között – arról érdeklődik tájékozott barátainál: vajon hogyan viselkednek azok az uralkodók, akik más nyelven beszélnek, mint a nép, amely felett uralkodnak? Ebben a témakörben mozgó kérdésre válaszol 1808. június 8-án kelt levelében Dessewffy József is. Adatai megerősítik Kazinczy vélekedését: „az Orániai ház soha nem ellenezte a Hollandus nyelvet Hollandiában”, írja, de van információja arról is, hogy „Napoleon pedig különösen védelmezi a honnyai nyelveket azon tartományokban, melyek nintsenek egyenesen a Frantzia koronához kaptsolva...” (KazLev. V. 480. old.). Romy Károly Györgyhez 1808. június 23-án ugyancsak hasonló tárgyú kérdést intéz: „Sagen Sie mir, als Hannover noch durch den König von England regiert wird, kamen dorthin je englisch verfasste rescripte? Und welche ist die Sprache des öffentlichen Geschäfts in Irland?” (KazLev. V. 506. old.).

¹³ A pályázat textológiai problémáiról l. *Kazinczy Ferenc* (1808). 1916. Bevezetését és *Ajkay Alinka* készülő disszertációjának V. fejezetét.

¹⁴ *Kazinczy Ferenc* (1808). 1916. 6. old, a német változat 4. old.

a' nyelv készülve", a harmadik pedig a döntésből következő „hasznok” és „károk” számbavételére kérdez rá. Kazinczy tanulmányában ugyan – természetesen – van válasz mind a három kérdésre, de úgy, hogy előbb maga alakította ki a kérdések és így – értelemszerűen – a válaszok sorrendjét is. Az ő három kérdése ugyanis így szól: „Melly nyelvet kíván Magyar Országon polgárinak a nemzet java és dicsősége?” (1), Mennyire fér össze a magyar nyelvnek polgári nyelv émelése azon különböző nemzeteknek javokkal és szabadságokkal, melyek Magyar Országon és az azzal összekötött tartományokban laknak? S mely hasznok és károk erednek ebből öreájok s a nemzetre politikai, commerciális és tudománybéli tekintetben?” (2) s végül: „bír e a magyar nyelv a kiműveltetésnek azon mértékével, melyet e feltétel kíván?” (3)¹⁵ Ez a változtatás voltaképpen megváltoztatja a kérdések irányát és súlyát is, mondhatni: a problémának eleve más interpretációját teszi lehetővé, mint amit az eredetileg feltett a kérdés sorrendje sugallt. Nem azzal kezd, ami (a magyar nyelv választása esetén) eleve a nehézségeket állítaná előtérbe, hanem azzal, hogy milyen nyelvet kíván a nemzet „java és dicsősége” – a kérdésben nyilván benne van a későbbi válasz: itt nyilván csak a magyar nyelvről lehet szó. Ezután teszi csak fel a második kérdést, amely az eredeti kiírásban a harmadik helyen volt, s ami a választott nyelv „hasznaira és káira” kérdez rá. Ezt már az előnyök (a nemzet java és dicsősége) ismeretében másképpen lehet megközelíteni, különösen úgy, hogy magát a kérdést is kibővíti: a pusztán „hasznok és kár” helyett a politika, a kereskedelem és a tudomány szempontjából is megvilágítja a magyar nyelv melletti döntés következményeit. Így, a pályázat kérdéseinek ebben a differenciált kezelésében a nehézségek immár áthidalhatóaknak tetszenek. Ugyanezt a célt szolgálja az, hogy az eredeti kiírásban második helyen szereplő kérdést a harmadik helyre teszi. Ez arra vonatkozik: alkalmas e a magyar nyelv arra, hogy hivatalos nyelv legyen, arra vonatkozik tehát, hogy a „kiműveltetésnek” megfelelő mértékével rendelkezik e „polgári nyelv” váláshoz a magyar nyelv.¹⁶ A kérdés és a rá adott válasz láthatóan azért kerül a harmadik helyre, mert Kazinczy számára ez az elsőrendű kérdés s csak így jut megfelelő tér a kifejtésre. Kazinczy pályázatának a szövegét ez a téma zárja le és terjedelmileg messze meghaladja azokat a válaszokat, amelyeket a többi kérdésre adott. Az erre a kérdésre adandó válasz csak a szövegnek ezen a helyén kaphatja meg ezt a terjedelmet. Ez egyébként más szempontból is fontos volt: ezt tartotta Kazinczy is, de kortársai is a leginkább sértőnek a pályázatban feltett kérdések közül. Az országban élő s más nyelvet beszélő nemzetek problémájára kétszer is visszatér, de Heinrich Gusztáv kiadásában is szembeötlő, hogy viszonylag kevés teret szán rá, hosszabban (mintegy tíz oldal) szól a latin ellen, pályázata egész szövegének azonban csaknem háromnegyed részében, tehát a leghosszabban a magyar nyelv fejlettségi szintjéről értekezik. A kor gondolkodásmódjának ismeretében nem tekinthető szokatlannak, hogy tétele – a magyar nyelv megfelelő fejlettségi szinten áll ahhoz, hogy „polgári nyelv” (=hivatalos nyelv) legyen – kortársainak műveiből válogatott magyar irodalmi antológiával válaszol, ahol természetesen bemutatja a szóban forgó írókat is. Nem szokatlan, sőt: természetes. Olvasmányában – Herder *Fragmentjeiben* éppen úgy, mint Daniel Jenisch *Vergleichungjában* – magától értetődő dolog, hogy a nemzeti nyelvet és a nemzeti irodalom nyelvét szoros összefüggésben kezelték: a nemzeti irodalom a nemzeti nyelv fejlettségének mutatója. Mégis: ami az európai tudományosságban magától értetődő s különbözőbb magyarázatra nem szoruló eljárás volt, a magyar viszonyok között különös jelentőséget kap.

A kérdések sorrendjének átforgatásával és az arányoknak a kialakításával értekezése ezzel szinte teljes mértékben függetlenné vált – nem a pályázattól, hanem a pályázat kiírásába foglalt sugalmazástól, amely szerint a fő probléma nyilvánvalóan az, hogy Magyarország soknemzetiségű ország. Kazinczynek erre a kérdésre adott – s meglehetősen sietős, ezzel együtt korrekt módon kezelő – válasza mennyiségileg elhalványul a magyar nyelvnek a kortárs irodalom produktumai által bizonyított minőségének dokumentálása mögött. A tanulmányba foglalt állítás egyértelmű és erőteljes: ha a magyar nyelven olyan színvonalas irodalmi alkotások készíthetők, mint amelyeket bemutat, akkor ez a nyelv már mindenre, a közélet dolgainak a vitelére is alkalmas. A pályázat szövegének egészéből egyébként valóban kirajzolódik egy teljes kortársi magyar irodalomtörténet körvonalai.¹⁷ A közélet és a magyar irodalom ügye – a nyelvkérdés tükrében – teljes mértékben egymásba tűnik át s ennek a ténynek a jelentősége hasonlíthatatlanul nagyobb, mint az, hogy ezt a pályázatot egy író írta. A magyar nyelv és a magyar irodalom viszonya eddig is, de a következő évek során továbbalakuló neológia rendjében meg

¹⁵ Kazinczy Ferenc (1808). 1916. 137. old.

¹⁶ „Besitzt diese Sprache die hiezu umganglich nothwendig erforderliche Ausbildung” Kazinczy Ferenc (1808). 1916. 4. old.

¹⁷ Fried István: Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből. Irodalomtörténeti Közlemények 1991. 597–605. old.

inkább az egyik alapvető kérdés lesz. Ennek a viszonyoknak a megváltozására vonatkozó magyarázatát éppen a következő év, 1809 második felében, a Pápay Sámuelnek *A magyar irodalom eszmérete* című művéről írott recenziójában (pontosabban: annak kommentárjában) találjuk meg: *nem csak úgy írunk, ahogy beszélünk, de úgy is beszélünk, ahogy írunk.*

Így tehát Kazinczy régóta élő, de hallgatólagos meggyőződése kerülhetett volna ki az írott nyilvánosságra. A magyar nyelven művelt irodalom ügyének s ezzel voltaképpen a magyar irodalom nyelvének ad kivételes jelentőséget: a magyar irodalom nyelve meghatározó a nemzet egészének a nyelve szempontjából. Az irodalom nyelvében benne van mindaz a lehetőség, amelyet a magyar nyelv magába foglal, így az irodalmi alkotások nyelve mutatja meg a magyar nyelv erejét. Kazinczy – láttuk – a nyelv ügyét a fogság előtt határozottan leválasztotta az akkori kortársak ideológiai törekvéseitől, most viszont (politikától és ideológiától függetlenül) a hazai közélet kiemelkedően fontos kérdéseként tárgyalja. Kazinczy számára a nyelvkérdés szempontjából azért kulcsfontosságú terep az irodalom világa, mert megmutatja a nyelv minőségét s ugyanakkor az a terület is, ahonnan befolyásolható e minőség. Ennek a minőségnek a kérdését – hiszen az irodalmi nyelv közéleti súlyt kapott – a nemzet ügyeként tárgyalhatja. Am az, hogy a nemzeti nyelv és irodalom ügye általános nemzeti ügyként mutatkozik meg, nem csak a korábbi ideológiai tartalmaktól vált függetlenné, de függetlenné vált magától az aktuális társadalom rendi berendezkedésétől is. Ezt a rendet (a *constitutio* rendjét) érintetlenül hagyja, részben – és főleg – úgy, hogy (mint eddig) a nyelvi kultúra világában a rendi társadalommal ellentétes értékrendet állít fel, s szerez is érvényt ennek a *másik* hierarchiának. Ez a függetlenség a neológia körüli küzdelmeknek egyik döntő terepe lesz, az utolsó ütközetek ezért zajlanak – Kazinczy ezért, a kulturális élet függetlensége érdekében veszi (például) pártfogásba Márton István kantianus erkölcsstanának ügyét az 1810-es évek végén.

Kazinczy az eredetileg feltett kérdések sorrendjét tehát átalakítja, de átalakítja a kérdések szövegét is: saját megfogalmazásába teszi őket át. Ez az átalakítást láthatóan azért történt meg, mert az eredeti kérdések eleve kondicionáltak a választ – azt természetesen nem, hogy milyen legyen a válasz tartalma, azt viszont igen, hogy melyek legyenek a lehetséges válaszok súlyponti kérdései. Az átfogalmazott és más sorrendben feltett kérdések lehetőséget teremtettek arra, hogy Kazinczy saját, nem az eredeti pályázati tételek által mintegy kijelölt fontossági szempontokat érvényesíthetett szövegében. Az egyik – bár az új kérdések kialakításától függetlenül tekinthető – eljárásáról szólunk: Kazinczy azt, hogy a magyar nyelv alkalmas az ország hivatalos („polgári”) nyelvének, egy magyar irodalomtörténeti vázlatlalt és a kortárs magyar irodalomról nyújtott antológiával bizonyítja. Ennek háttérében a pályázattól független meggyőződése munkál: azért koncentrálja a nyelv minőségének a kérdését az irodalom területére, mert egy nyelv gazdagságának bizonyítására (mint a német irodalomnak az utóbbi fél évszázadban befutott s általa gyakran idézett fejlődése tanúsíthatja) az irodalom a legalkalmasabb és – mint már kiderült – a létrehozandó változások szempontjából a döntő és minden más befolyástól jól elkülöníthető műveletek terepe. Most egy másik olyan változtatásáról szólunk, amellyel Kazinczy az eredeti kérdések legfontosabb sugalmazásától való eltérést teszi lehetővé. Arra a kérdésre, hogy miképpen lehet összeegyeztetni a magyar nyelv hivatalos nyelvvé való tételét a Magyarországon élő egyéb nemzetek érdekeivel, Kazinczy több szempontot is kielégítő válaszokat ad. Az egyik választ a pályázat bevezetése tartalmazza s lényege az, hogy a törvényhozásban (a diétákon) a magyar nyelv mindig is fontos szerepet játszott, interpretációja szerint – ha ezt szó szerint nem is mondja ki – szinte fontosabb volt, mint a latin. Ez a fejtegetés ebben a formában nyilván egyoldalú értelmezés, de nem az ellenkezőjét mondja annak, ami a valóságban történhetett, hiszen a magyar nyelvű megyék többségben voltak s többségben voltak az onnan érkező küldöttek is, akiknek egy része nyilván nem tudott jól latinul. Az ülések nyelve tehát – mint azt Szijjártó M. István kutatásai is valószínűsítik¹⁸ – viszonylag valóban gyakran lehetett a magyar.

Az érvelés folytatását a pályázat szövegének abban a részében olvashatjuk, ahol a latin nyelv használatát melletti lehetséges érveket veszi elő és cáfolja őket sorra. A legelterjedtebb és leginkább kézenfekvő érvelés (amely szerint deák nyelv megtartását „elmúlhatatlanná teszi az a tekintet, hogy a mi hazánk sok különböző nyelvű nemzetekből áll s ezeket egymással a deák tartja közönséges össze-függésben.”)¹⁹ vizsgálja meg először. További érveit a latin ellen csak a német verzióban ránk maradt szövegben olvashatjuk.²⁰ Ez a gondolatmenet a pályázatnak tehát arra a kérdésre dolgozza ki a maga

¹⁸ Szijjártó M. István: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792.* 2006. 132–135. old.

¹⁹ Kazinczy Ferenc (1808). 1916. 142. old.

²⁰ Kazinczy Ferenc (1808). 1916. 63–93. old., főleg a Zweite Abteilung címmel ellátott részben, 67–79. old.

válaszát, amely a magyar királyságban élő egyéb nemzetek viszonylatában teszi kétségessé a magyar nyelv hivatalossá tételének szándékát. Kazinczy a *Hazai Tudósításokban* (1807. Marz. Nr. XXIII.) közölt népszámlálási statisztikából indul ki: ezek szerint Magyarországon kilenc millió lakos él, ebből magyar anyanyelvű öt millió lakos magyar, a maradék négy millió pedig megoszlik a különféle nyelveket beszélők között. Ebből természetesen következne az állítás: a magyarul beszélők alkotják az ország vezető („erste”, „vorzüglichste”, „herrschende”) népet. Kazinczy gondolatmenete azonban nem ide fut ki. Fejtegetésének a lényege az, hogy aki Magyarországon él, mindenki – a magyar szót használja a német szövegben – „Hazafi”. Am ha természetesen a más nyelvet beszélőknek természetes joguk is a magánéletben saját nyelvük használata, a közügyekben nekik is magyarul kell – kellene – részt venniük. Ezt azzal indokolja, hogy „Ein Volk darf nicht mehr als eine einzige Zivilsprache haben” s erre példákat hoz, az Elzászban élő németek, vagy a Berlinben élő franciák példáját: mindenütt elfogadják, hogy csak egy „polgári nyelv” van. S ennek így kellene nálunk is lenni: a más nyelvű „Hazafiak” a maguk világában beszéljék a maguk nyelvét, de a közügyek intézésének eszköze csak az egyetlen és egységes „Zivilsprache” lehet. Sorra veszi az előnyöket és a hátrányokat a politikai, a kereskedelmi és az irodalmi élet szempontjából. Némi túlzással szólva: a magyar nyelvnek azt a szerepet szánja, mint amely szerepet korábban a latin töltött be, a nemzetiségi nyelvek státusa pedig megfelel annak, amit jelenleg a magyar nyelv birtokol.

E tanulmány korábbi fejezetében igyekeztünk bemutatni, hogy a magyar nyelv és a Magyarországon élő nemzetiségek viszonya elsősorban a felvilágosult rendiség gondolkodói számára merült fel problémaként. Először alighanem Bessenyei György veti fel a *Jámbor szándékban*, csak itt és csak egyszer s úgy, mint aki szeretne minél hamarabb túlesni rajta – ebben a röpiratban ő számára alighanem ez lehetett az igazi *pium desiderium*. 1790 körül azután – mint láttuk – több röpirat és tanulmány is foglalkozik a problémával. Decsy Sámuel éppen úgy szól róla, mint alkotmánytervezetében Hajnóczy József, vagy nevezetes röpiratában Báróczi Sándor – akinek a *Védelmetett magyar nyelv* című írását Kazinczy bizonyosan ismerte, hiszen pályáiratában hivatkozik is rá. Báróczi volt az egyetlen, aki jószerivel szinte bevallja, hogy nem tud mit kezdeni a kérdéssel: megoldási javaslata voltaképpen a cseregyerek-intézményt veti fel, amely – ezek szerint – úgy akarja megoldani a nyelvkérdést, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek között sok közös nyelvi kapcsolat lehetőségét teremtené meg. A többiek (Decsy Sámuel vagy Kis József) legfontosabb érve az, hogy ha a más nyelven beszélő magyarországi lakosok élnek a magyar szabadsággal, akkor – nyilván abból a megfontolásból, hogy a jog mellé köteleességek is társulnak – miért ne tanulnának meg magyarul is. Az elmondottak alapján egyértelmű, hogy Kazinczy javaslata a felvilágosult rendiség előző nemzedékének tendenciáit folytatja (logikáját illetően pedig ez utóbbi nézethez áll a legközelebb), de tartalmazza a türelme mozzanatát annyiban, amennyiben a magánéletben érintetlenül hagyja a más nyelven beszélők nyelvi szokásait, csak a közügyek vonatkozásában tör lándzsát a magyar nyelv mellett. A hazában öt nyelv (a magyar mellett a „tót, horvát, német, oláh”) „találtatik”, amelyek mindegyikét megtanulni nyilván nem lehet. Mivel korábban kimutatta, hogy a latin nyelv káros és felesleges, nyilván az a megoldás az értelmes (mivel ezek a nemzetek e hazában élnek és „annak javaiban részt venni” óhajtanak), ha minden itt élő nemzet a magyart tanulná meg. Ezt annál könnyebben is megteheti, mert a „Magyar Nyelv az Országnak minden iskolájában rendes tanulmány gyanánt vitetett be.” Mindenki megtanulhat tehát magyarul, „csak az nem, aki nem akar.” Kazinczy itt a XVIII. század utolsó évtizedeiben töprengő felvilágosult rendiség nézeteinek adja – bármely elődjénél teljesebb – kifejtését, de megoldásába belejátszik II. József nyelvrendeletének logikája is. Ez az okfejtés – türelmesebb hangszerelemben – így tehát csak újramondása volt annak, amit a felvilágosult rendiség képviselői erről a kérdéstről – Bessenyei György *Jámbor Szándékától* Báróczi Sándor *Védelmetett magyar nyelvéig* – ugyancsak türelmesen, bár bizonytalanul már elmondtak. Magának Kazinczynak is az 1790-es év jut róla eszébe: „A munka annak tollát mutatja – írja róla Pápay Sámuelnek 1808. augusztus 11-én – a’ ki a’ Hamlet előtt álló Praefatiot írta volt, csak hogy ezt úgy írta, a’ mint most kell.

Kazinczy munkáját a felvilágosult rendiség egyik kései, kiérlelt, higgadt és körültekintő változataként olvashatjuk. Maga is a felvilágosult rendiség politikusaként szólal tehát meg, csak míg igényesebb elődei vagy sietősen igyekeztek túlesni e kérdésem (mint Bessenyei György, Báróczi Sándor és Hajnóczy József), vagy nem örizkedtek a nyersebb megfogalmazásoktól sem (mint Decsy Sámuel), Kazinczy részletesen és türelmesen fejti ki nézeteit. E nézetek – a kor viszonyainak valamelyes ismeretében is gondolhatjuk – ugyanúgy arról a problémáról szólnak, amelyet a magyarországi nemesség nem magyarul beszélő részének igényei vetnek fel ebben a kérdéskörben. Ez elődei számára is így volt. E problémának az alapja a rendi szolidaritás: a magyarországi rendek érdekeinek közössége elsősorban az udvarral szemben mutatkozott meg. A magyarországi rendek érdekközösségének a szárai azonban a

XIX. század elején lazulóban vannak – Kazinczy pályaműve ugyancsak erről tanúskodik: az ő számára egyáltalán nincs érvényben ez a XVIII. századi nemesség magatartását mélyen befolyásoló helyzet. Erről a pályázathoz való anyaggyűjtés ugyancsak árulkodik, két vonatkozásban is. Az egyik a nyelvhasználatra vonatkozik. Prónay Lászlónak 1808. május 26-án írott levelében olyan kérdéseket tesz fel, amelyeknek egyértelmű az összefüggése a készülő pályázat problémavilágával. Talán az első kérdés a legtanulságosabb. Azt kérdezi Prónaytól, akiről tudjuk, hogy II. József alatt a tíz kerület egyikének a comissáriusa volt (s mint ő maga írja: „tótos vallású és születésű ember”), hogy „A tótul beszélő Vármegyékben, 's a' ráczul beszélőkben Horváth Országban és Sclavoniában szóllott e valaha Vármegyék' Gyűlésein valaki tótul vagy horvát nyelven, mint a' hogy a' magyar Vármegyékben és a' Diétákon szabadon szóllottunk 's szóllunk magyarul? – Óhajtanám, hogy igaz volna az a felelet, hogy nem szóllott tótul és horvátul soha senki!”²¹ A többi kérdés hasonló szellemű és irányú, csak éppen a német használatára vonatkozik. Ez az érdeklődés nyilván arra irányul, hogy bizonyítékokat szerezzen arra: amit most ajánl a jövőre vonatkozóan, az a gyakorlatban – legalábbis részben – korábban már működött: a közélet dolgait a nem magyarul beszélő vármegyékben egyáltalán nem használták az azokban az országrészekben élő nemzetiségek nyelvét a közélet nyelveként. Ez az érdeklődés – maga az érdeklődés is – arra utal, hogy Kazinczy számára gyakorlatilag a XVIII. századi magyarországi nemességre jellemző rendi szolidaritás (amely befolyásolta még a magyar nyelvet védelmező Báróczi Sándor gondolkodását is) elhomályosult érzélem. De határozottan erre utal az is, hogy ezzel párhuzamosan megerősödtek az udvarhoz való kötődés szálai.

Annak, hogy magyarországi rendek közösségi eszméje Kazinczy számára erőteljesen lazulni kezdett, az a feltétele, hogy előtérbe kerül a másik szövetség: a magyar (a magyarul beszélő, tehát a nyelvi-kulturális identitását tekintve magyar) nemességnek és az udvarnak a kapcsolata. Ennek a röpiratnak és a körülötte keletkezett szövegeknek a tükrében ez a viszony sokkal erősebb lesz, mint az egyéb kötelek. Ha – mint az imént láttuk – Kazinczyt mélyen érdekli az olyan uralkodók és az olyan népek viszonya, amelyek nyelvi-kulturális vonatkozásban idegenek egymástól, megnyilatkozásai között arra is találunk példát, hogy az uralkodó és a nemzet között (egyéb vonatkozásokban) kortársaihoz viszonyítva is szoros kapcsolatot lát. Cserey Farkasnak írja 1808. június 2-én, hogy „Azt azonban kimondom, hogy rettenetesebb dolog egy sincs, mint egy egész nemzetnek elsüllyesztése. Spanyol Ország ugyan megmarad a' maga integritásában, 's nem tépetik széljel, mint Lengyelország 1772. hogy még nevét is elveszítse. De szomorú dolog, midőn az ő akarata nélkül lép-le a' Király, 's más lép fel a' trónusra. Ójja meg az Isten ettől még az ezredik maradékomat is!”²² Az integritás elvesztését jelenti, ha egy nemzet nem maga választja meg uralkodóját – a mondat ráadásul ezt egy ország területének felosztásával lényegében azonos súlyú eseményként itéli meg. Egyéb megnyilatkozásai is úgy mutatják, hogy a király jelentősége (személyétől függetlenül) ebben az időben különösen jelentőssé vált számára. „Nem hazafi az, a' ki a királyt külön választja a' hazától” – írja Cserey Farkasnak 1809. február 21-én,²³ s nincs alapunk feltételezni, hogy ez a leveleket is figyelő titkosrendőrség szemének szól. Nemrégiben írta Pápay Sámuelnek: „hallgatni szabad (néha!), de egyebet mondani, mint amit érzünk, soha nem szabad.”²⁴ Kazinczy nagyon tisztességes ember volt, s nagy valószínűséggel bizonyos volt abban is, hogy az utókor olvasni fogja azokat a szövegeket, amiket papírra vetett. Semmi okunk nincs kételkedni: ebben a pályiratban valóban azt mondta, amit gondolt.

Úgy látszik tehát, hogy a *Tubingai pályairat* koncepciójának a magyar rendiség és az udvar közötti kompromisszum elfogadása volt az egyik előfeltétele.

A pályairat leglényegesebb üzenete azonban nem ez volt. A leglényegesebb üzenetet a pályairatnak abban a másik s korábban emlegetett (s legerjedelmesebb) részletében találjuk meg, amelyben a kortársi irodalom panorámájának a felvázolásával bizonyítja, hogy a magyar nyelv alkalmas arra, hogy az ország hivatalos nyelve legyen. Egyáltalán nincs viszont arról szó, hogy a politika behatolt volna a nyelv tökéletességéért küzdő író fellegvárába, éppen fordítva van: maguk a változatlan célok (a „tökéletesség” kettős céljának) jegyében felfogott nyelv indul hódító úttá a hazai közéletben. Az írókra tehát fontos feladatok várnak, hiszen ők elvileg nincsenek semmire tekintettel, csak a mesterségük gyakorlásához szükséges normák betartására és megkövetelésére. Az eddig elmondottakat figyelembe véve tehát úgy véli, hogy éppen a közéleti feladatoktól megszabadított a nyelvnek és irodalomnak magá-

²¹ KazLev. V. 466. old.

²² KazLev. V. 496. old.

²³ KazLev. VI. 234. old.

²⁴ KazLev. VI. 27. old.

nak kell közéleti feladatot vállalnia. Nincs szó sem közjóról, sem a nemzet reprezentációjáról, sokkal többről van szó: a magyar nyelv minden cél elérésére alkalmas. Vagyis: a néhány éve még elszigetelt és bezárkózó irodalmiságot képviselő Kazinczy valóban belép (be kíván lépni) egy olyan nyilvánosság terébe, amely hasonlíthatatlanul tágabb, mint a levelezés nyilvánossága. A dolog természetéből adódik, hogy előkészíti a levelezés nyilvánosságának kibővülése – a széphalmi kúria körül 1807 tájától az emberi-szakmai kapcsolatoknak egyre sűrűbb hálójá szövéődik.

Biró Ferenc

Tessedik széphalmi akácfája

„A Kazinczy házához kivittek bennünket Széphalomra, s ez egy életre elhatározó befolyást gyakorolt rám” – vallotta Möricz Zsigmond pataki iskolaéveire emlékezve 1930-ban. Szokás, sőt iratlan erkölcsi törvény volt a pataki és az újhelyi iskolák számára a XIX. század utolsó harmadától kezdve, hogy elzárándokoljanak „a széphalmi szent öreg” sírjához.

Így volt ez az 1960-as években is, pontosan 1967-ben, amikor a második gimnáziumi osztályban a felvilágosodást, Bessenyeit, Kazinczyt, Batsányit, Csokonait tanultuk a pataki Rákóczi Gimnáziumban. A kis görög templomot utánzó emléksarnok (közkeletű nevén mauzóleum) lépcsőjén irodalmi műsort mutattunk be Kazinczy műveiből, megkoszorúztuk a sírt, majd bejártuk a kertet. A mauzóleum épülete mellett, annak nyugati oldalánál ugyanolyan jelentőséggel mutattak meg két hatalmas akácfát, mint amilyen az előző két emlék volt: „Nézzétek, ezeket még Kazinczy ültette a maga kezével, Tessedik Sámuel küldte neki ajándékba, amikor itt letelepedett; megvannak ezek 200 évesek is!” Ámulva néztük a faóriásokat, a nem közönséges akácokat, amilyeneket úton-útfélen láthat az ember. Hatalmas törzsével, göcsörtös ágaival, impozáns megjelenésével, már itt-ott elhalt ágaival valóban el tudta hitetni velünk a korát.

A sors úgy hozta, hogy 25 évvel ezelőtt én lettem a széphalmi emlékhely gazdája. Mindig csodálva, áhitattal és tavaszkonként féltve-szorongva nézegettem, vajon kihajt-e a két öreg akác? És újra és újra, erején felül mindig hozta a zöldet, a tavasz reménységét. Az hittem már, örökké tart ez az állapot...

De hogy mi történt, olvassuk el a Sátoraljaújhely Lexikona szócikkében!

„Tessedik-fa: csavarodott törzsű fehér akác (*Robinia pseudoacacia*) állt Széphalmon a Kazinczy-emléksarnok mögött. Állítólag maga Kazinczy Ferenc ültette, s a csemetét Tessedik Sámueltól, az Alföld fásításának szorgalmazójától, az akác hazai elterjesztőjétől kapta. Bartha Dénes 1994-ben faóriás-katalógusában a következő adatokat adta közzé róla: '150 éves, 326 cm a törzs kerülete, 10,5 m magas, sok letört ág, szinte teljesen elszáradt korona; pusztuló; megyei védelem.' 1996 nyarán rejtélyes tüzesetben elégett, tuskója tönkrement. Csak szomszédja, egy hasonló küllemű, de jóval fiatalabb példány, valószínűleg a Tessedik-fa sarjhajtása áll még néhány méterre tőle.”

Rejtélyes tüzeset. Valójában az történt, hogy néhány helybéli vásott kölyök a nyári szünidő unalmában tüzet rakott a fa terjedelmes odvában, az lángra kapott, és mire a tűzoltók kiértek Sátoraljaújhelyből, a fa nagy része megégett. A tettes ismeretlen... Megmaradt viszont a felső korona mintegy két méteres ága-boga, érdekes alakzattal (Kazinczy szava!), s azóta is őrzöm a sátoraljaújhelyi múzeum udvarán. Dr. Busa Margit, Kazinczy bibliográfusa ötletét dédelgetem, hogy a széphalmi parkban szobor-kompozíciót készíttessen belőle. És óvjuk a törzs (a mi tájszavunkkal: csobak) körül kinövő sarjhajtásokat, talán sikerül felnevelni közülük az újabb Tessedik-fát.

Innen, a parkból vittünk egy kis akácfát a szarvasi Honismereti Akadémiára. Gesztusnak szántuk, átrepítve téren és időn, hogy jelképesen visszaadjuk-visszaajándékozzuk Tessedik emlékének. A június végi, július eleji faültetés eredményessége legalábbis kockázatos tett volt, de nőnek még akácok a széphalmi kertben...

Vajon legendáról van-e szó a helyi hagyományban, vagy igaz történetről? Egyáltalán: találkozott-e Kazinczy és Tessedik, s ha igen, hogyan jutott a fa (jutottak a fák, hiszen kettőről van szó) Széphalomra?

Nem vagyok a Tessedik-életmű és életút alapos ismerője, nem is állt rendelkezésemre elegendő forrás és idő, hogy ennek utánanézzek. Ezért Kazinczynál kezdtem keresgélni. A kutatás megnyugtató eredménnyel járt, legalábbis a két férfi találkozását illetően. A találkozás bizonyítéka egy Kazinczyról

készült festmény, melyet Stunder János festett Bécsben 1791-ben. Kazinczy írja a *Pályám emlékezetében*: „A kép nagy szerencsével készüle... Midőn én, két esztendővel később, farkas-bundában léptem be Szarvason Tessedikhez, s ez engem nevémen szólíta s csudálkozám, hogy aki soha nem látott, s nem tudhatja, hogy e földön járok, mint szólíhat nevémen: „Magadat – úgymond – nem láttalak, de képedet sokat láttam Studernél.”

A történetet Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek is megírta 1811. november 6-án keltezett levelében:

„1791. én öt napot tölték Bécsben. Egyike azoknak a barátimnak, kik barátim voltak anélkül, hogy ismertem s tőlök ismertetem, megsejtvén, hogy én minden időmet az oly helyek látogatására fordítom, ahol képeket s faragást lehet látni, megszólíta, hogy Stunder is látogatnám meg. Másnap felléptem nála. Egy magamforma növésű, igen édes tónusú koppenhágai dán szeretettel fogada, láttatta velem darbjait, s a legnemesebb bizodalommal megszólított, hogy engedném magamat festetni.

Amint másnap néki ülni hozzámentem, egy oly nagyságú vászon vára, mint egy ajtó... A kép egy darabig (míg tökéletesen kiszáradt) Stundernél függött, s Teschedik, Szarvasról, két hétig a képpel egy szobában lakott. 1793. én Szarvasra menvén, farkas bundában léptem be Teschedikhez, s ő engem Kazinczynek szólíta anélkül, hogy magamat néki megnevezném; s a képről ismert réám.”

Megjegyzem, hogy ez az „ajtónagyságú” kép elpusztult, tönkrement, mert rámajjáról levették s „összegörgették”, emiatt az olajjal festett vászon helyre nem hozható repedéseket szenvedett. Megmaradt viszont ebből a nagyméretű képből az arckép 36 x 26,4 cm méretben, mely ma is látható a széphalmi emléksarnok kiállításán. Felirata hátul a vásznon: „Kazinczy Ferenc; Bécsben festette Stunder János Jakab dán születésű; oly jól, hogy szarvasi praedicator, Tessedik Sámuel engem sohasem látott, de a képet Stundernél látta és egyszerűen rám ismert, amidőn 1793-ban hozzá beléptem.” Az idézett szövegek nemcsak a találkozás tényét erősítik meg, hanem azt is, hogy ez a kép az egyik leghűbb, legpontosabb Kazinczy-ábrázolás.

De vajon hogyan jutottak a fák Széphalomra és mikor? A látogatás alkalmával Kazinczy magával vihette? A farkasbunda jellegzetesen kora tavaszi vagy késő őszi viselet, alkalmas tehát az idő a faültetésre... S tudjuk, hogy Kazinczy éppen akkor, 1791-1794 között építette széphalmi házat és alakította az azt körülvevő kertet.

Botanikusoknak való kérdés: egyáltalán, meddig élhet egy akácfa? Lehetett ez 1793-tól 1996-ig (az elpusztulásig) számítva 203 éves?

Kazinczy szarvasi élményeiről nincs több adatunk, amint hogy a két derék férfiú egyéb vonatkozású kapcsolatáról sem. Számomra azonban a valóságot is legyőző érv a széphalmi Tessedik-akácok történetének igazsága mellett annak a levélnek egy mondatja, amelyet Kazinczy írt József öccsének a brünni börtönből 1798. március 10-én: „A Széphalmi ház előtt való két akáczomra nagy gondod legyen, s ird meg, ha élnek é?”

Fehér József

150 éve így ünnepelték Kazinczy-megemlékezések 1859-ben

Idén ünnepeljük Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulóját. A megemlékezések egy részét már megtartották, másik része pedig még előttünk áll. A 2009-ben kiemelt évfordulóként meghirdetett Kazinczy-év eseményeiről természetesen csak később készülhet leltár, elemzés. Az azonban már most látható, hogy a Kazinczy-kultusz történetéhez nagyon sokat hoztátett, hozzátesz ez az év, illetve ennek eseményei, produktumai, elég, hogyha csak a már megrendezett konferenciákra és kiállításokra gondolunk. Az idei Kazinczy-évet persze csak úgy lehet jól és pontosan elemezni, ha megvizsgáljuk majd a közegét és a kort is, amelyben lezajlott. Fontossá válhat ebben a vizsgálatban az előző Kazinczy-évfordulókkal való összevetés is. Az első „nagy” évforduló, a születés centenáriuma, amikor először mutatkozott meg igazán a „hálás utókor” hálája, mindenképpen fontos viszonyítási pont lehet.

A 150 évvel ezelőtti centenáriumi ünnepeket pl. alapvetően meghatározta az a rendszer, az a politikai közeg, amelyben megrendezésre kerültek. A szabadságharc leverése után – mint köztudott – az ab-

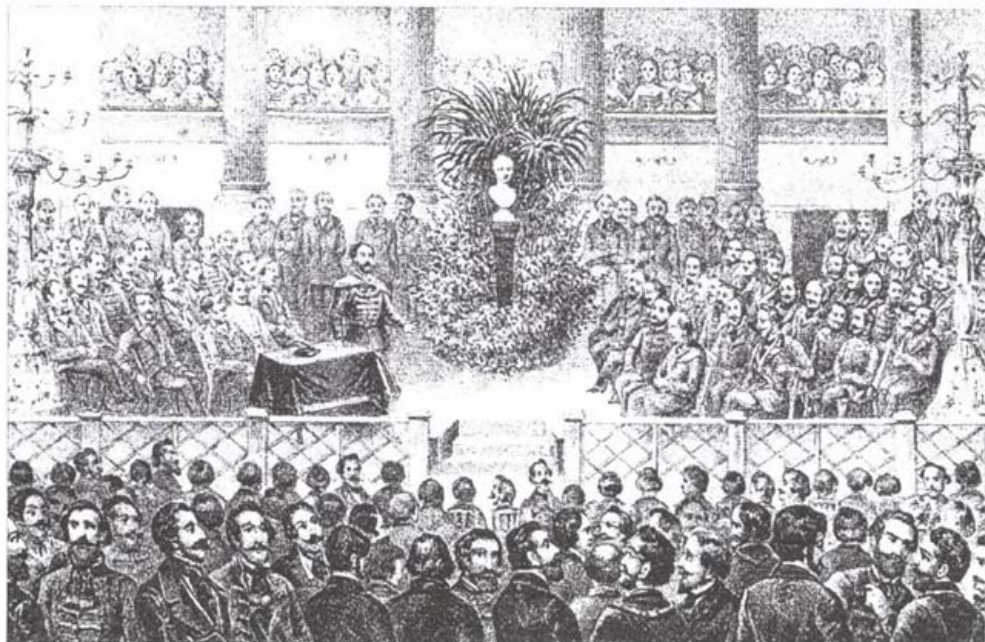
szolutista rendszerrel szemben a magyar társadalom meghatározó része a *passzív ellenállást* választotta. Ez az ellenállás kezdetben főként a magyar nyelv, a nemzeti kultúra ápolását és védelmét jelentette. Jelentős változást hozott azonban az osztrákok magentai és solferinói veresége 1859-ben. Ezek után ugyanis a magyar politikai elit már határozottabban követelte a fennálló rendszer megreformálását, átalakítását. A politikai helyzet 1859 szeptemberétől különösen forrongóvá vált, miután megjelent az ún. *protestáns pátens*, mely úgy szabályozta az állam és a protestáns egyházak viszonyát, hogy teljesen megszüntette a protestánsok belső, szervezeti autonómiáját. A pátens ugyanis kimondta, hogy ezentúl nemcsak a magasabb egyházi tisztviselők, hanem a lelkészek és a falusi tanítók megválasztásához is a kormányhatóságok megerősítése szükséges. A pátens kibocsátását követően az egész országban nem várt erősségű ellenállás bontakozott ki. Az ellenállásnak különös súlyt adott az is, hogy a katolikus és ókonzervatív arisztokrácia többsége is támogatta. Egyik vezetőjük, Szőgyén László 1859 novemberében egy terjedelmes emlékiratot nyújtott be Rechberg miniszterelnöknek, melyben Magyarország legfontosabb sérelmeit kérte orvosolni. Ezeket ő a következőkben látta: "1. A Vajdaság és Bánság, a Muraköz és a Tengerpart "elszakítása"; 2. az ország kerületekre tagolása; 3. a magyar nyelv háttérbe szorítása; 4. idegen tisztviselők alkalmazása; 5. a kancellária, a megyei és városi önkormányzati rendszer, valamint a háziszemélyes tábla felszámolása; 6. idegen polgári és büntető törvénykönyv bevezetése." Az emlékiratban Szőgyén az ország hangulatát forradalommal fenyegetőnek festette. A kormányzat ennek ellenére elutasította a kérést, sőt Albrecht főherceg, kormányzó "rendkívüli hatalmat" kért a rend fenntartására és jogot ostromállapot kihirdetésére Magyarországon. A forradalmi hangulatot az 1859 őszi és téli megtartott Kazinczy-ünnepségek is jól tükrözték, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ország hangulatát ezekben a hónapokban leginkább az évforduló rendezvényein lehetett lemérni. Nem csoda, ha a rendszer hamarosan be is tiltotta a nyilvános ünnepléseket.

Kazinczy születése 100. évfordulójának megünneplését elsőként Erdélyi János költő, akadémiai tag vetette fel 1857 nyarán. Erdélyi, aki ebben az időben sárospataki tanár volt, az általa alapított Sárospataki Füzetek 2. számában indítványozta (egyelőre név nélkül) az ünnepség megtartását. A felhívás visszhang nélkül maradt, az Akadémia sem reagált ekkor még. Erdélyi kezdeményezését Lévai József költő, miskolci gimnáziumi tanár karolta fel azzal, hogy 1857 novemberében a Szépirodalmi Közlönyben maga is sürgette egy Kazinczy-ünnep megrendezését az évforduló alkalmából. Ennek már a következő hónapban volt visszhangja, mégpedig a legolvasottabbnak számító korabeli hetilapban, a Vasárnapi Ujságban. Székely József az általa jegyzett, Kazinczynek emléket állító vezércikket a következő sorokkal zárta: „1859 oct. 27. lesz száz éve, hogy Kazinczy Ferencz bölcsője Biharban Ér-Semlyében, anyai nagy szülei Bossányi Ferencz házában megrendült.

Vajjon megrendülünk-e mi most száz év után azon kegyeletes szavakra, melyeket egyik legszebb tehetségű költőnk Lévai József csak imént fölelevenített: „százados ünnepet Kazinczy születése napjának.” Zeng-e már a költő szava az ország mind a négy sarka felé? És ha zeng a szó, lesz-e majd a szóból tett? hogy «Hafiz halmára meghozzák Shirász leányai a virágokat!»”

Ezt követően a lapok egyre többet foglalkoztak az ünneplésre váró évfordulóval. Persze az még kevés volt, hogy a sajtó felkarolta az ügyet, az érdemi döntés a Magyar Tudományos Akadémiára várt. A döntésre az 1858. november 22-i akadémiai ülésen került sor, amikor is az ülés résztvevői elfogadták a betervező Toldy Ferenc titkár indítványát, hogy az Akadémia méltóképpen ünnepelje meg Kazinczy születésének 100. évfordulóját. Toldy előterjesztése röviden így szólt: „Kazinczy Ferencz, mond, az újabb irodalom teremtője, ő alkotá a műköltészetet, ő teremté azon magyar prózát, mellynél szebbet nem ír senki, s mellynek követője a mostani irodalom. Ha meggondoljuk, mi nehézségekkel kellett neki akkor küzdenie, míg egyrészt ezek legyőzésében nagy geniuszára ismerünk, másrészt kellő nagyságban tűnik fel majd előttiünk a pályatoró érdeme, ki iránt emlékének megdicsőítésével, kötelességet is teljesítünk. Az akademia tehát ünnepelje meg Kazinczy Ferencznek, mint az új irodalom teremtőjének emlékét 1. közgyűlés által, mellyben az ünnepeltnek dicsőítésére költemények olvassanak fel, s emlékbeszédek tartassanak; 2. emlékkönyv kiadása által, mellyben e felolvasott munkák jelennek meg Kazinczy Ferencz arcképpel; 3. márványszobrának ünnepélyes felállítása s 4. emlékpénz veretése által.” Az előterjesztés tehát tartalmazta a konkrét célokat is. Az indítvány elfogadása után az akadémiai ülés az ünnepség előkészítésére egy bizottságot nevezett ki, melynek tagjai: br. Eötvös József, br. Kemény Zsigmond, Kubinyi Ágoston, Fogarassi János, Szalay László, Lukács Móric és Toldy Ferenc lettek.

A következő fontos esemény a Kazinczy-ünnep kapcsán az Akadémia december közepén megtartott 20. nagygyűlése volt. A tudós társaság ekkor hirdette ugyanis meg két évfordulós pályázatát. A két írás, korabeli kifejezéssel „jutalomfeladás”, így szólt: „Kívánatuk egy történeti és széptani emlékirat Kazinczy Ferenczről mint költőről, prózairól és műfordítóról, tekintve a nyelv átalakítására gyakor-



Kazinczy-ünnep Pesten, a múzeum termében, 1859. október 27-én

lott hatását is”, valamint: „*Költemény kivántatik, melynek tárgya: «Kazinczy Ferencz emlékezete»*”. A jellegű műveket a pályázók 1859. augusztus 20-ig küldhették be. Emlékbeszédet végül is csak egy pályázó küldött be. A pályázatot a bírálók nem tartották jutalomra alkalmasnak. Emlékverssel már többen, összesen 14 személy pályázott. Az 50 arany forintos első díjat Tompa Mihály „Hymnus Kazinczy Ferencz százados ünnepére” c. költeménye nyerte. 10 forintos különdíjban részesült még Szász Károly emlékkverse is. Együttal a két díjazott vers bekerült a központi, akadémiai ünnepség programjába.

Az évfordulós ünnepségsorozat központi eseményére, az Akadémia által szervezett Kazinczy-ünnepre 1859. október 27-én, tehát az évforduló napján, Pesten, a Nemzeti Múzeum dísztermében került sor. (Mint közismert az Akadémiának ekkor még nem volt önálló épülete, közgyűléseit is általában a múzeum dísztermében tartotta.) Az ünnepség programját már napokkal az esemény előtt közzé tették a hírlapok. Innen tudhatta meg az érdeklődő közönség, hogy a karzatokra, melyeket külön a hölgyeknek tartottak fenn, a jegyek Kubinyi Ágoston múzeumigazgatónál voltak kaphatóak.

Az ünnepség eredetileg október 27-én délelőtt 10 órára volt meghirdetve, de a korabeli tudósítások szerint a múzeum nagy kapuja előtt már reggel 8 órakor nagy sorok álltak, úgyhogy a múzeum díszterme már 9 óra előtt megnyílt és néhány perc alatt teljesen meg is telt. Az érdeklődők kétharmada be sem fért az ünnepély helyszínére. A Pesti Napló tudósítója meg is jegyezte: „*ily sokaságnak csaknem a Rákos mezejére volt volna szüksége!*” Nemcsak a fővárosból, de az ország minden részéről eljöttek az akadémiai tagok, írók, művészek, az arisztokrácia prominensei, a vidék értelmisége. Utóbbiak közül érdekességképpen megemlíthetjük a híres nagykorúsi gimnázium tanári karát, mely egy halálos beteg kivételével teljes számban képviseltette magát.

Az ünnepi gyűlést az Akadémia elnöke, gr. Dessewffy Emil nyitotta meg. Rövid beszédében köszönetet mondott azon hölgyeknek, akik az ünnepség alatt a múzeumi előcsarnokban (kupolacsarnokban) kiállított „Kisfaludy Károly kibékülése Kazinczyval” c. festményt Orlai Petrics Samuval elkészítették. Az elnöki köszöntő után br. Eötvös József, mint az ünnepség fő szónoka tartotta meg emlékbeszédét, melyben elutasította az udvar germanizáló politikáját és a magyar nemzeti érdekek védelme mellett foglalt állást. Ugyanakkor intően fordult az egybegyűltekhez, hogy ne feledjék: „*Férftas honszeretet, de egyszersmind az emberiség közös ügyéért való lelkesedés, hív ragaszkodás saját nemzetiségéhez, de vele együtt eleven érzete annak, hogy az egyes nemzet, csak midőn az emberiség közös feladatain dolgozik, midőn annak küzdelmeiben s haladásában részt vesz, foglalhat el magához méltó helyet, ez az, minek e hon fennmaradását köszönheti...*” A beszédet többször is taps és éljen felkiáltás szakította meg.

majd a beszéd befejezése után a szónoki emelvény közepén zöld lombok és virágok között felállított Kazinczy-mellszobor megkoszorúzására került sor. A szobrot erre az alkalomra készítette el a Tudós Társaság megbízásából Marschalkó János. A szepesi származású szobrászművész egy Kazinczyról 1816-ban Kolozsvárott készült gipsznyomatot alapul véve mintázta meg ruszabányai márványból az ünnepeltet. (A szobor az ünnepséget követően az Akadémia üléstermébe került.) De készültek róla alabástrom- és gipszöntvények is, amelyeket a pesti Váci utcában, Lauffer és Stolp könyvesboltjában lehetett megvásárolni.

A koszorúzás után dr. Székács József Szász Károlynak Kazinczy emlékére írt és másodjuttalomban részesült költeményét szavalta el, minden egyes tudósítás szerint nagy hatással és nagyon nagy sikerrel. Egyes források szerint olyan nagy hatást gyakorolt, hogy az Akadémia még 15 forinttal megfejelte a 10 forintos díjat. Ezt követően Toldy Ferenc akadémiai titkár tartott Kazinczy munkásságáról emlékbeszédet, majd ugyanő felolvasta Tompa Mihály elsődíjas költeményét, mely sokak szerint jóval elmaradt a Székács-féle előadástól. Az emlékülést Dessewffy elnök Kazinczyról szóló személyes emlékekkel tarkított beszéde zárta.

A Kazinczy-ünnepre készült egy évfordulós emlékérem is, melyet az Akadémia az udinei születésű Antonio Fabristól, a velencei pénzverde világhírű művésztől rendelt. Ezt az ünnepségről távozók bronz kivitelben 2ft-ért meg is vásárolhatták (300-an meg is tették). Az arany és ezüst változatokat pedig meg lehetett rendelni.

Az ünnepség délután 3 órakor az Európa szállodában díszes lakomával folytatódott. A Kazinczy-szobrot ide is áthozták. A lakomára a tokajiak 47 üveg tokajit küldtek ajándékba, amire szüksége is volt a 200-300 vendégnek, mert az ebéd végeztével pohárköszöntők következtek. Többek közt Dessewffy Emil Tompa Mihályra és Szász Károlyra, ez utóbbi viszont gr. Dessewffyre és br. Eötvösre, Giczey Samu Deák Ferencre köszöntötte poharát. Ezenkívül történtek még felköszöntések a jelenlévő gr. Mikó Imrére, Arany Jánosra, Kazinczy Gáborra stb. Deák Ferenc a legnagyobb magyarra Széchenyi Istvánra köszöntötte poharát, melyről azonnal táviratilag tudósították a döblingi remetét. A lakomát és a pohárköszöntőket ugyancsak Deák Ferenc zárta éspedig a következő szavakkal: „*Mint minden jót, a mi Istenőtől van, e lakománkat is fejezzük be imával. Imám rövid, de szívből jó: éljen a haza!*”

A pohárköszöntők ünnepélyességén túl azonban született egy fontos dolog is ezen a délutánon: a Kazinczy-alapítvány. Természetesen ez szűk körben már tervbe volt véve, de az Akadémia elnöke ekkor tárta nyilvánosság elé indítványát, amit az ünneplők lelkesen fogadtak. Röviddel megkezdése után már 3000-4000 ft volt a gyűjtőiveken aláírva, illetve megajánlva az alapítvány javára. Az alapítványt kezelő bizottságot is ekkor alakították meg az akadémiai elnökön kívül Deák Ferenc, br. Eötvös József, br. Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor és Ürményi József részvételével. A Pesti Napló az alapítvány célját a következőképpen foglalta össze: „*Kazinczy Ferenczünk maradékai közül azokat, kik szükséggel küszködnek, felsegíteni; születéshelyén Érsemlyénben egyszerű emléket emelni; a széphalmi kis jószágot tehermentesíteni, s az ottani házat, hol ő élt és működött, romjaiból kiemelni, kicsinosítani s ott egy Kazinczy-szobrot rendezni, megrakva az ünnepeltnek emlékeivel.*” Sajnos, mint tudjuk a Kazinczy-házat nem sikerült aztán megmenteni.

A lakomával azonban nem ért még véget az ünnepség, az az esti órákban a Nemzeti Színházban folytatódott ünnepi előadással, ahol Tompa költeményét már megzenésítve hallhatta a publikum. Az este fő előadása Vörösmarty „Az áldozat” c. 5 felvonásos darabja volt, melynek főszerepeit Jókainé és (ifj.) Lendvay Márton játszották.

A Vasárnapi Ujság így zárta tudósítását: „*Igy végződött a nagy nap, melyen midőn a nemzet egyik nagy halottjának emlékét kegyeletesen megünneplé, egyszersmind önmagát is megtisztelé. Jeleseiben él a nemzet, ezek nélkül hasonlít egy élettelen tömeghez; s a mely nemzet jeleseit becsülni tudja, annak nincs oka az enyészettől tartani!*”

Az évforduló napján azonban nemcsak a főváros ünnepelt, hanem 18 nagyobb és kisebb városban tartottak Kazinczy-ünnepségeket pl. Debrecenben, Dunaszerdahelyen, Kolozsvárt, Miskolcon, Pápán, Pozsonyban, Rimaszombatban, Szabadkán, Szegeden, Székesfehérvárott, Tiszafüreden és Ungvárott. Október 29-én Csongrádon, október 30-án Veszprémben, november 1-én Eperjesen, 2-án Sopronban, 3-án Kaloocsán és Magyaróvárott, 13-án Hajdúböszörményben, Máramaroszigeten, Nagyváradon és Nagykanizsán, 19-én Nagyenyeden, 23-án Szatmárnémetiben, 27-én Nagybányán és Kunszentmiklóson, 29-én Gyulafehérvárott, 30-án Egerben, december 3-án Sárospatakon, 8-án Tatán, 11-én Nagykőrösön és Jászberényben, 15-én Békésen és Nagyszalontán 18-án Kiskőrösön, 26-án Békéscsabán és Losoncon, 27-én Félégyházán, Gyergyószentmiklóson és Szilágyosmlyón, végül december

30-án Sátoraljaújhelyen-Széphalmon volt megemlékezés. Legjelentősebb ezek közül kétség kívül a kolozsvári, a miskolci és a széphalmi volt. A következő év első hónapjaiban is folytatódtak a megemlékezések az ország különböző pontjain, egészen 1860 áprilisáig. A városok mellett számos község is megünnepelte a centenáriumot. Ezekben a településeken a pap, a tanító vagy a földesúr mondta az ünnepi beszédet. Így történt ez többek között a Szatmár megyei Cégény-Dánnyádon 1859. november 20-án. Az alig 500 lelkes testvérfaluban a vasárnapi istentisztelet után az iskolák tartották az ünnepséget, ahol a helybeli földbirtokos emlékezett meg Kazinczyról, majd mulatság következett és gyűjtés Kazinczy-szobrára. Hasonló formában zajlottak le az ünnepségek Verebélyen (Nógrád megye), Visken (Máramaros megye), Gerendás pusztán (Tolna vármegye), Fehérgyarmaton (Szatmár megye) és más községekben. Lehetne még hosszan sorolni a helységeket a történeti Magyarország majd minden megyéjéből, hiszen több, mint 100 településen tartottak megemlékezést Kazinczy születésének 100. évfordulója alkalmából. Sőt a határokon túl, Galiciában és Moldvában, valamint Isztambulban, Bukarestben, Prágában, Jéna városában és Bécsben is megünnepezték a Kazinczy-centenáriumot. Ezekben a helyeken elsősorban a 49-es emigránsok és/vagy a kint tanuló magyar egyetemisták ünnepezték, leszámítva Bukarestet, ahol már ekkor 10.000 fős magyar lakosság élt.

A nemzet tehát Kazinczyra emlékezve mindenhol megmozdult. Maga Kossuth is egy helyen szükségesnek tartotta kiemelni az évfordulóval kapcsolatosan, hogy *„Nemcsak a fővárosban ünnepezték azt, ezernyi ezek részvétele mellett leírhatatlan lelkesedéssel, hanem bámulatos spontaneitással terjedt el a tüntetés mindenhol, a hol magyar szó hangzott, a hol magyar élt”*.

Kossuth a Kazinczy-ünnepségekkel kapcsolatosan a *tüntetés* szót használta és korántsem ok nélkül. A Kazinczyra való emlékezés valóban módot és alkalmat nyújtott arra, hogy a nemzet tiltakozzon az abszolutista hatalom politikája ellen, talán lehangsúlyosabban az erőszakos germanizáció ellen. Ennek többféle módon is hangot adtak a rendezvényeken. Például magyar viseletben jelentek meg a résztvevők, amit az újságok előszeretettel kihangsúlyoztak, sőt megdicsérték. Az 1857-es jogászbálon már tüntettek a magyaros ruhákkal, de általánossá a nemzeti viselet 1859 ősztől vált, nem kis mértékben a Kazinczy ünnepségeknek köszönhetően. Ez olyannyira így volt, hogy két Kazinczyról elnevezett divatcikk is megjelent hölgyek számára: a Kazinczy-attila és a Kazinczy-melltű. Leírásukat a Divatcsarnok c. lapból idézzük: *„A Kazinczy-attila finom fekete posztóból készül. Készítési módja nagyon egyszerű: a hátulsó rész a derékkal egy darabból van vágva és derékban testhez álló. Elöl szintén testhez álló és nyolcz carniolgombbal van ellátva. A kettős ujjak, melyek félíg bővek, félíg pedig nyitottak, hős Attilánk viseletére emlékeztetnek, és azért Attila-ujjakkak hívják, gazdag sujtással és ép oly gombokkal vannak összekapcsolva, mint a mellrész. A derékon alóli rész nemcsak a két szegleten, de minden csucos végén gazdagon van ellátva sujtással. Kevésbé meleg kelméket, mint milyen a bársony, vagy más eféle, nemcsak bélelni, de vattirozni is lehet. A Kazinczy-attila nagyon csinos utcai öltöny, és legszebb, ha fekete. Lehet prémezni is.”* A Kazinczy-melltűt pedig a következőképpen reklámozta az említett divatlap: *„A magyar öltözékhez igen illő, szép ékszerre figyelmeztetjük a t. hölgyeket. Ez egy üvegből készített mellű (Cameé), mely Kazinczy jól talált arcképét domborműalakban tünteti elő s igen ékesen van befoglalva. A legelegansabb hölgy is magyar öltözékéhez alig választhat ennél szebb ékszert. E lapok kiadója készítette azt a t. hölgyközönség iránti figyelemül s öt forint beküldése mellett gondosan becsomagolva bérmentesen küldi el a t. megrendelőnek.”*

Jellemző volt az is, hogy a szintársulatók a Kazinczy ünnepségeken magyar darabokat adtak elő, elsősorban Vörösmartytól és Kisfaludy Károlytól, utóbbiból feltűnően sok helyen a „Kemény Simon” c. drámát. Számos helyen Kölcsey Ferenc 1832-es emlékbeszédét olvasták fel. De ezeknél is fontosabb volt, hogy minden egyes ünnepségen elénekelték Kölcsey Himnuszát és/vagy Vörösmarty Szózatát. Akadtak helyek, ahol háromszor, négyszer is elénekelték őket. Ekkor váltak megzenésített költeményeink nemzeti himnuszainkká, amelyek nélkül többé nemzeti ünnepet nem lehetett elképzelni. Természetesen a nemzeti színek is fontos szerepet játszottak: Kazinczy arcképét, mell- sőt életnagyságú szobrát, az örökzöldeket és a virágokat, az áldozati lángokat magasba röptető kandellábereket éppúgy nemzeti színű szalagfolyondár díszítette, ahogy a falak nemzeti színű zászló- és drapériadiszbe öltöztek.

A Kazinczy-évforduló tehát nemzeti köntösben igazi magyar nemzeti ügy lett, de ez nem jelentette azt, hogy nemzetiségi területeken nem ünnepezték volna meg. A felvidéki Eperjesen és Dobsinán pl. a németajkú polgárság ünnepezte a magyar nyelvújítás nagy alakját, Eperjesen főként német nyelven, Dobsinán tört magyarsággal. Utóbbi helyszínen elénekelték a Himnuszot is és a bánya felügyelő, aki a korabeli tudósítás szerint – *„magyarul még nem eléggé jól beszél”*, felolvasta Vörösmarty Szózatát. A Felvidéken kívül is több helyen ünnepezték és rendeztek gyűjtéseket, pl. a zombori szerbek adakoztak nagyon szép összeget a Kazinczy-alap javára.

Az évfordulós megemlékezések színhelyei általában iskolai épületek, helyi kaszinók, közigazgatási intézmények, színházak voltak, de tartottak ünnepségeket a szabad ég alatt is, mint pl. Széphalmon, és vendéglőkben, fogadóknak, magánházakban is. Tokajban pl. egy szőlősgazda szőlőjében gyűltek össze és ott tartottak nagyon komoly programmal ünnepséget és 50-60 személyes lakomát.

A dívat, illetve a magyaros öltözet kapcsán már említett Kazinczy-attila és -melltű, valamint az emlékérmek, szoboröntvények mellett a centenáriumnak voltak más produktumai is, melyekről legalább felsorolászerűen meg kell emlékeznünk. Az egyes ünnepségekre pl. számos festmény, metszet, illetve szobor készült, melyek elsősorban az ünnepségek dekorációs elemeként jelentek meg. Több helység ünnepi programjában szerepeltek az alkalomra írt zeneművek, versek és emlékbeszédek, melyek számos esetben aztán nyomtatásban is napvilágot láttak. És, ha már itt tartunk fontos megjegyeznünk, hogy az ünnepségek kapcsán összefoglaló munkák is születtek. A legfontosabb tudományos értekezést Toldy Ferenc irodalomtörténész, akadémiai titkár készítette el „Kazinczy Ferenc és kora” címmel. E kötet mellett megjelent még egy akadémiai emlékalbum, az okt. 27-i akadémiai ünnepségről és 1860-ban Szabó Richárd szerkesztésében az ún. Kazinczy-Album, amely összefoglalta a Kazinczy-évforduló valamennyi eseményét, valamint jó néhány értékes kötet, pl. olyan forráskötetek, mint Kazinczy levelezése Kisfaludyval, Berzsenyivel, melyek azóta is fontos tételei a Kazinczy-irodalomnak.

A Kazinczy-ünnepnek fontos eleme volt még a gyűjtés az Akadémia által létrehozott Kazinczy-alapra. Nagyon sokféleképpen gyűjtötték az adományokat, itt most csak kettőt említenék ezek közül: a Pest melletti Fóton, a helyi lövészkörben pl. „a hibás lövésekért fizetni szokott összegecskéket” fordították az alapítványi gyűjtésre, Aradon pedig Papp János cipészmeister gyűjtött pénzt a célra, saját esküvője alkalmával. Kezdetben tehát csak az alapítvány céljaira gyűjtöttek, majd nem sokkal később már egy, a Nemzeti Múzeum számára szánt szoborra is megindult a gyűjtés. Az első adományt erre a bécsi polytechnikum magyar hallgatói küldték. Sok olyan helység is volt, ahol nem rendeztek évfordulós megemlékezést, de a gyűjtésben részt vettek. A készítenő Kazinczy-szobrot eredetileg a múzeum szobortermébe szánták, de a Budapesti Hírlap felvetése nyomán végül is a Múzeumkertbe került. A szobrot ifj. Vay Miklós mintázta meg és 1861 márciusában állították fel. Ünnepélyes leleplezésről szó sem lehetett, mert a hatóságok azt nem engedélyezték. Mindenesetre a Kazinczy-centenárium egy későbbi eredményeként könyvelhetjük el, hogy a fővárosban az ünnepelt köztéri szobrot kapott. (A szobor ma is ugyanazon a helyen áll, és ha jól megfigyeljük, felismerhetjük a 20000 forintosunk hátoldalán található metszeten is.)

Kazinczy és Magyarország 1859-ben, – lehetett volna jelen írásnak ez is a címe. 150 évvel ezelőtt ugyanis az egész nemzet ünnepelt, politikai és vallási hovatartozástól függetlenül. Megmozdult az egész ország: a főváros, a vidéki városok, falvak mind megemlékeztek a jeles napról. A Kazinczy-ünnep 1859-ben így válhatott igazi nemzeti ünnepé, az abszolutizmussal szembeni ellenállás egyik fő eseményévé, sokkal többé tehát, mint egy egyszerű irodalmi évforduló. A centenáriumnak legfontosabb jellemzője tehát kétségtől az volt, amit a fenti Kossuth-idézet is már jól érzékeltetett: a Kazinczy-ünnep nemzeti egységet teremtett. Fábri Anna szavaival: „Az ünnepelt személye és életműve ugyanis egyedülállóan kedvező alkalmat kínált ahhoz, hogy a legkülönbözőbb (nemzetiségi, rendies, felekezeti és kulturális) identitások, fölfogások és törekvések egyetlen táborban egyesüljenek. Leegyszerűsítve talán azt mondhatnánk, mindenki (konzervatív és liberális, európai és nemzeti) megtalálhatta a maga Kazinczyját.”

Debreczeni-Droppán Béla

Felhasznált irodalom: – Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről. Pest, 1859. – Fábri Anna: „...Újra érez, újra él e hon” (A Kazinczy-ünnep). In: Műhely. 15. évf. 1992. 6. sz. 55-58. p. – Uő: Sohasem volt ily compact egyetértés A Kazinczy-ünnep – 1859. In: Kegelet és irodalom. Szerk. Kalla Zsuzsa. Bp., 1997. 181-188. p. – Kováts Dániel: Zempléni Kazinczy-ünnep 1859-ben. In: Heman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVIII. Miskolc, 1999. 657-676. p. Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-1867. Bp., 1955. – Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján (1860-61). Bp., 1967., valamint a Budapesti Hírlap, a Divatcsarnok, a Képes Világ, a Növilág, a Pesti Napló és a Vasárnapi Ujság számai.

Bél Mátyás emlékezete

A Honismereti Szövetség legmagasabb szintű elismerését a Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlék-érem adományozásával fejezi ki. E sorok írója 2008-ban, a Zalaegerszegen tartott XXVI. Honismereti Akadémián részesült ebben a megtiszteltetésben. Ez a tény is arra ösztönözte, hogy a korábnál jobban elmélyedjen Bél Mátyás életművének tanulmányozásában.

A következőkben néhány gondolatot szeretném összefoglalni. Olyan gondolatokat, amelyekhez az indítékok tudós nemzedékek egész sorának Bél Mátyás életművével kapcsolatos kutakodására alapozhattam. Ha számba vesszük a Bél Mátyás életéhez, munkásságához kapcsolódó irodalmat, akkor bizony tekintélyes betűtengeren kell keresztülnia magát annak, aki igazán tájékozottnak akarja érezni magát ebben a témakörben. 1984-ben (Bél Mátyás születésének 300. évfordulójára) jelent meg (1500 példányban) a Matica Slovenska kiadásában egy 375 tételű, 78 képmellékletet tartalmazó, annotált személyi bibliográfia (Matej Bel 1684–1749. Szerk. Blažej Belák). Az utóbbi negyedszázadban nem készült újabb összegzés, de aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a „teljes” Bél Mátyás-irodalom tételszáma alighanem már ez ezres nagyságrendhez közelíthet.

Az elmúlt évtizedekben a Honismeretben, s különböző megyei honismereti kiadványokban is több megemlékezés jelent meg Bél Mátyásról. 1984-ben, az évfordulóra Wellman Imre szerkesztésében és válogatásában jelent meg Bél Mátyás négy nagyobb írásműve, amelyek közül a legjelentősebb „*Magyarország mezőgazdaságáról*”¹, a Történetirők Tára sorozatban. A Szépirodalmi Könyvkiadó ugyanakkor a Magyar Ritkaságok című sorozatában Tarnai Andor válogatásában jelentette meg Bél Mátyásnak csaknem tucatnyi tanulmányát „*Hungariából Magyarország felé*” címmel.

Néhány 1945 előtti kisebb fordítást nem számítva az 1970-es évek közepétől egymás után jelentek meg magyar fordításban Bél Mátyás kiadatlan, latin nyelvű megye-leírásai. Elsősorban a trianoni Magyarország területén lévő vármegyék leírását adták ki. Bár egyes esetekben odáig merészkedtek, hogy túlnyúltak a mai országhatárokon is (pl. Bihar, Komárom, Torna, Csanád, Szatmár, Vas, Sopron vármegye esetében).



A Honismereti Szövetség Bél Mátyás–Notitia Hungariae Emlékplakettja

¹ Magyarország népének élete 1730 táján. Gondolat. Bp. 1984.

Mindezek után akár elégedettek is lehetnénk: lám-lám mennyire megbecsüljük derék XVIII. századi polihisztorunkat! Valójában azonban korántsem erről van szó. Bél életművének feltárása, értékelése vonatkozásában bizony még igencsak a kezdeteknél tartunk, ami persze nem csupán az utóbbi évtizedek, hanem úgyszólván az utóbbi másfél évszázad magyar tudományszervezésének „cél tudatosságát” is minősíti. A Bél Mátyás-szindróma ékes bizonyossága annak, hogy kutatóink, kutatói csoportjaink egyéni érdekei mindegyre szívósan fölébe kerekednek a magyar tudományosság általános érdekeinek.

Bél Mátyás magyarsága

Bél Mátyás esetében Trianon óta az egyik alapkérdéssé lépett elő származásának ügye. Szaltnai Rezső egyértelműen kimutatta (Bél Mátyás ifjúsága. 1964), hogy Bél Mátyás anyanyelve magyar volt, és emellett kitűnően ismerte a szlovák és cseh, valamint a német nyelvet, és természetesen a latint, no meg a hébert, a görögöt is. Az a tény, hogy szülőhelyének (Ocsovának) szlovák lakóitól az apja a Funtik ragadványnevet kapta, korántsem perdöntő a nemzetiségi hovatartozás (és az anyanyelv) kérdésében.

A „Bél” családnév első előfordulása Erdélyből ismert (1550. 1640). Arra utalhat, hogy a név viselője „belső szolgálatban lévő” személy lehetett, azaz belső cseléd, belső legény.² A „Bél” név tehát nem minősíthető szlováknak, és tegyük hozzá, Bél Mátyás anyja, a dunántúli (Veszprém megyei) eredetű Cseszney Erzsébet magyarságához még kevésbé férhet kétség. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy maga Bél Mátyás is egyértelműen magyarnak vallotta magát.

Az 1920/30-as években a szlovák tudományos világ még magyarnak minősítette Bél, sőt 1928-ban a „szlovák ügy ártójának” tartották. 1958-tól viszont magától értetődő természetességgel kisajátította magának a szlovák irodalomtörténet. Az 1984-ben megjelent imént említett szlovák személyi bibliográfia már Bel-Funtik néven említi az apját, s anyja mint Alžbeta Česneková jelenik meg ugyanott. Bél Mátyás nevét csakis Matej Bel alakban említik a szlovák kiadványokban, mint ahogy a történelmi magyar család- és személyneveket is kizárólagosan szlovákosított alakban hajlandók leírni (viszont példának okáért a németországi tudósok nevét nem szlovákosítják). Nevezzük nevén a dolgot: ez nem más, mint a magyar múlt kisajátítása, primitív, ámde hatásos és látványos megrablása. A jámbor szlovák(iai) olvasó ezeket látva szentül meg lehet győződve, hogy egy igazi szlovák tudós géniuszt ismerhet meg „Matej Bel” személyében. Az említett, 1984-meg megjelent bibliográfia 78 illusztrációjának latin könyv címei és szövegrészletei alapján sem éledhet gyanú a szemlélőben, és az öt magyar nyelvű oldalt látva sem kételkedhet Bél „szlovák voltában” a jóhíszemű átlagolvasó. Igaz ugyan, hogy ha valaki a bibliográfia egyes tételeit is átböngészi, akkor a latin címek mellett már szembeszökő a magyar túlsúly. S még föltűnőbb az arányeltolódás, ha az újabb Bél-szövegkiadásokat vesszük sorra. Éppen ezért megdöbbenő, és elképesztő, hogy az internet magyar nyelvű Bél Mátyás szócikkében (Wikipédia) a következőket olvashatjuk Bél Mátyás megjelöléseként: „szlovák és magyar író”.

Mivel Bél Mátyást a szlovákok magukénak vallják, nem csodálkozhatunk azon, hogy a besztercebányai egyetem is „Matej Bel” nevét vette föl. Szülőhelyén, Ocsován látható Bél Mátyás emlékszobája és szobra. Mit tudunk mi fölmutatni? Utcát neveztek el róla Budapest XVII. kerületében.

Bél Mátyás legnagyobb szabású vállalkozása a XVIII. század első felének Magyarországot bemutató könyvsorozata: a „Notitia Hungariae”. Ennek nyomtatásban megjelent kötetei zömmel a mai Szlovákiához tartozó területeket tárgyalják. Ezek után azt gondolhatnánk, hogy ha már kisajátította magának derék polihisztorunkat a szlovák „tudomány”, akkor monumentális hasonmás kötetek és kétnyelvű (latin-szlovák) kiadványok formájában teszi láthatóvá ország-világ előtt azokat a műveket, amelyeknek az európai tudományosság a XVIII. században osztatlan elismeréssel és csodálattal adózott. Csakhogy a helyzet egészen más! Ezek a kiadások mindmáig bizony váratnak magukra. Csupán néhány kisebb közlés, „szemelgetés” jelent meg szlovákuul Bél Mátyás életművéből. Mi ennek a magyarázata? Végtelenül egyszerű! Természetesen nem a pénzügyi fedezet hiányzott a monumentális, reprezentatív szövegkiadásokhoz, hanem az a felismerés gátolja máig a közzétételüket, hogy a derék „szlovák tudós” műveinek szövege éppen hogy nem a szerző szlovákságának, hanem magyar voltának bizonyítéka. Még akkor is, ha elismerően ír művében a szlovákokról (miért is szidalmazta volna őket?). Vagyis műveinek mind történelmi, mind más részei letagadhatatlan bizonyosságai annak, hogy az északi (felföldi) megyék a magyar királyságnak integráns részei voltak. Így azonban ezek a művek teljességgel alkalmatlanok arra, hogy a szlovák államisághoz való „történelmi jog” perdöntő bizonyosságául szolgáljanak.

² Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára XIV–XVII. század. Bp. 1993. 115. old.

Notitia Hungariae

Bél Mátyás hat kötetre tervezte Magyarország vármegyénkénti bontásban való leírását (*Notitia Hungariae novae historico geographica*). Ez a monumentális, enciklopédikus mű része volt annak a nagy tudományos programnak, amit először 1713-ban fogalmazott meg.

A *Notitia I.* kötete 1735-ben jelent meg Bécsben, 711 oldal terjedelemben (Amszterdamban nyomtatták). Tartalmazza Pozsony vármegye leírásának egy részét, és befejeződik a vármegye székvárosa (egyben az ország akkori fővárosa) Pozsony bemutatásával. Ekkor már két évtizede élt Bél Mátyás Pozsonyban, az evangélikus liceum vezető tanárként, majd evangélikus lelkészként. Ez lehetett tehát az a hely és régió, amelyet az országból a legjobban, legalaposabban megismert. Nem véletlenül mentegetőzik a kötet előszavában: „máshol gyakran az ismeretek hiányával voltunk, itt azok bősége szinte túlterhelő volt”.

A II. kötet gyorsan követte az elsőt (1736). Ez tartalmazta mindazt, ami Pozsony megyéről már nem fért bele az I. kötetbe, s még további három vármegye (a kicsiny Turóc, meg a vele szomszédos Zólyom és Liptó) követte. A sorrend megválasztása egyértelműen önkényesnek nevezhető, hiszen földrajzi sorban haladva Pozsonyt a vele szomszédos Trencsénnek és Nyitrának, esetleg Komáromnak kellett volna követnie. Csakhogy Pozsony után Bél Mátyás Zólyom vármegyét ismerte a legjobban, minthogy ott született, és (részben) Besztercebányán végezte iskoláit, továbbá 1702–1704, majd 1708–1713 között ott élt, sőt ebből a városból is nősült – egy német származású patikus leányát, Hermann Zsuzsannát vette feleségül.

A 656 oldal terjedelmű III. kötet sem váratott sokat magára, 1737-ben az is elhagyta a sajtót. Pest, Pilis és Solt vármegyék leírását tartalmazza. Láthatóan tehát ismét egy nagy ugrás következett a földrajzi sorrendhez képest. Ennek aligha lehet más a magyarázata, mint az, hogy az anyaggyűjtés (főleg a különböző területek időigényes bejárása) alapvetően befolyásolta a sorrendet. A személyesen jól ismert és bejárt Pozsony és Zólyom megyéhez képest a távolabbi területek adatbázisának összegyűjtése tekintetben Bél Mátyás egyre erőteljesebben rá volt utalva segítőtársai (tanítványai) adatgyűjtő munkájára.

Nemcsak a lelassuló adatgyűjtés, hanem váratlanul az országos politika eseményei is megakasztották az ígéretesen indult sorozat folytatását. III. Károly király és császár, Bél Mátyás munkájának jóindulatú támogatója és államapparátusa (beleértve a vármegyéket is) minden idejét, erejét és pénzt igénybe vette a hosszabb (1718 óta tartó) békés időszak utáni új háború kirobbanása. A cári Oroszországgal szövetségben az Oszmán Birodalom ellen 1737-ben megindított háború sorozatos vereségeket és érzékeny területvesztést hozott. Az 1740-ben megkötött békét III. Károly csak egy évvel élte túl. Utódja, Mária Terézia királynő seregei az osztrák örökösödési háborúban sorozatosan érzékeny vereségeket szenvedtek a Poroszországtól, és csak 1745-ben sikerült békével lezárni a háborút.

Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a *Notitia* (minden addiginál terjedelmesebb, 777 oldalas) IV. kötete csak jókora késéssel követhette az előzőeket: Mária Terézia királynőnek ajánlva, 1742-ben jelent meg. Az előbeszédben Bél azzal mentegetőzik, hogy a háború, a fegyverek zaja, meg a király (a legfőbb pártfogó) halála után sokaknak lelohadt a buzgalma. Szerencséjére azonban az ifjú királynő kegyesen fölkarolta az ügyet.

Az idősebb tudós azzal biztatta az olvasókat, hogy ha már ő nem bírná erővel, majd a fiai, Károly András és Mátyás Gottfried azon lesznek, hogy a hátralévő 38 megvét megjelentessék. Elképzelése szerint az utolsó kötet tartalmazná majd a részletes tárgymutatót.

A IV. kötet a dunáninneni országrész négy megyéjét foglalta magába: Nógrádot, Barsot, Nyitrát és Hontot. Bél Mátyás e kötetben szerette volna Trencsén és Arva leírását is közzétenni, azonban ezekkel túlságosan megnövekedett volna a terjedeleme. A sors fintora, hogy a két megye szövege azóta is kéziratban várja megjelenését. Arva 168, Trencsén több mint 330 kéziratos oldalnyi!

A V. kötetbe került volna a 12 dunántúli vármegye anyaga Bél Mátyás terve szerint. A befejezőnek szánt VI. kötetbe zsúfolódott volna a maradék 26 vármegye (Tiszáninnen és Tiszántúl) leírása. Az V. kötet kéziratából Zichy Jenő jelentette meg (Bp., 1892.) Moson vármegyét, az összes többi kéziratban maradt az 1930/40-es évekig.

Tegyük még azért hozzá ezekhez, hogy Szepes vármegye (és a soproni borvidék) leírását, mintegy előzetes mutatóként már megjelentette Bél Mátyás a *Hungariae antiquae et novae prodromus* című kötetében (Norimbergae, 1723.). Mértékadó számítás szerint egyébként a kéziratban maradt megye-leírások nem fértek volna el két kötetben. Megjelentetésükhöz (az előzőekhez hasonló formátumban) további, mintegy hat kötetre lett volna szükség.

Bél Mátyást 1742-ben szélütés érte, és bár a munkát nem hagyta abba, romló egészsége miatt nagyobb utazásra már nem vállalkozhatott, és segítő gárdáját sem tudta olyan intenzitással noszogatni, ellenőrizni, mint korábban. A kéziratban maradt megyeleírások többsége így korántsem tekinthető „nyomdakésznek”. A jelentősebb települések leírása is sokkal vázlatosabb, mint az első kötetekben megszokott, falvak esetében olykor a településnéven és egy-két mondatos adatközlésnél több információt nem találunk. Váraknál gyakorta elnagyolt mind a történeti rész, mind a leírás, sőt olykor teljesen hiányzik is. A nagy vállalkozás tehát akkor is csonka maradt volna, ha a kéziratokat a ma is látható formátumban maga Bél Mátyás jelentette volna meg, vagy a kiadást Bél halála után oly eltökélten szorgalmazó gr. Batthyány József kalocsai, majd esztergomi érsek elgondolása valóra válik.

Lényegében teljesnek mondható Mikoviny Sámuelnek a megye-leírásokhoz tartozó térképlap-gyűjteménye.³

Az egyes térképek elemzői⁴ rámutatnak arra, hogy a leírások és a térképek adatai több esetben egymásnak ellentmondóak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a térképek csak utólag készültek el a végleges szövegekhez képest, és Bél a megyeleírások megszerkesztésénél nem ismerte (nem használta) Mikoviny térképeit. Egészében véve tehát a térképek és a leírások egymást kiegészítő adatbázisok. Bizonyára technikai okai lehettek annak, hogy a térképezés és a szövegek összeszerkesztése nem haladt szinkronban. Az ideális persze az lett volna, ha a térképészeti és terepbejáró munka együtt halad, sőt a térképezés meg is előzi az adatgyűjtő bejárást. Csakhogy ilyen ideális együttműködés adott körülmények között nem volt megoldható. Ez csak a XVIII. század második felének nagy katonai felmérése (és a kapcsolódó országleírás elkészítése) kapcsán valósul meg. Ahhoz az államhatalom azonban igen jelentős személyi feltételeket és nem kevés pénzt is nyújtott.

A Notitia alaposabb elemzői általában nem feledik megjegyezni a mű egyenetlenségeit, hibáit, hiányosságait. A nyilvánvaló tényekkel botorság lenne vitába szállni, azonban azt sem szabad elfeledni, mindezeknek mik lehettek az okai. Az adatgyűjtők (adatszolgáltatók) munkájának pontossága, a munka határidejének csúszása nagy adattárak tekintetében manapság is sajnálatosan jól ismert jelenség. Nem véletlen, hogy a nagy nekibuzdulás után, a magyar tudományszervezés szegényére, példának okáért csonka maradt a mai Magyarország műemlékeit, illetve régészeti lelőhelyeit tartalmazó két nagy akadémiai könyvsorozat.

Nem szabad továbbá elfelednünk, miszerint Bél Mátyást arra is kötelezték, hogy az elkészült kéziratrészeket a nyomtatásra való előkészítés előtt küldje el véleményezésre az illető vármegyékhez, majd végső soron a Magyar Udvari Kancellária engedélyezte a végleges szöveg kinyomtatását. Mindezek a folyamatok nem kis időt vettek igénybe, és nem sokat használt az sem, ha Bél Mátyás türelmét veszítve egymás után írta a sürgető leveleket. Szelestei N. László⁵ kiadásában megjelent dokumentumok is tanúsítják ezt. 1735-ben például Bél Mátyás azt kérte, hogy a Magyar Királyi Helytartótanács sűrűsége Nyitra és Bars vármegye javításainak (javaslatainak) megküldését. 1735-ben hat, 1736-ban hét vármegye szövegének javíttatását sürgeti a Helytartótanácsnál. Megkapja viszont a Kancellária kifogásait Fejér és Somogy vonatkozásában. Árva és Kishont javításának ügye is folyamatban volt. 1739-ben küldi meg a Kancellária a Trencsén vármegye szövegével kapcsolatos kifogásokat.

A hivatali apparátus nehézkessége, a megyék ellenséges magatartása lett egyik legnagyobb kerékkötője Bél Mátyás vállalkozásának – a szakirodalom megállapítása szerint. Ez bizonyos értelemben igaz, de túlságosan egyoldalú lenne pálcát törni a megyei közigazgatás és az államigazgatás magatartása fölött. A megyékkel kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az 1711-ben befejeződött szabadságharc után (s az azt megelőző csaknem két évszázados háborús időszak miatt) a megyei közigazgatás rendszeressége megglehetősen akadozott, a dél-alföldi vármegyék szinte a semmiből alakultak újjá. A vármegyéknek többnyire nem volt állandó székhelyük, (jórészt rendezetlen) levéltárukat ládákban őrizték. A közgyűlési jegyzőkönyvek, nemességi iratok és a fontosabb királyi rendeletek, törvények kivételével általában ritkán akadt a vármegyékben olyan ember, aki eligazodott volna a régi irományok között. A megyei apparátusban és általában a megyékben nemigen találtak olyan embert sem, akinek pontos és részletes ismeretei lettek volna a megye minden egyes településéről, az akkori állapo-

³ *Bendefy László* szerkesztésében: Mikoviny Sámuel megyei térképei I–II. Bp. 1976.; A „HUNGARIA NOVA” megrajzolója *Mikoviny Sámuel 1700–1750*. Ford. és kísérő tanulmány: *Deák Antal András*. Bp. 1987.

⁴ *Török Enikő*: Külső-Szolnok vármegye, a Jászság és a Nagykunság Bél Mátyás műveiben és Mikoviny Sámuel térképein.

⁵ Bél Mátyás levelezése. Bp. 1993.

tokról, még kevésbé a történeti vonatkozásokról, a nevezetességekről. A birtokosok (nagybirtokok esetében gazdatisztjeik) viszont nem szívesen adtak fölvilágosítást az uradalmakról, nehogy az államhatalom adózás és egyéb kötelezettségek tekintetben esetlegesen fölhasználhassa az információkat. Városok esetében rendezettebbek és átláthatóbbak lehettek az írásos dokumentumok, de az évszázadok óta innen-onnan sanyargatott települések is bizalmatlanok voltak minden, az állam által támogatott adatgyűjtésről értesülve.

Mindenekelőtt tehát azok a szakemberek hiányoztak leginkább, akik Bél Mátyásét megközelítő szakismeretekkel és tudatossággal végezheték volna a gyűjtés munkáját. A levelezés útján történő adatkérés és tanítványainak kutatóútjai bizony meglehetősen egyenetlen adatbázist eredményeztek. Bél Mátyásnak ebből a „kásahegyből” kellett aztán egységes elvek szerint megszövegezni a megyék bemutatását.

Gondoljuk csak meg, hogy Bél Mátyás után több mint fél évszázaddal, sőt egy évszázaddal később a statisztikai országleírások összeállítói (Vályi András, Magda Pál, Fényes Elek) adatbázisai is bizony igen csak egyenetlenek, hiányosak, olykor pontatlanok. Sőt a Magyarország vármegyei és városai című millenniumi reprezentatív megye-sorozat is befejezetlen maradt, majd aztán más hasonló vállalkozások is így jártak. Az 1989 utáni CEBA megyesorozat ugyan befejeződött, de a 19 kötet színvonala bizony igen csak változó, és egészében jóval alatta marad a napjainkban elvárható tudományos szintnek.

A Notitia anyaga

Aki arra kíváncsi, hogy mit is tartalmaznak Bél Mátyásnak nyomtatásban megjelent Notitia-kötetei, az csak legnagyobb (tudományos) könyvtárainkban találkozhat velük. Magyar fordításban a Notitia I. kötetének előszava, Pozsony vármegye leírásából a megye mezőgazdaságát, a megye népeit, a pozsonyiak életmódját, a Nagyszombat, Besztercebánya és Ocsova leírását, meg Nógrád megye lakosságát bemutató rész olvasható a Tarnai Andor által szerkesztett kötetben. A Bányavárosok leírásából készült válogatás Tóth Péter fordításában jelent meg⁶, tartalmazza Bakabánya, Bélabánya, Besztercebánya, Körmöcbánya, Libetbánya és Újbánya bemutatását (a többieknél jóval terjedelmesebb Selmecebánya-leírás megjelentetésére a sorozatot kiadó Központi Bányászati Múzeum tett ígéretet).

A III. kötetből Szabó Béla fordításában jelentették meg Pest megye leírását, pontosabban annak egy részét⁷. Kihagyták a fordításból a kötet terjedelmének kétharmad részét kitevő Pest és Buda városát, és azokat a településeket (Kecskemét, a régi Solt megye stb.) amelyek manapság nem tartoznak Pest megyéhez, viszont a kéziratban maradt kötetekből a Hont, Fejér, Nógrád megyéből Pest megyéhez csatolt falvakat bevették. Pest város leírását (Szálka Irma fordítása) 1985-ben külön jelentették meg. Buda város leírását három kötetben adták ki.⁸

Iványosi-Szabó Tibor szerkesztésében Bács-Kiskun megye múltjából VI. kötetében⁹ jelent meg a Szabó Béla fordításából kimaradt rész (Kecskeméti és Solti járás). Bodor Antal jelentette meg Csepelsziget és Budafok kétszáz év előtt címmel a megye leírásának egy részét.¹⁰

A késői kiadásban napvilágot látott Moson vármegye szövege¹¹ Mihály Ferenc fordításában került kiadásra. A Mikoviny-térkép reprodukálása sajnos használhatatlanra sikeredett.

Ritkasága folytán kevesen ismerik Dékáni Kálmán (Szováta, 1875.–Nagysajó, 1925.) marosvásárhelyi ref. kollégiumi tanár (később a Teleki-könyvtár főkönyvtárosa) alapvető művét¹², amelyben mintegy 80 oldalon meglehetősen részletes tartalmi kivonatát adja a nyomtatásban megjelent I–IV. és a csonka V. kötetnek. A latin nyelvvel kevésbé boldogulók számára e bő kivonatnak köszönhetően látható igazán, milyen hatalmas ismeretanyagot is őrzött meg számunkra Bél Mátyás. Külön figyelmet érdemel, hogy éppen egy erdélyi tanárember vállalkozott az igen csak nagy munkára (csaknem 2700 nyomtatott oldalt kellett igen gondosan át tanulmányoznia). Főleg akkor becsülendő ez, ha kihangsúlyozzuk, hogy Bél Mátyás csak a szorosán vett Magyarország leírására vállalkozott. Tehát a Drávától délre lévő vármegyék csakúgy kimaradtak a Notitia tervezetéből, mint a déli katonai határörvidék és Erdély.

⁶ Sopron 2004.

⁷ Szerk. *Ikvai Nándor. Szentendre, 1977.*

⁸ Bp. 1987.

⁹ Bp. 1982.

¹⁰ Bp. 1936.

¹¹ Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye. Mosonmagyaróvár 1985.

¹² Bél Mátyás földrajza. Marosvásárhely, 1903.

A következőkben Dékány Kálmán szövege alapján – mintegy mutatóképpen – közlünk néhány érdekes adalékot az I–IV. kötetből. A Magyar Nyelv Éve alkalmából érdemes megjegyeznünk, hogy Bél Mátyás számottevő figyelmet fordított a megyék és a települések nevének értelmezésére is.

Bél Mátyás, az etimológus

Pozsony bemutatásakor Bél Mátyás hangsúlyozza, hogy az egész országban a legjobb a pozsonyi kenyér, amelyet még a bécsi asztalokon is nagyon megbecsülnek. A pozsonyi után a legjobbnak a nagyszombati és a somorjai kenyeret tartja. Dicséri Pozsony vármegye bortermő helyeit is, de azt is megemlíti, hogy a termelők nem tudják eladni terméküket, emiatt kénytelenek maguk meginni a hegy levét. Pozsonyról a kötethez mellékelte Mikoviny rajzát, Pozsony látképét a Duna felől, valamint az ellenkező oldalról, a szőlőhegyek felől.

A pozsonyi városházát leírva még a börtönökre is kitér. A legnagyobb bűnösöket az ún. „oroszlán gödörbe” zárták, az enyhébbeket a „sötét szobákba”, s a legkisebb bünt elkövetők kerültek a „cigány börtönbe”.

A II. kötetben *Nagyszombat* szláv nevééről (Tirnava) megjegyzi, hogy a „tövis” szóból származik. A falal körülvett városnak négy kapuja volt. Bél Mátyás szerint: „Területét tekintve városkának nevezné az ember, de megérdemli a város nevet is, mert kicsiben Rómát mutatja”. A lakosok békés természetűek, az iskolai ifjúság azonban gyakran összeverekedik a polgárokkal. Viszont tűz esetén a diákság a lakosoknak nagy segítségére van az oltásnál.

Szentgyörgy várpalotája kapcsán megemlíti egy mondát, amely szerint Mátyás király lendvai Bánffy Miklós szép feleségét szeretete volna látni, csak hogy az elővigyázatos gróf elküldte Alsólendva várába. A mérges király börtönbe záratta a főurat, ahonnan csak két esztendő múltán szabadult ki.

A csallóközi *Mádán* a hagyomány szerint áll valaha egy terebélyes hársfa, amely alatt gyakran megpihent kíséretével Mátyás király. Csak hogy a falunak egyre terhesebbé vált az uralkodónak és embereinek vendégül látása. Ezért aztán kivágták a fát, s amikor a király kérdőre vonta őket, azt állították, hogy villám ütött a fába, azért pusztult el. A király azonban nem hitt nekik. Az előljárókat megdorgálta, s állítólag egyik kíséretjéhez fordulva megjegyezte: „Csiribiri rossz emberek!”

Egy másik történet szerint *Detrekő* várának ura, Bakith Péter elszerette Révai Ferenc szépséges asszonyát, Zsuzsannát, akit a férje hiába záratott Halics várába, Bakith elrabolta onnan szerelmét. A megcsalt férj meg addig-addig pereskedett, míg meghalt, és ekkor már Bakithot fölmentették a vád alól.

Vajka mezőváros lakói a mendemonda szerint igencsak ügygyű emberek. Egy vadászni induló ember addig ügyetlenkedett a puskaveszőjével, míg a kiszabadítási kísérlet közben elsült fegyver golyója eltalálta a lovat meg a gazdáját is.

Turóc megyében azért kapta nevét a Király-hegy, mert állítólag ott is megfordult Mátyás király. *Zólyom* megye nevét egyesek a solium (jelentése: trón) szóból származtatták, mert egy ideig itt lett volna Mátyás királynak a székhelye. Zólyom városának környékén, az Urak-völgyében fakadó forrás vizének olyan tulajdonsága van, hogy a vasat rézzé változtatja. A vízbe tett vascsészét, miután rézzé válik, be- aranyozzák.

Amikor Corvin János lipthói herceg volt, *Liptósnágnak* nevezték el a területet, mert a –ság –ség képzővel végződő megyenevek arra utalnak, hogy a terület eredetileg hercegség lett volna.

Liptóban az egyik falu melletti dombon valaha szép vár állt, amelynek csak romjai maradtak. A monda szerint a vár ura olyannyira fősvény volt, hogy még a legnagyobb inségben sem segített az embereken. De megbüntette az Isten: mindenét (nejével együtt őt magát is) kővé változtatta. A falu környékén azóta is találnak pénz alakú kővecskéket, amelyeket a fősvény úr kővé vált kincseinek vélnek. A falu mellett mutogatnak két kösziklát is, egyik az „úr”, másik meg az „úrnő”.

A III. kötetben *Buda* kapcsán megemlíti, hogy három kapuja van. A bécsi kaput régen szombatos és János-kapunak is nevezték: ennek a boltozatán vannak fölfüggesztve Toldi Miklós fegyverei. A két legnagyobb utca a bécsi kapuhoz vezet. Nyugat felé van az Úri utca, északra a Zsidó, a Pék és a Mészáros utca.

A IV. kötetben *Nógrád megyénél* megemlíti az *Ipoly* folyót, amely gyakran kiönt. Sok a pisztráng benne, s arrafelé ismeretes a következő mondás: „Duna pontya, Tisza kecsegeje, Ipoly csukája legjobb böjt, ha szerémi borban főtt”.

Fülek vára kapcsán emlegeti föl azt a mondát, amely szerint élt valaha egy Filep nevű pásztoember, akinek a kutyája egyszer egy nagy mélységbe beleesett. Gazdája lement utána a nagy tőregbe, ahol kin-

csekre bukkant. Ezekből a kincsekből épített aztán magának várat, amelyet vagy róla, vagy Füles nevű kutájáról neveztek el Fülelnek.

Újbánya bányavárosnak nagy a határa, amit állítólag Mária királynőnek köszönhetnek. A hagyomány szerint állítólag a királynő megengedte, hogy mindaz a föld legyen a városé, amelyet a Garamon innen és túl egyetlen napon körbe tudnak járni. Kiválasztották hát a polgárok maguk közül a négy leghosszabb lábú embert, és az év leghosszabb napjának hajnalán kettőt-kettőt útnak indítottak északi, illetve déli irányba. Az egyik pár ember nagy utat tett meg, és mindenütt megjelölte a helyeket, ahol jártak, aztán szerencsésen vissza is érkeztek estére. A másik kettő viszont, miután átkelt a Garamon, kényelmesen leült az árnyékba, jó alaposan bereggelizett, hogy erőt gyűjtsenek az útra. A melegen sültő napon, beszélgetés közben mindketten elszunnyadtak, és bizony csak estefelé ébredtek föl. Akkor indultak csak útnak, és bizony akkor már hiába igyekeztek, sötétedésig csak kis teret járhattak be. Ezért lett hát olyan kicsi a város határa a Garam egyik oldalán.

Zsarnóca szlovák lakosai kenyérsütésből éltek, s itt járta az a mondás, amely szerint Zsarnócán az asszonyok tartják el a férjüket. Házaik rendetlenek. Az ablakokat üveg helyett hólyaggal ragasztják be.

Nyitra vármegyében Nyitraszerdahelyről az a mondás járja: olyan jó földjei vannak, hogy kenyérral van körülveve. Csejténél nem feledkeznek meg leírni Báthory Erzsébet történetét.

Hont vármegyénel fölemlíti, hogy egyesek szerint itt állt Hunt vezérnek hunnivár nevű palotája, mások a hant szó elferdítéséből származtatják a megye nevét. Bél szerint Hunt lovag lehet a névadó, aki Szent István királytól kapta ezt a vidéket, érdemei elismerésül.

Selmecbányát Sebniciának is nevezték. A Sebnic elnevezés szláv nyelven anyyi jelent, hogy „magának semmi”. A hagyomány szerint állítólag egy pásztor fedezte föl a selmeci hegyek ércekben való gazdagságát, de mások vették ennek hasznát, és neki semmije sem maradt.

Bélabánya polgárainak legnagyobb része golyvás. Egyszer egy ilyen golyvás, vastagnyakú embert akasztani vittek. Csakhogy a hóhér, mikor oda került a sor, zavarba jött, hová is tegye a hurokot, mert az elítélt nyaka olyan kerekded volt, mint a feje. Hát aztán az történt, hogy a kötél lecsúszott a golyváról, és bizony kiesett a hurokból az akasztott ember. A hóhér szégyenkezve mondta a bírónak: No, eddig még sosem fordult elő ilyen velem! A magához térő elítélt is csóválta a fejét: No, de velem sem esett ez még meg! A bíró mit tehetett, megkegyelmezett az elítéltnak, aki ép bőrrel megmenekedett, leszámítva egy kis ijedséget. Más esetben viszont a bíró azért kegyelmezett meg egy akasztófára ítélt gonosztevőnek, mert attól tartott, hogy az összecsesződülő tömeg nagyon össze fogja gázolni az akasztófa körül szépen zöldellő vetését.

Szebeklib mezővárosát állítólag a selmeci polgárok alapították. A hagyomány szerint, amikor sokféle természeti csapás sújtott a város határát, megsemmisítve a termést, az ördögöt okolták mindezek miatt. Egy furfangos ember aztán vállalkozott rá, hogy elűzi a határból az ördögöt (persze jó pénzért).

Drégely vára egykor „derék hely” lehetett, innen származna a neve. Természetesen Szondy György hősiességét is leírja Bél Mátyás. Dékányi Kálmán mindezek után megjegyzi, hogy Bél Mátyás szenvedélyes etimológus volt. A megyék, várak, városok, hegyek, folyók, családok nevinél sosem mulasztja el, hogy etimologizáljon, azaz keresse a szavak eredetét, magyar, német, latin, szláv nyelvből magyarázva a megnevezéseket.

További Bél Mátyás kiadványok

Bél Mátyás megyeleírásai kéziratban maradt részéből legtöbbet a Dunántúlon adták ki. 1945 után elsőként „Bél Mátyás *Esztergom vármegyévről* írt, kiadatlan művének szemelvényes fordítása” jelent meg *Prokopp Gyula* fordításában, Zolnay László jegyzeteivel és bevezetőjével.¹³ Akkoriban „természetesen” föl sem merülhetett a vármegye nagyobb (a Dunától északra fekvő) részét leíró fejezetek magyar fordításban való kiadása.

Szálka Imre fordításában, Bendefy László bevezetésével és jegyzeteivel jelent meg folytatásokban a Vasi Szemle folyóiratban (1976) *Vas vármegye* leírása (rövidített változat).

Bél Mátyás: *Tolna vármegye* leírása fordítása is megjelent a Tanulmányok Tolna megye történetéből IX. kötetében.¹⁴

¹³ Esztergom 1957.

¹⁴ Szerk. K. Balogh János, Szekszárd 1979.

Prokopp Gyula fordította Fejér vármegye leírását is.¹⁵ Takáts Endre a fordítója a Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása című kötetnek.¹⁶ Jellemző, hogy a fordítás készítőjének halála után fél évtizeddel jelent meg. Ennek a supplementumaként jelent meg Lukács Károly: A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt című munkájának¹⁷ reprintje, amely részleteket tartalmaz *Veszprém, Somogy és Zala* vármegye leírásából.

Szabó Béla fordította le *Zala vármegye* leírását.¹⁸ Ezt a részt nem készítette el teljesen Bél Mátyás, négy járás leírása teljesen hiányzik, csakúgy, mint a Muraköz falvai.

Vilimszky László *Komárom vármegye* leírása először 1989-ben jelent meg Tatabányán. Ezt újra kiadták a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatában.¹⁹ A Vértesben álló *Vitány váráról* ebben olvashatjuk, hogy a neve Vitam, helyesebben Vidám: „eldugott helyen van, s mindenfelől völgyekkel és erdőkkel van körülvéve... Alig egy vagy két lakószobája volt, amely az odaérkező urat vendégül láthatta, a többi lent bolthajtások és boltívek, fent pedig oszlopcsarnokok foglalták el, amelyekről szép kilátás nyílt a szemközti síkságra Komáromig. Györig, sőt tiszta időben egészen Pozsonyig is, így azt hiszem, a hely derűségéből származott a Vidám név. Mert ez magyarul azt jelenti, hogy vig, jókedvű.”

Legújabbban *Sopron vármegye* leírása²⁰ jelent meg. *Horváth Gergely Krisztián* ismertetésében²¹ méltán hangsúlyozta, hogy „több szempontból is mérföldkőnek tekinthető az eddigi kiadványok sorában”. A kötetek használata során nagyobb gondot az jelent, hogy a latin és magyar mellett a német fordítás közlése túlságosan szétdarabolja a szöveget. Vannak olyan egyéb (kisebb) hiányosságok és pontatlanságok is, amelyek nagyobb odafigyeléssel elkerülhetők lettek volna.

Ez azt jelenti, hogy a Dunántúlról már csak Somogyot (hiányzó részét), valamint Baranya vármegye leírását kell megjelentetni, s ezzel ennek az országrésznek a bemutatása teljesé válik. Baranyáról Tóth István közölt ismertetést (Szeged, 1984.).

Az *Alföldről Iványosi-Szabó Tibor* szerkesztésében *Bács-Kiskun megye múltjából* I. kötetében²² jelent meg A kunok és jázskok avagy filiszteusok kerületei címmel a Jászkszáság kézirat leírásának fordítása (*Ilyés Bálint és Szóts Rudolf*).

Szintén *Iványosi-Szabó Tibor* szerkesztésében *Bács-Kiskun megye múltjából* VI. kötetében²³ jelent meg Bács vármegye, valamint Kővár vidékének kéziratban maradt leírása.

A *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*²⁴ című kiadványban találunk közléseket.²⁵

Csongrád és Csanád megye leírását fordította *Lakatos Pál és Téglássy Imre*, sajtó alá rendezte, a kiadó tanulmányt és a jegyzeteket írta Zombori István.²⁶ Egy érdekes históriát ebből is érdemes kiragadni: „A szobeszed szerint egy bizonyos Szegeden született Balog Benedek, aki szülővárosa eleste [1551] után Füleken cseperedett fel, erejének és fegyvereinek nagy hírével tűnt ki. De nemcsak úgy, hogy gyakori rajtaütésekkel okozott itt is, ott is jelentős veszteségeket a pogánynak, hanem amikor hírére vette, hogy török küldöttség tart Magyarországra a török helyőrségek felülvizsgálatára, ő maga Zenta körül

¹⁵ Fejér megyei Történeti Évkönyv 11. Székesfehérvár 1977. 83–117. old.

¹⁶ Veszprém 1989.

¹⁷ Pécs 1943.

¹⁸ Zalai Gyűjtemény 46. Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján. Zalaegerszeg 1999. 5–70. old.

¹⁹ Pozsony 1996.

²⁰ Descriptio Comitatus Sempronensis. I–III. Ford. *Földváry Miklós, Déri Balázs, Tóth Gergely*. Kétnyelvű. Sopron 2001–2006.

²¹ Korall 11–12. 2003. május, 280–282. old.

²² Kecskemét 1975. 7–51. old.

²³ Bp. 1982.

²⁴ Szerk. *Gyarmathy Zsigmond* 1–2. Nyiregyháza 1979.

²⁵ *Balogh István*: Bél Mátyás: Szabolcs vármegye című munkájáról: megjegyzések Schemberger Ferenc: Pótlás Bél Mátyás művéhez. (7–11. old.); Bél Mátyás, Schemberger Ferenc: Szabolcs megye a XVIII. században: Bél Mátyás: Szabolcs vármegye, Schemberger Ferenc: Pótlás Bél Mátyás Nemes Szabolcs megye leírása történeti művéhez. Latinból ford. Balogh István. (12–76. old.); a sorozat 3–4. kötetében (Nyiregyháza, 1982): Ismertetések a régi Szatmárról. Szatmár megye: Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae, 1718. 163–164. p. (latinból ford. Iványi Sándor); Bél Mátyás: Szatmár megye ismertetése (latinból ford. Soós Imre, közli Kávássy Sándor 9–92. old.

²⁶ A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81-2. Szeged 1984.

szélesen elnyúló mezőkön portyázva, amint észrevette, hogy a pusztákon át lassan jön a csausz, leshelyről rátámadva teljes kíséretével együtt az utolsó szálig mindet levágta, a követi levelet magához véve – jól értette ugyanis a török nyelvet – magára és azokra öltötte az elesettek öltözetét, akik ismerték a török nyelvet, majd követként indult Szegedre, hová nagy göggel vonult be. Amikor pedig meghallotta, hogy valamelyik török a kapuban előbb csak magában, majd övéinek is sugdossa, hogy ez nem a csausz, hanem Balog Benedek, visszakézből buzogányával úgy megcsapta a haszontalant, hogy az a földre zuhanva tüstént elnémult, őt pedig a lehető legfényesebben fogadták ezután a várban. Nemcsak nagy összegű pénzt vitt el a parancsnoktól, hanem Szegedtől mintegy három mérföldre a török kíséretet is elpusztította, majd dicséretes zászmánnyal és halhatatlan hírnévvel tért vissza övéihez.”

Az Alföld széléről *Bihar vármegye* leírását fordította le P. Szalay Emőke. A bevezetést és a jegyzeteket e sorok írója készítette. Első ízben a Bihari Múzeum Évkönyvében²⁷ jelent meg. Új, némileg javított, módosított kiadása a Bihari Múzeum XII–XIV. évkönyvében látott napvilágot.²⁸ Sajnos a Zombori István által joggal igényelt hiányosságok többségét az új kiadásban sem volt mód pótolni.

Szintén P. Szalay Emőke fordításában jelent meg *Békés vármegye* leírása. Szerzőtárs Pánczél Barnabás.²⁹

Hiányzik tehát az Alföld területéről Arad vármegye, Temes vármegye, meg a Temesi Bánság leírásának fordítása.

A Felföld nyugati feléből már csupán *Árva és Trencsén* vármegye leírása kiadatlan, de a Felföld keleti felének leírásai nagyrészt máig kiadatlanok. Bél Mátyás *Heves megye* ismertetése 1730–1735 címmel jelent meg *Soós Imre* fordításában és magyarázataival.³⁰ *Kondorné Látköczi Erzsébet* fordításában jelent meg az új, teljes, kétnyelvű kiadás.³¹ Szerkesztette *Bán Péter*, a bevezető tanulmányokat írta: *Bán Péter* és *B. Papp Györgyi*. Ebben olvashatjuk *Csány* községnél: „sik helyen, mezőségen fekszik, ahol a Csörszárka (nevű) árok megszakad, és egy (sír)halom is látható a faluhoz közel, északra. [Arról a részből, ami kelet felé néz, kilátás nyílik az ároknak és a sáncnak a végére, amit Csörszárkának nevezünk, és a vezér sírdombjára, akiről úgy hiszik, ennek a műnek a létrehozója volt, itt ölték meg és temették el.]” *Egernél* személyes megjegyzése is van: „Nem hallgathatom itt el, milyen hálás szívvel gondolok (arra), mennyire emberségesen és mennyire szívélyesen fogadtak engem, a más vallású (embert), nemcsak a szolgák, hanem minden polgár”.

Borsod vármegyével kapcsolatosan *H. Szabó Béla* közölte a miskolci borról szóló rész fordítását.³² *Tóth Péter* pedig *Miskolc* leírását fordította le.³³

Püspöki Nagy Péter Zemplén vármegye egy tájának, a Bodrogköznek a leírását jelentette meg, először az Irodalmi Szemle című folyóiratban (1968), majd a Madách Kiadónál (1977). A többi rész kiadatlan.

Gömör vármegye leírása (1749) a *Gömör néprajza* című sorozat XXXV. köteteként jelent meg, *Újváry Zoltán* szerkesztésében (a fordító: *Tóth Péter*). Rozsnyó városánál a piactérről induló utcák nevét is közli Bél Mátyás. Délnek fut a Berzéti utca (nevét alighanem arról kaphatta, hogy Berzété irányába vezet). Az Ispita utca, mint a neve is mutatja, a kórház utcája, a köznép Nadabulyai utca néven is emlegeti (itt laknak az előkelőbbek). A Csucsom utca Csucsom faluról kapta a nevét, mert arrafelé vezet, a jezsuiták rendháza mellett. Házai alacsonyok, kézműves mesteremberek lakják. A Váraljai utca onnan kapta a nevét, hogy Krasznahorka vára felé vezet. Benne hitvány épületek emelkednek. A Jólésze utca is egy ilyen nevű faluról nyerte elnevezését. A várost árokkal körülvett, sánc védelmezi. *Sajógömör* mezővárosnál is följegyezte a következőket: „Egykor, amidőn ez a vidék ki volt téve a törökök veszedelmes háborgatásainak, a mezővárost mély árok övezte és sáncok vették körül, amint arról nyomaik még ma is árulkodnak.” A kézirat befejezetlenségére utal egyebek között A murányi vár című szakasznál olvasható mondat: „E vár történetét szándékaink szerint a történetírók művei alapján fogjuk majd összeállítani”.

²⁷ II. Berettyóújfalu 1978.

²⁸ Berettyóújfalu 2009. 9–74. old.

²⁹ Forráskiadványok a Békés megyei Levéltártól 18. Gyula 1993.

³⁰ Eger 1968.

³¹ Bél Mátyás *Heves vármegye* ismertetése 1730–1735. Eger 2001.

³² Miskolc város szőlőmonográfiája 1313–1963. Miskolc 1963.

³³ Fejezetek Miskolc történetéből. Miskolc 1984. 65–59. old.

Abaúj, Sáros és a kárpátaljai megyék (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) leírásának fordítása eddig nem jelent meg. Tóth Péter fordításában viszont napvilágot látott a kicsiny *Torna vármegye* szövege.³⁴

Bél Mátyás kéziratos hagyatéka

Bél Mátyás életműve, s ezen belül is a Notitia olyan érték, amelyet az ismeretlenség homályában hagyni bűn. Ez az életmű olyan értékek hordozója, amelynek megismerése és megismertetése nem egy szűk szakmai csoport (néhány tucatnyi, vagy néhány száz ember) érdeke, hanem *össz nemzeti érdek*. Az életmű nyomtatott és kéziratos dokumentumai a szűkebb szakma számára úgy lennének hozzáférhetőek, ha DVD-n reprodukálnák. A mai technika lehetővé tenné, hogy a nyomtatáshoz képest viszonylag olcsón, egymás mellett olvashatók legyenek a Notitia meg nem jelent (kéziratos) megyeleírásai különféle szövegváltozatai. Bél Mátyás hagyatékának rövid összegzését adja *Mészáros Balázs*.³⁵

Bél Mátyás kéziratos irathagyatékának teljességre törekvő felmérése *Szelestei N. László* érdeme.³⁶ Leírta az esztergomi Batthyány-gyűjteményben, a Magyar Országos Levéltárban, a Ráday Gyűjteményben (Bp.), az Országos Széchényi Könyvtárban és a pozsonyi egykori evangélikus liceum könyvtárában őrzött irathagyatékot. A pozsonyi gyűjteményről azóta részletesebb áttekintés is készült.³⁷ *Szelestei N. László* megkísérelte Bél Mátyás levelezésének összegyűjtését is. Kötetében³⁸ 919 levelet adott ki, ami a rendkívül kiterjedt levelezésnek elenyésző töredéke. Persze a szétszóródott hatalmas anyag (amelynek minden bizonnyal nagyobb része elpusztult vagy elkallódott) összegyűjtéséhez külön kutatógárdát kellene szervezni. Bár ez felmérhetetlen haszonnal járna, de megvalósításáról manapság legfeljebb álmodozni mernek – még a legbátrabbak is. Belátható időn belül az egyes megyei levéltárak anyagából is ki lehetne keresni a megyeleírásokkal kapcsolatos dokumentumokat, ugyanez a munka elvégezhető volna a Magyar Országos Levéltárban őrzött Magyar Udvari Kancellária Levéltára és a Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára iratanyagaiban is.

Zombori István méltán tette szavá, hogy az egyes megyék leírásának szövegkiadási gyakorlata nem egységes, s ami még nagyobb baj, egész sor szakmai hiányosság, következtetlenség, pontatlanság és hiba fedezhető föl bennük. Voltaképpen az lenne az ideális megoldás, ha valamennyi latin szöveg (variáns) megjelenne nyomtatásban, s mellette a magyar fordítás, a szükséges magyarzó jegyzetekkel. Ehhez lenne szükséges egy szakmai irányító szerv által kidolgozott szabályzatra, ütemtervre, megfelelő szakembergárdára, s természetesen a mindehhez elengedhetetlen pénzügyi háttérre.

A munkálatok nagyságrendje és jelentősége miatt nehéz lenne más intézményt elképzelni irányítóként, mint a Magyar Tudományos Akadémiát. Csakhogy tudjuk, 1956-ban az Akadémia munkatervébe iktatta Bél Mátyás életművének gondozását, megjelentetését. Am igen gyorsan visszariadtak a feladat nagyságától, és az sem lehetett mellékes szempont, hogy a döntési helyzetben lévő akadémikus urak (elvtársak) nem érezték *személyes* ügyüknél Bél Mátyás életművének feltárását. A „szocialista tudomány” mégsem tehetett az egyik központi kérdéssé egy evangélikus pap irományainak népszerűsítését. Nem is beszélve arról, hogy „sértette volna” a szomszédos „testvéri” országok érzékenységét a régi Magyarországot akár könyvben is „újáteremtő” monumentális kiadványsorozat. Pedig lett volna alkalmas személy is a munka elvégzésére, szervezésére: Wellmann Imre.³⁹ Tőle ugyan 1949-ben elvették akadémiai tagságát (visszaminősítették „tanácskozó” taggá), de tudását nem tudták elvenni. A magyar történettudomány új vezetői kisebbrendűségi érzésüket úgy kompenzálták vele szemben, hogy igyekeztek megalázní, mint a „régí iskola” más tagjait is. A miskolci Herman Ottó Múzeumban őrzött Wellmann-hagyaték (amelyre *Rémiás Tibor* hívta föl a figyelmemet) dokumentumanyaga bizonyítja, hogy mennyire nem törődtek Bél Mátyás életművének kutatásával (erre még évente néhány ezer forintnyi összeget is sajnáltak Wellmann Imrétől).⁴⁰

³⁴ Torna vármegye és társadalma a 18–19. századi források tükrében. Szerk. *Rémiás Tibor*. Bódvaszilás – Miskolc 2002. 51–110. old.

³⁵ Bél Mátyás hagyatéka. A somogyi múzeumok közleményei IV. Kaposvár 1981. 186 old.

³⁶ Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa. Bp. 1984.

³⁷ *Tóth Gergely*: Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus liceum könyvtárban (Katalógus). Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur. Nemzeti Téka. Budapest 2006.

³⁸ Bél Mátyás levelezése. Bp. 1993.

³⁹ *Wellmann Imre*: Bél Mátyás 1684–1749. Történelmi Szemle 1979. 2. sz. 381–391. old.

⁴⁰ 18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból. Szerk. *Csikó Tamás, Rémiás Tibor*. Miskolc 1999. Benne 500–516. old. Wellman-hagyaték katalógusa.

Végül is az Akadémia hatalmasai egyetlen elegáns mozdulattal a megyei intézményekre (levéltárakra, múzeumokra, könyvtárakra) bízta a megyék Bél Mátyás által készített leírásának kiadását, pénz persze nem adott hozzá egyetlen állami szerv és intézmény sem.

A megyék munkálkodásának eredményei pedig olvashatók az előzőekben. A munka lassan haladt. A mai határokon túli megyék gondozását pedig a mai megyék nem vállalták föl, mivel azok kutatása nem tartozhatott a „profiljukba”. Hiányzott az egységes irányítás, a pénzügyi fedezet, s nem volt könnyű megfelelő fordítókat, lektorokat találni. Sajnos manapság (belátható időn belül) aligha van esély arra, hogy a MTA magáénak érezze Bél Mátyás életművének gondozását, aki végtére nem is volt akadémikus (csak akadémiaihoz hasonló tudós társaságot akart szervezni). S egy olyan testülettől, amely Hóman Bálint akadémiai tagságát sem képes visszaállítani (ami pénzbe sem kerülne!), hogyan lenne elvárható, hogy nagy mennyiségű pénzt fordítson holmi „avitt” latin szövegek megjelenítésére.

Jelenleg az a helyzet, hogy Bél Mátyás magyarra fordított művei közül az 1945 előtt megjelentek könyvészeti ritkaságnak számítanak, sőt az utóbbi évtizedekben megjelent kiadványok is nehezen hozzáférhetők. A megyei intézmények által megjelentetett kötetek kis példányszámban láttak napvilágot, többségük beszerezhetetlen, s aligha cáfolható meg az az állítás, hogy még az adott megye könyvtárait sem hozzáférhető mindenütt a megfelelő megyeleírás.

A szövegkiadás vonatkozásában vitatható, hogy a teljes szöveget adják ki, vagy válogatást. Tudományos szempontból szükséges lenne a kétnyelvű, értékelő kísérelő tanulmányokkal és bőséges jegyzetanyaggal ellátott változat megjelenítése (ez lehet DVD is). Emellett azonban szükség lenne olyan rövidített, népszerű változat kiadására is, amely csak az adatokat tartalmazná, amelyekből kiderül, milyen is volt egy-egy megye az 1720/30-as években, hogyan éltek az akkori emberek, s természetesen nem hiányozhatnának a főljegyzett hagyományok, mondások, érdekes mondatok, anekdoták, történetek (van belőlük elég, mint az előzőekben is igyekeztünk több példával bizonyítani). Ezek a kis terjedelmű, megfelelő utószóval ellátott, jó minőségű régi (és új) térképet tartalmazó kiadványok jól használhatóak lennének a különböző szintű iskolai oktatásban is.

Az egységes szempontok szerint készülő füzetes kiadás egyesített szövege megjelenhetne külön kötetben is, s ehhez lehetne mellékelni DVD változatban a teljes szövegű tudományos szövegkiadást is. De addig is, míg egy nagyobb, egységesebb kiadvány (sorozat) elkészül, érdemes lenne legalább *Dékáni Kálmán* és *Szmidá Lajos* műveit hasonló formában kiadni, mert ezek most is nélkülözhetetlenek, csakhogy szinte hozzáférhetetlen könyvtári ritkaságoknak számítanak.

Mivel Bél Mátyás életműve mérhetetlenül gazdag és honismereti vonatkozásainak vázlatos ismertetése is jókora terjedelmet követelt, nincs arra mód, hogy tevékenységének más, szintén figyelemre érdemes részleteire is kitérjek. Nem mélyedhetünk el abban, hogy a XVII–XVIII. század Magyarországon, s főleg a Felföldön milyen meghatározó szerepe volt az evangélikus értelmiségnek (Zombori István ennek a tudója). Nem térhetünk ki lelkesítő tevékenységére, sőt tanári működését sem taglalhatjuk, noha a Pozsonyban meghonosított új nevelési rendszere (pontos tanterv, a tanárok ellenőrzése, iskolai anyakönyvek, szegény diákok támogatása) a magyarországi pedagógiában különleges jelentőségű. Hasonlóan fontosak tudományszervezési kezdeményezései. Ha rajta múlt volna, Magyarországnak már egy évszázaddal korábban lehetett volna tudományos akadémiaja, mint ahogy megvalósult.⁴¹ Történeti forráskiadvány-tervezete, és ami megvalósult belőle, külön tanulmányt érdemelne. A magyar nyelv eredetével és a régi magyar írás (rovásírás) vonatkozásában végzett gyűjtése és fejtegetései korántsem csupán megmosolyogtató tudománytörténeti kuriózumok, mint a tudománynak egyes mai „fennkölt” művelői vélik.

Tény, hogy voltak Bél Mátyás honismereti munkájának előzményei, de Luigi Marsiglinek személyes bejárásán alapuló és térképekkel bőségesen dokumentált munkáját nem számítva, a többi korábbi mű jobbára csak vázlatos, hibáktól hemzsegó kompiláció. Bél Mátyás volt az első olyan önálló elme, hogy maga tervezze meg művének beosztását, nem volt szüksége mintákra. Nem tagadta sosem, hogy sok segítővel, adatgyűjtővel dolgozott. Hogy lépten-nyomon nem hivatkozott név szerint rájuk, az nem az „önhittség” jele, mint egyesek vélik. A XX. századi magyar tudományosság „bedolgozóit” sem volt szokás sokáig név szerint emlegetni, s az egykori akadémikusok 1945 után örülhettek, ha filléreként cédulázhattak, s bedolgozhattak a diktatúra által fölemelt ifjú, kommunista titánok keze alá.

⁴¹ *Szelestey N. László*: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon. OSZK. Bp. 1989.

Bél Mátyás országleíró művének az aránytalanságait sem lehet vitatni, de a manapság megjelenő helytörténeti-honismereti művek meg lexikonok többsége is bizony effajta betegségben szenved.

Bél Mátyásnak felmérhetetlenül sokat köszönhet a magyarság. Életművének nagyobb részét nem is ismerjük, amiről azt hisszük, hogy ismerjük, arról is többnyire hézagosak, felemásak, torzak ismereteink, részben amiatt is, mert foglyai vagyunk némely elődeink sajátos értékítéleteinek.

Búcsúzzunk Bél Mátyástól azzal a róla készült metszettel, amiről Szalatnai Rezső így írt: „Nincs nálunk Bél Mátyás enciklopédikus nyugalmához mérhető szellemi lény s alkotó erő e korszakban. Felvilágosult magatartása nem a duplán elnyomott, magyar és protestáns lényt jeleníti meg, hanem egy fejdelmet. Finom mosolya, fennkölt tekintete, magas, csillagfényű homloka a legnagyobb biztonságérzet. Háta mögött könyvtár, fölötte bársonykárpit, miként trónusok fölött, selyembe burkolt vállánál a pozsonyi vár tűnik fel élénk napsütésben. Egy írástudó országlását mondja el a metszet. Bél selyemkabátjának ujjá fel van hajtva, jobbáiban a lúdtoll elegáns kéztartással ereszkedik a pergámenre, mintha Greco felejthetetlen, izgatott, hosszú ujjait szemlélnők. Ez a mindent látó, mindent megmérő harmonikus jelenség tudja az ország titkát. Magyarországot földi gazdagsággal és szellemi műveltséggel lehet ismét naggyá tenni, békéjét biztosítani, népeit téve ezzel boldoggá. Ez a férfiú a „magnum decus Hungariae” [Magyarország nagy ékessége].⁴²

Csorba Csaba

Csoóri Sándor:

Vannak szavaink, amelyek korszakokat élesztenek fel. Például, ha azt hallom vagy olvasom: dali pár pisztolyom – a kuruckor, Rákóczi, Esze Tamás vagy mások, illetve egyebek idéződnek fel. Vagy ha azt hallom: bársonyon futnak perceim – József Attila életére gondolok. Az anya szó csaknem mindent felidéz, amit eszmélésem óta érzelmileg óhajtásaim közben megértem.

Anyanyelvemben benne van a feszültség, a dráma, ami a magyarság életében lezajlott. Anyanyelvem jelentette és jelenti a költészetet, adott és ad lehetőséget a képzettársításokra, a költői stílusok kialakulására a kezdetektől a szürrealista irányzatokig.

Anyanyelvem nemcsak szavaink összessége, hanem az emberi lét értelmezhetőségének lehetősége is. Írás közben ha szenved is az ember, ha egy jó mondatot meg tud fogalmazni, boldogan áll fel az asztaltól. A teremtés izgalmait a nyelvben éltem át, odaköt a történelemhez, a saját tudatomhoz, sejtelmeimhez. Filozófiai értelemben is anyanyelvem a legfontosabb esélyem és adottságom.

Tenger és diólevél 1–2., 1994.

Százötven éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület

A XVIII. század végétől kezdve Erdélyben egyre határozottabban jelentkeztek azok a törekvések, amelyeknek célja az erdélyi magyar tudományos élet fellendítése volt. Ezek a szándékok a reformkorban felerősödtek és már értelemszerűen az erdélyi tudományosság műhelyének, azaz múzeumának megteremtésére irányultak. Szerencsésebb nemzeteknél a tudományos intézetek létesítését az állam kezdeményezte, a magyarság esetében a tudományos szervezeteket, nemzeti gyűjteményeket a magyar társadalomnak magának kellett – gyakran a hatalom ellenére – megteremtienie.

Ilyen helyzetben a reformkori Erdély szellemi életének képviselői lelkesen fogadták a kor neves oklevélkutatója, *gróf Kemény József* és *Kemény Sámuel* nemes felajánlását, melyben könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményüket a Kolozsvárt létesítendő Nemzeti Múzeumnak adományozták. Az 1842. június 21-én megnyílt erdélyi országgyűlés képviselői szinte egyhangúan támogatták a múzeumalapítás gondolatát és annak megszervezésére százezer forintot szavaztak meg.

A felajánlók levélben kérték a rendeket, politikai és társadalmi szervezeteket, hogy: „az alapítást csak kezdetnek tekintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárat és múzeumot”. Bécs azonban a múzeumalapításra vonatkozó törvény szentesítését elodázta, később pedig az 1848–49-es szabadságharcot követő nehéz esztendőket lehetetlenné tették az erdélyi múzeum megvalósulását.

Az önkényuralom idején a múzeum gondolatának ébrentartója *gróf Mikó Imre* és *Kövári László* történész volt. Végül gróf Mikó Imrének sikerült megszereznie Bécs hozzájárulását, és 1859. november 23-ára összehívta az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* alapító közgyűlést. A múzeum elhelyezésének kérdését Mikó Imre nemes adománya oldotta meg, aki emeletes villáját és 10 holdas kertjét bocsátotta a megnyitandó múzeum rendelkezésére.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület létesítése az egész erdélyi magyarságot megmozgatta, az alapító közgyűlés pedig az önkényuralom által elnyomott erdélyi magyarság nemzeti ünnepe lett. *Eötvös József* a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében – a tudományos haladásról szóló gondolatokkal – üdvözölte az alakuló közgyűlést: „Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalak kis erekbe egyesülnek, hogy másokkal együtt előbb gyenge patakok képezzenek, később több társakat véve fel haladások között, egyre nagyobb folyamokká nőjenek, míg végre a vízerek, patakok, zúgó hegyfolyamok és csendes folyók egyesüléséből a hatalmas folyam támad, mely egy ország kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudományos haladás”.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabálya kimondta, hogy az egyesület a múzeumi gyűjtésre, a gyűjtött tárgyak megőrzésére, az anyag feldolgozására és általában a tudományok magyar nyelven való művelésére alakult. Alapításakor a múzeum anyaga 15 439 könyvből, 1083 oklevélből, 128 arany, 2841 ezüst, 1738 bronzéremből, valamint 10 092 darab régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kőüvelekből, állatból és növényből állott. A múzeum főbb részei: könyv-, régiség- és éremtár, természetrajzi gyűjtemények és a fűvészkert.

A múzeumi tárgyak rendezésével és leltározásával egyidőben megindult az egyesület tudományművelő munkája is, megkezdődött a tudományos ülések sorozata. Az első tudományos ülésre 1860. február 25-én került sor gróf Mikó Imre elnöklete alatt, amelyen az első értekezést *Torma Károly* régész, Rómaiak nyoma Erdély északi részében címmel tartotta.

1861-től a történelmi és természettudományi előadásokat külön szervezték, a tudományos tevékenység gyakorlatilag tehát két szakosztályban folyt. A történelmi szakosztályban, melynek tagjai között volt Gyulai Pál, Jakab Elek, Kövári László, Kriza János, Salamon József, Török Ferenc stb. A tudományos előadások során *Orbán Balázs* számolt be székelyföldi kutatásairól, *Szabó Károly* a Régi Magyar Könyvtárról értekezett, valamint *Finaly Henrik*, *Szilágyi Sándor*, *Vámbéry Armin* és mások ismertették új kutatási eredményeiket. A természettudományi szakosztály tagjai között olyan neves tudósokat találunk, mint *Berde Áron*, *Brassai Sámuel*, *Herman Ottó*, *Herepei Károly* és mások.

1859–1872-ig az Erdélyi Múzeum-Egyesület fő feladata a gyűjtemények fejlesztése és szervezése volt, amit sikerrel teljesített. Bár az egyesület elsősorban a múzeumi anyag gyűjtésére és kezelésére alakult, két szakosztályban végzett tudományos munka e tekintetben az egyetemet is helyettesítette.

Erdély művelődési életében az 1872-es év jelentős változásokat hozott, Kolozsváron megalakult az akkori Magyarország második egyeteme, mely később a *Ferenc József Tudományegyetem* nevet vette fel. Történelmi tény, hogy a Kolozsvári Tudományegyetem létesítését az Erdélyi Múzeum-Egyesület tette lehetővé, elsősorban azért, hogy az új intézmény rendelkezésére bocsátotta tudományos gyűjteményeit, 1895-ben pedig az egyetemi klinikák építéskor a Míki villát és annak 10 holdas kertjét, ahol később egész egyetemi városrész épült. Az EME gyűjteményei lehetővé tették az új egyetemen a kutatómunka elindítását, folyóiratai és kiadványai pedig az itt születő tudományos eredményeket tették köz-zé.

1861-től az EME rendszeresen megjelentette évkönyveit, melyeket kezdetben *Brassai Sámuel*, 1874-től *Finály Henrik*, 1906-tól *Schilling Lajos*, 1911-től pedig *Erdélyi Pál* szerkesztett. Az Erdélyi Történelmi Adatok 1862-ben *Szabó Károly* irányításával indult, később kiadták az EME évi tudósításait és a vándorgyűlések emlékkönyveit is.

Az *Erdélyi Múzeum* – az EME közlönye – 1874-ben látott napvilágot Finály Henrik gondozásában, 1917-ben az első évfolyam-sorozat megszűnt, 1930-tól az új évfolyamot *György Lajos*, majd 1941-től 1947-ig *Szabó T. Attila* szerkesztette.

Az EME és az egyetem szoros együttműködése azon a két szerződésen alapult, amit az EME 1872-ben és 1895-ben kötött a magyar állammal. Ennek értelmében a gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az állami egyetem gondoskodott, használatáért évi 5000 forintot fizetett. A múzeumfenntartás gondjaitól részben mentesült EME ebben az időszakban fokozta tudományművelő tevékenységét. Ezt a célt fogalmazta meg 1878-ban Finály Henrik egyetemi tanár és múzeumi főtitkár: „Az a szép siker, melyet az egyesület feladata egyik ágában a múzeum alapításában elért, némileg kötelezi arra, hogy a fő súlyt lassan áthelyezze feladata másik nem kevésbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására ... a testületből tudós társaságot, azaz tudományt művelő és terjesztő, tudományos eredményeket termelő testület alakítson”. Ennek a gondolatnak a jegyében folytatódik a szakosztályok tevékenységének megerősítése, 1879-től a két szakosztálynak – a történelminek és az orvos-természettudományinak – külön folyóirata jelent meg, az előbbi az *Erdélyi Múzeum* (1879–1918) az utóbbi az *Orvos-Természettudományi Értesítő* (1879–1905) címmel.

1906-ban az EME újrafogalmazta eredeti célkitűzéseit, mely szerint az intézet fenntartja a múzeumot, feldolgoztatja a gyűjtött anyagot, műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot. Az akkor elfogadott új alapszabály szerint a múzeumban már négy egyesületi szakosztály működött: 1. a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi; 2. a Természettudományi; 3. az Orvostudományi; 4. a Jog és társadalomtudományi szakosztály. (Ez utóbbi 1906-ban alakult.)

Az EME saját anyagi erőforrásain kívül 1905-től, *gróf Apponyi Albert* minisztersége idején, jelentős állami támogatásban részesült. Az 1906-tól 1918-ig terjedő időszakot – az EME történetének méltatói – az intézmény virágkorának nevezték, ekkor ugyanis a levéltári anyag tízszeresére nőtt, a régiségtár anyaga pedig megkétszereződött. Az állattani gyűjtemény a világ egyik leggazdagabb, piócaféléből álló gyűjteményével gazdagodott, számuk meghaladta a 100 000 darabot. Ekkor került a növénygyűjteménybe a Baumgartner-féle gyűjtemény, mely részletesen bemutatta Erdély egész növényvilágát.

Az első világháború előtti időszakban a magyar tudóstársadalom kiválóságai tevékenykedtek az EME szakosztályaiban. A bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályban olyan nevekkel találkozunk, az előbbieken kívül, mint a régész *Posta Béla*, *Roska Márton*, *Torma Zsófia*, a történész *Márki Sándor*, *Szádeczky Lajos*, a pedagógus *De Gerando Antonina*, *Felméri Lajos*, a nyelvész-irodalmár *Csűry Bálint*, *Ferenczi Zoltán*, *Szinnyei József*, *Moldován Gergely*, a filozófus *Bartók György*.

A természettudományok korabeli kitűnőségei – *Apáthy István*, *Cholnoky Jenő*, *Entz Géza*, *Koch Antal*, *Szádeczky Gyula* – mind megfordultak Kolozsváron és tevékenyen részt vettek az EME munkájában. A kincses városban folytatta kísérleteit *Martin Lajos*, kora jelentős repülőtechnikusa, akinek „lebegőkereke” országszerte nagy feltűnést kellett. Az orvostudományi szakosztályban olyan orvosprofesszorok tevékenykedtek mint: *dr. Genersich Antal* és *Gusztáv*, a belgyógyászat egyetemi tanára *dr. Purjesz Zsigmond*, a sebész *dr. Brand József*, az országos hírnévnek örvendő *dr. Gyergyai Árpád* és a későbbi erdélyi román orvosok legismertebbje, *dr. Haşeganu Gyula*. A jog és társadalomtudományi szakosztály munkáját *Balogh Artúr*, *Endes Miklós* és *Somló Bódog* neve fémjelzte.

Az első világháború nehéz éveiben az Egyesület tudományos munkássága fokozatosan csökkent, az EME pénze, amit hadikölcsönjgyűjtés során állampapírokba fektettek, a háborúban elveszett.

Az imperiumváltás az erdélyi magyarságot új helyzetbe, kisebbségi sorba juttatta. A román csapatok bevonultak Kolozsvárra és 1919. május 12-én az egyetem átvételével az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei is a román állam kezébe kerültek. Az uralomváltás az egyetem javait és az EME tárait összekuszáltságban találta, amit később sem sikerült kibogozni. A román I. Ferdinánd nevét viselő egyetem az Egyesület gyűjteményeit tovább használta, anélkül, hogy a bérösszeget megfizette volna, sőt a múzeumot saját tudományos anyagának zavartalan használatában gátolta. A változás utáni első években a román állam gáncsoskodásai szinte teljesen ellehetetlenítették az EME működését. Az állami (egyetemi) szolgálatban levő erdélyi magyar tudósokat – *Kelemen Lajost, Kristóf Györgyöt, Kovács Istvánt, Roska Mártont* – az EME tisztségeiről való lemondásra kényszerítették.

Az EME azonban rövidesen életjelt adott magáról: fokozatosan újra megkezdődtek a népszerűsítő előadások, tudományos ülésszakok, a vidéki vándorgyűlések szervezése. 1930-ra *Wass Otilia* grófnő végrendeleti hagyatékának segítségével – aki Kolozsvár Főterén álló palotáját adományozta az Egyesületnek – sikerült az EME anyagi helyzetét megszilárdítani és a kisebbségi magyar tudományosság leg-sűrűgőbb igényeinek eleget tenni. *Dr. György Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyed százados tudományos működése 1859–1934* című, Kolozsváron 1937-ben megjelent munkájában statisztikát közölt az egyesület tudományos tevékenységéről:

Szakosztályok nevei	Tudományos értekezések	Népszerűsítő előadások	Vándorgyűlések előadásai	Összesen előadások
1. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi	361	106	85	552
2. Természettudományi	771	207	–	918
3. Orvostudományi	1385	72	103	1560
4. Jog- és társadalomtudományi	52	32 155 (népművelő)	15	255
Összesen	2509	573	203	3285

Az utókor értékelése szerint és az EME teljesítménye alapján megállapítható, hogy nem az anyagiakban bővelkedő 1895–1918 közötti aranykor, hanem az 1920–1940 közötti nehéz évek minősülnek az Egyesület igazi fénykorának. Ekkor szilárdult meg az EME szervező és irányító funkciója az erdélyi magyar tudományművelésben, összekötő szerepe az erdélyi és az egyetemes magyar tudomány többi intézménye, valamint a külföldi kutatás között. Az EME felvállalta a színvonalas tudománynépszerűsítést és ezen keresztül elmélyült a kapcsolata az erdélyi magyar vidékekkel és a nép különböző rétegeivel. A kisebbségi lét mutatta meg igazán azt, hogy mennyire szűksége van Erdély magyarságának a szellemi és anyagi tekintetben önálló, független EME-re. Az erdélyi tudományosság folytonosságát ez az intézmény valósította meg. „Valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudásszerzésre serkentő, önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával” – írta *Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai* című, Kolozsváron 1942-ben megjelent munkájában.

A két világháború közötti magyar tudományos élet eredményeinek publikálására továbbra is az *Erdélyi Múzeum* című kiadványban nyílt lehetőség. Az új évfolyamban jelentek meg *Csűry Bálint, Szabó T. Attila, Márton Gyula* nyelvészeti közleményei; *György Lajos, Kristóf György, id. Kántor Lajos, Jancsó Elemér* irodalomtörténeti tanulmányai; *Balogh Jolán, Bíró József, Entz Géza* művészettörténeti értekezései; *László Gyula, Ferenczi Sándor* archeológiai; *Bíró Vencel, Keöpeczi Sebestyén József, Makkai László, Herepei János, Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond* történeti; *Balogh Artúr, Búza László, Bónis György, Mikó Imre* jogtudományi tanulmányai. Tudománytörténeti jelentőségű *György Lajos, Valentiny Antal, Vita Zsigmond* erdélyi magyar könyvbibliográfiáinak közlése is. A néprajz és a szociológia jelentőségének növekedését mutatták *Gunda Béla, Nagy Jenő, Venczel József, Faragó József* dolgozatai. Az EME természettudományi szakosztályának közleményei az Erdélyi Múzeumban külön fejléccel jelentek meg. 1930–1941 között *Szádeczky Gyula*, majd *Balogh Ernő* szerkesztésében. Kiemelkedő írásokat közöltek *Balogh Ernő, Nyárády Erasmus Gyula, Tulogy János*.

Az Erdélyi Múzeum jelentősebb tanulmányai – önálló kiadványként – *Erdélyi Tudományos Füzetek* (ETF) néven sorozatban is megjelentek. Az önálló természettudományi közlemények címe *Múzeumi Füzetek* voltak. A György Lajos szerkesztette, Kolozsváron 1926-ban induló *Erdélyi Irodalmi Szemlét* 1930-tól szintén az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki.

1940-ben a történelmi változások az EME számára kedvező körülményeket teremtettek, az Egyesület a visszaszerzett gyűjteményeiben lendülettel fogott hozzá az évtizedes lemaradás behozásához. *Kelemen Lajos, Szabó T. Attila és Kántor Lajos* egyesületi titkár hívására Kolozsvárra jött *Jakó Zsigmond*, aki az előbbiektől segítségével 1941–1949 között a múzeum levéltára köré szervezte a magyar iratvédelmet és az erdélyi magyar történelmi kutatóközpontot. Az évek során az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárába letétele helyezett több mint 40 erdélyi főnemesi és nemesi család évszázados levéltári gyűjteményét. Így kerültek az *Apafti, Barcsay, Bánffy, Béldi, Bethlen, Haller, Jósika, Rhédey, Teleki, Ugron* és más családok felbecsülhetetlen értékű oklevelei, iratai az Egyesület tulajdonába.

A második világháborút követő fordulat után az EME-nek még volt annyi ereje, hogy újra megteremtse saját önálló otthonát a Farkas utcai Bethlen-Nemes házban, de a totalitárius rendszer kiépülése hamarosan ennek is véget vetett. 1946. november 8-án az EME közgyűlése ugyan számba vette az erdélyi magyar tudományosság feladatait a háborút követő nagy átrendeződés körülményei között, de 1947-ben az „elvtelen magyar egység” ellen indított politikai kampány keretében az Egyesület vezetését önkényesen leváltották, élére a hatalmat kiszolgáló intézőbizottságot állítottak, majd 1950 februárjában a diktatúra az Erdélyi Múzeum-Egyesületet megszüntette.

A hatalom az EME egykori tulajdonát képező tudományos gyűjtemények sorsának elrendezését a Bolyai Tudományegyetemre bízta, amelynek később erre a feladatra nem nyílt lehetősége.

Az EME tulajdonában lévő gyűjteményeket a hatalom szétsztozta: 1. a könyvtár, a kéziratár és a levéltár különböző intézményekhez kerültek, az előbbi a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárba, az utóbbi kettő az RSK Akadémiája Kolozsvári Történelmi Levéltárába, majd 1976-ban a kéziratár és a levéltárat az Állami Levéltár Kolozs megyei fiókja vette át; 2. az érem- és régiségtár az Erdélyi Történelmi Múzeum; 3. az állat-, növény- és ásványtár a Babeş-Bolyai Egyetem „tulajdona” lett.

Csaknem negyvenesztendő kényszerű hallgatás időszaka következett, de az EME-t a román diktatúra nem tudta véglegesen megsemmisíteni. Helyesen állapította meg *Jakó Zsigmond* az 1990. október 27-i közgyűlés elnöki megnyitó beszédében: „Hagyományokkal rendelkező, eleven tudományos közösség tevékenységét azonban nem lehet hatalmi szóval egyszerűen megszüntetni, mert a közösség tovább él és munkál egykori tagjainak szellemi teljesítményeiben szemlélet, módszer és tematika formájában. Így történt az EME esetében is. Példaként elegendő *Szabó T. Attila* munkásságára és az ő Szótörténelmi Tárára hivatkozni.”

A diktatúra bukása után tehát az EME újjászületett. 1990. március 22-én lezajlott az alakuló közgyűlés, majd augusztus 9-én az egyesületet felvették a jogi személyek jegyzékébe. Az 1990. október 27-i közgyűlés megválasztotta a *Jakó Zsigmond* egyetemi tanár elnökből, *Dóczy Pál* orvosprofesszor és *Benkő Samu* ny. tudományos főkutató alelnökből álló elnökséget. Az új elnökségnek a szó szoros értelmében szinte mindent a semmiből kellett újjáteremtítenie. „Ma már tudjuk – figyelmeztetett *Jakó Zsigmond* beszédében –, hogy az eltelt évtizedek akkora változást hoztak viszonyainkban, körülöttnk és sorainkban, Erdély metamorfózisa annyira előrehaladt, hogy mostani újrakezdésünk szinte újabb alapítással kell felérjen.” A nehéz körülmények között az erdélyi magyar tudományos élet feladatainak végrehajtásában jelentős szerepet vállaltak a *Jakó Zsigmond*ot követő elnökök *Benkő Samu* és *Egyed Ákos* is.

Az EME újraindulása óta minden évben a főtítkári jelentések visszatérő motívuma az egyesület anyagi helyzetének rendezetlensége: „intézményi vagyonunk, ingatlanaink és gyűjteményeink tulajdonjogát illetően továbbra is a jogfosztottság állapotában élünk” hangsúlyozzák a beszámoló. Ezen értekek visszaszerzése az EME létét hosszú távon biztosítaná, ezért igényünket következetesen fenntartjuk és elvárjuk a politikum hathatós támogatását is, hiszen az erdélyi magyarság egyik legfontosabb vagyonát igényeljük vissza, hangoztatják.

Az EME fontos új feladata az európai integráció nyújtotta lehetőségek és az egyesület érdekeinek egyeztetése is. „Öszintén el kell mondanunk azt – emelte ki *Egyed Ákos* egyik elnöki beszédében –, hogy a mi alapvető feladatunk az erdélyi magyar tudományos történelmi örökség feltárása, gondozása, közkincsé tétele, de sajnos az ilyen jellegű hagyományos kultúra nem tartozik az Európai Unió tudománypolitikájának prioritásai közé. Mi azonban nem mondhatunk le erről a hagyományról.”

Az EME taglétszáma az 1993. évi 79 alapító és 1789 rendes tagról 2007-re 99 alapító és 1877 rendes tagra növekedett, ez utóbbi évben 2621 egyetemi hallgató is kivette részét az egyesület munkájából.

Színvonalas tudományos kutatómunka folyik az EME hét szakosztályában: a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Orvostudományi és gyógyszer-tudományi, a Jog-, közgazdaság- és társadalomtudományi, valamint a Műszaki tudományi, a Matematikai-informatikai tudományi és Agrártudományi területen. A szakosztályokban kiemelt figyelmet fordítanak a diktatúra éveiben

mesterségesen elorvasztott önismereti diszciplínákra (Erdély történelmére, földrajzára, néprajzára, a szociológiára, jogtudományra stb.) és természetesen a ma igen fontos műszaki tudományok fejlesztésére. Az utóbbi években egyre szorosabb az EME együttműködése az erdélyi tudományos és oktatási intézményekkel, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel, a Partiumi Keresztény Egyetemmel, a Kolozsvári Történelmi Múzeummal és Egyetemi Könyvtárral és nem utolsósorban a székelyföldi múzeumokkal. Az említettekén kívül az EME-nek segítő kezét nyújtott az Országos Szechenyi Könyvtár és a Debreceni Egyetem Történettudományi Intézete is.

Az utóbbi tíz évben az EME az erdélyi magyar tudományos élet irányítója lett. Az EME Kutatóintézete Kovács András történész-vezetésével az erdélyi forráskutatás és forráskiadás terén ért el jelentős eredményeket. Fontos tudományos feladata az Erdély történetére vonatkozó középkori oklevelek feltárása, az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek regesztázása, a Wass család cegei levéltárának leltározása, megjelentetése, az új- és legújabb kor területén a romániai Magyar Népi Szövetség történetének feldolgozásához szükséges források gyűjtése stb.

2006-ban létrehozták az EME Információs és Dokumentációs Központját, mely hathatós segítséget nyújt a munkatársak, egyetemi oktatók és hallgatók, kutatók tudományos tevékenységéhez. Az EME négy könyvtárra kettős tudományos feladatot teljesít: az erdélyi tudományos hagyatékokat megőrző nemzeti és a friss tudományos irodalmat kínáló egyetemi könyvtári szerepet lát el. Az itt őrzött hagyatékok közül kiemelkedik a Binder Pál, Demeter János, Jancsó Elemér, Kós Károly, Pataki József, Takács Lajos stb. EME-nek adományozott személyes iratai, könyvtára.

Nincs terünk az EME tudományos kiadványainak felsorolására, de a rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványok közül az Erdélyi Múzeum, az Orvostudományi Értesítő, a Múzeumi Füzetek, az Erdélyi Tudományos Füzetek okvetlenül említést érdemelnek. Az erdélyi magyar tudományosság olyan hatalmas alkotásait jelentette meg vagy vett részt azok megjelentetésében, mint *Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára (V–XIII. kötet)*, *Demény Lajos: Székely Oklevéltára (Új sorozat IV–VII. kötet)*, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon és a Romániai Magyar Bibliográfiák kötetei. Nyolcvanadik születésnapjukon emlékkönyvvel köszöntötte az erdélyi magyar tudományosság nagyjait, *Imreh Istvánt, Jakó Zsigmondot, Kiss Andrást, Csetri Eleket* és másokat.

Rendkívüli feladatnak tekinthető a EME működéséhez szükséges anyagi alapok előteremtése mindaddig, amíg az egyesület elkobzott javai idegen kézben vannak. Ezért is fontos kiemelni, hogy az EME tudományos feladatainak teljesítéséhez elégséges anyagi forrásokat az 2007–2009-es évekre is nagyobbrészt a magyar Miniszterelnöki Hivatal *Nemzeti jelentőségű intézmények működése és programtámogatása* révén sikerült biztosítani.

Az utóbbi években az EME legrangosabb rendezvényei a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* elnevezésű tanácskozások összehívása, amelyek során a Magyar Tudományos Akadémia vezető személyiségeinek részvételével megvitadják az erdélyi magyar tudományosság időszerű kérdéseit. A 2002-es esztendőben az EME-ben folyó tudományos kutatásokat vették számba, a következő évben a régiókutatás, 2004-ben a tudományágak közötti együttműködés, 2005-ben az erdélyi magyar tudomány története, 2006-ban 1956 története, 2007-ben pedig a tudomány és társadalom volt a kiemelt téma.

A 2009-es esztendő jubileumi évforduló az EME történetében. Erdély és a magyar tudományosság az egyesület alapításának 150-ik évét ünnepli. E jeles évforduló megünneplésére – Jakó Zsigmond az azóta elhunyt neves professzor javaslatára – nagyívű programot fogadtak el, amely szerint az EME számára fontos négy kötet előkészítésével majd kiadásával szeretnék emlékeztetést tenni az évfordulót.

Az első kötetben az EME kiemelkedő személyiségeiről emlékeznek meg, a második kötetben az intézmény közgyűjteményeinek történetét s jelenlegi helyzetét ismertetik. A harmadik kötet az EME megalapításának legfontosabb forrásait (dokumentumait) teszi majd közzé, a negyedik kötet pedig az EME történetét 1919-től napjainkig tárgyalja, ez utóbbi kötethez mellékelt bibliográfia a tervek szerint elősegíti majd a másfél század eseményeinek nyomon követését. A 150 éves EME-t – a tervek szerint – köszönti majd a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár is.

Az EME jubileumi ünnepét azonban igazán emlékeztetéssé tehetné az egyesület és a román állam, valamint a kolozsvári egyetem közötti kapcsolatok rendezése, amelynek alapfeltétele az intézmény elvett ingó vagyonának visszaadása, tudományos gyűjteményei feletti tulajdonjogának visszaállítása. Ezek a gyűjtemények az egész magyarság művelődési örökségét alkotják, jelentőségükben csak a Magyar Nemzeti Múzeummal és az Országos Széchényi Könyvtárral mérhetők össze.

Sebestyén Kálmán

Egyletet tehát mentől előbb...! ¹

Gróf Mikó Imre felhívása 1856-ban az Erdélyi Múzeum és Erdélyi Múzeum Egyesület megalapítása érdekében felvázolja azokat a kezdeményezéseket, amelyek megelőzték az ő fellépését, majd az alapítás körülményeit. Különös fontosságot tulajdonít az 1841–43. évi országgyűlésnek, valamint annak, hogy gróf Kemény József ajánlotta múzeumi célokra saját, nagy levéltári és könyvtári gyűjteményét. A felhívás döntő fontosságú volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításában, s legalapvetőbb forrása az Egyesület történetének azért is, mert Mikó gróf ebben hozta nyilvánosságra, hogy a Múzeum céljaira ajándékozza kolozsvári kertjét a rajta levő épületekkel.

Szándékomban van a magyar fajnak² átalában, különösen pedig annak Erdélybe szakadt s ez idő szerint egy vagy másképp túlnyomósággal bíró népfajok között élő részének önfenntartása, gyarapodása és egykori tekintélyének, politikai befolyásának, erkölcsi és társadalmi súlyának mikénti érvényesítése tárgyában nézeteimet nemsokára tüzetesen könyvben elmondani.³

Azonban némely fontos és sürgető körülmények, úgy ezen – a magas kormány és tisztelt kormányzó hercegünk⁴ közbenjárására – végre valahára megindult egyetlen erdélyi magyar lap⁵ ez által is némileg értékesítésének óhajta megzavarának circulusaimban, s teendőim logikai rendjét megbontván kényszerítének az *Erdélyi Múzeum* kérdését e térre hozni, annak megvitatását itt eszközölni, s könyvem ide vonatkozó részét az egészből mintegy kiszakasztólag minden egyebeknél előbb a közönség elé bocsátani.

Hogy Erdély magyar népiségének concentrált Múzeuma s azzal egybekötött némi tudományos tüzhelye legyen: minden jók által érzett szellemi szükség, a magyarság fennmaradásának, további nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non-ja*, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke, megalkotása közös kötelessége, a legközelebbi idők, sőt tán éppen e napok feladata.

Minden jók által érzett szükség – mondám. A két honbeli – legújabb felszámítás szerint – 7–8 milliónyi magyar 20–22 millió másféle népekkel s jelesen az erdélyi 600–700 ezer magyar egymillió három-négyszázezerrel meghaladó más nemzetbeliekkel van közigazgatásilag és társadalmilag felvegyülve. E számbeli nagy túlsúlyt mi magyarok már ma – midőn az institutiókban nincs támaszunk – egyes-egyedül értelmi erővel s bármelyik fajjal diadalmasan versenyző szellemi képességeinkkel, sőt némely tekintetben általánosan elismert erkölcsi felelősségünkkel ellensúlyozhatjuk. A szellemi súly és jelenték alapja pedig – bizonyos fokú anyagi jólét szükségképp feltevése mellett – a tudomány, a művészet, a társadalmi műveltség, a saját forrású, saját gyökerein nyugvó, tehát saját életű, következőleg amazokból buzgó, fejlődő, gyarapodó nemzeti irodalom s ez által kifejtett, kitisztított, meghatározott s biztos alapokkal bíró hazai nyelv. És ezeknek eddigelé fő eszközölője volt egyfelől az Akadémia és Magyar Múzeum, mint az volt másfelől a pesti journalistika s ezek köré csoportosult tudományos erők. Kell, hogy a pesti Múzeumnak – az Akadémia továbbra is az összes magyarság szellemi központja és irányadója maradván – Erdélyben is egy szerény kis társa és testvére legyen. Ennek szükséges volta itt közöttünk annyira constatirozva van, hogy én annak valószínűsítésére a mostani csillagzatállást a legkedvezőbbnek hiszem.

Mondám azt is, hogy az *Erdélyi Múzeum az itteni magyarság fennmaradásának, nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua non-ja*.⁶ Hogy házunknál, tüzhelyeinknél nemzeti isteneinknek áldozunk – nehogy félreértessem ez ártatlan metaphoráért –, gyermekeinket, miké mi születünk, *magyarokká* neveljük, társalgásainkban az egész világnak mostoha, csak nekünk édes anyanyelvünket használjuk, a magyar irodalmat úgy, ahogy pártoljuk, egyházakban ősapáink nyelvén

¹ Részlet a „Gyűljanak meg közöttünk is új oltártűzei az ismereteknek – Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai c. könyvből. Összeállította *Egyed Ákos* és *Kovács Eszter*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 2008. 33–37. old.

² A faj kifejezést a XIX. században gyakran használták a nép és nemzet szinonimájaként.

³ Mikó készülő s 1861-ben kiadott *Irányszemlék* című tanulmányára utal

⁴ Karl Schwarzenberg.

⁵ Utalás a *Kolozsvári Közlöny* című lapra.

⁶ Alapvető feltétele.

imádkozunk, egyetlen erdélyi magyar színházunkban – olykor, de még ezt sem állandólag – magyar előadásokat látunk ...⁷, ez, hazámfiai, még nem elég fennmaradásunkra, nem elég képességeinknek, belsúlyunknak azon elismertetést, becsét és jelentéket vívni ki, amire minden jó magyar lelke vágyik, s ami minket méltán megillet. Egy tudományos tűzponttal kell nekünk bírni, melynek körébe vonulnak a haza értelmesebbjei, hova összegyűjtjük nemzeti kincseinket – lefolyt nemzeti életünk, régi történeteink örök becsű maradványát –, összeszerezzük a jobb-jobb könyveket, a tudomány emez égő szöveteit, hol a hazai múzsáknak fogunk megszűnés nélkül áldozni, hol nyelvünk tökéletesítésén, a tudomány s főként hazai történetek és természettudományok művelésén, népszerű alakban terjesztésén és gyarapításán fognak a hivatottak munkálkodni. Innen árad világosság a közönségre, ki a hazára, s viszont, a közönség kebelében élő nagyobb elmék ide fogják besugározni szellemi világukat, itt hasznosítani tudományukat. E központ mintegy végző láncszemét teendő a nemzet értelmi fejlődése láncolatának, zárkővét gyarapodó tudományossága új szentegyházának. És, ha nyelvünk tökéletesebb lesz, rendszere kitisztul, ha a tudományok általunk gyarapodást nyernek, az ismeretek és közfelvilágosodás a népre is kihat, annak kebelében is elterjed, a hazai és nemzeti irányú művészet az eddiginél inkább honosítottatik, egyetemessé válik, szóval: ha a nagy testvérétől elszakadt erdélyi magyarság értelmiségben erős, politikai gondolkodásában józan és eszelyes, tudományos és társadalmi műveltségben a társnépekkel versenyezni képes lesz – e hatalmas szellemi előnyök, hazámfiai, okvetlenül megelégedik politikai és állami befolyásukat és jelentőségüket; ez előnyök ki nem kerülendik a kormány igazságszolgáltató figyelmét; e képességek önmagok fognak magoknak tért s a nemzetnek maradandólag fennállást biztosítani.



Mikó Imre. Barabás Miklós festménye, 1884

Az Erdélyi Múzeum megalkotása továbbá a hazai összes magyar értelmiség érdeke és kötelessége. A politikai tér sorompói – melyek közti néha sikeres, néha meddő küzdelmek régen nálunk csaknem kizárólag foglalkodtatták az értelmiséget – ez idő szerint bezárva. A közigazgatási mező kellően bé van népesítve. A földművelés és műipar nem foglalhatja el mind a kiváló tehetségeket, sőt ez nem is lenne hasznos, nem óhajtható. Lenni kell a népek között, kik az eszméknek, a tudománynak és közfelvilágosulásnak legyenek terjesztői és munkálói. Kivált pedig nekünk, magyaroknak nyelvünk kifejtése és megállapítása,⁸ irodalmunk gazdagítása, alapos, komoly és gyakorlati irányú tudományosság meghonosítása, általában a szellemi fejlettség mentől emelkedettebbé és egyetemesebbé tétele, mindennekfelett pedig a hazai történeti és természettudományokból előhaladásunk az: mi felülről elismerést s szavainknak meghallgatását, a társnépektől becsülést, jogigényeinknek méltatását eszközölheti, eszközözni fogja. Ámde ezt egy központosított s lehetőleg bőv, sőt teljes központ s ezzel összekötött Múzeum nélkül el nem érhetjük.

Magam tapasztalásából tudom, mibe kerl nekem – ámbár meglehetősen könyvtárral bírok – már csak saját igénytelen történeti vállalatom adatainak összegyűjtése, szerkesztése s avagy a legszükségesebb jegyzések kiállítására.⁹ Hol magam, hol munkatársaim országszerte járunk; most M[áros]Vásárhelyre, majd K[ároly] Fejérvárra, majd ismét Szebenbe kell mennem, küldenem vagy legalább írnom olykor egy könyvért, egy törvénycikkért vagy tán egyetlenegy sornyi jegyzés megtehetéseért. Concentrált Múzeum nélkül valódi tudományosságról ne is álmodjunk – csak hazai történeteinket sem írhatjuk meg

⁷ Mikó nagyon gyakran tesz három pontot mondatai végére, ezeket megőriztük

⁸ Megalapozása

⁹ Mikó szerkesztette az *Erdélyi Történelmi Adatok* első három kötetét (1855, 1856, 1858), sekkor tapasztalta a források összegyűjtésének és a jegyzetelésnek a nehézségeit.

anélkül kellő alapossággal ötven esztendeig sem. Igen, mi volt régen a Corpus Juris¹⁰ és Verbőczy, a zöld asztal és a cardinalis hivatalok, azokká kell lenni előttünk, magyarok előtt ez idő szerint a múzeumoknak és könyvtáraknak, akadémiánk- és irodalmunknak, tudós férfaink és a közönség olvasni szerető részének.

Ha azokká lesznek, bízom Istenben, hogy amint régen harci fegyverrel meggyőzők szomszédainkat, úgy most a tudomány és civilisatio szelid fegyvereivel ismét jóakaróinkká, sorsunk osztályosaivá tehetjük a társnépeket, vagy minmagunkat teendjük az övékének nemzeti súlyunkkal arányban és hozzáink illő módosításokkal osztályosivá. Ki gazdálkodni nem szeret, ki a hivatalviseléshez, vagy akihez a hivatalviselés nőtt volt, kinek nincs hajlama politikával és közigazgatással foglalkozni: e téren, a tudományosság csendes munkássági terén, egy vagy más minőségben, találhat a honra nézve hasznos, magának nem minden gyönyör nélküli időtöltést. Ha múzeumunk lesz: a tehetséges ifjú, a lelkes, a tanár, a hírlapíró, az irodalom férfi, a tudomány és művészet valamennyi barátja és művelője lelend magának forrást, honnan ismereteit gyarapítsa; eszközöket, mik által tehetségeit kifejtse; tért, hol magát kitüntesse. S midőn egy szülemlőben levő nemzeti intézet ennyi jóvalommal kínálkozik kivált a hazai értelmiség számára: nemde főként ennek kötelessége létrehozásában minden mások felett elől menni, mellette szólani, érette tenni és semmi fáradságot nem kímélni? Bizonyára annak.

Végre: az Erdélyi Múzeum megalkotása vagy legalább alapjainak formaszzerű letelelé a legközelebbi idők, tán éppen a közelebbi napok feladata. Igen. Mert az idvezült gr. Kemény József által egy Kolozsvárt felállítandó Erdélyi Múzeumnak még 1841/3. országgyűlésileg felajánlott gerendi könyv-, kézirat- és okmánygyűjtemény az akkori törvényhozás alkotványszerű többsége által egy országos, a tisztelt szász nemzet követői által kizárólag Magyar Nemzeti Múzeum alapjául elfogadtatván, sőt annak „Ferdinánd Múzeum” név alatt Kolozsvárt leendő felállítására törvény is alkotván (melynek szentesítése azonban az országgyűlésnek csakhamar következett bezárása miatt elhaladott), közelebb-ről pedig a tiszteltem említett gróf érintett gyűjteményét az országnak régen adott szavához híven vég hagyományában is az állítandó Erdélyi-Múzeum számára rendelvén: annak sorsa iránt annyival inkább szükség a gondoskodás, mivel tudtom szerint a hivatalos összeírás már végbement, a hely pedig, hol azon gyűjtemény jelenleg áll, nemcsak fölötte nedves, sőt tűzveszélynek s egyéb károsíthatásoknak is ki van téve; de azért is, mivel annak a vég hagyomány pozitív és egyenes rendelési szerint az Erdélyi Múzeum felállításáig Pestre, a magyar Nemzeti Múzeum épületébe kelletvén szállíttatni, ez oly költséges, sőt sok régi s az idő által megrongált kéziratokra nézve annyira káros is lehet, mit helyrehozni, sőt csak felszámítani is lehetetlen.

Úgy vélem ezért, hogy az Erdélyi Múzeum kérdésében – mellyel oly igen összefügg a gr. Kemény-féle gyűjtemény legközelebbi sorsa is – jól kiszámított, célra vivő, az alaposan fennforogható érdekeket kielégítő és gyors lépéseket tenni parancsolóan sürgető szükség. Mert ha ama gyűjteményt Pestre kiszállítják, ki tudja, mikor fog – s vajon, mint most van, oly állapotban fog-e az ismét hazánkba visszakerülni? De tegyük fel – mit én nem hiszek, mert ez nyilván a végrendelet megsértését tenné –, hogy a kérdéses gyűjtemény a pesti Magyar Múzeum felügyelősége kéro reclamatioja dacára vitetnék ideiglenesen valamely erdélyi könyv- vagy levéltárba: a roncsolás, elveszés, sőt tán elikkasztás, minden esetben pedig tetemes költség vesztesége forog fenn. Hát az elrendezés, felügyelet stb. költségeit ki hordozza; ki mer felelni érette az országnak akkor, midőn annak felügyeletére az 1841/3 országgyűlés az összes alapítókön kívül még kilenc főfő rangú hazafit nevezett vala ki, s azokra bízta e drága nemzeti kincsnek őrzését?¹¹ Vagy, ha ládákba bezárva tartatnának az Erdélyi Múzeum felállításáig: ez esetben mi haszna a boldogult férfi roppant fáradozásának; mi nyeresége belőle a jelen kornak, melynek leginkább kellene munkálni, hogy a forradalom ejtette szellemi sebeket helyrehozhassuk,¹² hogy az annak következésében összes műveltségünk és főleg nemzeti fejlődésünk fennakadt műfolyamát újból megindíthassuk, s ekképp a még mindig borult jelenből egy vídámabb jövődőt kibontakozni látni jogosan óhajthassunk? Különben a deréknek veritékei azért hullottak, hogy fáradalmainak gazdag bére férgek és molyok eddelévé válják? Nem. Ezt a néhai nemes szándékú végrendelezőnek emléke megsértése nélkül, amint óhajtanunk [J], úgy a végrendelet végrehajtóiról, valamint az azt ellenőrző magas kormány igazságszeretetről feltennünk nem lehet. (...)

Kolozsvár, 1856. március 31.

¹⁰ Utalás a Corpus Iuris Hungarici (Magyar Törvénytár) című jogtörténeti sorozatra.

¹¹ Gróf Teleki József, Bedeus József, Cserey Farkas, Gál Domokos, gróf Gyulai Lajos, gróf Teleki Domokos, Horváth István, Zeyk József, Méhes Sámuel.

¹² Az 1848–1849-es háborús viszonyok s különösen a polgárháború idején nagyszámú családi gyűjtemény elpusztult.

Szacsvay Imre mártírhalála

Szacsvay Imre, Nagyvárad első országgyűlési képviselője, az országgyűlés jegyzője, a szabadságharc vértanúja elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar polgári és nemzeti célokért való küzdelemben, ezért tevékenységét és áldozatvállalását érdemes megismerni.

Szacsvay Imre 1818. november 1-jén született a Bihar megyei Kisürögdőn (román neve Chisirid) és a Nagyváradtól 28 kilométerre levő Sályiban anyakönyveztek. A régi háromszéki székely római katolikus család két főágra oszlott két szomszédos község után, így ismertek a léczfalvi és az esztelneki Szacsvayak. Az esztelneki ágból Szacsvay Ádám és István a Székelyföldről Bihar megyébe telepedtek át és ott alapítottak családot. A család 1827-ben hirdette ki nemességét.

Szacsvay Imre édesapja Szacsvay Lajos, a váradí káptalan főerdésze volt Sályiban, később uradalmi ispán lett Réven és közeli rokonság fűzte Szacsvay kuruc kapitányhoz is. Édesanyja Szilvai Johanna a Roskoványi családdal volt rokonságban. E származás is elősegítette abban, hogy szilárd jellemet, haza és szabadságszeretet örököljön elődeitől. Nagyváradon egy Úri utcai kertes házban laktak. Szülei nem voltak gazdagok, de mindent megtekintek, hogy fiúk kellő neveltetést kapjon.

Imre 1827 és 1833 között a Nagyvárad Római Katolikus Főgimnáziumban, majd a Nagyvárad Jogakadémián tanult, ahol 1833–34-ben elvégezte a bölcsészeti tanfolyamot, majd az 1834–35-ös tanévben a jogi kar első évét. A Jogakadémia második évét már Kassán végezte el 1836-ban. 1838 decemberétől Pesten a Királyi Tábla mellett gyakornokoskodva készült ügyvédi vizsgáira, 1839-ben pedig Beöthy Ödön magával vitte Pozsonyba az országgyűlésre, ezúttal hivatalos írnokaként, úgynevezett kis követnek. Mivel az országgyűlések idején a Királyi Tábla is Pozsonyban volt, az ügyvédi vizsgákat is ott tartották. Szacsvay kitűnő vizsgaeredmény után 1840. szeptemberében esküdött fel. Még abban az évben visszatért Váradra, ahol ügyvédi irodát nyit és ügyvédként működött egészen 1848 májusáig.

Szacsvay a bihari ellenzék egyik vezéralakjaként végig tevékenyen részt vett az átalakulási folyamatban, különösen a márciusi események helyi előkészítésében és lebonyolításában voltak érdemei. Ennek eredménye, hogy 1848. június 24-én a népgyűlés nagy fölényrel megválasztotta Nagyvárad népképviselői országgyűlési képviselőjének. 1848. júliusától Szacsvay életében is új szakasz következett, szereplése már az elején megmutatta, hogy rászolgált a bizalomra. Mindig a nép érdeke szabta meg magatartását, „*a ház egyik legtehetségesebb, legjellemesebb és legbecsületesebb tagja*” volt.

A fiatal képviselő 1848 nyarán, őszén, Pesten még ritkán hallatta szavát, de akkor biztos ítélőképeséggel a lényegre tapintva és képzettségét kamatoztatva a vitákban is kitűnt. Miután 1849 elején az országgyűlés Debrecenbe tette át székhelyét Szacsvay tevékenységének új fejezete kezdődött el. 1849. január 13-án, amikor a képviselőház kiegészítette hiányossá vált jegyzői karát, többségi szavazattal Szacsvay Imrét, Gorove Istvánt és Hunfalvi Pált választották meg e kulcsfontosságú tisztségre.

Szacsvay legemlékezetesebb, legjelentősebb művei, közé tartozik a *Függetlenségi Nyilatkozat*. Ezel örökre beírta nevét a magyar nemzet történetébe. Megszerkesztésében, szövegezésében tevékenyen részt vett ő olvasta fel és az ő neve, szerepel a nyilatkozat aláírói között. Emiatt írta később vértanú halálával kapcsolatban egy elfelejtett váradí költő, Katona Mihály: „*Egy tollvonás volt bűne*”

Végig kitartott a szabadságharc mellett, mivel hit a magyar nemzet feltámasztásában

A világi fegyverletételt követően Szacsvay először hazament apjához Nagyváradra, de az oroszok közeledtére a Nagyszalonta melletti Árpádra indult távoli rokonához Olay Józsefhez, aki ott gazdatiszt volt. Kossuth hiába hívta magával az emigrációba. Azt válaszolta: „*E népért életem és e hazában akarok meghalni.*”



Szacsvay igazából nem bujdosott és nehezen viselte a rejtőzködés megalázó voltát. Napról napra mind jobban megérelődött benne, az a gondolat, hogy feladja magát, de házigazdája igyekezett lebeszélni szándékáról, még iratokat is szerzett neki, amelyek segítségével futnia lehetett volna. Az eredeti források birtokában állíthatjuk, hogy Szacsvay Imre árulás áldozata lett. Tartózkodási helyét a megbízható Olay József fia, Olay István Váradon tevékenykedő ügyvéd árulta el, aki szinte napi kapcsolatban volt Jósza Péterrel, a megye hírhedt császári biztosával. Ő informálta Jósát arról, hogy Szacsvay időlegetesen apjánál húzta meg magát.

Jósza Péter, akit a bihariak rendkívül megvetettek magyarellenes intézkedései miatt, 1849. szeptember 20-án, saját kezűleg írta meg az elfogatóparancsot és másnap éjjel az emberei rátörtek és elfogták Szacsvayt. Jósza Péter későbbi megítélésében sokat változtatott az, hogy fia Jósza András megérdemelten nagy elismertségre tett szert Nyíregyházán. A sors szomorú firtora, hogy 2008. decemberében Nagyváradon a Fő utca 13-as szám alatti házat, ahol dr. Jósza András született, díszes emléktáblával jelölték meg, *azonban* a ház az apjáé, Jósza Péteré volt, aki Szacsvayt bitófára juttatta, viszont a hazájáért életét áldozó Szacsvayra sajnos semmi sem emlékeztet.

Szacsvay Imrét 1849. szeptember 21-én fogták el Árpádon és onnan szállították Váradra, ahol valószínűleg öt napig tartották fogva a nagyváradi várban lévő börtönben. Az előkelőbb foglyokat, köztük Szacsvayt is Pestre szállították az Újépületbe, a Neugebaudeba, ahova szeptember 27-én érkeztek meg. Ez volt Szacsvay tragikusan alakuló életének utolsó szakasza, fogsága a magyar Bastille-ban, amely 1849. október 24-ig tartott. Szacsvay, aki nem harcolt, nem követett el semmilyen igazán törvénybe ütköző cselekedetet, felelőssége alapján mégis igen „előkelő” besorolást kapott, a trónfosztás miatt. Ő erőnl nem tudhatott, emiatt úgy érezte, hogy csak enyhébb büntetést kaphat, amire el volt készülve.

Sorsa lényegében megpecsételődött és ehhez a magyar forradalom résztvevői ellen tervezett megtorló rendszabályok szigorítása vezetett. A megtorlás mérlege tragikus, a legáltalánosabban elfogadott adatok 1849-1850-ben mintegy 140 főre teszik a haditörvényszéki ítélettel kivégzettek számát, több százan kerültek börtönbe, több ezren álltak hosszabb-rövidebb ideig vizsgálat alatt.

Szacsvay ügyét az elsők között vették elő, ami azt sejteti, hogy mindenképpen példát akartak statuálni súlyos megbüntetése által. Sajnos peranyaga elveszett vagy valahol lappang. A vádirat összeállítását általában nehezen ment, Szacsvay esetében, azonban úgy tűnik ez gyorsított eljárással történt.

Visszatérő motívum, hogy Szacsvay kimenthette volna magát, de nem tette, hogy nem védekezett még azt is magára vállalta, hogy ő fogalmazta az egész *Függetlenségi Nyilatkozatot*.

Ez romantikus túlzás. Igaz, becsületessége megakadályozta abban, hogy letagadja azt, amit valóban tett, de Szacsvay igyekezett védeni magát, az árulást pedig keményen visszautasította. Utolsó kihallgatására 1849. október 20-án került sor, szokatlanul gyorsan még aznap hozzáláttak végső peranyagának összeállításához.

A tárgyalási előterjesztés kiemelte, hogy Szacsvay, a képviselőház tagjaként, a magyar országgyűlést feloszlato 1848. október 3-ai uralkodói kiáltvány után is részt vett annak munkájában, hogy fontos szerepe volt a *Függetlenségi Nyilatkozat* megfogalmazásában és elfogadásában. Szacsvay terhére róta, a trónfosztó irat felolvasását és aláírását, valamint azt is, hogy június 26-án a Hétszemélyes Tábla bírájává nevezték ki, sőt gyakori nyilvános beszédeit is, amelyek a zendülést a leghatározottabban támogatták. Mindezek alapján az 1849. október 20-án megfogalmazott hadügyi előterjesztés javasolta, a kötélt általi halálbüntetést.

A halálos ítélet még aznap megszületett, a hadbíróság egyhangú döntése következtében. Az ítélet szövege, amelyet Kempen altábornagy, a pesti katonai kerület parancsnoka október 23-án erősített meg a következő: *„Szacsvay Imre, (...) az egész forradalmi időszak alatt népképviselői minőségben részese volt a forradalmi konvent államra nézve veszélyes határozatainak, és különösen jelentős beszédeivel a forradalom ügyét a legerőteljesebben támogatta – továbbá f. év április havában, mint az országgyűlés jegyzője a függetlenségi nyilatkozat előkészítésére és megfogalmazására összehívott tanácskozásokon, a legbefolyásosabb módon felszólalt, ezt a trónfosztó nyilatkozatot nyilvánosan felolvasta, jegyzőként aláírta, és bűnös irányú tevékenységét ez után az idő után is folytatta.*

Szacsvay Imre tehát felségárulás miatt (...) állásának és bárhol található minden vagyonának elvesztése mellett kötélt általi halállal büntetendő.”

Szacsvay kegyelemért folyamodott, ami azt mutatja, hogy harcolt életéért. Persze Szacsvay bírái a döntést lényegében már a per elején tudták, meg kellett halnia, mert a Habsburgok szerint a szereplése nem lehetett politikai precedens.

Szacsvay még aznap este megírta utolsó levelét, amelyben tanácsokat ad rokonainak s végső búcsút vesz azoktól, akiket az életben legjobban szeretett. A testvéröccsének szánt megható levél zársorai így hangzanak: „Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek sohasem terhelé, mindem bűnöm az, hogy képviselői kötelességemet elébe tettem saját személyemnek. Édesapám kezeit és titeket kedves testvéreim ezerszer csókollak, az utolsó óra csendes és mély fontolgatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sirassatok... Még egyszer és örökre Isten veletek és áldás mindnyájatokra!”

Az utóiratban pedig ezeket írta: „E levelet küld el édesatyámnak is – kegyelemért folyamodtam –, édesapámnak írtam volna, de különösen ő hozzá levelet intézni képes nem vagyok. Egyébiránt neki is ezt írtam volna, és azt, hogy bocsásson meg, mert én nem hogy őt, de soha senkit csak gondolatban sem akartam megbántani. Holnap már édesanyámnál leszek, ő nála, ki engem az életben a legjobban szeretett!”

A kivégzésre másnap, 1849. október 24-én reggel fél hétkor került sor a pesti Újépület melletti Fa téren. A kivégzés pontos helyszíne, a Batthyány örökmécses környékén helyezkedett el. Szacsvay Imrét ott akasztották fel báró Perényi Zsigmond a felsőház elnökével és Csernyus Manó pénzügyminiszeri tanácsossal együtt. Szacsvay a szemtanúk szerint mosolygott, amikor a bitófa elé hajtották. Nyugodtan halt meg.

Szacsvay vértanúsága meglepte a közvéleményt, mivel nem tartozott a forradalom legfelsőbb vezérkarába és betöltött szerepe miatt, kisebb felelősség terhelte a történekeért, minthogy halállal bünhődjön. Ezt fokozta az, hogy a súlyosan kompromittáltak közül is sokan elkerülték a halálos ítéletet. A sors kegyetlensége folytán, a kiváló emberi tulajdonságokkal rendelkező Szacsvaynak azonban ismét akadt árulója. A Szacsvayt leginkább terhelő vádpontra Zichy Ferenc, volt bihari főispán hívta fel a hóhérok figyelmét, mikor tényleges szerepét rosszindulatúan felnagyította.

Szacsvay veszte tehát nem volt törvénytörő, sok körülmény balszerencsés és ellenséges alakulása kellett hozzá.

A valódi választ, arra hogy Szacsvaynak miért kellett meghalnia Szemere Bertalan fogalmazta meg: „Nem azért, mit tettél, hanem mit éreztél – azért érdemléd te a zsarnoktul a halált; – Nem nézte mi valál, hanem mi lehetnél. Hívebb honfi szívet pallósa nem talált.”

Szacsvay Imre egyike volt a magyar szabadságharc kiemelkedő személyiségeinek, akinek emlékét hálával és kegyelettel ápolják. Bár nem fogott fegyvert, vértanúhalált kellett hálnia bátor kiállása, következetessége és határozottsága miatt. Veszte nem volt szükségszerű, hiszen jegyzőtársainak teljesen más sors jutott. Hunfalvy Pál 1850-ben amnesztiát kapott, Gorove István pedig, aki ugyancsak részt vett a trónfosztás dokumentumainak az összeállításában, 18 évvel az események után hűsége miatt, miniszteri bársonyszéket kapott.

Áldozatvállalása ellenére Szacsvayt az utókor sokáig méltatlanul elfelejtette, az utóbbi évtizedben azonban a magyar parlament jegyzői és Nagyvárad magyar közösségének képviselői közösen kezdeményezték a *Szacsvay emléknapokat*, amelyet évente váltakozó helyszínnel Budapesten és Nagyváradon szerveznek meg. Ennek lett az eredménye a számos sajtócikk és tanulmány, a fiataloknak szánt Szacsvay-díj, a nagyváradi Szacsvay-szobor 100 éves évfordulójára kiadott kötet, a 2008-ban megjelent Szacsvay kismonográfia, valamint az ideji gyász évfordulóra tervezett nagymonográfia.

Szacsvay Imrét erkölcsi megingatatlansága, hősiesség helytállása és hazaszeretete egyaránt történelmünk nagyjai közé emelik, emiatt megérdemli, hogy emlékét méltóképpen ápoljuk.

Dr. Fleisz János

Kilencven esztendeje szállta meg Budapestet a román hadsereg

1919 augusztus első napjaiban a fővárosban teljesen bizonytalan volt a helyzet: új kormány alakult, a szociáldemokrata szakszervezeti vezető, Peidl Gyula elnökletével. A Vörös Hadsereg augusztus 3-án és 4-én eltűnt, azonban ismeretlen hadsereg alakulatai özönlötték el a várost. Annak az erdélyi román hadseregnek katonái voltak, akik Mardarescu tábornok parancsnoksága alatt 119 zászlóalj, 98 üteg, 60 lovasszázad bevetésével verték vissza júliusban a magyarországi vörös hadsereg tiszántúli offenzíváját.

Jól felszereltek voltak, részint a francia szállítmányok, részint az Erdélyben lefoglalt hadianyag jóvoltából. Főleg regáti románokból állott ez a hadsereg, a besorozott csángóknak tilos volt magyarul beszélniük.

Mardarescu tábornok három tisztására (Holban, Mosoiu, Demetrescu tábornok) bízta a Budapest elleni támadást. A Peidl-kormány, amelynek sem hadserege, sem belső támasza nem volt, s a nagyhatalmak nem ismerték el, kétségbeesve fordult az előző hónapokban nagy népszerűséget szerzett és befolyásos Guido Romanelli ezredeshez, az 1919. március 21-e után is Budapesten maradt olasz misszió vezetőjéhez. Azt kérte, járjon közbe a párizsi békekonferenciánál, hogy a román hadsereg ne szállja meg a fővárost. Haubrich József hadügyminiszter megtiltotta az ellenállást a magyar alakulatoknak, utalva arra, hogy fegyverszünet elérésére is lépéseket tett. Romanelli a legnagyobb jóindulattal továbbította a magyar kormány kérését. Távirataira Párizsból azt a választ kapta, hogy a szövetségesek tanácsa „csupán kérheti” a román kormányt, hogy állítsa meg csapatait a jelenleg elfoglalt pozíciókban. Ekkor már kezükben volt a Tiszántúl, Duna-Tisza köze, Észak-Magyarország, s még a Dunántúl egy részére is átvonultak. Mindenütt úgy jártak el, mint az adott terület teljhatalmú urai, büntetőhadjáratot folytattak azok ellen, akiket baloldalinak vagy „túlságosan magyar érzelműnek” tartottak. Mindennaposá tették a botbüntetést, több internálótábornok állítottak fel, százakat hurcoltak román börtönökbe és végeztek ki az ország területén.

Augusztus 3-án, vasárnap délután a román hadsereg még Budapest határán állomásozott, s azt követelte, hogy a város polgármestere és a kormány egy tagja írásban jelentse ki, átadják Budapestet. A Peidl-kormány kérésére *Harrer Ferenc*, óbudai városatyja, aki átmenetileg hajlandó volt a város vezetését polgármesterként képviselni. *Sajó László*, az egyesült városi vasutak ügyvezetője kíséretében autózott a Külső Jászberényi útra. Hogy semlegességét és fegyvertelenségét demonstrálja, fehér zászló híján egy hirtelen előkerített fehér abroszt vitt magával. A Külső Jászberényi úton, a pótkávégyár mellett találkozott Harrer, valamint Haubrich két román tiszttel, akik írásos, pecséttel ellátott nyilatkozatot követeltek tőlük a város átadásáról. Ezenközben azonban Ruscescu tábornok Kispest felől már bevonult a városba, és a Dorottya utcai Magyar Király szállodában kényelmesen be is rendezkedett. Ennek ellenére magyarok nem adtak olyan nyilatkozatot, amelyben a román megszállást kívánták és magyar részről szentesítették volna. Másnap a kísérletet román részről megismételték, szintén Kőbányán a Fehér út és a Kerepesi út sarkán Constantiu ezredes vezényletével, Harrerek azonban ezt is el tudták háritani, s ehhez támaszt találtak Romanelli ezredesben. A jogalap hiánya a román hadsereget nem állította meg! Noha nem találtak ellenállásra, leadtak néhány ágyúlövést és rálöttek egyenruhás rendőrökre. Budapest városparancsnokának tisztét először Holban tábornok töltötte be, akit azonban zavart, hogy a nagyhatalmak Budapestre (és Bukarestbe) küldték Sir George Clerk angol diplomatát azzal a megbízáttal, hogy gyorsítsa meg az antant által elismerhető magyar kormány megalakítását és a román hadsereg kivonulását. Ennek során napirendre kerültek a román megszállók magyarországi túlkapásai, és a román király vizsgálatot rendelt el. Ennek kezdete előtt Holban öngyilkos lett. Helyére Mosoiu tábornok lépett, Constantin Diamandi pedig azt a megbízást kapta, hogy diplomáciai státusban összekötőként működjön a román városparancsnokság, valamint az antant Budapestre küldött képviselői között.

Augusztus 5-én a nagyhatalmak úgy határoztak, hogy szövetséggel tábornoki bizottságot küldenek Budapestre. Feladata az, hogy ellenőrizze a Magyarországgal 1918 novemberében kötött fegyverszüneti szerződés betartását, valamint által megakadályozza a túlkapásokat a megszállt területeken. A bizottságban az Egyesült Államokat *Harry Hill Bandholtz*, Nagy-Britanniát *Reginald St. George Gorton*, Franciaországot *Gustav Graziani*, Olaszországot *Mombelli* tábornok képviselte. Amikor kíséretükkel Budapestre érkeztek, itt már a Friedrich István vezetésével augusztus 6-án alakult ellenforradalmi kormányt találtak, amelynek színrelépésében máig sem tisztázott mértékben játszottak szerepet a románok. Friedrich István többször is átalakított kormányát sem ítélte elismerhetőnek az antant, mert megbízatását attól a Habsburg József főhercegtől kapta, akit még IV. Károly nevezett ki homo regiussá 1918 októberében, és a miniszterelnök legitímista, nemcsak királypárti, hanem Habsburg-párti volt.

A román városparancsnokság Budán, az egy éve elkészült Gellért Szállóban rendezte be főhadiszállását. Egy-egy román tábornok azonban vendégszállást kapott, mint Serbescu is Groedel báró palotájában. A közkatonák számára természetesen igénybe vették a fővárosi laktanyákat, de a várbeli királyi lovardába is beköltözött egy román század.

Az akkori Budapest ékességét, a pesti Duna-part szállodasorát a tábornoki bizottság szállta meg. Kezdetben a Ritz, a Bristol, a Hungaria adott otthont irodáiknak és tagjaiknak, majd felköltöztek a budai Várpalotába. Ott először az amerikai és az angol misszió választott helyet magának, a „maradékot”

a franciák és az olaszok osztoztak. Bandholtz tábornok fel is jegyezte naplójába: „A Királyi Palotában elhelyezett irodáink a végletekig fényűzőek. Valamennyi iroda falát ugyanaz a borítás díszíti, mint a szoba bútorait, kivéve a csodálatos báltermeket, amelyek falai szilárd márványból készültek és amelyek szépségük miatt leírhatatlanok”. Bandholtz „a korábban a Erzsébet királyné által használt szobában” rendezte be irodáját.

A szövetségek tábornoki bizottság naponta rendezett nagyszabású vacsorákat, akárcsak a román városparancsnokság vezetői. A románok kedvelték a Hungaria Hotelt, az antant tiszték összejöveteleiket gyakran tartották az Országos Casinóban, s amikor október végén megnyílt a Nemzeti Casino, oda is meghívást nyertek. Bandholtz tábornok ismert naplója naponta számol be pazar vacsorákról, társas összejövetelekről, amelyeket egyik vagy másik antant misszió vagy annak egyik tagja rendezett budapesti előkelőségek meghívásával. E mellett a tábornoki bizottság rendelkezésére bocsátották az Operaház páholyait is, így az amerikaiak nem egy előadást a királyi páholyból néztek. 1919 őszén Budapest kellemesebb és érdekesebb hely volt a különböző antant megbízottak, s főleg a Közép-Kelet-Európába rendelték körben, mint Bécs, már csak azért is, mert az osztrák főváros nem állt idegen megszállás alatt. Hivatalos és csak félig-meddig hivatalos útjaik során Budapestet is érintették, például Troubridge angol admirális és fia, az amerikai vöröskereszt részéről Moffat őrnagy, Rattigan bukaresti angol ügyvivő, a francia Pétain tábornagy öccse és mások. Jöttek magánszemélyek is, akiket valamilyen üzleti vagy egyéb kapcsolat fűzött Magyarországhoz, a látogatások alkalmat adtak arra, hogy az antant tisztjei vacsorákat, partikat, táncos összejöveteleket rendezzenek. Tény azonban, hogy a román városparancsnokság budapesti működését feltétlenül korlátozta a szövetségek tábornoki bizottság jelenléte, az, hogy napról napra számon kérték a román intézkedéseket. Ennek következtében a fővárosban nem állítottak fel román internálótáborot, nem végeztek ki embereket, mint vidéken.

Azért a városparancsnokság teljes mértékben érvényesítette ellenőrző hatalmát a kormány és a magyar igazgatási intézmények felett. Szigorú sajtócenzúrát vezetett be, minek következtében az a néhány lap, amelyet a zavaros viszonyok közepette és a súlyos papírhiány ellenére ki tudtak adni, rendszeresen nagy fehér foltokkal jelent meg. Semmit sem lehetett közölni, ami a román politikát, a megszállók tevékenységét érintette, vagy amiről a román cenzúra úgy vélte, sérti érdekeiket. Ezekben a hetekben-hónapokban jelentek meg Budapesten olyan újságok, amelyeken románul ott a felirat: cenzúrázta a román városparancsnokság.

Telefonközpontok kezelését is átvéve lehallgatták a kormánytagok, a miniszteriális emberek beszélgetéseit. Ennek következtében a Friedrich-kormány és intézményeinek tagjai bizalmas információkat és utasításokat csak futárok útján tudtak továbbítani. Ez a fővárosban még úgy-ahogy megoldható volt, vidékre azonban szinte lehetetlenné vált. Friedrich elhatározta, hogy helyzetének javítása érdekében körutazást tesz a Dunántúlon, ezt csak a budapesti román városparancsnokság engedélyével tehet. Szeptember közepén a román városparancsnokság inspicálást tartott a budapesti fogházakban, s tapasztalatairól lesújtó jelentést küldött a szövetségek tábornoki bizottságának. Tény, hogy már csak a túlszűfoltosság miatt is – nem szólva egyebekről – katasztrofális állapotokat találtak. Ezek azonban nem voltak rosszabbak a román internáló- és hadifogolytáborokban uralkodó gyilkos viszonyoknál.

A Friedrich-kormány, hogy magát a nagyhatalmakkal elfogadtassa, szeptember végére kívánta kitűzni az országos választásokat, a kormány hirdetményeket, fálragaszokat akart megjelentetni eme szándékáról. Ezt azonban a román hatóságok egyszerűen megtiltották, s ez ellen nem volt mit tenni.

Nem tartották tiszteletben a tábornoki bizottsághoz tartozó antant tiszteket, katonákat sem. Az atrocitásokat a bizottság rendszeresen jelentette, s hevesen tiltakozott. Így jártak el augusztus végén is, amikor három amerikai fogtak le, néhány napon át minden élelem nélkül őrizetben tartották, s a bizottságot sem értesítették.

A Friedrich-kormány kísérletet tett arra, hogy újjászervezze mind a rendőrséget, mind a csendőrséget. Erőfeszítései azonban rendre hajótörést szenvedtek a román városparancsnokság ellenállásán. Eljárásuk a saját szempontjukból teljesen érthető volt: amíg az antant nem talál olyan fegyveres testületet Magyarországon, amelytől biztonsággal várhatja a rend fenntartását, addig szükséges lesz a román hadsereg jelenléte az országban. A tábornoki bizottság maga is tehetetlennek bizonyult, legalábbis egy ideig. Megpróbáltak ugyan eleget tenni Clemenceau francia miniszterelnök, a párizsi békekonferencia elnöke ama utasításának, hogy gyakoroljanak nyomást a románokra a magyar rendőrség és csendőrség újjászervezése ügyében, de a szövetségek tábornoki bizottság együttes ülésein rendszerint sikertelenségüket állapították meg. Tehetetlenek voltak a román városparancsnokság csürésével-csavarásával szemben. Ezt látva, a Legfelső Tanács végül is H. E. Yates ezredest, az amerikai tábornoki misszió tag-

ját ruházta fel a magyar csendőrség „szövetségközi ellenőre és felügyelője” címmel, s rábízta a csendőrség újjászervezését. A magyar csendőrség sem ez előtt, sem ezt követően nem állt idegen vezetés alatt. Ezt a döntést a szövetségközi tábornoki bizottság számos panasa után azzal a határozott hangú, szeptember közepi táviratával tudta elérni, melyben tudatta, hogy „ügynevezett szövetségeseink nemcsak hogy figyelmen kívül hagyták minden kérésünket és instrukcióinkat, hanem állandóan akadályokat is gördítettek utunkba” a rendőrség és csendőrség megszervezését illetően.

A román hadsereg rendszeres és módszeres rekvirálást vezetett be, amit a Budapestet is megszálló parancsnokság irt elő számukra. Álláspontjuk arra épült, hogy kárpótlásra van szükségük ama veszteségek miatt, amelyeket az osztrák-magyar (és német) hadsereg romániai bevonulása alatt szenvedtek el. Először csak mozdonyokat követeltek, majd vagonokat – később megtöltötték a szerelvényeket magyar nemzeti vagyonnal. Érvelésük Romániát úgy mutatta be, hogy rendkívül mérsékelt igényei megfogalmazásában és érvényesítésében: „A hadsereg sikerei nyomán Románia nem módosította területi követeléseit, de úgy véli, hogy a katonai erőfeszítések, amelyekre rákényszerült a magyar offenzíva visszaverése érdekében, és azok a szolgálatok, amelyeket áldozataival a civilizációnak tett, új jogcímet biztosítanak neki arra, hogy jogait követelje.”

A román városparancsnokság ennek szellemében járt el. A rendszeresen és módszeresen folytatott rekvirálások lebonyolításának irányítását Serbescu tábornokra bízta. Így zajlott az élelmiszerkészletek, gyári, üzemi gépek, kórházi, egészségügyi felszerelések, közlekedési eszközök, vasúti járművek, mozdonyok, vagonok stb. lefoglalása és Romániába szállítása. E tevékenység általában, különösen azonban az élelmiszerek, iparcikkek rekvirálása rendkívüli mértékben nyugtalanította a tábornoki bizottságot. Attól tartottak, hogy az egyébként is súlyos nélkülözésekkel küzdő főváros népessége, nem utolsósorban az ipari munkásság, az antant számára nemkívánatos akciókat kezdeményez.

Ezért 1919. augusztus 16-án az amerikai Bandholtz javaslatára a tábornoki bizottság azt követelte Mardaescu tábornoktól, hogy „Azonnal szüntessék be bármilyen készlet vagy tulajdon rekvirálását vagy eltulajdonítását, akármilyen természetű is legyen az.” Részletes információt követeltek arról, mi az, amit valóban azért vesznek igénybe, hogy ellássák a fővárosban állomásozó román katonákat. A bizottság egyidejűleg azt is követelte, hogy minden eltulajdonított értéket juttassanak vissza jogos tulajdonosához, mivel a rekvirálások nemcsak üzemeket, intézményeket, hanem magánszemélyeket is érintettek. Követelték azt is, hogy „A román kormány legkésőbb augusztus 23-áig bezárólag szolgáltatson teljes listát valamennyi hadi-, vasúti- és mezőgazdasági anyagról, amelyet román erők tulajdonítottak el Magyarországon.” Ilyen lista „természetesen” sohasem készült. Az említett jegyzéket követő harmadik napon Bandholtz ezt jegyezte fel naplójába: „A románok, minden ígéretük és instrukciójuk ellenére, tovább folytatják Magyarország és a magyarok nagyszabású fosztogatását.” A tábornoki bizottság angol tagja szerint „a románok még a szöveget sem hagyták meg a deszkában”

A román megszállás alatti viszonyokról, a rekvirálások mértékéről az elmúlt évtizedekben nyílt formában semmi sem jelenhetett meg. Azok a gazdaságtörténészek, akik elsőként publikáltak a két háború közötti magyar gazdaság helyzetéről, erről is írtak, felhasználva külföldi és hazai levéltárak iratait, az antant embereinek visszaemlékezéseit. A szélesebb olvasóközönség azonban kevéssé olvasta azokat a gazdaságtörténeti kiadványokat, amelyekben ezek az adatok megjelentek.

A Friedrich-kormány gyakran fordult panasszal a tábornoki bizottsághoz a román rekvirálások miatt. Ezeket nem lehetett és nem is kívánták elhárítani, hiszen saját információik is megerősítették őket. Augusztus 28-án Gorton angol és Bandholtz amerikai tábornok együttesen ellenőrizte, mennyire megalapozottak a magyar panaszok. Tapasztalataikról Bandholtz ezt jegyezte fel naplójába: „A Magyar Lejáratoló és Váltóbank raktárában kiderítettük, hogy a románok mindeddig 2400 vagonrakományt foglaltak le és távolítottak el, amelyek főleg élelmiszert és takarmányt tartalmaztak és naponta szállítanak el nagy mennyiségeket. A Magyar Posta- és Távirásztati Hivatal raktárában hét, immár megrakott kocsi található, kettőt cipővel, ötöt szőnyeggel és takaróval telítve. ... A Ganz Danubius Vállalat üzemében láttuk, ahogyan a románok szorgosan megraknak öt tehervonatot. ... Következőként a Magyar Központi Egészségügyi Raktárt látogattuk meg és azt tapasztaltuk, hogy ... teljesen kifosztják ezt a létesítményt.”

A tábornoki bizottság számos alkalommal emelt szót a román rekvirálások ellen, annál inkább, mivel megbizonyosodtak afelől, hogy azok a városparancsnokság hivatkozása ellenére nem csupán, a Budapesten, illetve az országban állomásozó román katonák ellátását, mindennapi szükségleteit elégítik ki. Mindezek ellenére szeptember 20-án azt állapította meg a bizottság, hogy „A románok vígan tovább

folytatják a fosztogatást s mi már 800 mozdonyt és 19 000 vasúti kocsit vettünk leltárba az általuk elvittek közül.”

Budapest lakosai alapján véve a legyőzöttek tehetetlenségével vették tudomásul a fosztogatást, amely nem korlátozódott a közvagyonra. Visszaemlékezések szerint az igazoltató román járőrök néha óráiktól is megszabadították a járőkelőket. Későbbi felmérés szerint a megszállás összesen 16 millió korona kárt okozott a fővárosnak!

Volt azonban egy olyan román akció, illetve annak kísérlete, amely mind a szövetségközi tábornoki bizottság működésében, mind pedig a fővárosiak érzelmeiben, felháborodásában kiemelkedő helyet foglalt el. Ehhez tudni kell, hogy román részről azt az álláspontot képviselték, hogy mindazon értékekből, amelyek 1918 ősze előtt halmozódtak fel a történeti Magyarországon, ide érve a múzeumok gyűjteményeit is, Erdély révén arányos rész illeti meg Romániát. Ezt az álláspontot a tábornoki bizottság vitatta, sőt, visszautasította, arra hivatkozva, hogy az ilyen jellegű döntések, az „osztzkodás”, későbbi időkre tartoznak. A kérdés egészen határozott formában került elő a bizottság szeptember 12-i ülésén, amelyen Diamandi kifejtette – mint azt Bandholtz tábornok feljegyezte –: „a románok nem értenek egyet a Misszióval abban, hogy ne vigyenek el semmit a múzeumokból”. Ezt követően a tábornoki bizottság határozata október 1-jén kimondta, hogy tilos mindenfajta román rekvirálás a főváros múzeumaiban. Sajnos, ezt Serbescu tábornok és alárendeltjei magukra nézve egyáltalán nem tartották kötelezőnek.

Bandholtz már többször idézett naplója roppant érzékletesen írja le azt az esetet, amikor a Nemzeti Múzeum gyűjteménye került veszélybe. Október 5-én a bizottság tagjai egy vacsoránál ültek együtt, amelyet az angol misszió tagja, Gore százados rendezett. A kellemes együttlétet *Nathaniel Horowitz* amerikai ezredes zavarta meg. (Neve és személye jól ismert ebben az időben, ő készítette azt a jelentést, amely tagadta, hogy a nemzeti hadsereg terrort gyakorol az ellenőrzése alatt álló országrészekben). Horowitz azt jelentette, hogy Serbescu tábornok vezetésével 14 hatalmas teherszállító autóból (ma azt mondanánk, kamionból) álló kocsisor sorakozott fel a Múzeum körúton, a Nemzeti Múzeum előtt. Az a szándékuk, hogy az általuk román tulajdonnak ítélt értékeket nyomban elszállítsák. Bandholtz tábornok, Loree ezredes és egy amerikai katona kíséretében, azonnal a múzeumhoz ment. Ott, meglehetősen heves jelenet során megakadályozta, hogy Serbescu tábornok megvalósítsa tervét, a Nemzeti Múzeum főbejáratát lepecsételte, kulcsait magához vette. Az esetet megvitatta a tábornoki bizottság ülése, amelyen némi vonakodás után a francia Graziani tábornok is jóváhagyta Bandholtz eljárását.

Graziani megértése bizonyára összefüggésben volt azzal, hogy a francia politika részéről kiemelten támogatott Csehszlovákia, a prágai kormány, nagy aggodalommal kísérte a román rekvirálásokat. Ezek ellen több jegyzékben és személyes intervenció útján is tiltakoztak a csehszlovák vezető politikusok, panaszukat a párizsi Legfelső Tanácshoz és annak francia tagjaihoz intézve. Úgy vélték ugyanis, hogy Románia inkorrektül jár el, előnyös helyzetét kihasználva olyan értékekhez jut, amelyeknek legalább egy része az új csehszlovák államot illeti meg. Prága érdeke egybeesett a tábornoki bizottság álláspontjával, hogy ti. utóbb és civilizált módon, minden érdekelt fél szempontját figyelembe véve döntsenek a különböző természetű értékek megosztásáról.

A Nemzeti Múzeum kincseinek megmentése és egész működése következtében *Bandholtz* tábornok volt Guido Romanelli olasz tábornok mellett a másik személyiség, aki iránt háláját látványosan kívánta később kifejezni a Horthy-rendszer. Mindez jóval 1919 után és nem is hazai kezdeményezésre indult el. Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzött iratok szerint egy magyar származású amerikai őrnagy, bizonyos Eugene Boross, New York-i lakos javasolta, állítsanak szobrot Bandholtz-nak Budapesten. A szobor ügye a mi szempontunkból azért figyelemre méltó, mert azt a feszültséget, ellentétet tükrözi, amely 1919 őszén, a román megszállás idején fennállt. Rövidre fogva egy hónapokon át elhúzódó ügyet, amelyben felettebb kínos helyzetbe került az amerikai diplomácia is, mivel semmiképpen sem kívánt állást foglalni egy román érzékenységet érintő magyar ügyben, csak néhány tényt említek. Boross őrnagy gondolata heves tiltakozást váltott ki a washingtoni román követség részéről. Nemesak az ötletet magát, hanem a szobor tervezetét is a leghevesebben és sokféleképpen támadták. A tervezett szobor ui. Bandholtzot kezében lovaglóstorral ábrázolta volna, ami a State Department feljegyzése szerint a románokat a kínos budapesti, Nemzeti Múzeum előtti esetre emlékeztette volna. Ezt román részről lehetetlennek, elfogadhatatlannak tartották. Különböző diplomáciai mesterkedések, amerikai közbelépés, magyar engedékenység következtében végül is olyan szobor készült Bandholtzról, hogy lovaglóstorát hátrattatva tartotta, ami már kevésbé volt sértő román szempontból. Vitát váltott ki az is, hol helyezték el a szobrot, még inkább az, mi történjék, amikor sor kerül felállítására, illetve ün-

nepélyes keretek közötti leleplezésére. A szobor felállítása elkerülhetetlen volt, bármennyire rossz néven vették is azt román részről. Boross őrnagy kezdeményezését ui. nagy magyar visszhang követte, megvolt a pénz a szobor elkészítésére, magyar részről pedig fontosnak tartották felállítását. Itt következett el az amerikai diplomácia dilemmája: lehetetlen ellentmondani annak, hogy egy tőlük távol álló ország szobrot emeljen egy amerikai tábornoknak, miközben e szoborállítás sérti a számukra nem kevésbé fontos Romániát. Az 1936. február első napjaiban Boross őrnagy javaslatával elindult ügy végül is augusztus 23-án ért véget. Ekkor a Szabadság téren leplezték le Bandholtz sokat vitatott, mai formájában látható szobrát. Az eseményre nagy tömeg gyűlt össze, beszédet mondott br. Perényi Zsigmond, Szendy Károly, Budapest polgármestere, majd az amerikai követség részéről a koszorúzások során James B. Stewart megbízott ügyvivő mondott néhány udvarias mondatot azt is heteken át egyeztetve Washingtonnal. Bandholtz szobra azonban utóbb is számos politikai viszály középpontjába került, el is tűnt helyéről, míg végül ma ismét ott áll a Szabadság téren.

A román hadsereg távozása Budapestről elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a Legfelső Tanács lezárja a magyar ügyet. A kivonással kapcsolatos nagy viták, egyezkedések Párizsban folytak a nagyhatalmak és Románia között. Bukarest feltételekhez kötötte a Dunántúl, Budapest és az ország keleti részének kiűritését, ellenszolgáltatást követelt egyidejűleg azért, mert az antant nem volt hajlandó teljesíteni azokat az ígéreteit, amelyeket még 1916-ban, a bukaresti szerződésben tett a román hadbalépés fejében. Végül Clerk elérte, hogy a román katonai vezetés késznek nyilatkozott Budapest kiűritésére november 12–15. között. Bandholtz így ír erről: „Beleegyeztek abba, hogy 13-án kezdik meg a kivonulást, amikor visszavonulnak Buda külterületéig, áthaladva a folyó pesti oldalára. Nyolc órákor a magyarok érkeznek Budára, a szövetségesek csapatai pedig tíz óráig órkódnak a különböző hidak felett. Tíz óra előtt a románok teljes létszámban kivonulnak Pestről, s akkor beléphetnek és elfoglalhatják helyüket a magyarok. A magyar rendőrség, határőrség és csendőrség azon alakulatait, amelyek az akcióban részt vettek, a tábornoki bizottság látta el a minimálisan szükséges fegyverekkel, amelyeket a románoktól vettek igénybe”. A tábornoki bizottság attól tartott, összetűzésekre kerül sor a román és a magyar fegyveres alakulatok között. Ezért szervezték úgy a ki- és bevonulást, hogy román és magyar alakulatok ne találkozhassanak egymással, s a bizottság okáért közéjük ékeltek az antant Budapesten tartózkodó egységeit, hacsak jelképesen is. Az akció a megállapodásnak megfelelően zajlott le, noha a tábornoki bizottsághoz több panasz érkezett arról, hogy a kivonuló román hadsereg nem hagyott fel a rekvirálással, s ezért a bizottságnak több helyen is be kellett avatkoznia. Meg kell jegyeznünk, hogy a románok nem akartak éhínséget, a főváros környékén 40 községben nem rekviráltak, Mardarescu tábornok 1935-ben Bandholz könyvére válaszul hosszan sorolja mennyi élelmet küldtek Budapestre, illetve engedtek felhozni. Többek között büszkén hivatkozik arra, hogy felesleges lovaikat levágtatták és a húst kiosztották.

1919. november 14-én reggelre a román csapatok helyét Budán a nemzeti hadsereg foglalta el, s még azon a napon minden konfliktus nélkül átvonult a pesti oldalra. A történeti irodalom, a kortársi emlékezet a nemzeti hadsereg budapesti megjelenését november 16-ához köti. Nem véletlenül! Az ünnepélyes bevonulásra ugyanis csak két nappal később, gondos előkészületek után került sor. Ennek során Mattyasovszky Ferenc, a főváros akkori rendőrkapitánya már október 2-án papírra vetette azoknak a biztonsági intézkedéseknek a sorát, amelyeket a bevonulás zavartalanága miatt szükségesnek tartott. Ezek közé tartozott a statárium kihirdetése, a bevonulás idejére üzleti és általános záróra elrendelése, a kiszámíthatatlan reakciójú lakosság minél teljesebb távoltartása az eseménytől. Ehhez a katonai körletparancsnokság is hozzájárult, amennyiben együttműködve a rendőrséggel, sőt azt cselekvésre ösztönözve sorozatos letartóztatást fogantatosított olyan személyek esetében „akkikkel szemben azon igen indokolt gyanú forgott fent, hogy közvetlenül a románok kivonulása után rendbontó, kommunista színezetű mozgalmak előidézésén munkálkodtak.” Horthy úgy készítette fel saját egységeit, mintha egy ellenséges város megszállását hajtanák végre.

A nemzeti hadsereg budapesti bevonulásának ünnepélyes ceremóniáját november 16-án rendezték meg. Az időjárás Mattyasovszkyknak s azoknak kedvezett, akik rendezavarástól tartottak. Igazi kellemetlen novemberi nap virradt a városra, az eget sűrű, sötét felhők borították, délelőtt az eső is esett, ilyenkor az emberek inkább otthon maradnak. Amikor a nemzeti hadsereg alakulata, élén fehér lován Horthy Miklóssal, a Fehérvári út felől a Gellért Szálló elé érkezett, egyszerre kondult meg a város minden hangja, ily módon is hangsúlyozva az esemény jelentőségét és ünnepélyességét. Jelképes volt a hely kiválasztása is, ahol a főváros vezetősége fogadta Horthyt és a nemzeti hadsereget, hiszen a román városparancsnokság a Gellért Szállóban működött.

A népes küldöttségben, amelyben részt vettek Budapest vezető tisztségviselői és más előkelőségek, az ünnepi köszöntő beszédet *Bódy Tivadar* ekkor még hivatalban lévő polgármester mondta, felidézve a város megpróbáltatásait a proletárdiktatúra, valamint a román megszállás alatt. Horthy lóháton fogadta a köszöntést, és onnan felelt Bódy beszédére. Jól ismert beszédének sokat idézett és jellemző szavai így hangzottak: „Szerettük, becértük ezt a várost, amely az elmúlt évben a nemzet megrontója lett. Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost, ez a város megtagadta ezeréves múltját, ez a város sárba típorta koronáját, nemzeti színeit és vörös rongyokba öltözött.” Ennek megfelelően helyezett kilátásba olyan változásokat, amelyek megtisztítják a „bűnös várost” és az új hatalom méltó reprezentánsává teszik. Főhadiszállását a Gellért Szállóban rendezte be.

A bevonulás napjának délutánján az idő megjavult. Elállt az eső, kiderült az ég. Így a Parlament előtt celebrált szabadtéri misén, mivel a kijárási tilalmat is feloldották, már nagy tömeg vett részt. November 16-ának ünnepélyes programját este az Operaház zsúfolt nézőtér előtt megrendezett díszelőadása zárta.

A nemzeti hadsereg bevonulásán és ünnepélyes fogadtatásában „a nemzetközi bonyodalmaktól való félelem miatt” az antant megbízottjai, a tábornoki bizottság tagjai nem vettek részt. A szövetségközi tábornoki bizottság 1919. november 17-én azt jelentette az antant Legfelső Tanácsának, hogy „Budapest városában és környékén a körülmények a magyar visszafoglalás óta mindent összevetve kitűnőek...” Az antant emberei és a fővezérség örültek, hogy semmiféle incidens nem zavarta meg november 16-át. A város lakosságának pedig feltétlenül örömet jelentett, hogy az idegen csapatok kivonultak.

A következő években heves vita bontakozott ki arról, hogy esetleg valamelyik politikai csoportosulás hívta be a román megszállókat. Különböző irányzatok vádolták egymást. Ma már megállapíthatjuk, hogy a vádak igaztalanok voltak: jöttek ők maguktól, a vesztt háború következtében. Jelenlétük múlt, de nem kellemes epizódja volt a zaklatott éveknek!

Róbert Péter

Források: Budapest krónikája. Corvina kiadó Bp. 2007. – *L. Nagy Zsuzsa:* A főváros román megszállás alatt. Budapesti Negyed 1994. 2. sz. – *Ungváry Krisztián:* Sacco di Budapest 1919. Budapesti Negyed 2000. 3–4. sz. – *Vigh Károly:* Erdélyi Napló 2003. aug. 12. – Kik hívták be a románokat? Népszava kiadás Bp. 1922. – Napilapok: Népszava 1919. aug. 5; 1922. júl. 9., 14., aug. 3.; 1937. okt. 14.; Szózat 1920. jún. 4.; Új Nemzedék 1920. jún. 6.



G. D. Mardarescu tábornok, román főparancsnok lóháton

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Kosztolányi Dezső:

Kazinczy Ferenc

I. Dolgozószobámban kevés kép van. Ha sokan tekintenének rám a falról, figyelmem szétzilálódna, s nem tudnék írni. De állandóan itt lóg egy könyv, melyet „fösvény után köre rajzoltak és 1858-ban nyomattak Pesten”. Kazinczy Ferencet ábrázolja, a „tiszelt és szentelt hazafi”-t.

Ezt a képét gyermek-ifjúkoromban szereztem. Azóta se hagytam, el, noha annak idején sokat hányódtam és vándoroltam, mint albérlő, szobáról szobára. Inkább ingeimet áldoztam fel lakásadóm követelésének, hogy ereklyémet megmenthessem.

Most, amint írok róla – mert száz esztendeje annak, hogy meghalt –, gyakran rápillantok. Íróasztalommal részut-szemközt öröködik, kihajtott puha gallérral, lobogó nyakkendővel, mentében. Leteszem a tollat. Nézem őt. Boltozatos koponyája alatt mélyen ülő szemek figyelnek, s a hosszú, elmés orr voltaire-i emlékeket idéz. A száj süppedt. A vékony ajkak egymásra feszülnek. Az áll kicsiny, majdnem csenevész. Így az arc, melyet fönn az óriás koponya díszít, s lenn a finom áll zár le, egyre keskenyedik, végül pedig háromszögüvé válik. Ha igaz, hogy az állatok erőszakosan kiugró, elszélesedő állkapcsa élettanilag is alantas, ragadozó voltukat fejezi ki, akkor ez a törékeny csontozat, ez az éles, pengeszzerű arc, ez az ember egész testi megjelenésével is ezt hirdeti: lélek.

Vajon mit mondhatok egy alkalmi megemlékezés szüke szabott keretében? Nehéz szólanom, mint általában azokról, akiket igazán ismerek és szeretek. Huszonegy vaskos kötet sorakozik egymás mellé könyvtáram polcain, a levelei. Sok ezerre rúgó levél mindenkihez, akik szellemünk pallérozásán, nyelvünk csinosításán fáradoztak, az ifjú Vörösmartyhoz is, kit egy rangra emel Kovacsóczyval, Soós Pálnéhoz szül. Beóthy Fannyhoz, akit férjjeura már-már hűtlenséggel, szerelmes levelek firkálásával gyanúsít, mert mint hív honleány titokban áldoz a Múzsának, és verseket írogat, aztán főrangú hölgyekhez, angyalnékhoz és tébolyodottnékhoz, nagy reményű tehetségekhez és reménytelen éhenkórászokhoz, akikbe mindnyájukba a honi irodalom s a nyugati műveltség szeretetét egyszerre óhajítja becspegetni. Akkor, amikor magyarul már csak a jobbágy beszélt, ezek a levelek hirdették, hogy nyelvünk „véghetetlenül szebb a németnél”, ezek a levelek pótolnak tudóstársaságot, irodalmi folytonosságot, szemléket, ezek a levelek hajtottak ki a kiszáradt ősi törzsökről, és zúgtak fölötünk, hatalmasan, egy őserdő morájával.

Egyszerre ezt olvasom: „Tinta csinálás módja. Angliai vitriolt 2 latot, török gallest 4 1/2 latot, Arabiai gummit 3 latot. Törd meg a' Gallest, 's a' 3 rendbeli ingredientziát töltsd mázos edénybe vagy mégjobban esik, üvegbe. Eggy meszely ecetet tölts reá. 's egy óra mulva tölts reá 3 meszely vizet 's kész. Fa, szaru és kivált metallicus kalamárist tartani nem kell. A' fa sokat feliszik, a' réz vagy vas 's ezüst kalamáris veressé teszi a tintát. Az üveg és porcellán kalamárisnál nincs jobb. Nem issza el a' tintát 's el nem rongja.” – Megnézem a keltezését: 1812. Azok az „istenfiak”, akik száz esztendő múlva tolluk keresményéből kétfogatún jártak, a kávéházban irodalmi főlvágottakat vacsoráztak, s húsz egynehány évük ellenére „mester”-nek nevezettek, aligha sejtették, hogy hajdanában mennyi vesződséges nyomorúsággal járt a magyar literatúra. Magam is pironkodva tekintek arany töltőtollamra, mely gumi-szívókéjáján issza magába az erre a célra gyártott zöld tintát. Szóval ő tanított meg bennünket a tinta készítésére.

De majdnem mindenre ő tanított meg bennünket. Mindenekelőtt a hitre, a lelkeségre, mely tollunkhoz fűz. Mikor Széchényi Ferenc egyszer ebédre hívta, megkérte, „majd buzdítsa cselédit (így nevezé Erdélyiesen gyermekeit), hogy szeressék honjokat és honjok nyelvét”. Tizenhat éves korától hetvenkét

éves koráig egyetlen nagy lobogás volt. Mióta ifjúkorában Báróczyt olvasgatá, s annyira elbűvölé, hogy gyönyörében „fel-felsikoltoza”, mindig csak a szépet kereste, szörnyű üldözöttségében és nyomorúságában is. Megtanított bennünket szenvedni is. 1794. december 14-én, késő éjszaka egy osztrák dzsidás hadnagy rontott be szerény úri lakába két közkatonával, aki kivont karddal állt meg az ajtóban. Álmából rázták föl a tekintetes urat, s eléje tárták a császári elfogatóparancsot. Tizenkét dzsidás vitéz kísérte Budára. Boglyas hajjal, fehér pikémellényben lépett bírái elé, s védekezett a sötétség ellen, ő, akinek egyetlen bűne az volt, hogy szerette a fényt. „Fő- és vagyonesztésrel!” itélték. A császár megkegyelmezett neki. Halálbüntetését bizonytalan idejű fogságra változtatta, melyet Budán, Spielbergben, Brünben és Kufsteinben töltött ki. Két emeletnyi mélységben volt az a XIV-es zárka, ahova Franz Kazinczy Hungarus került. Itt raboskodott hetedfél évig, nyirkos, penészes sziklák közt, a föld alatt. Annak a tintának a jeles készítményét, melyet barátjainak ajánlott, nem használhatta. Betűit tüvel kaparta papírra, a tömlőcajtó rozsdáját hígította vízzel, vagy megsebesítette kezét, és a vérével írt, amikor őrei nem figyelték. Miután föloldották bilincseit, s hazafelé indult, csak ennyit jegyzett föl: „Elnedvesült szemeim könyörögve tekintenek az égre, hogy hagyja addig élni szerencsétlen anyámat, míg hálaamat elfogadhatja: hogy Teréz hagyja addig élni és Süsiet, két tisztelt vezéresillagait életemnek.” Megtanított bennünket az előkelőségre.

Megtanította azonban kortársait más egyébre is. Az irodalmi mértékre, az irodalmi ízlésre és az irodalmi lelkiismeretre. Széphalom, ahol csak húsz ház állt, a magyar Weimar lett. Onnan kormányozta veretlen tekintélyével az irodalmat. Kényes füle öntudatosan hallotta meg szavaink muzsikáját. Szonettjét, mely az első magyar szonett, három évig csiszolgatta. Megjelenése olyan ámulatot keltett, mint mikor valami nehézkes gép egyszerre a levegőbe lendül. Művészeti elveit jobbra ma is mindenki vállalhatja. Ezt írta: „A Szépiró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen.” 4297-dik leveleiben a lomos és otromba középszernek ezt írta: „A betű öl: lélek az, ami elevenít. De a betű a lélek képe és mivel az, kívánhatja a tiszteltetést s kívánja.” Ezt írta mintegy önmaga bírálatául. „Nekem elég érdemem volt kitisztítani a műveletlen berkeket, hogy az istenfiaik szabadon futhassanak rajtok.”

Ezenkívül megtanította a bárdolatlan elméket a lángelmék tiszteletére. A Külföldi játékszín első kötétül Shakespeare Hamletjét „nyújtja”, melyet mint Abaúj megye kirendelt koronaöre fejezett be Budán „a Királyi lakhelyben, Iker Havában 22-dikén, 1790-ben”. Gügyögő és gyarló még ez a szöveg. A jelenetek „kijövések”, az őrtálló katona így kérdezi, hogy hány óra: „Hány a harang?”, a dániai királyfi pedig ekképp kiált fel: „Meghalni – elalunni. – Elalunni? talán álmodni is! – ez ám a göcs!” De egyebütt hajlékonyság és erő, mennyi művészet és bátorság. Miként hangsúlyozta, arra törekedett, hogy mint fordító is mindig „Artista” legyen, aki a szöveget a maga hangulatával, színárnyalatával tolmácsolja. Vagyonát irodalmi szvenvedélyére költötte. Boldognak, boldogtalannak kinyomatta munkáit, úgy, hogy amikor meghalt, hét árva hagyott hátra, szegényen, mint a mesében.

Újabbban a nyelvújítónak divatos szemére lobbantani vakmerő és helytelen szófacsarásait. A gáncs nem jogosulatlan. Valamit azonban számba kell vennünk. Nyelvünk akkoriban gutaütött állapotban senyedvt, megvastagodott, pangó vérrrel. Herder közeli halálát jósolta. Sürgős műtetre volt szükség. Ezt hajtotta végre Kazinczy. A műtét sikerült. Egészen elítélni őt egyes tévedéséért olyan vastag hálátlan-ság, mint „a betegnek, aki miután felépült és virágozik, haragot tartani életmentő orvosával”. Ő szüntette meg a tespedést – lám ezt a szót is ő locsolta életre –, s a zsiros póriasság helyett az izes és pompás népiesség mellé valami könnyebb, városibb, irodalmibb hangszert adott, egy más nyelvet, egy új nyelvet, mely szintén a miénk. Mindenki, aki magyarul ír, adós neki. Akik ma a *Mondolat* vádjait szajkózzák, azok is csak azokkal a szavakkal tudják őt szapulni, melyeket jórészt ő teremtett vagy ő nyesegetett meg. Ő hozta vissza az élőnyelvből a néptől, a vidékről ezeket a szavakat, hogy csak néhányat említsék a sokból: *aggastyán, badar, hölgy, kacér, lenge, pongyola, szobor, vándor, verseny*, s az ő közvetítésével került hozzánk egy már elfeledett, gyönyörű szavunk is: a *hős*, melynek feltűntét gúnykacajjal üdvözölték kortársai. 1788-ban elevenítette fel ezt a Szatmár megyei tájszót, melyet akkoriban még egyáltalán nem ismertek: *komoly*. Addig minden csak komor volt. Felháborodás fogadta ezt a szavát is: *rom*. „Nagy harag volt Pesten” – írja naplójába. Nem szabad sohase felednünk, hogy nagyra növekedett, csodálatosan simulékony, zengő nyelvünk az ő kezén acélosodott meg, hogy a börtönben született újjá, s hogy ma is olyan nyelven beszélünk és írunk, melynek szavait a bilincse rozsdájával, a tulajdon vérével róttá papírra. Hála szellemének. Egyébként e két előbbi szó – a *hála* is, a *szellem* is – az ő alkotása.¹

¹ Eredetileg az *Új Idők* című hetilapban jelent meg 1931. augusztus 16-án. Szövegközlésünk forrása: *Kosztolányi Dezső: Látjátok, feleim... Esszék. Szerk. Réz: Pál. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1976. 49–51. old.*

II. Amikor Kölcsey emlékbeszédet mondott Kazinczyról, a „hetven évet meghaladott ősz és több mint félszázados íróról”, pályáját „borzasztólag szép”-nek nevezte. Miért borzasztó ez a pálya? Valaki egy alvó sivatagban virraszt. Csak a betű és gondolat szerelmese. Olyan gyöngye, hogy Bécsben meg se meri nézni a fegyvertárat, mert borzad „a gyilkos szerek látásától”. 1794. december 14-én éjszaka aztán Ehrenstein zsidás főhadnagy körülveszi tizenkét zsoldossal regmeci udvarházát, s erősen megzörgeti ablaka vasrostélyát. Főhadnagy Franz Kazinczyt keresi, aki lemásolta Martinovicsék kátéját, és forradalmi összeesküvésben részes. Császári elfogató parancs van ellene. Katonák állnak vont karddal az ajtóban. Időt se hagynak neki, hogy holmiját összeszedegethesse. Édesanyja úgy ordít, „mint az oroszlánanya, akinek kölykeit elszedték”. Őt pedig viszik éjszakának idején Budára, ott „fő- és vagyon vesztésre” ítélik, majd kegyelmet kap. Spielbergbe hurcolják. Brünne és Kufsteinbe, s hetedfél évet, 2387 napot tölt börtönben, föld alatti várpincékben. patkányok és penészes sziklák között. Fogsága alatt tulajdon vérevel és esővízzel felhígított rozsdával ír. „Félek tükörbe nézni – írja –, mert szímem szára, bőrom sorvad, szemem tája ráncosul.” Később, hogy szabadul, megcsókolja ujsa hegyét, s a magyar földre nyomja a csókot. Ő ennek a földnek az izzó öntudata. „Jobb élni Weimarban” – sóhajt föl, de itt szükség van rá, az ezer karjára és az ezer szemére. Nálunk, ahol cigányos lángelmék kalandoznak, nagy szerep vár hűtő értelmére, nyugati izlésére, mely kiegészítő színe, pótszere keletien kócos tehetségünknek. Valóban nemcsak borzalmas ez a pálya, hanem szép is. Csupa lélek és szellem, akár az ő törekény, háromszögbe futó arca, mely élete végén egészen lélekké és szellemmé finomul.

A *Pályám emlékezete* önéletrajz, 1759-től kezdve 1804-ig. Színes kis festmények sorakoznak itt egymás mellé. Mindenekelőtt anyai nagyapjának, Bossányi Ferencnek, Bihar megye főszolgabírójának arcképe, aki folyton leveleket mondott tollba, s példaképpül szolgált a gyerekeknek, a leendő levélíróknak, aki nem lett „generális”, mint apja tervezte, hanem tollforgató. Olyan elmélyedő szeretettel festi-festgeti a régi urambátyám világ e kedves alakját, mint majd később Vas Gereben: „Mit nem szenvedé inasa vagy írója minden reggel, mikor felöltöztetők! Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint, s közel három vagy éppen négy singnyi. A szoba egyik végében ő, a másikban inasa vagy patvaristája megállottak, s ő és ez kivonák a fátlyolt, annak szélességében. Akkor ő és ő összehajták azt hosszában és még egyszer hosszában. Nagy csuda mindég, ha hogy a terhes munka harsogások nélkül érthete véget. Most ő, megfogván baljába a fátlyolt végét, s túl azon jobbjá második és harmadik ujsa közé, hol a felkötést kezdeni akará, hogy az összeguzsolódott fátlyolt redőket ne kapjon, elkezdé a kerengést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé, s mind addig kerenge, míg az inashoz ért. Akkor a két végét megköté nyakcsigályán, s vége vala a mennydörgéseknek. A cseléd letörlé arcáról a csepegő verejtéket, s ment, örvendje, hogy a szörnyű munkán átlesék.”

Orczy Lőrincet így jellemzi: „A férfiak számában szemeimet generális és abauji főispán és báró Orczy Lőrinc ragadozó magára, mert már ekkor ismerém lelkét. Az olvasztó hőségben paróka nélkül jára fel és alá, a gyűlési palota déli fala mellett, bugyogó bővségben varrott fehér mentéjében, s pipaacszinű nadrágban s bajusszal.” Megemlékezik Fekete János gróf tábornokról is: „Fekete *Mes Rhapsodies* cím alatt adá ki francia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival küldé Voltaire-nek. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s amint maga mondá nekem Fekete, francia dévajsággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint verse. Én, autographok gyűjtője s másolója, égek látni Voltaire levelét, ám a generális azt Fóton tartotta, két órányira Pesttől, Vác felé.” De nemcsak önéletrajz ez, hanem lelki-irodalmi önarckép is. Kazinczy vall művészi elveiről. A mai olvasó pedig nem győz csodálkozni most, egy század múltán, hogy már akkor milyen világosan, éretten és élesen látta a költői teremtés és a nyelv lélektanát. Úgyszólván mindent tudott, amit mi most tudunk, amiről ma Paul Valéry és André Gide ír. Tudta, hogy a nyelv rejtélyesen élő szerv. Tudta, hogy a nyelvtannál több az izlés. Tudta, hogy az újításnak „édes”-nek kell lennie, nem pedig „kedvetlen”-nek, s ő, a nyelvújítás serkentő vezére, aki annyira szerette a szokatlant és a meglepőt, mely beszédünknek „fentebb poétai dísz ad”, hangsúlyozza, hogy az „új szóknak féltéken és igen ritkán” kell fölbukkanniok a szövegben. Tudta, hogy milyen zamat és varázs van a magyarságában, s milyen fűszer az idegen nyelvekben és szellemekben. Őneki a fordítás nem is holmi vesszőparipa. Az idegen nyelvekben és szellemekben mindig anyanyelvét és népe szellemét szemlélte. Arcukat se látjuk, csak idegen tárgyban, a tükörben. Ha ő Gessner idilljeit, Joannes Secundust, Gleimet, Jacobit, Goethét próbálta visszazenetni, akkor haza gondolt. Baróti Szabó Dávidra vagy Szemere Pálra, vagy a hű Vitkovitsra, s az járt eszében, hogy „szóal majd egykor a csinra jutandó magyar”. Az idegen nyelv pompás kísérleti anyag a fordítónak. Ujjgyakorlatokat végezhet munkája közben. Minthogy pedig maga a tárgy nem köti, teljesen művész maradhat, a kifejezés művésze, s kísérletezhet a szavakkal, mint a tudós, aki az üvegbura alatt mesterséges vihart, mennydörgést és villámlást idéz elő. Erről így nyilatkozik: „A stílisztikának különböző, sőt ellenkező nevei vannak, s

minden nemnek s minden írónak más meg más a nyelve. Az ír jól, aki úgy ír, ahogy a hely kívánja – apte qui dicit. A sokszínűségre kell tehát törekedni, nem amit mások óhajtanak, az egyszínűségre, s a fordítás erre a legszerencsésebb szer. De nem a mi nyelvünket kell idegenre tenni igyekeznünk, hanem az idegent tenni mienkké: de vigyáznunk, hogy beszédünk, a nagy hűség keresése mellett feszessé ne váljon, s a fentebb nemű szépség, midőn nagyon kerüljük az idegent, közönségessé ne süllyedjen. Erre azt látám legtanácsosabbnak, hogy ne egy író fordítsak, hanem minél többeket, s ne egy nemből, hanem többekből: franciát és németet, újat és régít, Wielandot és Klopstockot, Cicerót és Sallustius. Úgy hittem, az a sokfélelek másolatása fogná majd csinálni, sokkal inkább, mint a sokfélelek csak olvasgatása, hogy a sokból nekem terem egy új, egy önmagamé, egy énnékem saját, s nemcsak a szólásban, hanem a teremtésekben is, és ha magamnak nem, bizonyosan később pályatársaimnak.”

Az emberi lélek arra tör, hogy érvényesüljön, diadalt arasson a maga igazával, és célhoz érkezzék, de csodálatos módon fél is ettől, s vágyában állandóan fékező, gátló mozzanatok is föllépnek. Jó elismertnek lenni, tekintélynek, felnötnek, de éppoly jó örök gyermeknek is maradni, aki félreáll s az ellenzék táborában mint felelőtlen garaboncás bírálhatja az elért eredményeket. Mind a két lelki alkat ismeretes. Az egyik az apa szerepét vállalja, a másik a fiút. Kazinczy az apa, aki mindig gyámolítani, segíteni, teremteni akar. Emlékeznünk gyermekkori arcképére, egy festményre, melyen kucsmát és kardot visel, s kezén – a kor ízlése szerint – madarat táncoltat. Milyen komoly itt is, milyen öntudatos. Azt mondhatnók, hogy nincs benne semmi hőbortosan-csecsemői. Biztosan ül a székén, mint egy született vezér. Negyvenkét éves korában már galambösz. Első levelét Érsemlyénről ötesztendős korában írja a szüleihez, atyjaurához és asszonyanyjához 1763. február 16-án, mint Kazinczy Ferus, s üdvözli benne Dienes öcsészt és pogácsasütő Julis húgoeskáját. Utolsó levelét Széphalomról keltezi 1831. augusztus 20-áról, mint hetvenkét esztendő aggastyán – az ázsiai koleráról panaszkodik, melynek három nap múlva maga is áldozatul esik, meg a parasztok lázadásáról, akik vasvillákkal, botokkal támadták meg a járványorvost.

E két időpont között mozog levélírói pályája. Közben 5393 levelet írt, melyet Tudós Társaságunk huszonegy testes kötetben adott ki. Sohasem a magányt keresi, hanem a szellemi közösséget. Keze szinte kétségbeesetten nyúl baráti és rokon kezéért, sokszor megaláztatások árán. Mély áhitattal közeledik kortársaihoz, a nagyokhoz – Berzsenyiehez és Csokonaihoz –, de a kisebbekhez is. Baróti Szabó Dávid új mértékre vett verseit, hexameterait – amint megjegyzi – „elragadtatások közt faldosta”, s azonnal levelet intézett hozzá disztichonokban. Később meg is látogatta őt Kassán, mert ő minden íróhoz elzarándokolt. Erről a látogatásáról így számol be: „Úgy hittem, ha csak ránézek is, ha szavát hallhatom, annyival inkább, ha vezérléseit fogom venni, ha felolvasgatja előttem dolgozásait, a poétai tűz, legalább a versifexi, áltáljő reám. De a fás ember oly tartalékkal fogada, hogy nem tudhatám, tiszteletből bánik-e így velem, vagy mivel egy kis testű fiúcskához leereszkedni poétai méltóságához illetlennek tekintí. Szálás, vékony testű, szederjes arcú ember, öltözékében piszkos, mocskos, pedánt igen nagy mértékben, de belsőjében úgy tiszteletes, mint külsőjében visszatoló. Tiszteltem ötet, szerettem, de fél nem tudván melegíteni, holott magam csupa tűz valék, minél ritkábban jelentem meg nála.” Virág Benedeknek, a kedves öreg papnak aszúbort küld, s a budai tűzvész idején száz forintot is, a szegényeknek, akik a birtokán laknak, orvosságot, az írónak pedig, a pályatársnak, a borzas „istenfik”-nek, a hon szebbelkü leánykájának el nem lankadó buzdításokat. 1812-ben ötszáz forintot oszt szét az inségesek között. Azt érezzük, hogy mindenki – literátor, szükségét látó éhenkórász, főrangú úr, szókoholó nyelvújító – egyaránt a gyermeke, korára való tekintet nélkül, s ő az apa, a családfő, aki egy felnőtt sima tapintatával és vezéri öntudatával szól övéihez. Semmi sincs távolabb tőle, mint a paranoia híúsága és a skizofrénia öntetszergése. Kretschmer, a mai német lélekbúvár bizonyára a cikloidok közé sorolná őt. Beleolvad a közösségbe, eszmévé lényegül át. Harcol, sebeket oszt és kap, de a harcban vissza is tud vonulni, állandóan leszereli büszkeségét. A nyelvújítási küzdelemben tüzel, nyugtalanít, tövisekkel szurdalja a maradiakat, aztán, amikor heve a szélsőbaloldalra sodorja, váratlanul közeledik ellenfeleihez az ügy érdekében, s nekik is igazat szolgáltat, kijelentve, hogy ő „tüzes orthológus és tüzes neológus egyben”. Mulatságos olvasni, hogy leveleiben miként alkalmazkodik mindenkihez, s ő, a törzsökös kálvinista, miként vált értő tekintetet a katolikusokkal is. Mindegy, csak a család tenyesszen. Lába alatt ez a kis szeretett, magyar család, s benne és fölötte a másik nagy család, az emberiség. „Én láttam – írja –, hogy a felköltés, megrázás által kell életre hozni az alvókat, s költöttem, ráztam. A vetett mag bizonyosan felelni fog, s akkor nevem áldásban léssen. Üldözzenek, bántsanak, az mind semmi.”

Ha a szavak mögött valaha a valóság ércfedezete volt, akkor ezek azok a szavak. Ebben a mondatban az igazság van. Kazinczyban a XIX. század eszményisége maglyázott egész az égig, az a görög-német klasszicizmus, melynek itthon szöszölője és apostola volt. Élete irodalom, s irodalma élet. Egyik

leányát Ifigéniának kereszteltette, a másikat Eugéniára, a harmadikat Tháliára. Ez pedig nemcsak kordivat és nem szenvedés. Összetévesztette az életet az irodalommal s az irodalmat az élettel. Egy könyvet éppoly élőnek tartott, mint tulajdon gyermekeit. Késő öregségében, amikor hét gyermekével szűkséget látott, mert pénzt szétosztogatta irodalmi célokra, azt mondta, hogy ő „a legszerencsétlenebb szerencsés, mert tenger baja közt is élvezni tudja a legkisebb örömet is”. Magányos éjszakáin lobogott gyertyája, s percegett szorgalmas lúdtolla. Ekkor írta ezt is Dessewffynek: „Ugyan, édes barátom, mi volna az én életemtől, ha feleségem, ha ez a sok szeretett gyermek s könyv, tinta és papiros nem volna.” Igen, a feleség s a tinta, a gyermek s a papiros egy nála. Nem tudok tőle idézni semmiféle halhatatlant, még csak sorokat sem. Szonettjei, melyeket egy ötvös türelmével és szenvedélyével csiszolgatott, közben bizony megrozsdásodtak. Hajdan elmés epigrammáinak éle eltompult. Fordításain is átrohant az idő, s az ő *Hamlet*-jét vagy *Stellá*-ját ma már lehetetlen volna beiktatni színházaink játékkrendjébe. Prózája, ha olykor szépen folyó és jellemző is, csak emlék, a történelmi értéke tartja fenn. Vannak kis írók, akik nagyot alkottak. Egy-egy tömör költeményük dacol a századokkal, s belezeng az örökkévalóságba. Kazinczy nem tartozik közéjük. Semmi ilyesmit nem teremtett. Mégis nagy, maradandó alkotások nélkül is óriási. Körötte úgyszólván minden elveszett, megsemmisült, de áthasonult életté, bennünk él, lüktet tovább. Nincs remekműve. Élete a remekmű.²

„Pécsett – magyarul”

Anyanyelvi vetélkedő külhoni magyar diákoknak

Az 1990-es évek elején kitört délszláv háború sokakat arra kényszerített, hogy otthonukat elhagyva, biztonságosabb helyre meneküljenek. Baranya megyébe is sokan érkeztek, és akkor nem is gondolták, hogy évekig lesznek közöttünk, otthonaiktól távol. A szomorú eseményeknek talán egyetlen hasznos és jó hozadéka volt, hogy itt létük során jó kapcsolatok, barátságok épültek. A Baranya Honismereti Egyesület tagjai sokat gondolkodtak azon, hogy határon túli magyarjainkkal hogyan tudnánk a kapcsolatokat tartóssá tenni, miután visszatérnek otthonaikba? Mit tehetnénk magyarságuk megőrzése érdekében? Középről láttuk, látjuk és érzékeljük azt a hatalmas veszélyt, ami a magyarlakta településeken élőkre leselkedik, hiszen a délszláv háború után megbomlottak a szintizta magyar szigetek, faluközösségek: horvátok, bosnyákok települtek be a fálvakba a vissza nem tért lakosok üresen maradt lakóházaiba. Meglátásunk szerint, az ottani többségi politika kihasználja a megbomlott etnikai egyensúlyt és sejteti mögötte az erőteljes asszimilációs törekvést. Ez megnyilvánul az iskolapolitikában, a közigazgatásban és más intézkedésekben egyaránt.

Kapcsolataink ápolására több egyéni kezdeményezés történt, melyek inkább kisebb köröket érintettek. Főként ez készítette a Baranya Honismereti Egyesületet, hogy intenzíven keresse azt a fogódzót, kapcsolódási pontot, ami a közös feladatok, hosszabb távú tennivalók irányába mutat. Jól láttuk, hogy noha nem lebecsülendő, mégis nagyon kevés az az eredmény, mely az időszakonként ismétlődő, kölcsönös látogatások, találkozások lehetőségében rejlik. Egyedül, egymagában ennek nem sok a gyakorlati fejleménye, a kívánatos tartós hatást nem érheti el. Csakis a több eredményre, tartósabb hatásra vezető megoldás lehet a cél. Így adódott a gondolat a fiatalok megfelelő és alkalmas bevonására. Mint lehetőség kínálta magát a Pécs Európa Kulturális Főváros programjához való csatlakozás. Ezt az esélyt kihasználva céloztuk meg elképzeléseink beillesztését Pécs város kulturális terveibe.

Pályázaton nyert kisebb összeg, továbbá a támogatóktól kapott pénzek segítségével szerveztük és készítettük elő és hirdettettük meg 2006-ban a „Pécsett – magyarul” programunkat. 12 vajdasági és drávaszögi iskolába juttattuk el felhívásunkat. Az iskolák címét internetes honlapokról és egyéni ismeretség alapján gyűjtöttük össze, szinte találmásra válogatva, hogy hol folyhat magyar anyanyelvi oktatás. A rendelkezésre álló pályázati pénz és az egyéb szervezetektől ígért támogatási összeg ismeretében úgy láttuk, 4 iskola 3–3 fős csapatát tudjuk fogadni. Ezzel szemben 6 iskola 7 csapata jelentkezett. Jó lelkiismerettel egyetlen iskolát sem tudtunk volna elutasítani, noha jelentős fejtörést okozott a terven felüli létszám ellátása. Végül is vendégül láthattuk a királyhalmi Petőfi Sándor Általános Iskolát, a horgosi Általános Iskolát, a csúzai Általános Iskolát, a szabadkai Egészségügyi Szakközépiskolát, a

² Eredetileg a *Pesti Hírlap*ban jelent meg, 1935. november 3-án. Szövegközlésünk forrása: *Kosztolányi Dezső: Látjátok, feleim... Esszék. Szerk. Réz Pál. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1976. 51–54. old.*

szabadkai Politechnikai Szakközépiskolát és a bácskertes Általános Iskola 2 csapatát. Támogatóink voltak: az 500. sz. Angster József Szakképző Iskola; Duna-Dráva Cementmű Kft. Beremendi Gyára; Európa Kulturális Fővárosa Projekt Managementje; a Hajnóczy József Középiskolai Kollégium; a Hungary Direkt Kft; az Oktatási és Kulturális Minisztérium Márton Áron Szakkollégiuma; Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala; a Pécs Közlekedési Rt.; a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézete; a Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola és Kollégium. A támogatók felsorolásával érzékeltetni szeretnénk azt is, hogy egy ilyen, az ügy érdekében fontos esemény megszervezéséhez milyen sok utánjárással lehet csak összeszedni a szükséges filléreket.

A program Pécs megismerésével indult. Szakszerű vezetéssel a Klimó Könyvtár megtekintése után városismereti sétát következett a belvárosban. A városismereti sétán elhangzottakra épült a városismereti vetélkedő. Ez három téma köré csoportosult: Pécs ismerete; a város 2100-re elnyert Európa Kulturális Fővárosa címhez kapcsolódó programok, városfejlesztési koncepciók; valamint a magyar nyelv játékos használata. A kérdések, feladatok összeállításába bevontuk két pécsi középiskola tanárait, diákjait és a Pécsi Tudományegyetem tanár szakos bölcsész hallgatóit. Kellemesen lepett meg minket, hogy a határainkon túl élő gyerekek milyen színvonalas felkészültséggel rendelkeznek mind Pécs ismeretét, mind a magyar nyelv használatát tekintve. Bár különböző régiókból érkeztek – Vajdaságból is és Horvátországból is, kisebb falusi általános iskolákból és nagyobb városi középiskolákból – a kulturális eltérések jelentéktelenek voltak, minden régió ki tudta használni a saját környezete által kínált lehetőségeket.

A következő napon a megye egy szegletét, Szigetvárt és környékét mutattuk be a gyerekeknek. Nagy érdeklődéssel hallgatták a szigetvári vár történetét, majd jelentős figyelemmel tekintették meg a közeli Szentlászló helytörténeti gyűjteményét és helyi kuriózumát, a Csuhámuzeumot. A kirándulást követően került sor a program legizgalmasabb és leglátványosabb részére: a magyar nyelven bemutatott népszokásokra. Lenyűgöző volt az a sokoldalúság és felkészültség, amiről a gyerekek tanúságot tettek. A szokásokat többen a szók lakókörnyezetükben gyűjtötték, és ebből kiderült az is, hogy a környéken gazdag hagyományai vannak a néprajzi gyűjtő munkának. Többen bemutatták a helyi népviseleteket is. Más csapatok hosszú szövegeket adtak elő tájnyelven. A szervezőket is és a résztvevőket is meghatotta a szereplők lelkesedése, igényes felkészültsége, és a felhasznált és élénk tárt anyag sokszínűsége. A zsűriben helyet foglaló pedagógiai szaktanácsadók szuperlatívuszokban értékelték a fesztivál színvonalúvá emelkedett bemutatót.

A végső eredményhirdetés után a határon túlról érkezett és a városból a szervezésben részt vevő pedagógusokkal rövid fórumon értékeltük az együtt töltött két napot. Egyetértettünk abban, hogy a határon túliak felkészültsége messze felülmúlta a reményeket. A fiatalokat kísérő pedagógusok hálásak voltak a gazdag programért, a magyarországi vetélkedés lehetőségéért, és reményüket fejezték ki arról, hogy a rendezvénynek folytatása lesz.

A folytatást 2008. október 24–26. között tudtuk megtartani. A programnak ezúttal a pécsi Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium Kupolaterme adott otthont. A megnyitón Bokor Béla, a Baranya Megyei a Kulturális és Idegenforgalmi Központ igazgatója, a Határon Túli Magyarságért Alapítvány kuratórium-elnöke köszöntötte a Felvidékről, Szerbiából, Horvátországból érkezett vendégeket és a rendezvény pécsi és baranyai segítőit. Kiemelte, hogy a rendezvény témájában és céljaiban a Magyarok Európai Fesztiváljának programsorozatához kapcsolódik, szellemiségében annak szerves része. A megnyitót a pécsi diákok zenei válogatása zárta.

Délután indult a városismereti vetélkedő, melyet az 500. Angster József Szakképző Iskola tanárai készítettek elő és irányítottak. A vendég gyerekek tanáraikkal és pécsi segítő diákokkal – helyi középiskolásokkal és egyetemistákkal – akadályversenyszerűen járták körbe a Belvárost. Több ponton voltak a feladatokat adó állomások, egy közülük a Bazilikában, ahol Garadnay Balázs püspöki helynök segített a tájékozódásban. Este teremben folytatódott a verseny. Az eredményhirdetésre és jutalmazásra a késő esti órákban került sor.

A következő nap kora reggel indult a társaság Szekszárdra. Útközben, Lánycsónon bemutatkozott a Német Hagományörző Egyesület. Ezáltal az anyaország határain kívül élő gyerekek megtudhatták, hogyan él és őrzi hagyományait, eredeti kultúráját Magyarországon egy kisebbségben élő népcsoport. Szekszárdon szakavatott kísérő mutatta be a város nevezetességeit. Az ebédet követően az egyetemi hallgatók által összeállított vetélkedőn adtak számot a gyerekek a napközben szerzett ismereteikről. A vetélkedő színhelye a Wosinszky Mór Múzeum volt, ahol a jó teljesítményt a Múzeum kiadványaival jutalmazták a rendezők. A programot gazdagította az autópálya építkezéseknél folyó régészeti feltárá-

sokkal való ismerkedés, valamint a zengővárkonyi Tojás múzeum, Szalmakincstár és Tájház bemutatása. A csoport örömmel tekintette meg a pécsváradit is.

Vacsora után kezdődött és az éjszakába nyúlt az anyanyelvi hagyományörző és néprajzi bemutató. A gyerekek ezúttal is igen nagy felkészültségről, lelkesedéssel és néprajzi műveltségről adtak számot.

A hazaindulás reggelén tapasztalatcserélő beszélgetésre hívtuk a felkészítő és kísérő tanárokat. Láthattuk, hogy határon innen és túl gyakran hasonló problémákkal küzd az oktatás. A pedagógusok kifejezték kérésüket, hogy a rendezvény legyen visszatérő, mely lehetőséget teremt a gyerekeknek anyanyelvi kultúrájuk méltó ápolására, nemzetiségi identitásuk erősítésére és az egymással – hazai és más határon túli – diákokkal való kapcsolatok kialakítására. Kérték azt is, hogy ne csak művészeti bemutató keretében adjunk lehetőséget a bemutatkozásra, hanem támogassuk a tudományos előadásokat is, valamint adjunk nagyobb lehetőséget a pedagógusok szakmai, módszertani tapasztalatcseréjére.

Az ünnepélyes zárás és értékelés, a kiemelkedő csoportok jutalmazása után közösen, szakszerű vezetéssel megnéztük az Ókeresztény Temetőt és a Bazilikát.

A vetélkedőre való felhívást 30 vajdasági, dél-baranyai, más horvátországi és felvidéki iskolába küldtük el. 9 csapat jelentkezett, de végül 6 csapat tudott eljönni. A vízumkényszer és a nehéz anyagi körülmények nagyon megnehezítették az utazást. Volt visszatérő iskola, és olyan is, akinek az érdeklődését a kollégája személyes tapasztalata keltette fel.

Lelkesítő volt a pécsi középiskolások és tanárok, valamint az egyetemista diákok ajánlkozása. Felémelő érzés volt, hogy EKF2010 Menedzsment Központtól nyert támogatás segítségével rangos programokat tudunk szervezni, meg tudunk mutatni városunk legimpozánsabb értékeit, és értékes ajándékokkal – a Pro Pannónia Könyvkiadó Alapítvány által 50 %-os kedvezménnyel rendelkezőnkre bocsátott – Pécsről szóló, vagy baranyai témájú, szépirodalmi vagy tudományos – néprajzi vonatkozású – művekkel láttuk el vendégeinket. Elégedettségük, örömük garancia arra, hogy jó hírünket viszik, és velünk együtt tervezik a kapcsolatépítés további lehetőségeit. Jó reménységgel várjuk a 2010-es évet, amikor ismét találkozni szeretnénk az előző rendezvényeink résztvevőivel és az újaként bekapcsolódókkal.

Hegedűs Éva – Dr. Simor Ferenc

Iskolatörténeti kiállítás Pécs-Somogyban

Amikor a XIX. század második felében fellendült Pécsen a bányászat, az ország számos vidékéről érkeztek ide telepesek, s egykori otthonukról nevezték el új lakóhelyüket. Így jött létre például Pécs-Szabolcs, vagy Pécs-Somogy. Ezek a bányászfalvak jó ideig önálló településként léteztek, mára azonban közigazgatásilag már betagozódtak a megyeszékhelybe, bár kisvárosi jellegüket és identitásukat változatlanul megőrizték. Többek között ezt a célt, nevezetesen a szellemi összetartást szolgálja az egykori bányatelep, Pécs Somogy iskolatörténeti kiállítása, amiről *Vokó Jánossal* és *Hámori Istvánnéval*, az iskola nyugalmazott igazgatójával és igazgatóhelyettesével beszélgetünk.

Az iskola a Duna-völgyi Hajózási Társaságnak, az itteni bányauzem fő támogatójának első iskolája volt. Egyébként volt itt már 1738-ban is iskola, s azt is tudják, hogy annak Franciscus Farkas volt a tanítója. 140 gyerek járt bele, s valószínűleg délelőtti-délutáni rendben.

Az iskola fennállásának 100. évfordulójára (1998/99) készítettük el azt az időszaki kiállítást – emlékezik *Hámori Istvánné* – amelyben bemutattuk az elmúlt száz év iskolatörténeti anyagát. Ebből válogattuk ki a legjellemzőbb írásos, fotós és tárgyi dokumentumokat, melyek az állandó kiállítás részét alkotják. 2003. március 14-én nyílt meg az állandó iskolatörténeti gyűjtemény. A feldolgozott anyagot két teremben mutatjuk be.

A kis teremben alakítottuk ki a XIX. század végi és a XX. század eleji tantermet. Benne tanítói asztal, szék, fogas, két régi szekrény, számvető tábla, tanulói pad, valamint korabeli tábla, mosdó, bécsi kanna kapott helyet.

Az asztalon felvételi és előmeneteli naplók, fémtinták, mikroszkóp, tapper, papírvágó kés, tintatartó idézi a kor hangulatát. A falon régi szemléltető képek, kereszt, ABC és tabló, a szekrények tetején kitömött madarak és egy földgömb található. Említésre méltó a monarchia-korabeli Baranya vármegye nagytérképe.

A szekrényben 1898-tól 1961-ig anyakönyvi, előmeneteli és felvételi naplók sorakoznak. Itt kapnak helyet az irattárból megmentett dokumentum értékű jegyzőkönyvek, tanmenetek, munkatervék, beszámolók, jelentések, felsőbb hatóságoktól érkezett utasítások, kinevezések.

A tanulói padon egy 1905. évi olvasókönyv, egyházmegyei füzetek, süllyesztett tintatartó, tollak, rajzeszközök, gyermekrajzok mutatják be a tanulók által használt tárgyakat és eszközöket. A táblán szögmérő, méterúral utal a múltra.

A nagyteremben kronológia szerint haladva asztali tárlókban, fali táblákon és polcokon idézzük meg a száz év történetét. Az asztali tárlókban a nagyobb, falra nem helyezhető darabokat mutatjuk be az 1900-as évektől az 1980-as évek végéig. Itt található az 1898-as nagyméretű napló, valamint az 1900-as évek első évtizedeiben kiadott könyvek, füzetek, bizonyítványok, atlaszok. A fali táblákon üveg alatt az iskola történetének fontosabb állomásai lehetőleg fel korabeli fotókkal, írásos dokumentumokkal. A tárlók alatt helyeztük el a régi szemléltető eszközöket.

Az 1970-es évektől témák szerint csoportosítottuk az anyagot. Az ezt követő táblákon a szakkörök munkáját mutatjuk be (sport, néptánc, honismereti, irodalom, báb szakkör, história klub). A sok iskolai zászló közül kettőt helyeztünk el a falon: az 1848–1948-as centenáriumi zászlót és az 1956-ban készült zászlót.

Három tárlóban helyeztük el az iskola sportsikereit bemutató serlegeket, kupákat, érmeket, valamint a millicentenáriumra készített gyermekrajz pályázati anyagot.

Milyen az érdeklődés az iskolatörténeti gyűjtemény iránt – kérdezem Hámori Istvánnétól.

A falu és a környék iskoláiból sokan látogatják a múzeumot. A hetedikeseeknek itt tartjuk a múzeumi órákat. A faluban lévő múzeumban a falusi életmódról, a parasztkultúráról beszélünk az 5-6. osztályosoknak, itt pedig a 7-8. osztályosoknak a telepi, bányászattal kapcsolatos dolgokról. Ehhez jön még az iskolatörténeti gyűjtemény. Így ez a három kiállítóhely pedagógiai szempontból tökéletesen lefedi és ki-elégíti az érdeklődést. A diákok feladatlapokat kapnak minden egyes foglalkozás után, és játékos formában, de komoly ismeretanyagot kérünk tőlük.

Van egy Pécs-Somogyi Kulturális és Környezetvédelmi Egyesületünk, s annak keretében pályázunk az anyagköltségre, s társadalmi munkában végzünk mindent. Csak a könyv alakban megjelent helytörténeti kiadványunkat támogatta a részönkormányzat. Azért beszélék fejedelmi többesben, mert Vokó Jánossal együtt végzünk mindent. Hiszen 30 évig voltunk az iskola vezetői, ő az igazgató, én a helyettese.

A feladatlapokon – folytatja Vokó János – lefektetjük, hogy a diák miként készüljön fel, otthon mi-nek nézzen utána, mit olvasson el. A diákok is beszállnak a kiállítás bemutatásába. Négy részre osztjuk: észak, dél, kelet, nyugat. Elkezdik – mondjuk – északon, utána forgószínpadszerűen mennek tovább, keltre, majd délre. Mikor körbejárt az egész, akkor mindenkinek megvan valamilyen válasza a feladatokra, amiket kiértékelünk. S ez nagyon tetszik a gyermekeknek.

Mennyire érdeklődnek a gyermekek? – kérdezem

A gyerekek érdeklődnek, de van egy nagy probléma. Annakidején nagyon sok délutáni programban foglalkoztunk a gyerekekkel. És most itt van ez a „liberális” vagy nem is tudom milyen szemlélet, ami elbizonytalanítja a gyermekeket. „Nem szabad – mondják – a pedagógusoknak beavatkozniuk a gyermek életébe, hagyni kell, csinálják ahogy akarják. S akkor ... milyen a gyerek? Mint a víz, a lejtésnek megfelelően megy az útján. Elszoknak a többletmunkától, nemesak a gyerekek, a pedagógusok is. Felmentve érzi magát minden alól. Leadja az órát, s megy tovább. Így a gyerekek elszoknak attól, hogy délután komolyabb foglalkozásra visszajöjjenek. Ezért igyekszünk olyan élvezetessé tenni a honismereti foglalkozást, hogy érdemes legyen neki eljönnie.

Például szervezünk *gicázást*, ez az írókás tojásfestés. Megvannak a régi minták, annakidején behívtuk a nagymamákat s leírtattuk a régi somogyi mintákat. Hagymahéjból csináljuk a festőt, abba lébe beletesszük a viasszal megírt tojás, lehúzzuk a viaszt s kész a gyönyörű himestojás, amit szalonnabőrrel kifényesítünk – meséli lelkesen Vokó János.

Tehát ezeket a mai gyerekeket is el lehet varázsolni, csak megfelelő pedagógus és alkalmas módszer kell hozzá.

H. P.

EMLÉKHELYEK

A Magyar Nyelv Múzeuma történetének első fejezete

„... szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden magyarnak életében legalább egyszer oda zárándokolni...” – írta Petőfi Sándor 1847-ben Széphalomról, Kazinczy Ferenc tisztelőjeként.¹ Az ifjú költőzseni felismerte széphalmi elődje emberi és szakmai nagyságát, példaértékű életét. Nagy nyelvújítónk a „szelíd emelkedésű dombon” álló házból „magyar Weimart” varázsolt, irodalomszervező, mértékadó és munkára ösztönző központot. Széphalom annak is jelképe, hogy miként lehet egy hely – fizikai kicsinysége ellenére – a tehetséges ember akarata, kitartása és szenvedélyessége folytán szellemi értelemben nagy, határtalan kiterjedésű. Kazinczy egykori háza a magyar nyelv és a magyar irodalom- és kultúratörténet jelképes emlékműve lehetett volna, a „hálátlan utókor” azonban annyira elhanyagolta, hogy felújítását 1859-ben a falak már nem bírták.² Az ugyanakkor nem volt kétséges, hogy az újonnan emelt Kazinczy-emlékhelynek, a görög templomokra emlékeztető emléksarnoknak is ott, Széphalmon, éppen a ház helyén kell állnia. S az időközben profán zárándokhellyé vált épület, valamint a Kazinczy-sír szellemi-érzelmi kisugárzása, az emlékkertbe zárándokolók nagy száma egyértelművé tette, hogy az 1994-ben elgondolt nyelvtörténeti múzeumnak is Széphalom a legméltóbb otthona.

Az ötlettől: az álomtól a valóságig azonban hosszú út vezetett...

1994. március 19-én, a sátoraljaújhelyi székhelyű Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén mondta el javaslatát dr. Pásztor Emil, az egri tanárképző főiskola tanára egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. Pásztor tanár úr azt is megemlítette, hogy a Kazinczy Emléksarnokban egyszerűen igen kevesen férnek el, szükség lenne tehát egy nagy, konferenciák, kulturális rendezvények megtartására alkalmas előadóteremre is. Az egri tudós nyelvész tehát már első javaslatában kijelölte a nyelvmúzeum alapvető feladatait: az intézmény legyen kiállítóter és egyúttal rendezvényközpont is. A múzeumnak – mondta Pásztor Emil – a magyar nyelv több ezer éves történetét kell bemutatnia, átfogó és egyszersmind részletes képet adva nemzeti kincsünkről: anyanyelvünkről. A javaslat megjelent a Kazinczy Társaság *Széphalom* című évkönyvének 6. kötetében 1994-ben, majd a Magyar Nyelvőrben 1995-ben.³ A kezdeményezés ekkor merész álomnak tűnt, mindenesetre a munka elkezdődött. Irodalomtörténészek, nyelvészek és muzeológusok segítették javaslataikkal a tervezést. Elkészült a nyelvmúzeum tématerve,⁴ 2001-ben pedig lerakták az alapkövet. Az építkezés – *Radványi György* Ybl-díjas építész tervei alapján – csak 2007-ben kezdődhetett el. A Tokaj-hegylajai kistáj önkormányzatai kidolgozták az *Összefogás Tokaj Világörökségéért* elnevezésű programot, és ennek egyik pontja volt a magyar nyelvi múzeum létrehozása Széphalmon, a Kazinczy Emlékkertben, a Kazinczy Emléksarnok szomszédságában. A beruházás, a múzeum megépítése az Európai Unió 400 millió forintos támogatásával, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés 300 millió forintos hozzájárulásával valósult meg. A múzeum állandó kiállításának forgatókönyvét neves szakemberek

¹ *Petőfi Sándor*: Úti levelek. Ungvár, 1847. július 11.

² Petőfi szövé tette ezt *Széphalmon* című, 1847-ben írt versében és fentebb idézett úti jegyzeteiben is. Jókai Mór is arról panaszkodott, hogy míg külföldön Schiller és Shakespeare házeit méltó módon megőrzik, addig nálunk „Kazinczy és Katona házaik pálinkafőzővé alakultak.”

³ *Pásztor Emil*: Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994, 367–369. old. Továbbá: ugyanő: Magyar Nyelvőr 1995. 210–212. old.

⁴ *Fehér József, Kováts Dániel, Pásztor Emil, Radványi György*: A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. Különnyomat, Sátoraljaújhely, 2002.

készítették: Kovács Dániel, Fehér József, Balázs Géza, Szathmári István, Veres László, Kárpáti László, Nyirkos István, Wacha Imre, Busa Margit, Kovács Sándor Iván.

A Magyar Nyelv Múzeuma 2008. április 23-án nyitotta meg kapuit a látogatók előtt, nagyszabású ünnepség keretében. Az új intézményt Súlyom László köztársasági elnök avatta. Vizi. E. Szilveszter. a Magyar Tudományos Akadémia és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (akkori) elnöke az ünnepség keretében nyitotta meg a Magyar Nyelv Hete rendezvénysorozatát. Az ünneplőket Ódor Ferenc, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés elnöke, a múzeum fő pártfogója köszöntötte. Diszvendégként jelen volt és beszédet mondott dr. Kazinczy Ferenc kutatómérnök, a nagy nyelvújító úknokája Svédországból. Az ünnepség kiemelkedő eseménye volt Szokolay Sándor Kossuth-díjas zenészerző Szavak című művének ősbemutatója (a zeneművet Nagy Gáspár költő verse ihlette).

A Magyar Nyelv Múzeuma a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság intézménye. fenntartója a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat.

Egy múzeum történetét el lehet mesélni kiállításainak számbavételével is. Ezt teszem én is az alábbiakban, emellett azonban szólok a célokról, az eddig elvégzett munkáról, a jövőbeli feladatokról, vágyakról és álmokról is. Hiszen – bár Pásztor Emil már nem élhette meg a nyelv-múzeum megnyitását – az „építsünk (magyar) nyelvi múzeumot” álmából tizennégy év munka és szervezés-tervezés után a „töltsük meg a múzeumot tartalommal” feladatának valósága lett. S mi, A Magyar Nyelv Múzeuma munkatársai hisszük, hogy ez az „álomból valóság” folyamat újra teljesíthető, végigvihető.

A nyelv-múzeum három időszakos kiállítással nyílt meg. *Csete Ildikó* Ősi jelek, ómagyar szövegek kárpitokon című tárlata régi nyelvemlékeinket: a Tihanyi Apátság Alapítólevelét, a Halotti Beszéd és Könyörgést, az Ómagyar Mária-síralmat, valamint rovásírásos emlékeinket örökölte meg textileken.⁵ A látogatók megtekinthették Kazinczy Sárospatakra eladott könyvtárának számos kötetét, metszeteket, térképet is.⁶ Az emeleten pedig tizenhét felnagyított Korvina-fénykép várta az érdeklődőket; a képeket az Országos Széchényi Könyvtártól kaptuk.⁷ 2008 októberében a Kazinczy-könyvek visszatértek a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának gyűjteményébe, helyükre pedig egy új kiállítás, *A magyar szó világa* című tárlat került, az állandó kiállítás első mozzanataként. A magyar nyelv sokéjszletének több metszete tárul a látogatók elé: a magyar szavak jellemző vonásai: a szavak története, eredete; a legszebb magyar szavak; a nyelvújítások értékei; a rokon értelmű szavak színessége; az írók-költők szavai; a határon túli magyar nyelvváltozatok világa; az izgalmas szleng, a diáknyelv. A kiállítás egyes epizódjai kis „kincsesházakban” foglalnak helyet, és esábitják nyelvünk bűvárait. Mivel a nyelv, anyanyelvünk soha le nem zárható nyelvtani rendszerből és szótárból áll, a nyelv titkainak fölfedezői saját utak, csapások szerint járhatják be a szókincs világát: csodálkozhatnak, vitatkozhatnak, kiegészíthetik az itt látottakat, tanulhatnak és taníthatnak másokat. A nyelvi utazás elmélyítését szolgálják a játékos kérdőívek, feladatok.

2009-et az Oktatási és Kulturális Minisztérium Kazinczy-emlékévnek, illetve a Magyar Nyelv Évnek nyilvánította, hiszen 250 éve született meg Éremjében Kazinczy Ferenc. A széphalmi nyelv-múzeum egy kiállítással is tisztelget a nagy nyelvújító előtt. A „*Kívívánk a szép tusát...*” *A magyar nyelv-újítás* című tárlat a felvilágosodás kori, Kazinczy-féle magyar nyelvújítás történetét, illetve előzményeit és következményeit mutatja be szemléletesen: színes képekkel és tartalmas szövegekkel. A tájékozódást térkép, valamint lapozható szótárak és egyéb kiadványok (pl. folyóiratok) segítik. A látogatók a tárlat végén elhelyezett számítógép elé leülve további szakirodalmi szövegeket olvashatnak, kérdőíveket tölthetnek ki, vitafeladatokat oldhatnak meg és magyar írók-költők hangját hallgathatják. A kiállítás egyik „látványossága” egy régi rádió, melyből a Kossuth Rádióban évtizedeken át sugárzott, *Édes anyanyelvünk* című műsor 1985. június 16-án lejátszott adása: Lőrincze Lajos hangja szól.

2009. május 15-től július 31-ig Széphalom adott helyet a *Gyermekemet az országért. A tatárjárás (1241-42)* című vándorkiállításnak, mely hat helyszínen (Budapest, Békéscsaba, Zalaegerszeg, Debrecen, Komárom, Csíkszereda) után érkezett A Magyar Nyelv Múzeumába. A tárlat régészeti leletek és interaktív, játékos elemek (a látogatók páncélt, sisakot próbálhattak fel, kardot vehettek kézbe) segítségével mutatta be a magyarországi tatárdúlás történetét.

⁵ *Csete Ildikó*: Ősi jelek, ómagyar szövegek kárpitokon, 2008. április 23-tól 2009. május 10-ig tartó kiállítás.

⁶ Kazinczy könyvtárának kincsei a Sárospataki Református Kollégium, 2008. április 23-tól 2008. szeptember 30-ig

⁷ Korvina-képek az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből, 2008. április 23-tól 2009. május 10-ig

E beszámoló megírásának időpontjában már folynak a további kiállítások előmunkálatai. 2009 októberében nyílik meg a beszédművelési mozgalom történetét bemutató tárlat, mely a következő egységeket tartalmazza: előzmények; a Kazinczy-díj alapítvány; az anyanyelvi ifjúsági versenyek; a beszéd- és magatartáskultúra szervezetei; a „Beszélni nehéz” rádióadás mozgalma; a hangzó beszéd tudománya.

Szintén októberre készül el a kutatók és látogatók számára is rendelkezésre álló szakkönyvtárunk, Busa Margit irodalomtörténész, Kazinczy-bibliográfus könyvgyűjteménye, a Busa Margit Könyvtár. A földszinti ovalis terem, melyet az építész Kazinczynak a Tudós Társaság tagjainak szánt kerekasztal-rajzáról mintázott, Akadémiai Teremként a Magyar Tudós Társaság és a magyar tudományos élet és irodalom nagyjainak állít majd emléket, és időszakos kiállítási térként is működik.

A tervek szerint 2010. április 23-tól, a nyelvmuzeum megnyitásának két éves évfordulójától fogadja az érdeklődőket állandó kiállításunk, a *Titkok titka. A magyar nyelv felfedezése* című, a magyar nyelv történeti útját bemutató, a multimédia eszközeit is felhasználó, ismeretterjesztő módon tudományos tárlat.

Az elmúlt másfél évben két kiadványunk is megjelent. Kováts Dániel *Széphalom* című füzet a Kazinczy Emlékkert és az emlékcarnok történetét mutatja be színes képekkel.⁸ A magyar nyelvújítás kiállítási vezetője pedig a tárlat összegzését adja.⁹

A Magyar Nyelv Múzeuma alapterülete 1500 négyzetméter. Az épületnek része a kiemelhető színpad és a száz férőhelyes nézőtér. A három kiállítási terem mellett két galériarész és két kiállítótermi előtér időszakos tárlatok, kamaratárlatok helyszínéül szolgál. Az alagsorban gyűjteménytároló és férfi és női öltöző, illetve mosdó, valamint személyzeti konyha található. Az emeleten ötven főt befogadni képes szemináriumi terem (kisebb konferenciák, tanácskozások, múzeumi órák helyszíne) áll rendelkezésre, ehhez tartozik a teremmel egy légtérben lévő emeleti rész, ahol könyvespolcok és számítógépes munkahelyek várják a kutatókat, a diákokat. A földszinten büfé üzemel, a mellette elhelyezkedő kávézóhelyiség könyvesházként, folyóirat-olvasóként is használható. A felsorolt adottságok alapján a Magyar Nyelv Múzeuma alkalmas (és ezt már többször is bizonyította) konferenciák, előadások, színi előadások, hangversenyek, filmvetítések megrendezésére.

Számos szakmai társaság tartott már nálunk konferenciát: könyvtárosok, pszichológusok, családsegítők, a Miskolci Egyetem; idén nálunk töltöttek egy napot a 37. Tokaji Írótábor tagjai. Itt rendezték meg az első Kárpát-medencei Tájnyelvi Konferenciát. Jártak a nyelvmuzeumban határon túli barátaink is Érsemjénből, Nagykaposról, Kassáról. A Vendégségben Budapesten ifjúsági találkozó keretében 2009 nyarán 800, a Magyar Tanárok és Diákok Találkozója A Magyar Kálvárián tábor rendezésében 250 határon túli magyar fiatal látogatta meg Széphalmot. Több irodalmi estnek is helyet adott a múzeum színházterme: Balassi-, Villon-, Radnóti-estre jöhettek az érdeklődők, meghallgathatták Mécs Károly színművész és felesége előadását. 2008 őszén filmvetítés-sorozatot indítottunk, Koltay Gábor rendező hat magyar történelmi tárgyú filmjét vetítettük le. Ez év tavaszán részt vettünk egy múzeumpedagógiai programban: 36 múzeumpedagógiai foglalkozást (múzeumi órát, szakkört, tematikus foglalkozást) tartottunk meg sátoraljúj helyi általános iskolás gyerekeknek. Készülőben vannak túraterveink: 2010 tavaszától ismeretterjesztő Kazinczy-túrákat szervezünk minden korosztály számára.

És vannak terveink... Folytatandó a múzeumpedagógiai programunk: renthagyó órák és szakkörök által ismertetjük meg a diákokkal a magyar nyelv titkait, a múzeumi munkát. Idővel indokolt lehet egy ifjúsági kutatóműhely megszervezése: szeretnénk komolyabban bekapcsolódni a nyelvmuvelési munkába. A Magyar Nyelv Múzeuma épülete a Kazinczy Emlékkertben áll. A kert alkalmas szabadtéri programok megvalósítására. A fás liget, a két kis tó és a folyamatosan beépülő füves terület játszóudvar kialakításához is megfelelő. A kertben eddig egy nyelvcsaládfa áll (a finnugor nyelvek családfája), de nyelvcsaládfa-liget további nyelvcsaládfákkal bővíti. Tervezzük a magyar költők-írók szobrainak felállítását a múzeumkertbe. Panoptikumszerűen, hanganyag segítségével bemutatathatók magyar történelmi életképek: a honfoglaló magyarok táborozása, beszéde, vagy azt a jelenet, amikor Szent Gellért hallgatja egy malomkővet forgató asszony énekét.

A múzeum a közeljövőben megindítja gyűjtését: gyűjtőkörbe tartoznak az írott, a képi és hangzó dokumentumok a nyelvtörténet különböző korszakaiból, a magyar nyelven alkotók művei, a nyelvvaltozatok jellemzői, a szép magyar beszéd kiváló művelőinek megszólalásai; a magyar nyelvvel foglalko-

⁸ Kováts Dániel: *Széphalom*. Kazinczy Emlékkert, kiadta a miskolci Herman Ottó Múzeum, 2008.

⁹ „Kívívánk a szép tusát...” A magyar nyelvújítás, a füzetet írta és szerkesztette Dr. Kováts Dániel, kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljúj hely-Széphalom 2009.

zó alpművek, kézikönyvek, folyóiratok, szótárak, a magyarországi többnyelvűség dokumentumai. Feladatunk továbbá a Kazinczy-kultusz ápolása; illetve a szakmai csoportokkal (Anyanyelvápolók Szövetsége, Petőfi Irodalmi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Kazinczy Társaság, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára) való együttműködés. Intézményünknek saját honlapja van: www.nyelvmuz.hu

A Magyar Nyelv Múzeuma célja, hogy kulturális központ legyen, továbbá küldetésének megfelelően tevékenyen részt vegyen a magyar (anyanyelvi) kultúra terjesztésében, a nemzeti hagyományok közvetítésében, ápolásában. További kiállításaink, rendezvényeink és kiadványaink is ezt a célt szolgálják. A széphalmi nyelvmúzeum Európában egyedülálló intézmény. A Magyar Nyelv Múzeuma ötletét is felhasználva készül ugyanakkor az olasz nyelv múzeuma Rómában, Firenzében és Torinóban.

A széphalmi intézmény vendégkönyve arról tanúskodik, hogy a látogatók örülnek a nyelvmúzeum létének. Sokak szemében valódi zarándokhely ez a magyarság számára, az idelátogatás ezért jelképes cselekedet: főhajtás a magyar nyelv előtt. „Köszönjük, hogy összeállították a nemzetet összetartó múzeumát a nyelvünknek” – üzenik a kassai református egyház tagjai, jelezvén, hogy a magyar nyelv múzeuma: a magyar nemzet múzeuma.

A látogatói visszajelzések erőt adnak a további munkához. Ilyen visszajelzés az erdélyi Mátyus Ilona vallomása is: „Kibeszélhetetlen az az érzés, amivel végig küzdöttem, hogy a könnyek ne folyjanak a szememből. Boldogság anyanyelvem legértékesebb kincseiből olvasni, mert anyanyelvem az a kincsem, mit el nem vehet tőlem ember, csak az Isten. Hiszem, évszázadok múltán is írnak még magyarul ilyen látogatások alkalmából. Köszönjük, hogy itt lehettünk.”

Nyíri Péter

Kányádi Sándor:

NOÉ BÁRKÁJA FELÉ
a Nagy Imre-festmény hátára

Be kell hordanunk, hajtánunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.
Semmi sem fölösleges.

Zuhoghat akár negyvenezer nap
és negyvenezer éjjel, ha egy
buboréknyi lelkiismeret-
furdalás sem követi a bárkát.

Mert lepad majd a víz.
És főlészárad majd a sár.

És akkor majd a megőrzött,
a meglévő szóból újra-
teremthetjük magát
az első búzaszemet
ha már igével élünk
tovább nem lehet.

(1973) *Valaki jár a fák hegyén*, 1997.

Mire valók a nyelvjárások?

I. Amire bármely nyelv: elsődlegesen arra, hogy emberek egymással érintkezni tudjanak, hogy a világot birtokba vehessék, s hogy jelezzék szűkebb hovatartozásukat.

Ma több mint hatezer nyelv él a világon, s ennek a rengeteg nyelvnek csak töredékéről mondható, hogy van köznyelvük. Ahol pedig nincs köznyelv, márpedig a nyelvek elsöprő többségében nincsen. Ott csak nyelvjárások (és nyelvjárási alapú csoportnyelvek) vannak. Emberek száz meg százmilliói tehát csak nyelvjárásban beszélnek. De ahol vannak köznyelvek, nyelvjárások ott is vannak.

Mivel a magyar nyelv ún. standardizált nyelv, azaz olyan nyelv, amelynek van kodifikált köznyelv és kiterjedt írásbelisége, a címbebeli kérdésre úgy válaszolok, hogy mindig szem előtt tartom azt a tényt, hogy a köznyelv és a nyelvjárások sajátos viszonyban élnek, s kettejük viszonya – a köznyelvet övezi tekintély, a nyelvjárásokat többnyire az ellenkezője – szabja meg az utóbbiak mozgásterét.

A legtöbb ember a magyar nyelvközösségben is hallott arról, és talán maga is úgy véli, hogy kihalásra vannak ítélve a nyelvjárások. Ez a vélekedés már a XVIII. században fölbukkant, s azóta is él. A göcseji nyelvjárásról 1832-ben ezt írta például egy göcseji kutató: „a Göcseji... szőjejtés... mióta a nemzeti kisebb iskolák megszorodtak, és az olvasás a köznép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget”.¹ S mit írt 82 évvel később ugyanerről a nyelvjárásról egy másik göcseji kutató? Ezt: „Hát az ő idejében bizony nagyon keveset kophatott meg a göcseji nyelvjárás, mert az általa közölt szójárás szerint beszélnek még máig is az öregek”.² Mit mutatnak a tények ma? Azt, amit a finn nyelvvel kapcsolatban egy finn nyelvész írt: „Finn nyelvészek még az 1970-es években is azt várták, hogy a modernizáció és urbanizáció következtében a nyelvjárások eltűnnek a fiatalok nyelvhasználatából, és a beszélt köznyelv közeledni fog az írott normához. Nem így történt”.³ Nálunk sem. Vajon mi az oka ennek? A területi nyelvváltozatok annak ellenére megvannak – s nem csak a magyar nyelvterületen –, hogy számuk csökken, sajátos jegyeik egy része visszaszorulóban van, a Gutenberg-galaxis utáni kor kultúraváltó világában pedig csökken a nyelvjárási beszélők száma, sőt azon nyelvhasználati színtereké is, amelyekben a nyelvjárás az elsődleges nyelvhasználati forma, s nem a köznyelv. De éppen az a tény, hogy mindennek ellenére ma is élnek még nyelvjárások, azt igazolja, hogy az emberek jelentős tömegei számára bizonyos beszédhelyzetekben továbbra is szükség van a nyelvjárási(as) nyelvhasználatra. S éppen ebben van a lényeg: a köznyelv és nyelvjárás kettőssége teszi lehetővé a szerepkör-elkülönülést, teszi tehát a nyelvjárást is mással nem helyettesíthető nyelvhasználati lehetőséggé, eszközzé. Ezért és így lett a nyelvjárás – a köznyelvvvel szembeni, illetőleg melletti párként – olyan nyelvhasználati funkciók hordozójává, amely funkciókat csak a köznyelv használatával nem lehet kifejezni. A köznyelv a nyelvközösségi (nyelvközösségi, összemzeti) identitás és összetartozás kifejezője, a nyelvjárás a szűkebb pátriához, a kisközösséghez, a saját régióhoz vagy településhez, illetőleg a családhoz, rokonsághoz tartozás szimbóluma. Ez az oka a nyelvjárások máig való megmaradásának. Tudvalevő, hogy használatban csak az marad meg – legyen szó bármiről: tárgyakról, eszközökről, ideológiákról, szokásokról vagy akár nyelvekről és nyelvjárásokról, szavakról, nevekről, kifejezésekről, stb. –, ami az emberek számára ilyen vagy olyan okból fontos, használatra méltó. A nyelvjárások pusztá léte ily módon bizonyosság arra, hogy a közösségeknek – a köznyelvtől megléte esetén pedig az adott közösség bizonyos csoportjainak – szükségük van a nyelvjárások kínálta kommunikációs, kifejezési, jelzési lehetőségekre.

¹ Tudományos Gyűjtemény 1832/3. 63. old.

² Magyar Nyelvőr 1954. 427. old.

³ P. Laihonen: *Folia Uralica Debreceniensia* 2008. 203. old.

2. A nyelvjáráskor szerepköreit sorra véve először is azt a két funkciókört nevezem meg, amelyek a nyelvekre általában is jellemzően a legfontosabbak. Az egyik a kommunikációs, a másik a kognitív vagy megismerő funkció.

A) Ami a kommunikációs szerepkört illeti: nyilvánvaló, hogy mivel a nyelv embervoltunk egyik legfontosabb jegye, feltétele (nyelv nélkül nincs ember, vagy Heidegger kifejezésével élve: „az ember nyelvbe foglalt létező”), a nyelvjáráskor is az emberi érintkezés eszközei. A köznyelvek kialakulása előtt a nyelvjáráskor voltak a kommunikáció kizárólagos eszközei minden közösségben, ma is azok a köznyelv nélküliekben. A köznyelvek kialakulása után pedig a kommunikáció részleges, többnyire a familiáris nyelvhasználat színtereire korlátozódó eszközei a közösség bizonyos rétegeiben. A standardizált nyelvek közösségének tagjai között vannak napjainkban is, akik csak nyelvjáráskor beszélnek, vannak, akik csak a köznyelvet ismerik, s vannak, akik mindkettőt használják kommunikációs eszközként. A magyar nyelvű közösség tagjainak többsége ma is több-kevesebb táji színezettel beszél magyarul.

B) A kognitív vagy megismerő szerepkör is a nyelvhez kapcsolódó funkció. Birtokba az ember úgy veszi a világot, környezete dolgait, az élet jelenségeit, hogy megnevezi őket. A szavak és nevek nem egyebek, mint nyelvi kódok, nyelvi jelekből álló kódok, amelyek – hogy korunkhoz illő hasonlattal éljek – hasonlatosak a számítógépes nyelvezetből jól ismert fájlnevekhez. Ha ismerem a fájl nevét, elő tudom hívni, meg tudom adni másnak is, s akkor magam is és partnereim is hozzá tudnak jutni ahhoz az ismerethez, közléshez, tudáshoz, ami a fájlban van elrejtve, ami abban olvasható. Mínhogy az ember úgy nő bele a világba, a társadalomba, hogy a nyelvet és a kultúrát egyidejűleg, párhuzamosan sajátítja el, s hogy nyelvi és mentális fejlődése kéz a kézben halad, nyilvánvaló, hogy minden olyan esetben, amikor a kisgyermek nyelvjárási környezetben nő föl, a nyelvjárási szavak lesznek számára a megismerés nyelvi eszközei. Akinek voltak a kezében tájszótárak és/vagy nyelvjárási atlaszok, tapasztalhatta, milyen – szinte zavarba ejtően sokszínű – változatosság jellemzi a nyelvjárási szókincset. Tapasztalhatta tehát, hogy egyazon dolgot, tárgyat, növényt, ételfajtát, ruhadarabot tájanként gyakran másként hívnak. A szókészlet szóban forgó változatossága az emberi közösségek megismerő tevékenységének a lenyomata, s a sokféle elnevezés azt mutatja, mit látott számára fontosnak a megnevezett dologban, tárgyban, jelenségben a névadó közösség. A nyelvjárási atlaszok mentális térképek abban az értelemben, hogy mutatják a világ jelenségei nyelvi birtokba vételének, a világ nyelvi kategorizációjának, a világ nyelvi képeinek területi alapú eltéréseit. Némely esetben egyenesen zavarba ejtően sokféle nyelvjárási elnevezése van ugyanannak a dolognak. A Magyar nyelvjáráskor atlaszában (anyagát 1949 és 1964 között gyűjtötték) például bodobácsnak és a katicabogárnak 67, a töviszúró gébicsnek 51, a süttőtöknek 50 elnevezése olvasható, példaként azonban egyszerűbb esetet emelek ki: a napraforgó elnevezései: *tányérrózsa, tányéricsa, tálvirág, kónic, tutyella, szotyola, tóricsa, uszu, napra forgó*.⁴

C) A nyelvjáráskor különösen a standardizált nyelvekben fontos funkciója a társadalmi hovatartozásnak, a különböző társadalmi helyzeteknek és struktúráknak a kifejezése, jelzése. A nyelvjáráskor ugyanis a helyi és a regionális azonosságnak a szimbóluma, tehát a lokalitás egyik megjelenési formája, a kisközösségi (kisebb közösségi) azonosságnak és egyúvé tartozásnak a szimbóluma, magyarán tehát társadalmi jegy is. Ez a szerepkör ma a nyelvjáráskor továbbélését talán a legerősebben támogató tényező, illetőleg ez az, ami a nyelvjárási beszélőknek a beszédhelyzettől függő nyelvvaltozat-választását (ti. hogy mikor beszélnek nyelvjáráskor) leginkább befolyásolja. A nyelvjárási beszélők szemszögéből nézve s az ő érzékelésük szerint a nyelvjáráskor a szóban forgó szempontból a következő funkciói a legfontosabbak: a nyelvjáráskor használata csökkenti a beszédpartnerek (ti. a nyelvjárási beszélők) közötti távolságot, elősegíti a kapcsolatteremtést, mert közvetlenebb, őszintébb, egyenesebb, mint a köznyelven való „semleges” szólas, barátságosabb, lágyabb annál. Pozitív érzelmeket ébreszt és hangulatot teremt, mert emberi, meleg, kedves, szívélyes, bizalmas, meghitt, kényelmes. (Általános az a vélekedés, hogy a nyelvjáráskor beszédű emberek, a nagyszülők nemzedéke őrzi leginkább azt a szemléletmódot, amelyet az emberi közvetlenség és becsületesség szavakkal jellemezhetünk. Egy 1994-es magyarországi fölmérés adatai is ezt mutatják: a menedzser: hatékony, de nem becsületes, a tanár művelt, de nem hatékony, a földműves pedig becsületes, de műveletlen.)

D) S végül növeli a nyelvi kifejezési lehetőségeket, mert rövid, világos, találó, és speciális stílushatásokat biztosít a hétköznapi beszédben. (Egy 2001-es fölmérésből, amelyben ezer Kárpát-medencei magyar szakos egyetemű és főiskolai hallgatót kérdeztünk meg, az derült ki, hogy a válaszadók 93%-a

⁴ Részletesebben lásd *Imre Samu: Nyelvjárási szókészletünk szerkezeti kérdése a magyar nyelvátlasz anyaga alapján*. Bp. 1987.

szerint valamely nyelvjárás birtoklása, ismerete többletudást, nyelvi gazdagságot és kulturális többletet jelent a köznyelvi tudás mellett.)

A mondottak azt mutatják, hogy a nyelvjárás beszélnők szubjektív vélekedése – nem kis elfogultsággal, ám a lényegre tapintva – azt mutatja nagyrészt, hogy az ő nyelvjárásról való vélekedésük egybeesik azzal, amit az anyanyelv tágabb értelmű meghatározásakor szoktunk adni. Tehát a legjobban birtokolt anyanyelvi nyelvváltozatban, sokan tehát nyelvjárásunkban vagyunk leginkább „otthon”, a szónak érzelmi értelmében is. Szemléltetésül következzen néhány szépirodalmi idézet!

Áprily a gyermekkor szép idejét idézi meg a tájszavakra emlékezve:

„Mult-izü, kedves dallamos szavak –
öröm szívemnek újra hallani.
Mik csengenek bennük, mik szólanak?
Falumnak rég-hallott harangjai?” (Tájszólás).

Babits a gyermekkorra, az otthonra emlékezve a tájszavakra is gondol:

„Te vagy a táj, hová szívem
folyton epedve hazarándul:
te kék, finom, fantasztikus Dunántul!
Ha otthon kell, ha mese kell.
Feléd futok. Te vagy a dajka,
Kinek tej-édes szavakat
Ad ajka” (A szépszemű öreg tovább mesél...).

Csak Gyula és Mészöly Miklós számára a nyelvjárás beszéd az emberek természetes tartozéka, amely jól mutatja, honnan valók.

Csak ezt írta az alföldi beszélőkről: „Ami mégis egyéníti és különbözteti őket, a legöntudatlanabb és legmélyebből fakadó megnyilvánulásuk: a nyelv. Ez olyan határozottsággal jelöli kilitüket, hogy akinek némi szóföldrajzi tájékozottsága van, az behunyva szemmel sétálgatva eligazodhat közöttük, s kinek-kinek jegyet válthat a megfelelő érzelmi állomásra. Megyék a piztárho mondja az egyik. Mijé mécc? – kérdezi társa. Ezek endrődiek. – Há mensz? – hallik máshonnan. – Menek árja, a piztárho. Ezek Szolnok környékiek, Jászság-szélieliek. – Huvá micc? – Megyek a piztárho. Ez Karcag-vidéki hang. – Huvá micc? – Mëngyék a piztárho. Ez sárrét-világi beszéd.”⁵

Mészöly sorai pontos nyelvföldrajzi tájékozottságra vallanak:

„Nékem akárki, mihelyt megereszti beszédét,
Rögtön elárulja, hol honos és gyökeres.
Hogyha dunántúliai szaporán rövidítik a hangzót, s pattintják ügyesen, ritmikusan a szavuk,
Ráfelelek: ni, akár a bogárdi, csobánci rokonság!
És ha Kiskunság Pestre szakadt fiait
Hallom a villamoson dörmögve, hibátlanul ő-zni: szentmiklósi tanyánk s nagypapa árnya kísért.
Majd ha a rengeteg E seregelve, pezsegve repes fel
Két utitársam közt, s ellepi árva fejem, –
Lelkesedőn ütöm azt fel, nem mosolyogva felettek: mintha diák volnék, átölel újra Patak!”

E) A nyelvjárások szerepköre az is, hogy részben a regionális, a helyi kultúra hordozói, a helyi kultúra újratereztetésének eszközei. Vannak olyan nyelvközösségek (ilyen a német is például), amelyekben nyelvjárásban is íródtak és íródnak prózai és lírai alkotások, színművek. A magyar nyelvközösségekben ennek nincs hagyománya: az a vélekedés általános, hogy a nyelvjárások, illetőleg bizonyos nyelvjárású elemek, jelenségek a szépirodalomban csupán stilisztikai eszközként használhatók. A nyelvjárások szépirodalmi felhasználhatóságára idézem Sarusi Mihálynak (a Magyar Krisztus című családrege és más művek írójának) a széphalmi előadásából (2009): „Akár így, akár úgy, egy biztos: a magyar írás végenincs kincsestára, mélységesen mély, feneketlen kútja a tájnyelv, a magyar tájnyelvek összessége, amely ráadásul a régi magyar nyelv titkaiból is sokat megőrzött [...] Érdemes belémerülni, hozzá fordulni, belőle meríteni ... ki egyszer belekóstol, nem szabadul tőle. Megérdemelné, hogy életben tartjuk!” A nyelvjárású elemek szépirodalmi felhasználásának nálunk is számos esete s tekintélyes szakirodalma van. A nyelvjárású szavak, kifejezések és jelenségek a szereplőknek, a népnyelvi környezetnek, a társadalmi helyzetnek a jellemzési, ábrázolási eszközei számos író, költő munkásságában (Dugonics,

⁵ Új Írás 1973. április. 66. old.

Jósika, Petőfi, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz, Kodolányi, Szabó Pál, Tamási Áron, Sütő András, Sarusi Mihály stb.).

3. Eddig arról volt szó, mire valók a nyelvjárások általában, illetőleg a nyelvjárási beszélők szemzőgéből. Van azonban egy másik szempont is: mire jók a tudomány szempontjából? Elsősorban természetesen a nyelvtudomány számára fontosak. Olyannyira, hogy külön nyelvtudományi ág alakult ki a XIX. században: a nyelvjárás tan, nyelvjárás kutatás, másként dialektológia, amely mindazon szempontból vizsgálja a nyelvjárásokat, amely szempontok alapján a köznyelvet is vizsgáljuk. Tehát kutatja a nyelvjárásokat mind nyelvi rendszereket, s kutatja a nyelvjárási nyelvhasználatot is a maga változatos nyelvi és szociokulturális kapcsolatrendszerében.⁶ A dialektológia eredményeit a nyelvtudomány különböző ágai is hasznosít(hat)ják az általános nyelvésztől a stilsztikán, a névtanon, az etimológián át a nyelvtörténeti és a szociolingvisztikáig. A nyelvtudományon kívül különösen a néprajz, a művelődéstörténet és a helytörténet számára fontosak a nyelvjárási szavak, frazeologizmusok, folklórszövegek és tulajdonnevek, hiszen a vizsgált közösségek anyagi és szellemi műveltségére, elmúlt életére vonatkozó számos információ nyerhető belőlük. De megemlíthetjük az irodalomtörténetet, a gazdaság- és társadalomtörténetet, a gazdaságföldrajzot, a földrajzot, a növény- és állattant, s nem utolsósorban a településtörténetet.

A nyelvjárások a köznyelvi szókincs, részben pedig a tudományos szakszókinccsek bővítésének fontos forrásai voltak korábban, különösen a nyelvújítás idején. Sok száz tájszó került a köznyelvbé s vált köznyelvi szóvá idővel. Ilyen például az *ajak*, *hanyag*, *korhol*, *lepke*, *meder*, *páholy*. Szaknyelvi példák a madártani terminológiából veszek: a *pajzoscankó* és a *sarlósfecske* is tájszavak voltak eredetileg. Ezzel a lehetőséggel ma ritkán élünk, de a köznyelvbé a legújabb korban is bekerülnek bizonyos tájszavak, táji kifejezések. Ilyen például a nagy árvizek idején ismertté vált *buzgár* és az erdélyi nyelvjárásokból elterjedt *kell menjek* típusú szerkezet.

A nyelvjárások a nyelvjárásban szocializálódó gyermekek számára a köznyelv tanulását, ezért pedig az iskolai anyanyelvoktatást is befolyásoló nyelvváltozatok, s mint ilyenek a köznyelv oktatásában ésszerűen felhasználandó tényezők. Ezért a magyartanárok vértetéhez hozzátartoznak az alapvető dialektológiai ismeretek is, illetőleg annak a szakmai evidenciának a tanórákon való alkalmazása, hogy a nyelvjárási háttérű tanulók esetében a kontrasztív (nyelvjárás : köznyelv) szempontokat megfelelő arányban érvényesítő anyanyelvoktatás a legeredményesebb. Azaz: eredményesebben, gyorsabban és humánusabban tudatosítható, oktatható a köznyelv, ha tekintettel vagyunk a környezet regionális sajátosságaira, a tanulók nyelvjárási háttérére. Aki nem így oktat nyelvjárási környezetben, az szakmai hibát követ el.

A tájszavak, a táji állandó szókapcsolatok és tulajdonnevek mint művelődéstörténeti kövületek számos lehetőséget nyújtanak arra, hogy egy-egy település vagy táj anyagi és szellemi kultúrájáról tájékoztatást adjunk. Ezzel a lehetőséggel az iskolai oktatásnak is élnie kellene, hiszen a szűkebb pátria múltjára és jelenére vonatkozó szóban forgó információk elősegíthetik a fiataloknak szűkebb hazájukhoz való kötődését, értékeinek megbecsülését, s ezzel kiegyensúlyozott haza-szemléletének és egészséges személyiségképzését a kialakulását.

4. Befejezőként: láttuk, hogy a köznyelv az azon nyelvi presztízs-közösségnek és a nyilvánosságnak a nyelvváltozata (írásbeliség, iskoláztatás, szépirodalom, tömegtájékoztatás, tudományok), a nyelvjárás pedig a területi-társadalmi alapon szerveződő kisebb nagyobb szolidaritásközösségeknek és a családi-asszágnak a kifejezőeszköze. Tudvalévő, hogy a társadalmi versenyképességhez a modern standardizált nyelvű közösségekben hozzátartozik a köznyelv ismerete is (az írásbeliség eleve ezt követeli). Ez azonban nem azt jelenti, hogy a nyelvjárást mindenkinek föl kellene adnia. A nyelvjárás és a köznyelv szépen megfér egymás mellett, egymást kiegészítve, az embert gazdagítva – de: más-más szerep körben. A közoktatás felelőssége, hogy kialakítsa a tanulóknak az anyanyelvvvel kapcsolatos s tudományosan hiteles ismeretköröket és megerősítse az egészséges anyanyelvi öntudatot. Tudatosítva egyebek mellett azt is, hogy a szűkebb pátriához, az otthon nyelvéhez való ragaszkodás természetes dolog, amelyben semmi kivétlnivaló nincs. Épp ellenkezőleg!

Kiss Jenő

⁶ Erre lásd a Magyar dialektológia című, 2001-ben megjelent kötetet. Bp. Osiris Kiadó.

Öt szép levél

A magyar nyelv szerepe Pázmány Péter vitairataiban

A magyarországi barokk irodalom kezdete a XVII. század első felére tehető, amikor a háttérbe szoruló latin nyelvű irások fokozatosan átadták helyüket a magyar nyelvűeknek. A barokk egyházi próza megteremtésében az ellenreformáció nagy alakjának, a sikeres politikusnak és nemzetnevelőnek, Pázmány Péternek kivételesen nagy szerep jutott. Szinte mindenre elszántan, a legváltozatosabb formákba ötvözötten vetette be a logika és a magyar stílus eszközeit, hogy ellenreformációs törekvéseit érvényre juttassa. Eközben a műveltség és a tudás fontosságát hangsúlyozta.

Alaposan tanulmányozva a hazai helyzetet, felismerte, hogy a nemességhez csak magyar nyelven lehet eredményesen szólni, hiszen a protestáns prédikátorok sikere és ennek eredményeképpen a reformáció eszméinek rendkívül gyors és széles körű terjedése is nagyrészt ezen múltott.

A katolikus vallás védelme és a katolikus tanok népszerűsítésének érdekében, egyre több magyar nyelvű vitairatot adott ki, melyekben kettős szempontot figyelhetünk meg. Fontosnak tartotta a teológiai kérdések tudományos magyarázatát, azonban nem felejtette el azt sem, hogy olvasóinak jelentős része képzetlen az egyháztudomány kérdéseiben. Ezért könnyen áttekinthető, lényegretörő, a fontos vitapontokat megmagyarázó írásmódot kellett alkalmaznia. Olvasmányos, jó problémamegoldó stílusának köszönhetően, munkái nagyon hamar népszerűvé váltak, elsősorban a nyugati országok részét képező körökben.

Az „*Öt szép levél*” című írás, Pázmány Péter vitaközi irodalmának csúcspontja – 4 év különbséggel – egymás után kétszer 1609-ben és 1613-ban is megjelent. Az „*Öt levél*” nagymértékben különbözött az 1609-es változattól. A szerző teljesen átdolgozta, több helyen kibővítette, máshol rövidítette a mondandóját. Sok helyen bővebb magyarázat helyett a lapszálon utal korábbi műveire, elsősorban az „*Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*”-ban leírtakra. Tekintettel arra, hogy szinte nem található a második kiadásban olyan mondat, amit Pázmány ne írt volna át, életművében mindkét változat, mint külön álló szerzemény szerepel.

A lélektani finomsággal megkomponált műre a bonyolult, de mégis áttekinthető szerkezet, logikus érvelés és nem utolsósorban humor a jellemző, amelynek köszönhetően még ma is érdekes olvasmány lehet. Egyéni és új formát teremtett a vitázó irodalomban, hiszen most az egész vitaanyagot, érveket és ellenérveket egy kitalált szereplő leveleiben olvashatjuk. A meg nem nevezett protestáns prédikátor segítségért fordul a „*nagytekintélyű Alvinczi úrhoz*”, hogy ellenfeleinek méltóan megfelelhessen. Lehetőséges, hogy a fiktív levelek ötlete, amely keretbe foglalja a mondandóját, nem Pázmánytól származott. A szerző széleskörű műveltséggel rendelkezett, nemcsak az antik műveket, hanem a korszak irodalmát is jól ismerte. Ezért feltételezhető, hogy olvasta a német humanista alkotást, az „*Epistolae obscurorum virorum*” (1516–1517) gyűjteményt, mely egy tudós és egy tudatlan ember párbeszédére épül.

A levelek nemcsak védelmükbe veszik a katolikus tanokat, hanem egyértelműen bírálják és támadják a protestáns nézeteket. Egytől-egyig fontos kérdéseket tárgyalnak, vallási tartalmukat címek mutatják. Minden fejezethez egy alcím is tartozik, melyben a szerző a mondanivalóját – kivétel nélkül – Alvinczi Péternek ajánlja.

Pl. „*Első levél, Az pápisták bálványozásiról*

Az mézes nyelvű s cifra beszédű Alvinczi Péternek”

„*Negyedik levél, Egynehány szép kérdésekről*

Az megnyomorodott magyar nemzetnek égő s felgerjesztő fákljának, Alvinczi Péternek”¹

Az önmagukért beszélő, hatásos kifejezések, a hízog, szép szavak nem dicséretet, hanem céltudatos gúnyt jelentenek és a katolikus fölény kifejezésére szolgálnak.

Komoly, száraz és nehezen olvasható sorok helyett, egyéni hangon megszólaló levélbe pillanthat bele az olvasó, melyet kisebb jelenetek, párbeszédetek tesznek változatossá.

„*Megszóllala itt egy főember: Huj, bezzeg nagy árkot ásál magadnak: nagy ennek az szoköllője. Azért hagyj békét bár ennek az utolsó cikkelynek, és ne mellyezd, amit meg nem fogtál. Mondák én az főembernek: Had úszson, amíg úszhat; halljuk minden káromló csácsogását, mellyekkel marcongia és ostorozza az Isten edényinek emlékezetit. Felele erre az pápista ember: Csinnján beretváj, szerető bátyám; efféle fardagályos és cafrangos szitokkal ne mossad bűdös szádát.*”²

¹ Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével íratott Öt levél Európa Könyvkiadó Bp. 1984. 9. és 116. old.

² Ugyanott

A rejtett dialógusokban a levélíró elmondja, hogy kik a szereplők, hol és mikor, milyen körülmények között vitatkoznak. Rövid szellemes jellemzések is bőven találhatóak a levelekben („*régi, avas pápista keresztény ember*”), melyek segítségével a szerző megjeleníti előttünk a történetet. A levélforma és a dialógus csak az egyik fele Pázmány újszerű ábrázolásmódjának, az igazi drámai értéket az a lélektani művészet teremtette meg, mellyel alakjait megalkotta, hiszen a szereplői a kor emberei, akár valóságos, élő személyek is lehetnének.

A mű nem nélkülözi a hasonlatokat, („*mint az tőkben esett egér*”)söt, a hatás fokozásának érdekében nyersebb kifejezésekkel („*úgy hallgat, mint egy hűgő díznő*”) is találkozhatunk. Népszerűségének kulcsát az egyszerű ember számára is könnyen érthető nyelvezetében kell keresni. Kedveltek voltak már akkor is a közmondások, illetve a közmondásszerű, rövid, szemléletes kifejezésmódok, melyek alkalmazását Pázmány művészi szintre emelte. („*nem mind bors, a mit az kalmár ebe hullat*”)

Az ironikus hangvétel, a protestáns prédikátor tájékozatlanná, tudatlanul való beállítás és a katolikus hittételek egyre inkább nyilvánvaló föllénye, Alvinczi olyan méretű felháborodását váltotta ki, hogy életveszélyesen megfenyegette a szerzőt, mire az következőképpen válaszolt: „*Noha talám nem karddal, hanem pennával, nem vérrel, hanem téntával kellene énellemem hadakoznod.*”³

Az *Öt szép levél* címlapján az S.T.D.P.P. (*Sacrae Theologiae Doctor Péter Pázmány*) rövidítés olvasható. Az író szándékosan azért választotta ezt a nevet leplező megoldást, mert nem akarta, hogy neve „*üdü nap előtt való kifakasztásával*” írását a protestánsok olvasatlanul félretegyék. Nézetét minél szélesebb társadalmi körrel kívánta megosztani, mert egyik legfontosabb céljának a magyarság rekatolizációját tekintette.

Alvinczi Péter gyorsan és nem eléggé átgondoltan írt válasza 1609-ben hagyta el a debreceni nyomdát. A barokkosan hosszú című műből – *Egy tetetes neve vesztett Pápista embertől, S.T.D.P.P.-től küldetett színes öt levelekre rend szerint való Felelet Alvinczi Péterétől, a Kassai Magyar Eklézia lelképáztortától* – sajnos egy példány sem maradt ránk. Tartalmára, Pázmány Pozsonyban írt, szintén terjedelmes és ironikus címet viselő válasziratából – *Alvinczi Péternek sok tétoväző kerengésekkel és cögéres gyakorlatokkal felhalmozott feleletének rövid és keresztényi szelidséggel való megrostálása Pázmány Péterétől, az Jezsuiták rendin való legkisebb tanítótól* – következtethetünk. Az a tény, hogy Alvinczi csak az első két levéllel foglalkozott, eleve támadási alapot nyújtott. Pázmány nem hagyta kihasználatlanul a kínálókozó lehetőséget. „*Mikor olvasni kezdém írásodat, vöm eszemben, hogy csak az két első levelet türköd szegül-végül. Azért úgy gondolkodom vala az dologrül, hogy ezek még csak idéten írók és talám az töb kákumbákkomot is el kellene várnom, hogy egyszersmind vinném az próbaköre minden foltos nyálaskodásidat.*”⁴

A folytatásban is szép számmal találhatunk gúnyos, ironikus, néha durva kifejezéseket. (Pázmány stílusára alapvetően jellemző volt, hogy esetenként erősebb, akár gorombaságig fokozódó hangnemet használt.) Időnként felkiáltásokkal, (*Húj, okatlan okoskodás!*) szójátékokkal tette változatosabbá, mozgalmassá és élővé művét.

Az 1613-ban kiadott *Öt levél*, Pázmány vitairódmának csúcspontját jelentette. Logikailag áttekinthetőbb, érthetőbb, tömörebb, a magyar nyelv fordulataira épülő, sokszínű művet olvashatunk. A könnyebb eligazodás érdekében az egyes levelek alfejezetekre tagolódnak, a zárórészben az egész vita összefoglalása található. Pázmány Péter olyan sikerrel védte a katolikus eszméket és olyan hatásosan mutatott rá a protestáns tanok gyenge pontjaira, hogy Alvinczi a maradék három levél cáfolatával végleg adós maradt.

Pázmány vitairói munkássága az 1613-ban megjelent, *Az Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*-zal vált teljessé. A nagyszabású mű olyannyira teljes és egész, hogy az ellene és a katolikus rendszerre irányuló későbbi, erőltetn támadásokat könnyűszerrel háritotta. Rédl Frigyes frappáns összefoglalásában, a *Kalauz* betetőzi, és egyúttal befejezi az ellenreformációt.

A hazai barokk irodalom születését követhetjük nyomon, szinte lépésről-lépésre Pázmány vitairataiban, melyek jelentős egyház-, és művelődéstörténeti szereppel bírnak. Azonban 400 év elteltével talán mégsem ez az elsődleges fontosságú. A vallási ellentétek, a reformáció, ellenreformáció harca már a múlté, így előtérbe kerülhetnek az írások irodalmi értékei.

M. Pázmány Kata

Felhasznált szakirodalom: Bitskey István: Pázmány és műve. Európa Könyvkiadó. Bp. 1984. – Bitskey István: Pázmány Péter. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. – Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével iratott Öt levél. Európa Könyvkiadó. Bp. 1984. – Sik Sándor: Pázmány, az ember és az író. Szent István Társulat. Bp. 1939. – Szilágyi V. Ferenc (szerk.): A magyar irodalom története. Anno Kiadó. 2004.

³ Sik Sándor: Pázmány Az ember és az író. Szent István Társulat Bp. 1939. 111. old.

⁴ Bitskey István: Pázmány és műve. Európa Könyvkiadó Bp. 1984. 163. old.

A rác és a magyar nyelv együttélése Bátyán

Dr. Fehér Zoltán tanárral beszélget Halász Péter

A hagyományos parasztházból átalakított épület belülről – értékes „magyarságismereti” könyvtárával, köztük a házigazda kötetivel, számítógépével, sorba rakott irat-rendezőivel – a kutató-tanárember jellegzetes környezete; kívülről pedig a szépen kezelt és a szárazságban is gondosan, bár takarékosan öntözött kert (a virágok mellett paprika, paradicsom, hagyma, zöldségek) a bátyai kertész-hagyományokhoz hasonulva kertészkedő ember környezetformáló munkáját érzékelteti. Itt él több mint fél évszázada dr. Fehér Zoltán, aki izig-vérig pedagógus ember, akár egy kis falu iskolájának tanítójaként, akár a tanítóképző főiskola tanáraként teljesíti hivatását. Azokból az időkől való, amikor a tanítók, tanárok még nem kényszerűségről gúrcöltek amennyit föltétlenül kellett, hanem fényt sugárzó lámpások voltak, akiknek oktató-nevelő munkájuk mellett jutott energiájuk környezetük értékeinek megfigyelésére, összegyűjtésére, közkinccsé tételére is. Erre itt, Bátyán jócskán akadt lehetőség, hiszen lakosságának sorsa egészen különös: a török után be- illetve visszatelepült magyar lakossága idővel elszlávosodott, majd újabban részben megmagyarosodott. Fehér Zoltán tanár úr Illyés Gyulával együtt vallja, hogy a népeletben *kulturális árnyalat* minden formájának megvan a létjogosultsága.

- *Itt beszélgetünk Fehér Zoltán tanár úr bátyai kertjében. Hol is van ez a település? Kérlek, mutasd be a bátyaiakat!*

Bátya a jelenlegi Bács-Kiskun megyében, a Kalocsai Sárközben fekszik. Idegeneknek azt a kérdést szokták föltenni: tudják-e melyik a környék legöregebb faluja? A válasz természetesen az, hogy *Bátya*, mert az még *Öregcsertőnek* is bátyja. A szójáték szerint a falu lakossága érzi a név eredeti jelentését, hogy „bátya” az idősebb testvért jelenti. A név először majdnem ezer éve, 1061-ben szerepel írásban, és olyan formába írták le, hogy *Batsarevue* (Bácsaréve), később *Bathya*. Hasonlóság van az erdélyi *Atyha* községgel: a rokonság nevek mindkét esetben földrajzi névvé váltak.

Ezen a területen a megyer törzs telepedett meg és központi helyet foglalt el. Fejér megyéhez tartozott annak ellenére, hogy a Duna-Tisza közén található és lakói a szekszárdi apátság nemesei voltak, nem pénzzel, hanem vérrel adóztak: katonáskodtak. A két Sárköz tájilag és közigazgatásilag egy. A víz soha nem választotta el, inkább összekötötte a földrajzi tájakat, mert a vízen sokkal könnyebb volt megközelíteni akár vízen túli településeket is, mint szárazföldön, ahol sokszor járhatatlanul sárosak voltak az utak. A török időkben ez a terület is jócskán elnéptelenedett, de nem pusztult el teljesen. Éppen a mocsaras, erdős terület tette lehetővé a magyarság túlélő technikájának alkalmazását: elbújtak, behúzódtak a törökök által járhatatlan területekre.

1764-ben egy Lukits János nevű bátyai plébános szavahihető, öreg bátyaiak emlékezete alapján meg is írta a História Domusban, hogy amikor a délszláv népesség ide költözött a XVII. sz. végén, akkor „a lakosság az erdőkben szétszórtan élt.” Az ideérkező délszlávok nem üres területre érkeztek tehát, hanem egy olyan helyre, ahol a régi magyarság maradványai még éltek, s azokra telepedtek. De a délszlávok sem egyszerre és nem is egy helyről jöttek, nem urasági telepítés következtében, hanem spontán folyamat eredményeként, hosszabb időn keresztül, kisebb csoportokban és különböző helyekről érkeztek. Vannak olyan személynevek az anyakönyvekben, hogy *Talmatin*, vagyis dalmát. A *Hasszán* és a *Tupcsia* török nevek. A Hasszán közismert „keresztnev” a bosnyákoknál, Tupcsia pedig tüzért jelent a törököknél, ezek nyilván Boszniából érkeztek. A *Koprivanacz* családnév a Koprivnica (Kapronca) nevű horvátországi város nevét őrzi. Ők Horvátországból jöhettek.

A bátyai délszlávok tehát legalább három helyről érkeztek, de nem egyből Bátyára jöttek, először különféle, valószínűleg magyarországi településekre, majd onnan ide, XVIII. század eleji könyvekben szerepel egy *Kislegin* nevű család. Kislegin Baja környékén önálló falu volt, tehát minden bizonnyal azon keresztül érkeztek hozzánk. Ugyanígy a *Kokonok* (*Cocon*), akik először Kákonyban telepedtek meg. Marok baranyai község nevét is őrzi egy bátyai családnév, a XVIII. században még úgy is írták a nevüket *Mároki*, ebből lett aztán a *Marokity*. A török kor előtti magyarság családnévei közül is az anyakönyv őrzött meg kettőt: az egyika *Sárosi* (úgy írták Saros), a másik pedig a *Táncos* (Tancos). Mindkét család kétségtelenül török előtti gyökerekkel rendelkezik, a „Táncos” ma is él ragadványnévként. „rácult” Tancikinnak nevezik. Érdekes ennek a Táncos családnévnek a története, és jelzi, miként asszimilálódott a megmaradt és kisebbségbe szorult magyarság. Az anyakönyvben először *Tancosnak* írták be, de a következő plébános azt mondja, hogy a *c* a magyarban *k*-nak hangzik, beírja hát az idegennek vélt *Tancost* úgy, hogy *Tankos*. Nem akartam elhinni, amikor ezt olvastam, de az illető fiát már úgy hívták: *Tankosevics*. Az Isten se mosta le róla, hogy igazi délszláv! És így tovább: a *Sáros Sarosics* lett, a Feren-

ci az *Ferencsics*, pedig a Ferenc a délszláv nyelvben Franyo (Franjo). A *Miklosics* a magyar Miklós névből lett, mert a délszlávban Nikola a Miklós. A *Jánosics* a magyar Jánosból lett, mert délszlávu a János az Iván, Ivánics, vagy Ivánics lehetett volna, de Jánosics lett belőle. A végződés, a toldalék „rác”, az alapszó magyar. Mindez a XVIII. században történt.

Bárh János néprajzkutató megírta, mely tényező befolyásolja egy falu nemzeti hovatartozását, asszimilációjának irányát. Amikor nagyjából fele-fele a közösségnek ilyen meg olyan nemzetiségű, akkor a hangadó személyeknek a hovatartozása, illetve szándéka határozza meg, döntheti el az egész település identitásának jellegét. Ilyen hangadó személyek a falu papja, a falu közigazgatási emberei, a nagygazdák. Ha főleg magyarokból kerülnek ki, akkor a falu előbb-utóbb a magyarosodás útjára lép, ha a délszlávok közül, akkor arra indulnak. A magyarok el-délszlávósodnak, a délszlávok megmagyarosodnak. Itt Bátyán a XVIII. szd.-ban sorra délszláv eredetű katolikus papok szolgáltak, akik azt elérték, hogy az itteni délszlávok megmaradtak katolikusnak, nem váltak görögkeletieké mint például Hercegszántón, viszont – akarva vagy akaratlanul – azt is elérték, hogy a megmaradt magyarság beolvadt a délszlávokba. Bátya lakossága tehát nem homogén délszláv közösség, hanem az alapmagyarságra rátelepedett délszlávosság, amely magához asszimilálta a magyarságot. Ez a folyamat tartott egészen a XIX. század elejéig, a reformkorig, amikor megindult az ellentétes folyamat, a magyarosodás. Ez a magyarosodás a misék és az oktatás nyelvében nyilvánult meg, de nagyon lassú volt. A XX. szd. közepén, amikor én idekerültem, a gyerekek a családokban először mindenütt „rácul” szólaltak meg, aztán tanultak meg lassanként magyarul.

A magyar hatások természetesen elkerülhetetlenek voltak, így Bátya népi kultúráját ma nem azok az elemek határozzák meg, amelyek a Balkánról hozták, hanem azok, amelyek itt a Sárközben érték őket. Ha ugyanis meg akartak maradni, alkalmazkodniuk kellett a balkánitól gyökeresen eltérő földrajzi és társadalmi körülményekhez. A XIX. század végi bátyai férfiviselet – régi fotókkal, festményekkel tudom igazolni – olyan, mint a környékbeli magyarságé. Ugyanakkor a nők viselete bizonyos délszláv elemeket hordoz. A település rendje, gazdálkodása, hiedelemvilága, a mesék világa magyar. A kettős gyökerűség úgy érvényesült, hogy a családi nyelv „rác”, az oktatás nyelve magyar, az egyház és a folklór nyelve magyar és „rác”. A helynevek túlnyomó része magyar, de vannak kettős névadások. Például a *Körtvélyesi dűlő*, középkori kiejtése a körtének, mert körtéfaak voltak ott az erdőben. „Rácul” *Hrusztyevjának* mondják, tehát lefordították. Vagy Varajt Szent István varég testőreinek a nevét örzi, akiknek itt volt birtokuk. Parancsnokukat Vencelinusnak nevezték, s a *Vencelica* dűlőnévben maradt ránk.

A bátyai délszlávok tehát a török után érkeztek fokozatosan. Az 1715-ös és 1720-as összeírásokban már 30%-ot tesz ki a délszláv névanyag, és csak 70%-ot a magyarok aránya. A magyarok még a XVIII. szd. közepén sem beszéltek „rácul”. Egy Csanádi nevű tanítóról – ma is rengeteg Csanádi nevű él a faluban –, beírták az egyházlátogatási jegyzőkönyvbe, hogy helybeli születésű, a bunyevác nyelvet mégsem jól beszéli. (Helybeli kurtanemes család sarja volt.) Ma a Csanádiak nem egy tagja büszkén vallja magát rácnak.

Negyvennyolcban sok bátyai harcolt a szabadságharcban. Hősi halottokról is készültek jegyzőkönyvi vallomások. A Duna-parton virtuskodó bátyai legények még egy osztrák hadihajóba is beléleltek, azok meg ágyúval viszonozták a tüzet. Néhány régi sír keresztjén olvasható, hogy az ott nyugvó honvéd, mely ütközetekben vett részt. Akadt azért olyan gazda is, aki maga helyett pénzért fogadott valakit katonának. Többen évszázadnál hosszabb ideig féltve őrizték a Kossuth-bankókat. Negyvenkilenc nyarán a menekülő magyar honvédtisztek mégis felgyűjtották a falut, mert a bíró (tehát az új rendtől ezért elismerést váró vezető személyiség) nem adott nekik szekeret. A kiegyezés után meg itt tanított a bolgár emigrációból hazatért Pászthory Endre tüzérfőhadnagy (most az iskolánkat róla szeretnénk elnevezni), s itt volt intéző Kossuth emigrációs titkára, a világjáró László Károly. Guzsván bácsi, jó nótafám legkedvesebb dala pedig ez volt: *Német császár levelet írt Kossutnak, Szegeződjön be őhozzá csikósnak. De a Kossuth feleletül azt írta, hogy nem kész még a karikás ustorja. Majd ha kész lesz a karikás nagy ustor. Megállj német, majd kilakolsz másodszer, Megtudod majd, hogy a Kossuth mit akar, Eszedbe jut százezreszer a magyar.*

- *A horvát nyelv melyik változatát beszélik a bátyaiak?*

A bátyai nyelvjárás a horvát nyelv 5ta változatához tartozik, annak i-ző formája. Ők rácnak mondják, magukat azonban nem mindig tartják rácnak. „Mi magyarok vagyunk de rácul beszélünk” – így határozzák meg identitásukat.

- *Amikor az 1950-es években ide kerültél, milyen állapotokat találtál?*

1952-ben jöttem Bátyára tanítani, s el lehetett mondani, hogy „*kytavyilág szük esztendő, de ránk szakadt mind a kettő*”. Bevezették a jegyrendszert, a 25 dekás napi kenyérfejadagot, szóval nagy volt a

nyomorúság. Én már akkor elkezdtem a népdalgyűjtést, tanítványaimmal gyűjtettem: kutassák ki, tudnak-e szüleik, nagyszüleik népdalokat. A magyar és a „rác” szövegeket leírták, hozták, az értékeseket kiválogattam, elmentem, s hallás után lejegyeztem a dallamokat. Az indíttatásom a népi írók voltak. Megvoltak a Magyar Élet könyvei: Kodolányi János, Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza s a többiek. Az ő hatásukra határoztam el, hogy én nem civilizátor akarok lenni abban a faluban, aki mindent jobban tud a katedréről, hanem kölcsönösnek gondoltam el a kapcsolatot. Először én akarom megismerni, hogy mit tudnak, ezért kutatom őket. A munkahelyem, a falu, egyben a laboratórium is volt.

- *Milyen volt a nyelvi állapot?*

A feleségem mondja, hogy ő először „rácúl” tanult meg. Nagyon jó tanuló volt, de amikor az anyja (lánykori nevén Szűcs Mária) bejött a tanítójához megkérdezni: hogy tanul Anica? Azt mondta Jelencsity néni: nagyon okos az Anica, de még magyarul sem tud.

Akkor még érződött a hatása, hogy az egyház az 1900-as évek elején ide helyezett egy szabadkai plébánost, Jeszenovics Félixet. Öntudatos bunyevác volt. Hatása olyasmiben mutatkozott meg, hogy a lakodalmakban önfeledten énekelt bunyevácúl, amit megtanultak a bátyaiak. Aztán látogatták őt a bunyevác rokonai a bácskaiás széles selyem- és kasmír szoknyákban, ami a bátyaiaknak nagyon tetszett. Akkoriban kezdtek kivetkőzni a jánosalmi, a bácsalmási, a bajszentistváni bunyevácok a bácskaiásból, a XIX. századi városi viselet paraszti változatából. A levetett paraszti ruhákat az ócskapiacra árusították, a bátyaiak, mint újdonságra rácsaptak. Elhozták Bátyára, és hogy a plébános úr kedvére járjanak, kezdték hordani. (Éppen ebben az időben kezdett a kalocsai viseletben egy magyarosodási folyamat elindulni.)

- *Mit tudtál kezdeni az iskolában azokkal a gyermekekkel, akik nem tudtak magyarul?*

Én már olyan gyerekeket kaptam a felső tagozatba, akik tudtak magyarul. A bátyai magyar nyelv érdekes módon a kalocsai ő-ző tájnyelvhez igazodik, nem az irodalmi nyelvet vették át. A bátyaiak közül sokan dolgoztak magyarokkal együtt a kalocsai pusztákon, az érseki uradalmakban. Együtt énekeltek, beszélgettek, megismertek hiedelmeket, meséket, a piacon magyarul alkudtak, a kocsmában együtt itták az áldomást és anekdotáztak. A környéken csak a dusnokiak voltak még „rácok”. Még Móríc Zsigmond írja, hogy az 1930-as években Kiskörösön, Petőfi szülővárosában, díszes, subás, nagysüveges, tajtékpipás embereket látott a piacon beszélgetni, „tótul”. A viseletük a magyar suba, a magyar kucsma, magyar tajtékpipa, de „tótul” beszélgetnek. Senki sem kényszerítette ezeket a szlovákokat arra, hogy fölvegyék a magyar viseletet, de ez jobban tetszett nekik, a rangot jelentette, s az asszimiláció mindíg fölfelé tör.

Ugyanigy a Bátyán élő kevés számú kereskedő, iparos, értelmiségi, akik a családban is magyarul beszéltek, kovászai voltak a magyar nyelv terjedésének. Az anyakönyvek tanúsága szerint Bátyán nagyon sok magyar kurtanemes család élt (az urbéri perben több százról beszélnek), akik évszázadok alatt beolvadtak a jobbagyságba. Kétnyelvűekké váltak, de magyar öntudatukat megőrizték. Ha bekerült egy kalocsa-pusztai leány a családba, akkor ott már „kénytelenek” voltak magyarul beszélni, mert nem akarták, hogy úgy érezze: a háta mögött beszélnek valami rosszat róla.

1860 körül jelent meg Simonyi Jenő tiszteendő úr tanulmánya a Kalocsa környéki népről, s azt írja, hogy a bátyaiaknál rác öntudatnak nyoma sincs. A bálokban csárdást táncolnak, a tamburás zenészek tudnak ugyan kólót is játszani, de inkább a magyar csárdásokat játsszák. A férfiak viselete magyaros, szokásaik, folklórjuk magyaros és így tovább. Ez spontán módon is a magyarosodás felé vezetett, a vérükben rengeteg magyar vér is van, visszamagyarosodási folyamat játszódott itt le. Az 1950-es években ez már előrehaladott állapotban volt. A házasságok révén végképp, olyan hogy bátyai bátyait vesz el, alig fordult elő.

- *Nézted az anyakönyveket? Milyen volt az exogámia, endogámia?*

Az exogámia nagyon erős volt. Már a XVIII. században előkerülnek kalocsai, fajszi és más vidéki magyar beházasodások. A legerősebb kapcsolat Kalocsával volt. A bátyaiaknak egy része korábban Kalocsáról húzódott ki, és Bátyáról is sokan kerültek Kalocsára. Az urbáriumban több kalocsai családról sejthető, hogy bátyai eredetű. „Matán János, másképpen Bátyai.”

- *Mióta tekintik a bátyait nemzetiségi jellegű iskolának?*

Az 1950-es években kezdtek nemzetiségi nyelvként a szeb-horvátot tanítani a bátyaiaknak. Nem volt túlságosan nagy érdeklődés iránta, mert olyan területről érkezett oktató, ami a népcsoportnak egy más alcsoportjához tartozott, nem ahhoz, amit a délszlávok rác nyelvjárásnak neveznek. Ezt beszéli Tököl, Ercsi, Bátya és Dusnok népe. Nem régebben egy szerb származású oktató, nem is katolikus, tanította az irodalmi horvátot. Nem a tájnyelvet tanítják. Erre a horvátúra, mint idegen nyelvre, a magyar gyere-

kek is beiratkoznak. Évenként „rác napot” tartanak az iskolában. Macedónnak mondott táncokat, énekeket, verseket tanulnak és ezzel körülbelül ki is merül a délszláv érdeklődésük. Elviszik őket az Adriához, kapcsolatuk van ott egy *Batyina* nevű faluval, ez horvátul majorságot jelent, semmi köze a „bátyához”, az idősebb testvérhez. A cigány mellett működik a rác kisebbségi önkormányzat is. Itt a templomban egyébként minden hónapban van „rác” nyelvű mise. De a fiatalok már magyarul beszélnek.

- *Az iskolában neked jelentett valamit hogy nem magyar nemzetiségűek a gyerekek? Találkoztál az-
zal a jelenséggel, hogy nem tudnak magyarul a gyerekek?*

Nem találkoztam. Nagyon szépen beszéltek magyarul, talán a szókincsük volt valamivel szegényebb. Nem találták meg az árnyalatnyi különbségeket.

- *Szünetben beszéltek egymással rácul?*

Általában nem, de senki sem tiltotta nekik.

- *Megtanultál rácul?*

Feleségem, Anica nagyon sokat segített nekem a rác szövegek lefordításában. Nagyon sok szót ismerek, amikor az Adrián voltunk hasznát is vettem. A bátyai rác nyelvtudással Horvátországban meg lehet élni. Bár ott is, amikor *Fájem Isszusszal*, tehát „Dicsértessek Jézus”-sal köszöntem, furesán néztek rám. Pedig katolikusok, értik, de ott nem szokás ez a köszönési forma.

- *Végezetül térjünk még vissza az Adriáról Bátyára. „Bátya életrajza” című 1996-ban megjelent, mint magad nevezed: „néprajzi szemléletű helytörténeti” könyvedben Bátya évezredes történelmének summájaként Németh Lászlót idézed: „Ahogy a gulyás levében ott az összefőtt hús, krumpli, hagyma, paradicsom és zöldpaprika íze szétválaszthatatlanul, s többé nem mint hús, krumpli, hagyma, hanem mint gulyásíz, úgy főveszti össze az egyáramba került embercsoportokat az idő. (...) Akiket a történelem egy név aklába terelt; egy nyáj az, mert az egész világ annak tekinti. (...) a magyar sors volt az a tűz, amelyen ez a sokféle anyagú, s egylére eresztett nép összefőtt...” Most, másfél évtizeddel bölcsebben mit tudnál ehhez hozzátenni?*

Békés együttélés. Ez olyan természetes ma, mint volt évszázadokon keresztül. Gazdasági, társadalmi konfliktusok igen, de nemzetiségi, nyelvi ellentétek – egy XVIII. századi templomi ügyet nem számítva – nem voltak, s ma sincsenek. A történelem során összekeveredett két nép egyedeit ma már szinte lehetetlen egyértelműen az egyikhez vagy a másikhoz tartozónak tekinteni. A bátyaiak azt nézik, ki milyen ember, s nem azt, milyen nyelven beszél.

Kálnoky László:

NYELVÜNK RÁKFENÉIBŐL

Nyílászáró Szerkezetek

Egy szakférfiú, holmi bakafántos
anyanyelvgyilkos tompa, lázbeteg
agyában (vesztünkre) megszületett
egy új műszó, az ismert, kacifántos

„nyílászáró szerkezet”. Ablak, ajtó
s más efféle azóta nincs, letelt
az idejük, s szegényedett a nyelv,
de mit bánja a képernyő, a sajtó!

Tőlük tanulják el az emberek,
s ha egyszer nyelve lesz az állatoknak,
a kakas nyílászárót kukorékol.

Úgy emlékszem, hogy erényöv helyett,
amely miatt szép asszonyok zokogtak,
nem mondott nyílászárót a középkor.

Összegyűjtött versek, 1992.

A székelyföldi borvízforrások vizeinek és neveinek sokfélesége¹

*Fenyők világa... havas hegyorom...
zészórt falú... az elnyúlt házsoron
tovaszáguldó csend vagy tréfaszó...
pásztorok ajkán hajnali hahó...
Ősi fenyőket ringató hegyek
oldalában szekercés emberek...
gyöngyöző borvíz, torkot égető...
/ tüzes borhoz a Napban nincs erő /...
pisztrángdajkáló sok kamasz patak...
csőré kölyök meredek mart alatt...
fehérlő nyárfák között messze lenn
festők ecsetjét csábító selyem
völgy-vászon, szélén szétszórtan tehén -,
és juhnyáj... népdalt füttyülő legény...
napsugaras beszéd: „esment”: „Mük es”...
fehér harisnya, lájbi... jószüves*

*vendéglátás: tejespulizska, lágy
friss rozskenyér, rá háziszóttos ágy...
Leomló vasárnapi áhítat...
pünkösdi búcsú... hatnapos utat
mezítláb járó bűnbánó falu...
Somlyói Márja, édes mosolyú
vigasztalással, karján Gyermeke...
koporsójában alvó remete...
Ezeresztendő arc és szenvedés...
Újabb ezerre új reménykedés
Önkínzó kétely: – érdemes-e mégis?...
rá dacos válasz: – rajta! Csakazértis! ...
élj akkor is, ha szód torkodra fojtják! ...
Ez, ime, Székelyország!*

(P. Papp Asztrik: Székelyország)

Otthon és haza a Kárpát-medence keleti „szegletében”, a Keleti Kárpátok ölelésében. Ahol – a kedvező földtani tényezőknek és a fiatal vulkánosságnak köszönhetően – a Székelyföld legértékesebb természeti kincsét az ásványvizek alkotják.

„Ha Finnországot az ezer tó országának neveztük el, úgy még jogosabban mondhatnánk a Székelyföldet az ásványvizek vagy székelyesen a borvizek hazájának – írta Bányai János (1886–1971), a híres geológus, a székelyföldi borvizek neves kutatója. S valóban. Kevés olyan székelyföldi település van, ahol hiányzik az ásványvíz. De mi is az ásványvíz? A szakirodalom szerint „az ásványvíz minden literjének legalább 1000 mg, a talajrétegen keresztül szivárgó, kőzetekből kioldott szilárd alkotórészt kell tartalmaznia.” És a gyógyvíz? „Olyan ásványvíz, amely vegyi összetétele és fizikai tulajdonságai következtében gyógyító hatású.”

A székely ember többféle ásványvizet különböztet meg: a *borvizet*, a *sejki vizet*, a *sós vizet* és a *büdös vizet*.

A **borvízzel** kezdjük, hiszen ebből fakad a legtöbb a vidéken. Borvíz alatt szénsavas vagy savanyú ásványvizet értünk. Létét a Székelyföld központi részén végighúzódó Kelemen-Görgény-Hargita vulkáni vonulatnak köszönhetjük. A magma kamrából felszálló széndioxid a mélységi és talajvízbe feloldódva pezsgő itallá alakul. A pezsgő szóra még visszatérek. A nem székelyföldieknek bizonyára komikusnak tűnhet az ásványvíz borvíz megnevezése. Székelyföld – kivéve a Küküllő menti nyugati részeket – nem a szőlőtermesztésről híres. A bort máshonnan hozzák. *Borunk ugyan nincs, de van olyan vízünk, kóstolja meg, lelkelem* – mondja a székely –, *mert nálunk még az ökör is borvizet iszik*. Szóval a mi borvizeink a savanykás bor ízére emlékeztetők, frissítő, pezsgő italok. És ezt bárki bizonyíthatja: valóban pezsgő víz a borvíz, akár csak a bor. De hamarabb ivott a csíki, a gyergyai és a háromszéki székely borvizet, mint pezsgő bort. És máris közel állunk a borvíz szó magyarázatához. Kiváló XIX. századi nyelvészeink, *Czuczor Gergely* és *Fogarasi János* A magyar nyelv szótárában ezt írják: bor = forr, tüzes, forrongó, hevítő tulajdonságú; boros, boroz, bors, borsos.

Barátom, Jánosi Csaba csíkszeredai geológus mérnök kérésére Varga Csaba magyarországi nyelv-
kutató ezt írja a borvíz szavunkról: „A bor a forr szóval azonos, mely pezsgést jelent. Az f hang gyakor-
ta válik b hanggá. Borvíz tehát for /r/ víz, azaz pezsgő víz.” A borvizek – és ez bátran állítható – buboré-
kos vizek, bugyogók. Hígyék el, van ilyen nevű fürdő, vagy ahogy nálunk mondják feredő is, nem is
egy. Ilyen például a Kovászna (egykor Háromszék) megyei Málnásfürdőn *Semseyné bugyogója*. Hogy
a félreértést elkerüljem most azonnal mondom: a tulajdonost hívták Semseynek, s a bugyogó pedig
azért társult a feredő nevéhez, mert az ásványvízforrások nagy többsége látványosan bugyog. Azaz pe-

¹ Elhangzott a XXXVII. Honismereti Akadémián, Szarvason, 2009. július 1-én (Szerk.)

zseg. De egykoron – mondják – a tusnádi gyerekeknek így sem volt eléggé pezsegős. Hogy jobban pezseljen a borvíz, egy kevés, jőféle szürke vulkáni homokot szórtak bele, s a felszabadult széndioxid a sörhöz hasonlóan igen habzóvá tette a víz felszínét. Így „sörözött” a székely gyermek. A bor szavunknál időzve még azt is érdemes elmondani, hogy a Székelyföldön mind ásványvízzel áll kapcsolatban, ilyen *Borszék, Bélbor, Borkút, Borberek, Borrét, Borhegy, Borvízoldal, Borsáros, Borvítető* helység-, illetve dülő- vagy más külterületi helynevek.

A szejkés vizek: fehéres, kéntejes, bűdös vizek, de a kevés szénsavat tartalmazó gyenge borvizekre is azt mondják az emberek, hogy szejkés borvíz. Innen kapta a nevét a székelyudvarhelyi *Szejkéfürdő*, a kászonaltizi *Fehérkői Szejke*, a Répáti *Szejke* vagy a *Szemvíz*. Nemrég vettem észre, mesélte János Csaba, hogy a répáti szemvínél még élnek pogány hagyományok. Amikor ugyanis a bűdös vízbe mártott ronggyal megmosták az ember vagy állat szemét, akkor zálogul a környező fákra kellett akasztani a textildarabokat, hogy a szem meggyógyuljon. Erre a neves erdélyi történetírő, Kövári László is felfigyelt, ő a bodoki szemvizről ír hasonló hagyományokat az Erdély Földe ritkaságai című, 1853-ban megjelent könyvében: „A forrás vize szép tiszta; azonban kénmáj szaga van. Forrásánál fehér, sík salakot rak le a kövekre. Ez a forrás vízből kicsapódó kéntej. Ez a víz a fájós szemeknek megbecsülhetetlen orvosság. A forrás mellett levő bokrok be voltak terítve szemmosó lenrongyokkal.” Hogy miért? Hogy a fák ágaira aggatott szemmosó rongyokkal otthagyták a betegséget. A rongyokat nem szabad elvinni, mert ha elviszed, akkor magaddal viszed a betegséget is.

A sós vizek, a sós források alkotják az ásványvizek harmadik fajtáját, amik a kárpáti-homokkő alkotta Csíki-, Kászoni-, Háromszéki-medencékben, a Csíki- és a Háromszéki-havasokban fakadnak számtalan helyen. Gazdag helynévanyaggal találkozhatunk Székelyföld szerte. Ismertebbek a csíkrákosi *Sósrét*, a csikkozmasi *Sószejkéfürdő*, a torjai *Sósi borvíz*. Ezek vizét só-inséges időkben főzésre, sütésre használták. De napjainkban is az Udvarhelyszékhez tartozó Homoródalmás, Lövéte, Korond sóskútjai működnek. A település lakói innen hordják a tömény nátrium-kloridos sósvizet főzéshez, disznóöléshez. A nyári hónapoknak sósvízben tárolják a szalonnát, így nem avasodik meg. Családomban a savanyúság eltevésénél Lövétéről hozatott sósvizet használjuk fel.

A bűdös víz a negyedik fajta ásványvíz, ebből táplálkoznak kisebb-nagyobb fürdők. A széndioxid mellett kis mennyiségben jelenlevő kénhidrogén gáz záptojás szaga ihlette eleinket a *bűdös* név adására. Számos székelyföldi helynévben szerepel a megnevezés: pl. Szentimrei *Bűdösfürdő*, Csicsói *Bűdös*. Itt kénhidrogén tartalmú nem szénavas források találhatók. Ezekhez szorosan kapcsolódnak a kénhidrogén tartalmú száraz gázömlések (olasz elnevezésük: mofetta).

Az Olt Tusnádi-szorosából kiérve, Csíkot elhagyva megérkezünk Háromszék vármegyébe, Sepsibüksád községbe. Néhány kilométer után a Szent Anna tó kráterének déli lejtőjén haladva jobbra térünk és a Zsombor-patak völgyében araszolgatunk Torja, illetve Kézdivásárhely irányába. Ha kelet felé hagyjuk el a Zsombor-patak völgyét, akkor felérünk a „pokol tornácára”, a Bűdös-hegyre. Ennek a derekán fut körbe a pokol tornáca. A vulkáni kőzetek hatalmas üregeiből délibábszerűen folyik ki a kén-széndioxid gáz. Kopár lejtő jelzi a gáz útját. Minden elpusztul az útjában. Mintha aktív vulkáni vidéken járnánk. A völgyekben szabad kénsavat tartalmazó vizek fortyognak. Ha megiszod, fogaidon érzed az erős sav maró hatását. Akárcsak egy jól összehangolt zenekar, úgy muzsikálnak ezek a források. A tusnádi *borvízmúzeumban* van egy hangfelvétel, amely a látogatót megbabonázza. Egyik forrás *csacsog*, a másik *motyog*, a harmadik *dohog*, a negyedik *dunnyog*, az ötödik *dobog*, a hatodik *locsog*, a hetedik *suhog*. Nemcsak a hangjuk, hanem a színük is változatos: egyik hammas, a másik csokoládés, a harmadik zöld vagy kék. Ha az időjárás változik, akkor az apró kis fürdőmedencék vizének színe is változik. Változatos a vegyi összetételük is. A kénsavas vizeket fortyogtató források karéjában, 1000 méteres tengerszint fölötti magasságban orrfacsaró, igen kellemetlen szagú, záptojásszerű bűdösséget szippantunk a levegőből. A kénhidrogén és széndioxid gáz szabad kiömlése miatt hívják a Szent Anna-tótól keletre, Bálványosfürdő fölött levő vulkáni kúpot Bűdöshegynek (1024 m), amelynek 950 m magasságában található a Torjai Bűdösbarlang, amely Európa legnagyobb kénhidrogén kiömléses barlangja. Ebbe csak óvatosan, égő lánggal szabad bemenni, mert a kénhidrogén szintmagassága alatt a láng – gyufa, gyertya lángja – kialszik. Ebből a gázból elegendő egyetlen szippantás, amely lévén a levegőnél nehezebb, a tüdőből nem távozik és azonnali fulladásos halált okoz. (A balesetek mellett rengeteg öngyilkos is itt fejezte be az életét.) Az elmondottak után bizonyára számos itt jelenlevő ajkáról fel-

hangzik e két szó: *Sokan voltunk*. A Székelyföldről Budapesten letelepedett Sánta Ferenc ezzel a novellával indult el a szépirói pályáján. Ma középiskolai tananyag. Véleményem szerint csakis köszívű lehet az az olvasó, akinek a novella záró mondatai nem csálnak ki legalább egy könnyecseppet a szeme sarkába.

De ez a széndioxid gáz nemcsak ölhet, gyógyít is! Ipari felhasználása a XIX. század végén kezdődik el. Az Aporok Bálványosfördön kezdték el palackozni. A gázt a Büdös-hegy oldalában levő Büdösbarlangból ólomesövekkel vezették le a fürdő központjában levő üzembe. A palackozott gázt külföldre is szállították. Ipartörténeti érdekesség, a ma is működő málnásfürdői szénsavgyár, ahol a múlt század elején gyártott Ganz gépek sűrítik a Siculia kút gázát. Szénsavgyár működött még a tusnádi palackozó üzemben is, de jelenleg nem hasznosítják a kutakból feltörő nagy mennyiségű szabad széndioxid gázt.

A vulkáni utóműködések széndioxid, valamint kénhidrogén gázkeverékeit főleg a gyógyászatban és az élelmiszeriparban hasznosítják. A tanulmányozott térségben a legtöbb mofetta Kovászna településen van. Itt minden kórház vagy kezelőközpontként működő szálloda rendelkezik mofettával. E mellett még házaknál kialakított magánmofetták is működnek (Bene és Bardócz mofetta). Kovásznán házaknál még léteznek kis, egyszemélyes бүдös gödrök is, amelyek *lappanccsal* vannak ellátva. Az ülőhelyzetben levő betegnek a feje látszik ki, így a test nagy része gáz alatt van. Gázfürdőként működő бүдös gödrök vagy mofetták *Hargitafürdőn*, *Zsögödfürdőn*, a csikszentimrei *Büdösfürdőn*, a csikbánkfalvi *Adorjánfürdőn*, a csiklázárfalvi *Nyirfürdőn*, *Tusnádfürdőn*, a sepsibükszádi *Vallatófürdőn*, *Málnásfürdőn*, *Bálványosfürdőn* és *Sugásfürdőn* találhatóak.

Papp Károly geológus joggal nevezte el a futásfalvi Jajdon-patak völgyének egy szakaszát *Pokolvölgynek*. Akár a pokol, jól érezhető és látható a *boborékoló*, *rotogó*, *süllögő*, *dobogó*, *puffogó*, *hortyogó*, *bugyogó*, *poszogó*, *fövő*, *súgó*, *tortogó*, *buzogó*, *dungó*, *lobogó*, *dobogó* és *bolygó* kénhidrogénes, széndioxid gáz és vízkeverék. A kéntől szürkésfehéres vizes mofetták vizét joggal nevezi a helyi lakosság *hammasnak*. Ezekbe a fortyogó kéntejes forrásokban a fehéres-vereses lepedékkel bevont faleveleket pedig *ördögfülnek* nézi. E fiatal vulkán körül se szeri, se száma a *büdös-gödröknek*. Nagy részük kihasználhatatlanul, kiépitetlenül található, de az előbb felsoroltak mellett ismeretes még a málnásfürdői mofetta, a tusnádfürdői – korábban Imets és Kristó féle – kéngödör, amit dr. Kovács Károly építtetett ki modern gázfürdővé, s amelyhez humoros verse is kapcsolódik:

*Kovács Károly бүдös lika
Mit adhatná egyebet
Hajolj le a fenekére
S nem eszel több kenyeret.*

Mielőtt a szénsavas gázömlések, mofetták, gözlők vagy бүдös gödrök vázlatos rajza után rátérek a székelyföldi borvizek több rendbéli hasznosítására, hadd szóljak néhány szót a már említett borvízműzeumról. Az elsőt – mert ma már 3 is van belőle: Székelyudvarhelyen, Borszéken is – 2005 áprilisában nyitották meg Nagytusnád községben, az országút melletti borvízkút szomszédságában. A szkítáktól vett ötlet alapján jurta formájú, kerek épületben mutatják be a régi neves borvizeket, használat- és kutatástörténetüket, összetételüket és gyógyhatásukat. Külső falát két, borvízben álló „rühös kecske” díszíti. A néphagyomány szerint ugyanis a különböző fürdők felfedezése a pásztorokhoz kötődik, akik rühös kecskéket gyógyítás végett borvízben fürösztöttek meg. Ilyen monda fűződik *Málnásfürdőhöz*, vagy a homoródalmási *Kecskésfürdőhöz*. Ezt a hagyományt a székelység talán valahonnan a Kaukázus vidékéről, az ingusoktól hozta, ahol Muszta-Gudarg, az Esőisten bakkecske képében jelenik meg.

A székelyföldi ásványvizeket jó minőségű ivóvízként helyileg és iparilag palackozva hasznosítják. Gyógyászati célokra ivó- és fürdőkúráként alkalmazzák. A székelyföldi települések határában levő természetes borvízforrásokat a lakosság több ezer éve folyamatosan ivóvízként és gyógyvízként (szemvíz, gyomor stb.) használja. Korábban faedényekben, cserép- vagy üvegporsókban, napjainkban pillepalackokban szállítják és tárolják. Hajdanában szekereken, cserépkorsókban nagy mennyiségben szállították a környező városokba: a Szejke borvizet Székelyudvarhelyre, a csiksomlyói és a csicsói borvizet Csikszeredába, a csomafalvi borvizet pedig Gyergyószentmiklósrá. Borszékéről az üvegpalackok megjelenése előtt, nagy távolságra, egészen a bécsi vagy a budapesti nemesi udvarokig, fahordókban, ekhós szekéren szállították.

A székelyföldi gyógyhatású ásványvízforrások vizét a XVIII. században kezdték palackozni, előbb cserépkorsókba, majd üvegpalackokba. A Székelyföld első palackozott vize az okiratok szerint a *Koronai víz* volt (1792), majd ezt követte az Ásványvizek királyaként emlegetett *Borszéki borvíz* (1806). A XIX. század közepén kezdik palackozni a bodoki *Matild*, majd később a híres *kászoni* vize-

ket, amelyek *Répáti*, *Fehérkői*, *Salutaris* és *Veresszéki* néven kerültek forgalomba. Csikban palackozták a hosszúaszói *Erzsébet*, a csikszentmártoni *Anna*, a csikverebesi *Mercur* és a *Tusnádi* borvizeket. A Gyergyói-medencében az újfalvi *Hajnal* és a tölgyesi *Attila* borviz ismeretes. Háromszéken a málnási *Siculia* és *Mária*, a mikóújfalvi *Hunnia*, a torjai *Szeregető*, a kézdipolyáni *Venus* vagy *Mariska*, a kovásznai *Horgász*, *Árpád* és *Hankó*, az előpataki *Erzsébet*, a nyárási *Taranca*, az árkosi *Benkő*, az oltszemi *Salvus*, a bibarcfalvi *Baross* és *Borhegyi*, a vargyasi *Borsil* került kereskedelmi forgalomba. Udvarhely vidékén a *Bélmezei Székely Selters* forrás vize volt palackozva. Napjainkban Székelyföldön a következő vizeket palackozzák: *Borszék*, gyergyóújfalvi *Új Hargita*, a csikszeredai *Hargita Springs*, a zsongódi *Anavie* (beszüntették a palackozását), a csikszentkirályi *Hargita Gyöngye* és a *Hargita Tiva* (2008 tavaszától a Hargita Kraiten utódja), az újtusnádi *Tusnád*, a bodoki *Matild*, a málnásfürdői *Siculia* és *Mária*, gyimesközéploki-sötétpataki *Hegyek varázsa*, a kovásznai *Hegyek harmatja*, tósaroki *Carpatica* és a gyergyóbékási *Békás-szoros*. Gyógyvízként egyetlen borvíz van forgalomban, a nagy magnézium tartalmú előpataki *Erzsébet*.

Ahol borvízforrás található, ott biztosan volt, van vagy lesz nemsokára gyógyfürdő, gyógykezelés, egyszóval gyógyulás. Cseh Károly orvos, sebésztudós, szülész, fürdőorvos egy 1873-ban kelt irásában a következő betegségek esetére mutatta ki a borvizek gyógyhatását, ivó- és fürdőkúra formájában: a gyomor és bélcsatorna bajaira, vérszegénységre, a kiválasztó- és a légzőkészülék bántalmaira, női betegségek és férfi „tehetlenségek” kezelésére, mozgásszervi betegségekre, szív- és érrendszeri panaszokra, ideggyengeségre.

A székelyföldi fürdők két nagy csoportba sorolhatók: helyi vagy népi fürdők és az országos érdekeltsgű fürdők. A népi fürdők száma meghaladja a 150-et, ahol főleg érrendszeri, reumatikus és bőrbetegségeket kezeltek, illetve kezelnek. Ezek jórészt leromlott állapotban vannak. A 2001-ben elindult Székelyföldi Fürdőépítő Kaláka mozgalom keretében csaknem tíz fürdő került felújításra: a lázárfalvi *Nyír* (2001), a tusnádi *Nádasfürdő* (2002), a kozmási *Sószezfürdő* (2003), a kászónújfalvi *Sóskütfürdő* (2004), a csikszentkirályi *Borsfürdő* (2005), a csikcsobotfalvi *Kerekeger* (2005), a csiksomlyói *Barátok Feredeje* (2006), a homoródkarácsonyfalvi *Dungófürdő* (2006–2007), a csikszépvízi *Alsóborvízfürdő* (2007), a csikszenttamási *Szent Anna fürdő* (2007) és a gyergyócsomafalvi *Felsőnyírkerti borvízfürdő* (2008).

A székelyföldi fürdők nagy része a hideg, szénsavas, *vallatónak* is nevezett borvízfürdők csoportjába sorolható. De ezek mellett a hideg fürdők mellett található langyos 20–25 °C hőmérsékletű vizre épült fürdők is, például a maroshévi *Bánffyfürdő*, a rákosi *Bogátfürdő*, a csikszeredai *Katalinfürdő*, *Zsögödfürdő*, a szentgyházi *Majzosfürdő*, *Tusnádfürdő*. Érthetetlen, hogy az ország leghidegebb vidékén, ahol bizonyos helyeken 1000 m mélységben már 62 °C hévíz található, nem támogatják ennek a feltárását és hasznosítását balneológiai célokra. Parajdon 52 °C, Tusnádfürdőn 62 °C, a tusnádi Veresviznél 42 °C, Szentgyházánál 42 °C, Csikmadarason 29 °C hőmérsékletű vizet tártak fel. Csikszeredában 2000 m-es fúrásban a talphőmérséklet 106 °C volt.

Az egykori fürdőzésről is hadd essék szó.

A Báthoriak a székelyszáldobosi Hegyfarki-feredő gyógyvizét hordatták át a Hagymáson. Abban gyógyították – állítólag sikerrel – meggyéberedett lábaikat Oklándon betegeskedő fejedelemszönyaik. Van a kisbaci Győrkövác patakában egy olyan méretű feredő, amelyben Benedek Elek fürdőgetett, mikor szénát takart a Leshegy alatt. Méltán volt híres a háromszéki Előpatak gyógyvize. Az első világháború előtt azon néhány székelyföldi település közé tartozott, amelynek fürdőkultúrája a karlsbadival egyenlő mércével volt mérhető, ahol a szerb cár is gyógykezelte magát, s ott hálája jeléül ortodox templomot is építtetett. A helység többek között a román fejedelmi családok kedvenc fürdőhelye volt.

Sylvester Lajos, Sepsiszentgyörgyön élő író, publicista újságolta a minap, milyen is volt, van az a bizonyos népi fürdő, illetve fürdőélet a közelmúltban:

„Szüleim a múlt század közepén még a Dálnoki feredőre jártak reumás eredetű nyavalyáikat, izületi fájdalmaikat kezelni. Emlékezetem szerint a deszkával bélelt medence fölé gerendákat ácsoltak, s a gyógykezelésre érkező falusiak ezekben fogózkodva *gübbögtették* testüket a jéghideg vízben. Amíg a sepsibesenyői bűdöskút még használható volt, a néhány lejért önkéntes szolgálatot teljesítő férfiú jókora patakköveket forrosított fel, s ezeket a nagyméretű kádakba helyezve melegítette a „bűdösvizet”. s

nem éppen szalonképes szavakkal biztatta az idős asszonyokat, hogy melyik testrészüket *gübbentsék* bele a vízbe, mert az jól tesz annak.”

Rendkívül érdekes gróf Teleki József (1790–1850) történetíró, nyelvész homoródi borvízkúrával kapcsolatos észrevétele: „Gyógyít a borvíz is, de az ottani táj csendje, békéje még inkább. Sokan vannak, akik egészegek fenn tartása végett Borvizzel akarnak élni. De a mint itt mulatásomban eszre vettem nem kevesebbet conferal az egesseg conservatiojára a borviznél, az házi gondoktól ment barátságos élet.”

Szó volt eddig gyógyüdülésről, a borvíz gazdasági hasznosításáról, a kérdés most csak az lehet, amit már az 1902-ben Tusnádfürdön összeült Székely Kongresszus is felvetett: hogyan lehetne Székelyföld gazdasági életének fontos tényezőjévé, annak előmozdítójává tenni a természeti kincsnek számítató borvíz-forrásokat, a kiépitendő és fejlesztett fürdőipart, a palackozott ásványvizek minél gazdaságosabb értékesítését. A kongresszus főleg a hiányokra mutatott rá, amelyek sajnos ma is léteznek: 1. nagy a forgalmi utaktól való távolság, 2. nincs vasútja számos székelyföldi gyógyfürdőhelynek, 3. a célszerű fürdőreklám hiánya, 4. szinte sehol nincs állandó fürdőorvos-szolgálat. Hogy mennyire fontosnak tekintették eleink a borvizek eredményesebb hasznosításának, a gyógyturizmus fejlesztésének ügyét, bizonyítja, hogy a Székely Kongresszus 5 szakosztálya közül egy az úgynevezett Fürdőügyi Szakosztály volt.

Ma – örömmel újságozhatom – turisztikai szenzációra készül Székelyföld. Hargita és Kovászna megye összesen tizenhárom települését vonták be ugyanis abba a borvíz-projektbe, amely a székelyföldi ásványvízre épülő, egykoron európai híru gyógyfürdőkultúrát szeretné fejleszteni, újjáépitni, valamint az ásványvíz-palackozás felújítását támogatni, úgy, hogy közben a munkahelyteremtés és a modern kor elvárásait is szem előtt tartják.

A **Borvizek útja** elnevezésű projektről van szó, melynek tervezése 2005-ben kezdődött és 2007-re készült el. A programban részt vevő 13 település turisztikai infrastruktúrája új sétányokkal, pihenőpavilonokkal bővül, továbbá korszerűsítik a forrásokat, a fürdőmedencéket, javítják a közvilágítást és az ivóvízhálózatot.

A Regionális Fejlesztési és Lakásügyi Minisztérium és Hargita Megye Tanácsa által aláírt szerződés értelmében a *Borvizek útja projekt* kivitelezési munkálatainak kezdési idejét 2009. március 9-i dátumra határozták meg. Sikernek könyvelhető el, hogy Székelyföld két déli térsége, Hargita és Kovászna megye nem kevés, évekig tartó vita és huzavona után mégis összefogott a projekt megvalósításában.

A csaknem 10 millió euró értékű beruházás kétharmadát uniós Phare pénzekből fedezik, amit kiegészít a kormányzati támogatás. A fennmaradó összeget, az önrészt a helyi önkormányzatoknak kell előteremteni. A munkálatok 18 hónapon keresztül tartanak és várhatóan újabb befektetőket vonzanak majd a térségbe.

A borvíz útjának gerince a 12-es országút, vagyis Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós útvonal, amelyből három hurok kanyarodik ki. A Borvizek útja állomásai Kovászna megyében: Sepsibükszád, Barót, Bereck, Bodok, Bölön, Málnás, Előpatak, Hargita megyében: Tusnádfürdő, Csíkszőgdöd, Borszék, Szentgyháza, Gyergyóremete és Szejkefürdő.

Bizunk benne, hogy a megvalósuló Borvíz útja valóban turisztikai és gyógyászati értékű lesz, sokakat vonz majd Székelyföldre, és a turizmusból befolyó pénzüsség nem Bukarestbe fog vándorolni, hanem azt a helyi közösségek és a székelyföldi megyék javára fordítják, s új munkahelyek megteremtését eredményezi. Ez még inkább otthonmaradásra bírja majd a székely embert.

Mirk László

Felhasznált irodalom: Borvízmúzeum, Tusnád. Szerk: *Herczeg Ágnes, Takács Edvárd*. Csíki Székely Múzeum Kiadó. 2006. – Csíki olvasókönyv. Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. – Egy kalácsa krónikája, avagy a csíksomlyói Barátok Feredéjének újjáépitése. Szerk.: *Daczó Katalin*. Kiadta a Polgár-Társ Alapítvány. – *Jánosi Csaba: A székelyföldi ásványvizek helynévanyaga*. In: Kútfü. Kis magyar néprajz diákoknak. Csíkszereda 2008. IV. évf. 1–2. szám, 92–95. old. – *Jánosi Csaba: A székelyföldi ásványvizek és gázömlések felhasználása*. Hidrológiai Tájékoztató. Kiadja a Magyar Hidrológiai Társaság, 2008. – *Sylvester Lajos: A borvíz útja*. (<http://gondola.hu/cikkek/55986>) – Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalási és határozatai. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2001. 370–401. old. – *Zsigmond Enikő: Székelyföld gyógyfürdőinek és borvíztelepeinek térképe*. 3. kiadás. Dinap Bt. Budapest/Csíkszereda 2005.

HAGYOMÁNY

Az Ukkon-pohár felmutatásának történelmi és szellemi gyökerei

Az Ukkon-pohár felmutatása jogszkásának értelmezése majd másfélszáz éve a Hegyalját érintő néprajzi kutatás izgalmas területe.

Kunkovác László fotóművész, néprajzkutató hét éve megjelentetett útmutató könyvében a belső-ázsiai nomádok Kr. utáni VI–IX. századi csodálatos szobrászművészetét tárta a magyar olvasók elé: az eurázsiai (Kazahsztán, Kirgizisztán, Mongólia, a dél szibériai Altáj, és az ősi türk gyökerű tuba nép területén lévő) síkságokon százával fellelhető, egységes kultúrkör ősi műveltségi emlékei e különleges kőszobrok. A kőemberek kezében tartott pohár adott gondolati alapot arra, hogy párhuzamot véljek e síksági kőbálványok által kifejezett érzület és a ma már különösnek ható, ám vélhetően ősi gyökerű hegyaljai jogszkásunk között. E gondolati ív mentén kíséreltem meg további kapcsolódási pontokat fellelni történelmi múltunkban, melyek adalékokkal szolgálhatnak az Ukkon-pohár felmutatása jogszkásának jelképi tartalmának mélyebb megértéséhez.

Írásos emlékek

Az első írott okirati emlék az áldomásital létéről az 1310. november 5-én a sárospataki plébános által földvétel bizonyosságára kiállított oklevélben olvasható: ezen okirat azt rögzíti, hogy az adásvétel tanúk előtt történt, és hogy a vevő: „A hely szokása szerint a szerződési zálogot és az áldomásitalt megadta.”

Régi szokásrendszerre utaló emléket igazol ez a 700 éves irat: az áldomás olyan élő jogi aktust is jelentett a kor emberének, aminek magyar világképi alapja az Isten színe előtt kötött becsületes szerződés volt.

Mádon a szőlőgazdálkodással összefüggésben megvalósult szőlőföldterület-csere és szőlő öröklevelék, melyek lényege a tulajdon igazolása volt: ezen iratok tartalmazzák az áldomás szertartására vonatkozó előírásokat, ami fontos záróeseménye volt a jogügyletnek. Egy 1563. április 1. napján kelt öröklevelél arról ad hírt, hogy a község egyik polgára, Bor Benedek tiszte volt az áldomás pohár felmutatása: kihirdette, kikiáltotta az adásvétel tényét, amely attól lett törvényes, jogerős, ha nem tiltakozott ez ellen senki.

Egy 1595. június 18-án Mádon kelt szerződésben azt rögzítették, hogy a szerződést áldomás pohárral megerősítették. Az áldomás megtörténtét szokásos módon hangosan kihirdette az erre kijelölt személy, ezzel megerősítettett a szerződés.

Mádon a bíró (hivatala átadása után) az év elején elszámolt az egyháznak járó pénzzel, és átadta az egyházfőnek. Az egyháznak járt a tizedrészes bizonyos terményekből, termékekből, és az áldomásokból adódó összeg (áldomásra költött pénz, étel, ital) egyharmad része. 1608-tól már bort is átadnak pénz helyett az egyházfi részére. Ez az átalakulás összefügghet a török háborúk okozta gazdasági romlással. Elképzelhető az is, hogy ez az igen magas „egyházi adótartalom” is hozzájárult az évszázadok során az Ukkon-pohár felmutatása aktusának fokozatos megszűnéséhez.

A sátoraljaújhegyi pálos konvent régi iratai arról tanúskodnak, hogy Alsó-Redmecen, Bodrogolasziban, Vitányban, és más helyeken az Ukkon-pohár helyett a kötő-pohár fogalma volt használatban: nemcsak szőlők, hanem egyéb kisebb ingatlanok eladásánál is egészen a XVIII. század közepe tájáig.

A XVII. században Tállyán érvényben lévő, „Az thally teörvények” címet viselő szőlőgazdálkodási szabályrendszer XIII. pontja szerint „egy pinth bor az felmutato pohar”.

Az Ukkon-pohár felmutatása Hegyalján

Az 1600-as évek elején Tolcsván, Tarcalon, Szántón (ma Abaújszántó), és más hegyaljai városokban a város főbírája, esküdtjei és tanácsa előtt végbement adásvételi szerződések sok adatot szolgáltatnak az Ukkon-pohár kérdéséhez is. Ismert volt az Ukkon-pohár Szántón is, ahol az áldomásítal a szőlő árának megfelelően alakult: ahány magyar forintot ért a szőlőörökség, ugyanannyi icce borból állott, és ezen kívül Ukkon-pohárban is járt mindenkor egy pint, vagyis két icce. Az áldomást, sőt az Ukkon-poharat is, rendszerint pénzben fizették ki a vevők. 1639-ben Gyarmaty János és felesége, Vass Ilona asszony Szántó város határában vettek egy darab szőlő örökséget Tornán lakó idősebb Kátai Ferenc özvegyétől, Széký Judit asszonytól: a felek erről a város főbírája, bírótársai és az esküdt polgárok előtt nyilatkoztak is. E szerződésnek az áldomásra vonatkozó pontja szól az adásvételről, „melynek áldomását minékünk régi élő törvényünk és városunk szép rendtartása szerint elegendendőképén megadták az vevő nemes személyek, ugymint: ezer icczte bort, ukkon pohárban egy pint bort, melynek felmutatója volt Sziójyártó Ferencz (nemo contradixit): 759 tudván azért az bornak iczczéjét tizenkét pénzben, tészen százhusz frtot huszonnégy pénzt.” Itt, az áldomás felmutatási szertartásán túl, az Ukkon-pohárral együtt bizonyos százalékot jelentett, melyet a vevő a városnak tartozott megfizetni, és az összeg nagysága a vételártól függött.

De honnan eredhet a pohár felmutatásának jogszokása? Mi lehetett az áldomás cselekedetének műveltségi gyökere? Ehhez érdemes a XVI. századot megelőző évszázadokban is körültekinteni. Kapcsolódási pontként az Árpád-kori pohárnoki tisztség is kiindulópont lehet.

A királyi pohárnok tisztének jelentősége az Árpád-korban

Az Árpád-korban a királyi pohárnok fontos tisztését csak kiemelkedő, tekintélyes személy tölthette be. E tisztség korabeli megnevezése kend-bocsár(d) volt: e névmegjelölés igen fontos, hiszen a IX–X. században ez még a kende pohárnoka értelmű. Ez utalhat arra is, hogy miként a kende, úgy a többi honfoglaláskori vezéri méltóságnak (például a harkának, a gyulának) is meglehetősen a maga udvari pohárnoka. A bocsárd régi magyar szavunk már a veszprémvölgyi görög alapítólevélben is szerepel „boutziárin” foglalkozásnévként. A bocsár(d) szó ekkoriban pohárnok jelentésű elsősorban, de később jelentett már szőlőművelő embert, illetve kádárt is. Szóképzése hasonló a csatár (kardkészítő), solymár (solymász) szavainkhoz. Tartalmilag azonban a kend szó fontosabbnak látszik a tisztség valódi tartalmának megfejtéséhez, mivel ez igen fontos szó a magyar őstörténetben. A kend megnevezés a szakrális fejedelem méltóságcímét jelentette a IX. századi magyarság számára.

Az Árpád-kori pohárnoki tisztség fontos feladatkört jelenthetett: ez különösen érvényesülhetett a magyarság Kr. utáni X–XIII. századi történetében. 1301 után azonban nyilvánvalóan csökkent e világmépi hatás a királyi udvarban. A néplélek, a népszokás azonban jobban megőrzi a régmúlt valóban fontos alapelemeit, rítusait, hagyományait, mint az éppen aktuális hatalmi elit a maga elefántcsonttoronyában megélt (a köznép szempontjából azonban igencsak érdektelen) időnként meg-megújuló műveltségi kereteit.

Még egy megjegyzést érdemes tenni a kende szó kiemelt fontosságát hangsúlyozandó a magyar történelmi valóságban és a történelmi tudatban betöltött maradandó voltáról. A kend megszólítás már a régi időkben is kegyelmed, kelmed értelmű volt. Még a XVIII. században is általánosan használt megszólítás volt a felsőbb rangúak között is. Kegyelemmel teljes emberként való tisztelgő megszólítás: egyértelműen szakrális tartalmú köszöntő megszólításként élt a magyar közgondolkodásban, szóhasználatban.

Érdekességként megemlítem, hogy a XIX. század közepén a paraszti világot legtöbbször becsülő Tánicsics Mihály is a „Kend” címet, megnevezést tartotta a legalkalmasabbnak a magyar közbeszédben az egymást tisztelő megszólításra, mivel szerinte a magyarság körében ez a legősibb és legeredetibb minden más cím, megnevezés között.

A fenti gondolatmenet nyomán elképzelhető, hogy a honfoglalók közösségi áldomási szertartása, az Istenre emelt pohár szertartási szokása és az Ukkon-pohár felmutatásának jogi rítusa közös világmépi, ősi hagyományban gyökerezik.

Vérszerződésünk és honfoglalók áldomása Anonymus Gestája nyomán

A magyar vérszerződés jogi aktusának leírása e tekintetben a legfontosabb, hiszen ez a magyarság első megragadható nemzeti szerződése, alkotmánya. Megjegyezném, hogy ezzel együtt ráadásul világmépi

történelmi jogi különlegesség a maga egyedisége okán, hiszen alapelőzménye a majdan a Kárpát-medencében megszervezendő (és ma már 1100 évnél régebbi) magyar államiságnak is. Anonymus Gesta Hungarorumának 5. fejezetében a vérszerződés aktusáról elmondja, hogy a vezérek mindegyike saját vérét egy edénybe csorgatta és esküjét ezzel szentesítette, és az akkor egymás között tett esküjüket mindhalálíg megtartották. Sőt, a halálon túl is, hiszen az utódokra is kötelező volt. Ez volt az a „vérszerződés”, mellyel etelközi vezéreink egybekovácsolták magyar törzseinket. Az etelközi vérszerződés a hitből fakadó, rokonságot megerősítő és közjogi aktus volt. Istenünk előtt kötött vérszerződési aktusunk a magyar nemzetrészeket egyesítő közös akarat Istenünk által való megáldása céljait szolgálta az őök időkre.

Vérszerződésünk kelyhe e tekintetben ugyanazon szellemi tartalmat jeleníti meg (persze sokkal nagyobb történelmi léptéket jelentve), mint az Ukkon-pohár felmutatásának jogszakása (a maga kisebb jelentőségű jogügyletében): a becsületes, tiszta szándékú és célú szerződő akarat Isten színe előtt való megkötésének nyilvánossága lehetett a valódi lényege. Árpád vezér népének a Kárpát-medencébe való bejövetele is áldomások keretében történt.

Anonymus a Gesta Hungarorum 13. fejezetében ír arról, hogy a honfoglalók hálaadó istentisztelet keretében Hung várába (Ungvár) Árpádot fővezérré választották, majd „a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat” mutattak be „és négy napig tartó lakomát csaptak”. Névtelen krónikairónk arról is megemlékezett a 22. fejezetben, hogy amikor vezérek hírül vették, hogy a magyar sereg már a meszesi kapuig jutott, akkor nagy örömmel áldomás keretében egy héten át ünnepélyesen lakomáztak.

Az áldomás tehát ősi italáldozat jellegű, melyre lakoma keretében került sor, mintegy a jogszerű tulajdonszerzést bizonyító jogi aktusként Isten színe előtt. A honfoglalók életében e szerint minden, a nemzetsorsot érintő ügyben az áldomás és áldozat együtt volt jelen: egy olyan vallási szertartás képe tárul fel a vérszerződéstől kezdve az áldomás közösségi szokásáig, amelynél a IX. század magyar embere a magasztosság jegyében az Istenének hálaát ad nemzetsorsa alakulásáért.

Áldomásunk jelképi tartalma

A magyar hagyományban a pohár jelképi értelemben ital, áldomás értelmű: létezik a barátság, a fájdalom, a szerelem pohara, a békepohár, melynél a haragosok kibékülnek. Az Ukkon-pohár a régi oklevelekben egyértelműen áldomásozó pohár jelentésű.

Kis János nagyon szépen ír arról 1823-ban, hogy amikor „bort iszik a Magyar áldomásul, és azt felállva, süveg vetve” teszi, akkor bizony „jeles formulával el köszönné, egészen Vallásos ábrázatot ad annak úgy, hogy az Áldomás ivás még ma is egy néminemű istentisztelet a magyaroknál.”

Milyen szép is ez a majd 200 éves életkép: az ősi gyökerű az áldomás ünnepélyes jellegének lényegi tartalma a pohár borral való felköszöntés, szerencsekívánatot, hálaadást. Szakrális tartalmú testbeszédet és lelkiséget mutat, melynek lényege az égre, az Istenre való feltekintés. Az áldomás a magyar szokásrendszer lényegi eleme, tösgyökeres nemzeti szertartás, mely minden szerződés fontos lényegi keltekeként a mindennapok része volt.



A székely áldozópohár
(Orbán Balázs „A Székelyföld leírása” című
1868-ban megjelentetett könyvéből.)

E gondolat nyomán érdemes kitekinteni a Kárpát-medencén kívülre, a honfoglalást megelőzően általunk és a velünk rokon népekkel lovasíjászként együtt birtokolt hatalmas keleti síkságokra. Van-e ezen területeken olyan tárgyi vagy szellemi emlék (kifejezve a szakralitás átható és magasztos élményét), ami rokonítható az áldomás magyar gyakorlatával?

A keleti füves síkságok kőszobrai

A Kr. utáni II–IX. évszázadok síksági népei a Fekete-tengertől északra fekvő területeken a sírhalmok tetejére állították kőalakjaikat. Ezek a kőbábák (legyenek férfít vagy nőt ábrázoló) mind kupát tartanak a hasuk előtt.

A Kr. utáni IX. századig létező síksági lovasíjász szobrászművészet kőfaragó művészetének kőbálvány remekei jellemzően a korabeli díszes viseletet is megjelenítik. Az általában Napkelet felé tekintő kőbálványok a kezükben poharat (áldozati csészét) tartanak. Ezek a kőbálványok, köemberek vélhetően nemcsak sírhalmokat jelölnek, és erre pontosan a kezükben ábrázolt pohár adhat magyarázatot. Szerintem azonban éppen a kőszobrok kezében tartott (felmutatott) pohár lehetett e köemberek megalkotásának valódi szellemi, lelki tartalma. A pohár felmutatása és ennek kőszobron való ábrázolása mintegy az italáldozat, áldomás keretében az Isten által jóváhagyott birtokbavételnek (pl. katonai hódítás esetén), a testvérré fogadásnak (pl. vérszerződés emlékeként) vagy az egyéb fontos szerződés-kötés hitelesen igazoló jogi tényének állít örök emléket. E kövítések kezében tartott áldozó pohár, mint az életet adó Istennek adott hálaérzés kifejezése jelképisége lehetett az igazi oka e szobrok létrehozásának, és persze az ősök egyidejű tiszteletének is nyilvánvaló emlékei. Megítélésem szerint e kőszobroknak kezében lévő áldozati pohárnak hagyománya élhetett tovább abban ősi magyar jogszokásban, amit az Ukkon-pohár felmutatása jelentett a magánjogi szerződések megkötésekor.

A jogszokás erkölcsi üzenete

Az Ukkon-pohár felmutatásának jogszokása, valamint az áldomás ősi magyar szertartása lényegében azt fejezi ki, hogy az ünnepek megtartásakor, szerződések megkötésekor, nemzeti sorskérdésekről való döntések alkalmával Istennel együtt ünnepelt, szerződött, esküdött a régi korok magyarja. Ez ősi, keleti gyökerű műveltségi hagyományunkból fakadhatott. Az áldomás valójában egy vallási szertartású áldozati rítus volt, melyben lélektani tekintetben az égi világ iránti tisztelet, főhajtó hódolat jelentette a lényegét.

Az Ukkon-pohár felmutatása világképi értelemben az élet kelyhe fogalmi körhöz kapcsolható, és ekként mintegy az életvizzel azonosítható világszemléletet tükröz. Ezt támaszthatja alá a mezopotámiai szobrok kezében tartott pohár is (a belőle kifolyó víz jelképi volta miatt), hiszen ezek az alkotások művészi megjelenítése rokonítható a Kaukázustól északra fekvő eurázsiai síkságokon felállított kőbálványok kezében tartott pohár jelképi tartalmával.

Az Ukkon-pohár felmutatása a keresztény kultúrához való hozzásimulási, ám az ősi hagyományt mégis megtartó sikeres világképi túlélési stratégia lehetett Szent István új államában: ennek bizonyítéka, hogy gyakorlati jogszokásként is létezett egészen a XVIII. századig. Bölcsen illeszkedhetett ősi vallásos világképünket megőrizve az Ukkon-pohár az új keresztény hatalmi kihíváshoz, hiszen az áldomás, áldás közös jelentésű, szakrális tartalmú szavunk ma is.

Népünk, nemzeti műveltségünk világszemléleti gyökere sokkal magasztosabb és mélyebb annál, mint amit napjaink valósága ma megmutat.

Térjünk vissza ünnepnapjainkban is ősi gyökereinkhez, a pohár borral való áldomásunk ünnepélyes, égre tekintő, lélektiszta jellegéhez. Ősi áldomásunk legyen újra közös kerek világunk sorsteremtő erejévé!

Dr. Diószegi György Antal

Fontosabb források: *Bogdán István:* Régi magyar mulatságok (16. Az áldomás) Neumann Kht. 2003. – *Györffy György:* István király és műve Bp. 1977. 440. old. – *Dr. Kalmár János:* Mád, tokaj-hegyaljai község élete a XVI–XVIII. században. Mád „falukönyve”. H. é. n. 93., 99., 101., 150., 196–197. old. – *Kis János:* Értekezések. Magyar régiségek nyomozása. I. In.: Tudományos Gyűjtemény 1823. VII. kötet 32. old. – *Kunkovác László:* Köemberek. A sztyepei népek ősi hagyatéka Bp. 2002. – *Nagy Gyula:* Ukkon pohara. Századok 1880. szeptember 9. füzet. Különfélék. 759. old. – *Sombori József:* I. Értekezések I. A Hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó poharáról. In.: Tudományos Gyűjtemény 1835. III. kötet 14. old.

A moldvai csángók magyar nyelvhasználatának tüneményéről

A száz esztendeje született Lükő Gábor emlékének

Amikor a moldvai csángók nyelvéről, nyelvhasználatáról, nyelvoktatásáról van szó, nem mindig tudatosul bennünk, hogy milyen különös jelenségről, milyen törekeny, könnyen megsemmisíthető tüneményről van szó, milyen meggondoltan és körültekintően kell hozzányúlni, tanítani, védeni, megőrizni ezt az éppen csak létező állapotot. Mint a kihálás szélén álló élőlények, vagy méginkább az óvatlanul feltárt régészeti leletek, egyetlen rossz mozdulattól, hibás, vagy a helyzetet nem ismeréséből fakadó félreértéstől pillanatok alatt elporladhatnak, jövőtetheletlen kárt szenvedhetnek.

Miből ered a csángók anyanyelvének sérülékenysége?

Egyrészt *létszámuk csekélységéből* következik nyelvük kiszolgáltatottsága. Mert hiszen – ha mástól nem, hát Illyés Gyulától – tudjuk, hogy más módon kell védeni az úgynevezett „nagy” nemzetek, tesszem azt a franciák nyelvét, s másként az olyanokét, mint a magyarok, akik nem csak „kisebkek”, de végzetesen szétdaraboltak is. Nos, a magyarság csángó népcsoportja ehhez képest nemcsak egészen kicsi, de különösen széttagolt, hiszen szinte minden falu lakossága máskor, máshonnan települt mai lakóhelyére, és történelmi végzetük miatt nem alakult ki köztük az egységes identitás alapját jelentő közös, „sztenderd” nyelv. Térben és időben eltérő nyelvjárások élnek egymás mellett, ami nagyon sokszor csak néhány eltérő jelenségben nyilvánul meg, mégis inkább az elkülönülést jelzi, és nem az összetartozást szolgálja. Részben tehát e téren is középkori az állapotuk, csak hogy a középkorban nem kellett szembenézniük az újkori nacionalizmus legerőszakosabb változatával.

A nyelvükre leselkedő veszedelmek másodika a *szóbeliség*, hiszen a moldvai magyarok hagyományos műveltsége itt, Európa közepén, a harmadik évezredben is szájról-szájra, apáról-fiúra öröklődik. Úgy ahogy éppen itt Etelközben, ezervalahány esztendeje szállt a rege és az ének szájról-szájra. Nyelvük és kultúrájuk különös értékét, de veszélyezettségüket, anyanyelvük mulandóságát is jórészt a szóbeliségben rejlő illékonyág hordozza. Még ha óvó céllal is, de rossz mozdulattal nyúlunk hozzá, szempillantás alatt megtörhet a megmaradás csodája.

A kiszolgáltatottságnak ezen a pókhálófonalán éri őket idegen nyelvű és idegenszívű *előljáróik, papjaik ellenséges érdekeket szolgáló ármánykodása*, megfosztván őket a természetes önbecsülés és az identitás megtartó és védekező erejétől.

Így „él” tehát Moldvában a magyar nyelv, a „Csángó himnusz” kiválasztott forrófalvi csángó „népdal” szerint: „*elvetette, eltemette*”. Az idő és az isteni kegyelem csodálatos tüneménye, amit bárbar kezek egyetlen pillanat alatt, akár otrombaságból, pusztá oda nem figyelésből is megsemmisíthetnek.

Hát még aljas, előre megfontolt szándékkal!

A moldvai magyar nyelv a számok tükrében

Még számbavenni is nehezen tudjuk, hányan beszélnek, beszéltek, értik, értették ezt az apáról fiúra, anyáról leányára, nagyszülőkről unokájukra szálló nyelvet. Jónéhány helyen még ma is számon tartják: mikor halt meg falujukban az utolsó, magyarul beszélő ember. De valóban ő volt-e az utolsó? S valóban kihalt-e vele a magyar nyelv abban a faluban? Hiszen sokszor elég egy szomszédságból való beházasodás, vagy egy románul nem tudó idegen érdeklődése, máris felizzik a kihunytnak tűnő parázs.

A Románváros melletti Jugánt például sokáig úgy tartottuk számon, hogy a faluban Gyerke Mária – akin leánykorában Lükő Gábornak is megakadt a szeme –, a nyolevenesztendős korában is szemüveg nélkül varrogató csángó asszony az utolsó, aki még használja a magyar nyelvet. Aztán amikor Mária nénit apácás rokonsága kezdte elszigetelni a magyarföldi látogatóktól, kiderült, hogy ismerik ott mások is, tud a fia is, sőt néhány öregasszony is, csak meg kell találni és meg kell szólítani őket. Arról, hogy milyen hatásra lép működésbe ez a *genetikai emlékezet*, mondok egy példát. Harangozó Imre barátom egy találkozó szervezése során szövéshez értő idős jugáni asszonyokat utaztatott Szamosújvárra. A *bábák* az autóban egész úton románul beszélgettek egymással, mígnem egy nagy útgödörben hatalmasat dőccent a kocsí, még a motor lélegzete is elakadt. „*Vaj, vaj, édesz isztenkém*” – jajdultak fel az asszonyok, s egyikük szép, archaikus magyar imádságba kezdett.

Magam is megfigyeltem, hogy a kötött szövegekben még a nyelvvesztés szakadékanak szélén álló közösségek is inkább őrzik anyáik nyelvét. Mintha az énekek, imádságok, szólások, proverbiumok hűtőládájában jobban „elállna”, kevésbé romlana a nyelv. A Csíksomlyóra zarándokló csángók körében figyelhető meg, hogy régi, elmosódott emlékektől hajtva, énekelve, imádkozva együtt repülnek – néha bizony vergődve – a többiekkel. De egyedül már képtelenek felszállni, ha megszólítjuk őket, még e csodálatos élményről is csak románul beszélnek.

Másfelől – Csíksomlyón maradván – megfigyeltem, hogy odahaza, falujukban magyarul beszélő emberek sem tudnak teljes odaadással – és főleg értelemmel – bekapcsolódni a mise liturgiájába, mert keveset értenek a prédikációból. A mise során a hívek válaszait (responzorium) is csak románul tudják. Ezért igényelne még akkor is nagy hozzáértést, kíméletes szeretetet a magyar nyelvű liturgia és prédikáció alternatív bevezetése a moldvai csángó templomokban, ha Jászvásár, Bukarest, főként pedig a Vatikán egyházi előjáróit a krisztusi sugallatra megszállaná a jószándék. Akkor is úgy kellene lelkileg megvendégelniük a hirtelen támadt lehetőségekkel először talán élni sem tudó csángómagyarokat, mint első ebédjeik alkalmával a hosszú éhezéshez már-már hozzászokott, fogolytáborból szabadult rabokat.

Tehát európai mértékkel tisztességesnek tekinthető népszámlálás esetén sem volna könnyen megválaszolható, hogy a 250 ezer moldvai katolikus csángó közül hány beszél a magyar nyelv középkori alapokra rakódott, XIX. századi nyelvújításból kimaradt, elsősorban román szavakkal és kifejezésekkel megterhelt helyi, nyelvjárási változatait? A hivatalos román statisztika ugyanis hajtófát sem ér. Nem-hogy a magyarok, vagy a magyar anyanyelvűek számát nem képes (és hajlandó) becsületesen számba venni, de még a római katolikus vallásúakét sem. Elég egy pillantást vetnünk Tánzos Vilmosnak a moldvai csángók lélekszámáról összeállított, a Csángósors című kötetben (1999. 14.) közölt táblázatára, amely arról árulkodik, hogy 1930 és 1941 között tizedére csökkent, 1977 és 1992 között pedig 73-szorosára nőtt a római katolikusok száma. Ilyen „hivatalos” statisztikákkal torzított térségben nagyon is meg kell becsülnünk Tánzos Vilmos említett tanulmányának 17–19. oldalán napvilágot látott adatait, amelyek településenként, helyszínen készült számbavételek alapján közlik a „magyar nyelvet ismerők számát”. Ezek az „szabad szemmel” becsült adatokon lehet vitatkozni, de csak ha jobbat, megbízhatóbbat tudunk állítani helyettük. Magam is kevésnek érzem Tánzos Vilmos talán túl szigorúan becsült felszázazes „magyar nyelvet ismerő” csángóját, s inkább hajlok Pozsony Ferenc (2005. 8.) megállapításának elfogadására, mely szerint „... a moldvai falvakban és városokban (...) még napjainkban is közel 100 000-en értenek és beszélnek magyarul”. Nehezen hiszem ugyan, hogy a különbség csupán a városban élő és magyarul beszélő csángók számának hozzáadásából adódna, de reálisabbnak érzem ezt a számhatárt.

A pusztulás fokozatai

Tehát – mint mondtam – nem könnyű számba venni a magyar nyelvet használók, értők számát az egykori Etelközben. Nemesak hogy nem könnyű, de irgalmatlanul nehéz. Hiszen a lehetséges ötven- és százezres létszám közötti „magyar nyelvet ismerők” körében óriásiak az eltérések, az árnyalatok. Ennek a „sokszínűségnek” néhány jelenségét próbálok a következőkben fölillantani. De talán helyesebb, ha a csálóka *sokszínűség* helyett a pusztulás mértékének fokozatairól, árnyalatairól beszélünk.

A moldvai csángómagyarok anyanyelve úgy hal el, ahogy az elkötött, vagy stilszerűbben szólva a *lelancolt* végtag, amelyben lelassul, majd megáll a vérkeringés. Régóta tartó zsibbadás ez, talán a XV. században elkezdődött a magyar nyelvű liturgiával érkező husziták és más protestáns „eretnekek” erőszakos „megtérítésével”, amikor a rekatolizált híveknek a római katolikus egyház nem tudott vagy talán nem is akart anyanyelvű egyházi szolgálatot nyújtani. Tovább romlott a helyzet a XVII. században Moldva missziós területté nyilvánításával, aminek következtében még a kevés magyar pap is kiszorult a csángó falvakból, akik ott szolgáltak, vagy szolgálhattak volna. Végül egyházi részről betetőződött a jászvásári római katolikus püspökség XIX. század végi megalakításával, aminek ára a katolikus csángók elrománosításában való egyházi közreműködés vállalása volt.

Az éltető vért szállító ereket szorító láncok talán legsúlyosabbja az *anyanyelvű oktatás hiánya*. Emiatt maradt ki a moldvai magyarság a XIX. század hazai nyelvújító mozgalmaiból, anyanyelvünk nagy vérátömlesztéséből, s emiatt van kitéve a csángók anyanyelve mindenfajta védelem nélkül a különböző nyelvi, információs és kommunikációs széljárásoknak. Emiatt vált és válik, degradálódik egyre több helyen „konyhanyelvű”, emiatt szorul egyre inkább a falvakba, az otthonokba, a vének fogatlan szájába.

Az anyanyelvű iskolai oktatás hiánya elsősorban három fő területen károsítja, torzíja a moldvai csángók anyanyelvét. Mármost ott, ahol még nem halt ki a magyar szó.

1. Az általános tankötelezettséget az elmúlt másfélszáz esztendő alatt, vagyis Románia megalakulása óta fokozatosan vezették be és követelték meg, s ez a folyamat néhány elemében még ma sem fejeződött be. A román nacionalizmus azonban ezt a kétségtelen civilizációs vívmányt is saját szolgálatába állította, a magyar nyelvet nemhogy kitiltotta, mint a templomokból, de *be sem engedte az iskolákba*. Sőt! Az *Isten házában* a magyarul tudó *deák*ok (kántorok) révén, különösen paphiányos időkben és helyeken még a XX. század első felében is megszólalhatott néhány magyar imádság, szentes ének; az iskolákban azonban csak a román nyelvet ismerő állami tanítókkal kínlódhattak a magyar anyanyelvű csángó csemeték. Szörnyűséges történeteket hallhattunk arról, hogy ezek a primitív és brutális román tanítók miként élték ki jórészt tudatlanságukból eredő haragos indulataikat szegény kis csángó gyermekeken, mert azok nem beszéltek az államnyelvet. Egy onyesti barátom, Kecskés András mesélte, hogy nyolc esztendő korában (1935-ben), magyar beszédje miatt egy Nicolae Puscaş nevezetű tanító a térdére fektetve, nadrágszíjával úgy elverte őt, hogy kinjában beleharapott a szadista tanító lábába.

Így aztán a csángó gyermek életének legnagyobb gondja – a csecstől való választás után –, hogy mire iskolába kerül, megtanuljon románul. Emiatt a csángó szülők, nagyszülők, akiknek sem idejük, sem kedvük gyermekeiket az idegen nyelvre oktatni, azt a „kényelmes” megoldást választják, hogy a gyermekükhöz románul szólnak. Vagy legalábbis próbálnak szólni, mert a nagyanyák, dédanyák sokszor maguk sem, vagy legalábbis nem jól beszélnek ezt a nyelvet. Ha tudjuk is, hogy – a maguk módján – gyermekeiknek, unokáiknak akarnak segíteni, mindez látni és hallani: maga az iszonyat. Már a csecsemőkhöz is románul gügyögnek. Beidegződött a gyakorlat, hogy a csángó szülők egymással, a nagymamával, a magyarföldi vendéggel, a bekopogtató szomszédal anyanyelvükön beszélnek, de a gyermekeikhez románul szólnak, mint valami idegenhez. S nyilván a kicsi gyermek is idegennek, kirekesztettnek érezheti magát, bár ahogy nő, természetesen egyre többet megért a nagyok magyar beszédjéből. Vajon miként kerülnek ezek a szülők és gyermekeik érzelmi közelségbe, ha nem a saját anyanyelvükön, ha nem a családban használt nyelven szólnak egymáshoz. S mindezt olyan reflexszerűen teszik, hogy még az én Magyarországon született fiacskámhoz is nem egyszer románul szóltak csángó ismerőseim, csupán azért, mert *gyermek*. A csángó anya tehát bármilyen szép és gazdag a nyelve, elrejtje gyermeke elől, s idegenül beszél vele. Mintha az anyatejet vonná meg gyermekétől, hogy mindenféle pótszerekkel etesse. Az állatvilág szociális kapcsolatainak rendjében rendszerint megvan az ösztönös gátlás, hogy a kölyköket bizonyos korig nem szabad bántani, s ahogy serdülnek, úgy lesznek vele egyre „gorombábbak” a szülei, a felnőttek. A csángók anyanyelvű kommunikációjában ez a célszerű magatartásforma éppen a visszajára torzult. Ahogy nő a gyermek, s mindinkább felnőttzámba veszik, már inkább szólítják anyanyelvükön, magyarul.

2. Szegény csángó gyermekek így aztán rendszerint sem magyarul, sem románul nem tanulnak meg igazán, legalábbis *egyik sem válik anyanyelvükké*. A nagyobb gyermekektől, a felnőttek beszédéből idővel valahogy megtanulják, s egyre inkább használják, vagy legalábbis értik a magyar szót. Ugyanakkor románul sem tanulnak meg rendszeren, mert hiszen a csángó asszonyok, nagymamák közül sokan éppen csak törlik a románt. Különösen a nemeket használják ügyetlenül. A magyarul már nem beszélő, úgynevezett északi-csángó falvakban is meg lehet figyelni, hogy az idősebbek, akik nem iskolában, hanem „hallás után” tanulták az államnyelvet, rosszul alkalmazzák a különböző nemeket, hiszen a magyar nyelv nem ismeri a him és nőnemű szavak eltérő ragozását.

De ugyanilyen rosszul használja a magyar nyelvet is, hiszen nem iskolában, templomban, nyelvtant, irodalmat tanulva, ismerve sajátították el, hanem pallérozatlanul kapják, keverik, rongálják. Nyelvünk – mint tudjuk – gondozatlanul még nálunk is romlik, kopik, hígul, műveletlen kerthez lesz hasonlatos. Pedig a Kárpát-medencén belül „még” tanítják az iskolákban a magyar nyelvtant, irodalmat – ha nem is olyan intenzitással, mint kellene; a nyelv művelők, ha ellenséges pergőtűzben is, igyekeznek megőrizni anyanyelvünk értékeit. Moldvában mindez hiányzik, igaz, hogy a médiák nyelvrontó hatása sem érvényesül úgy, mint nálunk. De a mérleg mindenképpen negatív.

3. A kártevés harmadik vetülete a *magyar nyelv becsületének, rangjának értékvesztése*, ami elsősorban nyelvi kisebbrendűségi érzés számos jelenségében mutatkozik meg. Való igaz, hogy az elhagyott, gondozatlan kerthez – hogy ne temetőt mondjak – hasonló csángó nyelv, értékes és szépséges virágai ellenére a városi, ipari, információs léttel és a globalizálódó világgal való érintkezés során egyre kevésbé alkalmas teljes értékű kommunikációra. De a papok, tanítók részéről megnyilvánuló román egyházi

és világi sovinizmus olyan mértékben sulykolja a csángókba anyanyelvük értéktelenségét, „korcsitúra”-ságát, hogy esetenként azok is lenéznek, akik benne nőttek fel és tökéletesen használják.

Hogyan lehetséges mindez? Gondoljunk csak „anya”-országi kiszolgáltatottságunkra, anyanyelvi és nemzeti identitásunk felőrölődésére. Pedig nálunk még megvannak az iskolák, a templomok, lennének értelmiségeink is, akik – ha nem is a Németh László-í elkötelezettséggel, de – itt-ott még őrzik és védik a nemzet immunrendszerét. A moldvai csángóknál mindez hiányzik. Ott nincs aki elmondaná nekik kulturális értékeik fontosságát, megmagyarázná anyanyelvük szépségét, megőrzésének jelentőségét. Nincs senki, aki rávezetné őket arra az értékrendre, aminek mentén a svájci állampolgár, ha ismeri is az irodalmi német nyelvet, a hochdeutsch-ot, saját közösségeiben a helyi németet, a switzerdeutsch-ot is használja, és ez számára teljesen természetes és magától értetődő. Ennek a szemléletnek, ennek az értékrendnek a hiánya az, ami a még magyarul beszélő csángók anyanyelvét a leginkább veszélyezteti.

Mert hiába állapította meg az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2001-ben született, 1521. számú ajánlása, hogy „A csángók a magyar nyelv egy ősi formáját beszélik”, évszázados identitásuk „alapja a római katolikus vallás és saját nyelvük, a magyar egyik nyelvjárása, amelyet a családban illetve a faluközösségekben beszélnek...”; hiába fogalmazta meg az ajánlás 9. pontja, hogy a csángók számára „biztosítani kell az anyanyelven történő oktatás lehetőségét a román alkotmánynak és oktatási törvényeik megfelelően”, ha egyszer – ugyanennek a Jelentésnek 34. pontja szerint – „a román hatóságokban nincs meg az akarat (helyi szinten) és hiányoznak az eszközök (központi szinten) ahhoz, hogy alkalmazzák saját oktatási törvényüket.” (ET 2002, 105–114.) Ismerjük a közelmúltból, hogy a moldvai Lujzikalagorban és Gajdárban a nyakkendős és a reverendás sovinizták milyen vérlázító módszerekkel akadályozzák Románia oktatási törvényének érvényesülését, a „fakultatív” anyanyelvi oktatás lehetőségének megteremtését. Ehhez tegyük hozzá, hogy sem a romániai magyarok „érdekképviselői” szervezetében, sem a magyarországi kormányban nincs meg a szándék, hogy a csángók anyanyelvének érdekében a nemzetközi fórumokon fellépjen.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy maguk a csángók sem becsülik eléggé az elődeiktől örökölt hagyományt, az anyanyelvet. Elhiszik, hogy nyelvük nem magyar, „csak csángó”, amin nem lehet és nem is érdemes beszélni. Mintha az erdélyi mócot, vagy a havasalföldi oltyánt akarnák meggyőzni arról, hogy beszéde nem román nyelv! Náluk aligha lenne sikeres az ilyen sunyi agitáció.

A moldvai magyar nyelv megmaradásának esélyei

A moldvai csángók magyar nyelvhasználata tehát valóban *tűnemény*. Néha úgy tűnik, mintha már elveszett lenne, aztán újra és újra előtűnik. A Nyugat-Európában vendégmunkáskodó csángók egy része nemcsak a magyar nyelvét veti le, de mint hallom, gyermekeik sokszor már románul sem tudnak. Mások viszont ott, az idegenségben ébrednek magyarságukra. Az Erdélybe került csángóknak is választaniuk kell a megmagyarosodás és az elrománosodás között. De még Magyarországon sem ígéretes a helyzetük. 2005. december 5-én láthattuk milyen könnyen lehet az identitásában megingatott belhoni magyarságot aljas módon saját külhoni testvérei ellen fordítani. Ilyen környezetben a nálunk dolgozó csángó munkástól aligha várhatjuk el, hogy – minden tisztelet a kivételeknek – magyarságában meg erősödjön, a magyar nyelvhez való kötődése szorosabbá váljon.

Feltehetjük tehát a kérdést: betöltheti, betöltheti-e Moldvában a magyar nyelv a csángók megőrzésében, megmaradásában évszázadokon át – ha súlyos veszteségekkel is – betöltött szerepét? Minden kedvezőtlen jelenség ellenére bizakodom. Több mint negyven esztendeje járom a moldvai csángó falvakat, s ha nekem szegeznék a kérdést, hogy mennyit veszített az egykori Etelközben a csángómagyar nyelv, nyugodt lélekkel állíthatom, hogy semmit. Sőt!

Igaz, hogy számos helyre már az utolsó pillanat után érkeztem, jó néhány faluban azóta halt meg az a néhány idős ember, aki még emlékezett arra, hogy 50-60 esztendeje jóval többen tudtak magyarul. De a lakosság többségét tekintve magyarul értő-beszélő falvakban emberöltőnyi idő alatt sem romlott a helyzet számottevő mértékben. Már a csángók jelentős számbeli növekedése is pótolta a veszteségeket. Az Erdélybe, Magyarországra járó „vendégmunkások” pedig kimondottan fellendítették a csángó falvakban a magyar nyelvhasználatot. Igaz, hogy ez inkább csak a szókincs bővülését, mégpedig sajnos sokszor a trágárság irányában való bővülését jelentette, de a *nyelvi biztonság*nak mindenképpen hasznára vált.

Leginkább azonban a gyermekeken mérhető az előnyös változás. Hiszen 15–20 esztendeje, még a többségében magyarul beszélő csángó falvakban is – néhányat, mint Külsőrekecsin, Magyarfalu, Lészped, Pusztina s talán még egy-kettőt kivéve – románul köszöntek, egymás közt is románul beszél-

tek a tíz esztendősnél fiatalabbak. Az erdélyi, magyarországi táborozások, különösen pedig a fakultatív anyanyelvi oktatás eredményeként, legalábbis abban a tízegyhány faluban, szemmel láthatóan, néha egyenesen mellbevágóan megnőtt a magyarul értő-tudó gyermekek száma. Szinte büszkén és egyre természetesebben köszönnek a falut járó "idegen"-nek magyarul, mind gyakrabban lehet találkozni egymással is szüleik nyelvén beszélő gyermekkel.

Ezt a folyamatot kellene minden eszközzel erősíteni, bár az eredmény „csak” az, hogy *kevesebb településen ugyan, de többen és jobban beszélnek magyarul*. Ám ennek is számos, elsősorban emberi feltétele van, aminek megvalósulásában országunk mai állapotában inkább csak reménykedhetünk, s még a hathatós támogatásban sem bízhatunk. Pedig ha többen vállalkoznának körünkből, hogy közvetve vagy közvetlenül meggyőzzék a csángókat, miszerint az államnyelv megtanulásának nem feltétele az anyanyelv felhagyása; ha többen lennének közöttük, akik az idősebb asszonyokat összefogva a még ismert magyar énekekkel ülnék meg a családi és az egyházi ünnepeket; ha az iskolán belül és kívül magyar írásra-olvasásra tanítók között többen lennének *a magyar nyelv értékét sugalló*, a magyar névnap-i köszöntők szépségét példázó *nevelők*; ha a csángó falvak gazdaságilag is sikeres vállalkozóiban – akikre könnyebben és szívesebben felnéz a szegényember – nagyobb mértékben meg lehetne szólaltatni a felelősségérzetet apáik, nagyapáik nyelve és kultúrája iránt; ha az erdélyi katolikus papok közül többen vállalkoznának arra, hogy egyelőre ugyan még csak magán-, vagy alapítványi házak udvarain, de magyarul misézzenek és prédikáljanak számukra; ha tovább terjedne a főként magyarországiakra alapozott falusi vendéglátás, vagyis magyar nyelv ismeretével és használatával megvalósítható pénzkereset – szívesebben és megalapozottabban reménykedhetnénk.

Még jó néhány kedvező tényezőnek kellene létrejönnie és érvényesülnie, hogy nagyobb esélye legyen a moldvai csángómagyarok körében a nyelvvésztes fékezésének, a magyar nyelv megmaradásának. Különböztetve beteljesedik Polescu Ioanu szamosújvári sovén újságíró jóvendölése, aki 1880-ban Erdélyből uszította a bukaresti kormányt a csángók elrománosítására. „...a gyermekeket – javasolja a janicársárgépzést – végrehajtó segítségével iskolába kell vitétni télen és nyáron, különösen a lányokat, akikből majd anyák lesznek, és gyermekeiket románul fogják tanítani (...) templomaikba erdélyi román közösségekből származó [görögkeleti] papokat kell hozni, akik románul prédikáljanak és olvassanak fel nekik”. És „amikor a kántortanító románul énekel nekik, s amikor az anyák gyermekeiket románul fogják ringatni, célunkat csak akkor fogjuk elérni.” (Polescu 1880. 27.)

Nem lehet nyugtunk, mindent el kell követnünk, hogy ezt az átkot elhárítsuk csángómagyar testvéreinkről!

Halász Péter

Irodalom: (ET 2002): Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ. Bp. 2002.; (Polescu 1880): *Polescu, Ioanu*: Limba ungureasca in Moldova. Amicul Familiei 1880. IV. 2. 27.; (Pozsony 2005.): *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángó magyarok. Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet. Bp. 2005.; (Tánczos 1999.): *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók lélekszámáról. In.: Csángósors. A Magyarországtudás könyvtára. Bp. [1999] 7–32. old.

Gál Sándor:

Van három szavunk, amely meghatározza létezésünk teljességét. Az első az *anyaöl*, a második az *anyaföld*, a harmadik pedig az *anyanyelv*. Az első az életet adó, az életre nevelő a második létezésünk, sorsunk, munkánk, sikereink és kudarcaink színtere, s majdani nyugvóhelyünk is. És ami e kettőt egybefogja – a harmadik –, az az *anyanyelv*. Hogy nyelvünk létezésünk harmadik egységét az anya szavunkkal kapcsolta egybe, az nemcsak azt jelenti, hogy e három fogalom milyen mértékben meghatározója életünknek, de egyúttal a nyelv, a magyar nyelv sűrítő erejét és képességét is fölragyogtatja. [...]

Vallomás az anyanyelvről, 1991. (részlet)

Jövönket építjük, de múltunkat nem feledjük!¹

Honismereten alapuló, örökségvezérelt városfejlesztés



dobozban, mondjuk a központi idegrendszerünkben, való egymás mellé illeszkedése. A megismerés aktív folyamat. Kongnitív, megismerési struktúrák, vázlatok alakítják azt, ahogy az emberek észlelnek és reagálnak. Minden további, talán a kelleténél több részlet kifejtése nélkül csupán egy hangsúlyos elem felé irányítanám figyelmünket, miszerint a tudatosság nélküli észlelési folyamataink jelentőségét valószínűleg nem értékeljük súlyuknak megfelelően. Vagyis valószínűleg figyelmen kívül hagyjuk észleléseink nagyobbik részét. Valóságalkotó észlelési aktivitásunk nagyobb része tudattalanul zajló megismerés.

Oksági meghatározottságok

Az ember szabad akarata és szabad cselekvése felől közelítve a honismeretet, emlékezetünkbe idézném azokat a tanulmányokat, melyek a meghatározottságok rendkívül összetett mezőjébe helyezik az embert és ezért a szabad akarat mozgásterét meglehetősen szűkre szabják. Tudomásul kell vennünk, hogy biogenetikus, pszichoszociális, szociális és még számos egyéb más meghatározó erőterében próbálunk szabadon cselekedni. Azt is feltételezhetjük, hogy ezen oksági meghatározottságok zöme, ha nem is tudatosul bennünk, ám cselekedeteinket erőteljesen befolyásolják.

A két megközelítési irány metszéspontjában álló honismeretről ezek után azt szeretném mondani, hogy mindenki rendelkezik honismerettel, akár tud róla, akár nem. Mindenki cselekedeteit erőteljesen befolyásolja honismerete, akár tud róla akár nem. Honismeretünk forrása lehet megérzéseinknek és alapja lehet tudatos cselekvéseinknek is. Tapasztalatom szerint mindkét cselekvésszervező erőnek szerepe van akkor, amikor egy polgármester és munkatársai városfejlesztési stratégia megalkotásába fognak.

Városfejlesztési stratégia

Városfejlesztési céljaink átfogó tervét a *fenntartható fejlődés* és az *örökségvezérelt fejlesztés* elve alapozza meg. A fenntartható fejlődés alapvetéseit nem lehet elégszer ismételni, de nem bocsátkozom ez irányú részletekbe, mert feltételezem, hogy a jelenlévők pontosan ismerik ezeket. Mondan-

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Szeretettel köszöntöm Önöket városunkban. Köszönöm, hogy a szervezők településünket is a konferencia egyik helyszínül választották. Megtiszteltetés számomra, hogy a honismeretet és a városfejlesztési stratégiát összekötő út néhány állomására vonatkozó gondolatomat összefoglalhatom és ismertethetem a jelenlévőkkel.

A megismerés nem passzív folyamat. A megismerés nem az érzékszerveink által közvetített információk valamiféle fekete



¹ Elhangzott 2008. november 15-én Dorogon, az „Iskola és honismeret” tanácskozáson (Szerk.)

dóm középpontjában az örökségvezérelt fejlesztés áll, ezért inkább erre fordítanám a szót.

A mi örökségünk bányász elődeink hagyatéka. A dorogi szénmedencében 223 éven át folyt a bányászat. 2004-ben zárták be az utolsó termelő bányauzemetet. A bányászok munkája révén lett településünk 1919-ben nagyközség, majd 1984-ben város. 2004-ben városunk képviselő-testülete „Pro Urbe” díjjal tüntette ki a bányászokat. Az elismerést jelképesen a legfiatalabb, ennek megfelelően bányában dolgozó és a legidősebb, természetesen nyugdíjas bányász vette át.

Építészeti, intézményi, kulturális örökségünk igen gazdag. Ez részben megkönnyíti a városfejlesztés munkáját, hiszen bármerre nézünk olyan település részekkel, épületekkel, intézményekkel találkozunk, melyek megszabják a tennivalókat, erőforrásaink függvényében éppen csak sorolni, ütemezni kell a tennivalókat.

A ránk óriási értékeket hagyó bányász elődök sorából ki kell emelnünk *Schmidt Sándort*. 1882. március 12-én született Felsőbányán. 1911–1938-ig vezette bányaigazgatóként a dorogi szénmedence bányászatát. Az első bányadoktori cím tulajdonosa. Dorog község díszpolgára. Dorog máig legjelentősebb intézményeinek, középületeinek létrehozója. 1992 óta lakótelep viseli nevét Dorogon. Élete tragikusan ért véget: 1953. május 31-én az ÁVH fogságában halt meg. Eletműve feledhetetlen, érdemei elvülhetetlenek.

Polgári önszerveződések, rendezvények, események

A városfejlesztés céljainak átfogó tervében az intézmények, az épített környezet megújításával, fejlesztésével azonos értékű a város közéletének örökségvezérelt gazdagítása. Egyesületek, alapítványok működnek együtt, dolgoznak össze az önkormányzati intézményekkel és az önkormányzat képviselőtestületével. Értékes és szép kiadványokat, emlékezetes eseményeket köszönhetünk a közös munkának.

Városi ünnepeink sorából természetesen kiemelkedik a *bányásznapi*. A tizenkét évvel ezelőtti, 1996-os bányásznapi született városunk jelmondata: „A jövőnket építjük, de múltunkat nem feledjük!”

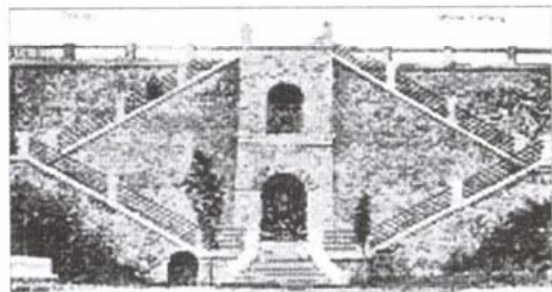
Építészeti örökségünk



született támfalként, továbbá felszíni vízelvezetést és gyalogos közlekedést szolgált. Morva Izidor főjegyző a családját elkerülő szerencsétlenség emlékére állíttatta a falban elhelyezett barlangot, amit 1926-ban szenteltek fel. A 2005-ben felújított Mária-barlang változatlanul ellátja műszaki feladatait és városi sétáink kitüntetett pontja.

Kálvária. 1929. augusztus 27-én dr. Serédi Jusztinián hercegprímás szentelte fel a Kálváriát. Az első stációt József főherceg állíttatta. Felújítására 1996-ban került sor. A stációk újjáépítése családok, gazdasági társaságok által felajánlott támogatások révén vált lehetővé. A történelmi hagyományoknak megfelelően az első stációt Habsburg Ottó vállalta.

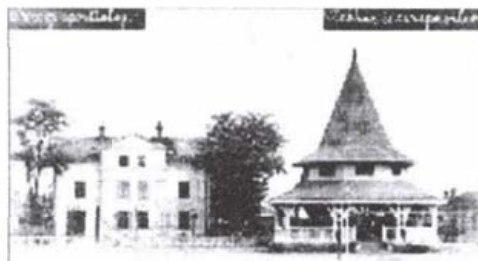
Mária-barlang. A Mária-barlang 1925-ben épült. Az építmény jelentős műszaki problémák megoldására



Zenepavilon. Gáthy Zoltán tervei alapján készült 1924-ben, felújítását követően 2001- ben került átadásra.

Intézményi örökség

József Attila Művelődési Ház. 1923. augusztus 20-án került sor a Munkásotthon alapkövetételére.



Schmidt Sándor szerint az intézmény hivatása: étkező, gyülekező hely, önművelő kör, könyvtár, mozi, előadások, szórakozóhely, táncestélyek, színelőadások rendezése. A munkásotthon felavatása alkalmából az ünnepi beszédet Herczeg Ferenc író tartotta, aki egyébként a Munkásotthon Önszegélyező Egyesületének pártoló tagja volt. Az intézmény teljes felújítása 2007-ben fejeződött be.

Szent Borbála Szakkórház és Szakorvosi Rendelő. A Mende Valér tervei alapján épült bányakórházat 1922-ben adták át.

1938-ba került sor igen jelentős bővítésére. 2005-ben fejeződött be új szakmai programjának megfelelő átépítése és felújítása.

Sporttelep és uszoda. A Dorogi Atlétikai Clubot 1914-ben megalapító labdarúgók Dorog sport-



történetének kiemelkedő eredményeit érték el az 1922-ben épült sporttelepen. 2002-ben az új öltözőt és a műfüves pályát adták át. Az 1922-ben felavatott uszodában edzett az 1936-os világbajnokságra

ra készülő, későbbi olimpiai bajnok Csík Ferenc is. Az új városi uszoda átadására 2007-ben került sor.

Bányatemplom. 1924. április 13-án került sor az alapkövetételére, és 1931-ben szentelték fel a Gáthy Zoltán tervei szerint épült bányatemplomot. 2004. év bányásznapjára fejeződött be a templom külső felújítása. 2008. december 4-én, Szent Borbála napján adták át és áldották meg a belsőleg is felújított bányatemplomot.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Remélem, sikerült megmutatnom, hogy mit is értünk itt Dorogon honismereten alapuló, örökségvezérelt városfejlesztésen. Esetleg az is kiderült, hogy miként igyekszünk óvni és gyarapítani bányász elődeink hagyatékát.

Törekvéseink nem fognak változni a jövőben sem és mindehhez talán továbbra is megkapjuk majd a bányászok védőszentjének, Szent Borbálának oltalmazó támogatását.



Dr. Tittmann János

Ördög Ferenc 75 éves

A Tolna megyében fekvő *Gyulaj*, ez az eredetileg Árpád-kori kis település, valamikori *Gyula* nevezetű tulajdonosáról kaphatta a nevét, amely vagy kicsinyítést vagy birtoklást jelentő *-i/-j* végződéssel egészült ki. Az idők folyamán sok viszontagságot átélt. Fölégették a tatároknak nevezett mongolok, de lakosai visszatértek, s szépen fejlődő falut építettek újjá, de 1536-ban teljesen elpusztították a törökök. A XVII. század végén délvidéki szerbek vetették meg a lábukat, új községet alapítottak a régi mellett, s ennek *Jovánca* nevet adtak. A török kiűzésével a szerbek egy része is visszahúzódott délre, a magyarok meg visszazivárogtak, de hosszú időn megőrizték a szerbek adta nevet is: *Gyulajovánca*, hivatalos iratokban *Gyula-Jovánca* lett a falu neve, és az Esterházy család birtokává vált. Ebben a kies környezetű, jó bűzát és bort termő községben látta meg a napvilágot *Ördög Ferenc* 75 évvel ezelőtt, 1933. április 5-én.

Az akkori csillagok állását nem tudhatjuk, de számára semmiképp sem lehetett túl szerencsés. Háromévesen elvesztette édesanyját, majd pedig kilencéves volt, amikor édesapja a második világháború magyarok számára oly tragikus Don-kanyari csatájában halt hősi halált. Teljesen árvává válva nagyszülei vették gondjaikba, és mint saját gyermeküket nevelték. Különösen nagymamáját szerette gyermeki szeretettel, s ekkor még éltek a dédszülők is, akiktől izes régi beszédet, sok mesét, élő hagyományt hallott, tanult. A gyermekkor pedig meghatározó, s egész életre ellátja az embert a nép élete, nyelve, szokásai iránti szeretettel, érte való lelkesedéssel, tettvággyal. Mindez hasznos és jó, de nem elegendő a tudósi életpálya kialakulásához. Alapvetően szükséges még a tehetség és a képzés, tanulás. Az elsőből veleszületett fölösleggel is rendelkezett, a tanulás lehetőségét anyai nagynénje teremtette meg számára Kaposvárott, ahol a régi nyolcosztályos gimnázium első három osztályát elvégezhetette. Már öntudatra ébredve került negyedikesként Dombóvárra, ahol magyartanárra, *Gömöry József* mellett a kiváló stíliszta és irodalomtörténész, volt Eötvös-kollégista *Péczely László* volt rá nagy hatással. Különösen fontos volt számára ez utóbbi kapcsolat, hiszen Péczely nemcsak fölismerte tehetségét, hanem ismerte családi körülményeit, s többet törődött vele, mint más tanítványával, könyveket ajánlott és adott olvasásra, foglalkozott általános előmenetelével, műveltségével, céljaival, elképzeléseivel is. Nyugodtan mondhatjuk, hogy apja helyett apja volt a gimnáziumi évek alatt. Az ő közvetítésével ismerkedett meg személyesen *Kodály Zoltán*nal is, akinek hatására még közelebb került a magyar népdalokhoz, népköltészethez, népnyelvhez. 1952-ben, a most Illyés Gyula nevet viselő gimnáziumban érettségizett, s mivel a magyartanárság vonzotta, s a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója lett.

Szeged csodálatos diákváros volt akkor! Elvesztette déli vonzásterületét, gazdasági szerepét, s Jugoszláviával kialakult ellenséges viszonyunk miatt az addigi megyeszékhelységétől is megfosztották. Áttették azt Hódmezővásárhelyre. A vidámságot, jó hangulatot, az életet leginkább sok középiskolás diákja és jó hírű egyetemének hallgatói jelentették. Volt itt tudományegyetem, orvostudományi egyetem, vasútmérnöki egyetem. Ide jött a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyartanári képzésére *Ördög Ferenc* is. Sok jeles tudóssal ismerkedett meg. Itt tanított akkor *Baróti Dezső*, *Halász Előd*, *Klemm Imre*, *Koltay-Kasiner Jenő*, *Mészöly Gedeon*, *Nyíri Antal*, *Rácz Endre* és még sokan mások. Közülük az utóbbiak voltak rá nagy hatással. A nyelvtörténész *Mészöly Gedeon* a korai nyelvműlékek hangulatos elemzésével sok ma is élő magyar nyelvészben keltette föl az érdeklődést a nyelvtörténet iránt. Hozzá hasonlóan meg tudta nyerni a hallgatóságot a dialektológia kutatásának *Nyíri Antal*. s *Ördög Ferenc* otthonról is hozott, középiskolában is erősített nép- és tájnyelvi szeretete egyre világosabban mutatta a célt: a népnyelv tanulmányozását. Ezt a szándékot másik oldalról támogatta a Budapestre éppen Szegedre került *Rácz Endre* névtan iránti szeretete, vagy ahogyan ő sokszor mondta: „szerelme”. Rávezette a névtan sokoldalúságára, összetettségére, soha unalmassá nem válására, s szemináriumi majd szakdolgozat íratásával elkötelezetté tette a valóban csodálatosan érdekes, kimeríthetetlen névtani kutatások iránt. Itt találkozott a szülőföld iránti szeretet és a tudományos érdeklődés. Első

dolgozatai Gyulaj nyelvjárási és névtani anyagából készültek, s vezető nyelvtudományi folyóiratokban jelentek meg 1962-ben. Később sem feledkezett meg szülőfalujáról, nemcsak visszajárt nagyszülei, rokonai látogatására, de szinte minden tudományos munkájában találunk hivatkozásokat gyulaji adatokra, akár helynévi, akár személynévi vagy nyelvjárási témájú is a munka, 1982-ben pedig kiadta régebbi mintaszertű gyűjtését, Gyulaj 1730 és 1960 közötti keresztneveinek adattárát. Ma sem tagadja meg származását, szülőhelyét, s bár több időt töltött Nagykanizsán, mégis gyulajinak vallja magát, s a gyulaji nyelvjárást tartja anyanyelvjárásnak.

Szegeden nemcsak alapos nyelvészeti képzéssel találkozott, hanem diákként is olyan munkakörülményekkel, amely lehetővé tette számára az önálló kutatást, elmélyülést a tudományban. Az akkori magyar nyelvészeti tudományos diákkör tagja, majd magával ragadó lelkesedése, elmélyült tudása s nem utolsó sorban kapcsolatteremtő képessége alapján annak vezetője, titkára lett. Itt ismerkedett meg *Domján Júliával* (ahogyan nevezte, s mi, barátai is hívtuk: Jutkával), fiatalabb kolléganőjével, mégis évfolyamtársával, akivel együtt jártak szemináriumokra, speciális kollégiumokra (többek között névtanból is), és még az egyetem befejezésének évében, 1956 novemberében házasságot kötöttek. Ördög Ferencék 1956-ban fejezték be az egyetem magyar szakát, s még abban az évben együtt lettek tanárok Nagykanizsán, az akkor Irányi Dániel, aztán Landler Jenő, most az alapító Baththyány Lajos nádorról (nem az 1848-as miniszterelnökről) elnevezett gimnáziumban. Hűségét választott városához, iskolájához mi sem bizonyítja jobban, mint hogy folyamatosan ott tanított, onnan is ment nyugdíjba 1992-ben, noha nemcsak a lehetősége volt meg a felsőoktatásba kerülni, hanem másodállásban több ízben tanított is különböző főiskolákon, egyetemeken, s a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének is volt közben főmunkatársa. Először a Pécsi Tanárképző Főiskola hívta meg két évre oktatójának, majd 1974 és 1980 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem II. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékén volt címzetes egyetemi docens, s tartott névtani speciális kollégiumokat. 2000-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított, itt lett négy esztendőre Széchenyi professzori ösztöndíjas, majd az egyetem Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskolájának külső tanára. Ugyanakkor a Kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, ma a Kaposvári Egyetem Főiskolai Karának címzetes főiskolai tanára, majd főiskolai magántanára. Közben 1977 és 2000 között a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa volt másodállásban, s az országos helynévgyűjtést és -kiadást szervezte, irányította. Mindezek mellett anyaintézményének, Nagykanizsa jöhírű gimnáziumának tanára és az ország egyik legjobb középiskolai honismereti szakkörvezetője, 1989-1990-ban Zala megye független országgyűlési képviselője volt! Hogyan csinálta? Hány órából állt nála a nap? Hány ember energiája szorult belé? Még jogosabb a kérdés fölvetése, ha tudományos munkásságát és közéleti tevékenységét is áttekintjük.

A kettő nehezen választható el egymástól, így kezdjük a tudományos munkásságával! Már egyetemista korában elkezdett kutatni, nyelvészeti dolgozatokat írni, s diákkori dolgozata Gyulaj nyelvjárásáról szól, amit később szakdolgozattá fejlesztett. Egyetemi doktori disszertációjának is szülőfaluja, Gyulaj adta a témát: összegyűjtve személyneveit, azt dolgozta föl kiváló módszerekkel, és summa cum laude védte meg 1960-ban. Már korai munkásságának színvonalára is jellemző, hogy szakdolgozatából Magyarország egyik vezető folyóirata, a Magyar Nyelvőr, doktori dolgozatából pedig a Szegedi Egyetem egyik évkönyve, a Néprajz és Nyelvtudomány közölt részleteket. Jól érezte, hogy az általa választott város, Nagykanizsa akkor fogadja be igazán, s akkor válik igaz polgárává, ha tudományos tevékenységének tárgyát e városról, környékéről választja, adatait a megye anyagából meríti.

1961-ben kezdett el foglalkozni a helynevekkel, s megszervezte Zala megye földrajzi neveinek társadalmi kutatókra épülő gyűjtését. A helynévkutatás meglehetősen elhanyagolt, mondhatjuk: stigmatizált területe volt a nyelvtudománynak akkortájt, s nagy föltűnést keltett 1964-ben *Végh Józseffel* közösen írt tanulmánya a Magyar Nyelvben, s még inkább az abban az évben megjelent hatalmas kötet, a máig példaértékű „Zala megye földrajzi nevei” című, 737 lapos kiadvány, amelyet *Markó Imre Lehellel* és Edittel tett közzé. Természetesen rajtuk kívül mások, több mint 200 önkéntes gyűjtő (köztük szakkörének középiskolás diákjai) és hét ellenőrző összefogott munkájuként készült el a 260 település térképpel közölt teljes helynévanyagát tartalmazó monumentális mű, amelynek az összefogó, szervező, irányító, egységesítő tevékenysége Ördög Ferencre várt, mellette azonban még az ellenőrzők és közzétevők egyike is volt. Különösen nagy érdeme, hogy megnyerte a tudomány támogatására mindig kész Zala megyét, annak akkori vezetőségét, hogy a kiadás költségeit vállalja magára. Ezzel a megye olyan példát mutatott, amely nem maradt követés nélkül. Országos mozgalommá szélesült Magyarországon a helynévgyűjtés, és szükség volt az egységes alapelvek kidolgozására. Ördög Ferenc előadást tartott a névváltozatok lejegyzéséről, a nevek ellenőrzésének alapelveiről, a használatos rövidítésekről, s elő-

adásai megjelentek nyomtatásban is a későbbi hasonló munkát végzők okulására. Összefoglaló nagy előadásban számolt be a III., IV. és az V. Magyar Névtani Konferencián az országos földrajzinév-gyűjtés helyzetéről és időszerű kérdéseiről. Ugyanakkor népszerűsítette a mozgalmat a Honismeret hasábjain közölt cikkeiben. Eleinte Végh Józseffel, majd annak nyugdíjba vonulása, 1977 után egyedül szervezte, irányította a mozgalmat, de önálló kutató, közlétevő, ellenőrző és szerkesztő munkát is végzett Somogy, Tolna, Baranya, Vas, Veszprém, Komárom, Heves, Szolnok, Bács-Kiskun és Pest megye helyneveinek vagy nevei egy részének (egy-egy járásának) megjelentetésében. Fél Magyarország helyneveinek megjelentetése az ő érdeme, ezért is hálás lehet neki a magyar tudományos élet. Ugyanakkor további megyék anyagának összegyűjtésében működött közre, és csak reménykedünk abban, hogy ez a munkássága nem fog elenyészni, s ha jobbra fordulnak az idők, ezek is meg fognak jelenni.

Mindemellett nem ragadt le a szervezési, szerkesztési munkáknál, hanem önálló tudományos tanulmányokkal segítette a magyar helynévkutatás színvonalának emelését. Miután több cikkben is foglalkozott a helységnevek keletkezésének módozataival, rendszerezte Zala megye összes ma élő helységnevét eredetük, motivációik szerint, s ezzel mintát adott később több megye (Pest, Fejér, Komárom, Borsod és mások) helységneveinek hasonló típusalkotói munkálataihoz. Terminus technicus-i kérdésekkel is foglalkozott, s több új kifejezést is teremtett a nevek nyelvjárási célú fölhasználásával kapcsolatban, mikor tanulmányaiban az *onomato-dialektológia*, *szóltónevek* és *említőnevek* kifejezéseket alkalmazta.

Helynevekkel foglalkozó munkásságának egyik legáldozatosabb, mert legtöbb időt igénylő és másokat szolgáló eredménye az a helynévmutató, amelyet Csánki Dezső és Fekete Nagy Antal ötkötetes történelmi földrajzához készített. Több embernek, akár egy tudós teamnek elegendő munkát adott volna néhány évre ennek az összeállítására, de ő feleségre segítségével hihetetlen rövid idő alatt véghezvitte. Több nemzedéken keresztül emlegetni és áldani fogják a jövő kutatói ennek az igen vastag, közel ezerlapos könyvnek (és hozzátartozó CD-nek) az elkészítéséért, az Akadémiai Kiadót pedig a 2002-ben történt megjelentetéséért.

Zala megye fiává fogadta a lelkes tanárt és kiváló, eredményes kutatót, s ő is hű lett ehhez a mindenképp szeretni érdemes néphez és tájhoz. A személynevek irányába mozgó érdeklődése ismét csak a megye adataiból merített, s a különösen érdekes, és a magyar dialektológiai kutatásokban már igen korán nagy szerepet kapott Göcsej és Hetés élő személyneveit kezdte gyűjteni. Hallatlanul nagy segítséget kapott ehhez is megyéjétől, annak vezetőitől, lakosaitól volt és akkori diákjaitól. Hihetetlen mennyiségű kérdőívvel összegyűjtötte e két tájegység valamennyi személyének minden névelemét, névváltozatát, s ezzel Magyarországon ismét úttörő tevékenységet végzett: hatalmas monográfiát írt az élő, szóbeli és írásbeli nevekről. Már ebben is újított, hiszen ez a megkülönböztetés csak az ő megfogalmazása óta használatos. Terveiről, első eredményeiről 1969-ben számolt be két vezető nyelvészeti folyóiratunkban, ugyanakkor némétül is hírt adott készülő nagy munkájáról „Untersuchungen über die Struktur der ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien” címmel. Nem sokkal később, 1973-ban meg is jelent a nagy mű 620 lap terjedelemben, s alapja lett kandidátusi címe elnyerésének. Hihetetlen precizitás, aprólékos megfigyelés és rendszerezés jellemzi a hatalmas anyag földolgozását. Természetesen sok tanulsággal szolgált mind a kutató, mind a megírás munkája, s ezek kiváló módszertani cikkeiben láttak napvilágot, melyek egyike a német nyelvű „Theoretische und methodische Fragen eines ungarischen regionalen Personennamens Atlases”. Az adatok adta törvényszerűségekből írta meg tanulmányait az alapnevet cserélt becenevekről, a göcseji keresztnevek újkori történetéről, a ragadványnevek nyelvi eszközeiről, a pusztai helynevekből lett családnevekről, az asszonynevek népnyelvi használatáról. Természetesen más forrásokból gyűjtött személynevekről is írt. Így földolgozta annak a településnek (Kiskomárom) anyakönyvi családneveit, ragadványneveit és névhelyettesítőit, amelynek anyakönyvei a legrégebbiek Magyarországon, 1624-től máig folyamatosan fennmaradtak. Talán ennek a fölfedezésnek köszönhető, hogy foglalkoztatta az anyakönyvek vezetése és az anyakönyvezés története, aminek eredménye a római és görög-katolikus egyházak kezdeti anyakönyv-vezetéséről írott tanulmánya. Különleges névforrása volt a Zalai Hírlap, melynek gyászjelentései nagyon sokszor megadták a megkülönböztető nevét is a megboldogultnak, hiszen csak úgy ismerte őket mindenki, s másként el sem mentek volna a temetésére. Ezeket a ragadványneveket, az összes magyar névtanos nagy meglepetésére, rendszerbe foglalva közölte 2003-ban írott cikke.

Másik nagy személynév-kutatási vállalkozása Zala megye XVIII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek népesség-összeírásainak közzététele volt. Ilyen monumentális munka érdemeit nem kell méltatnunk. Azt azonban szükséges megjegyezni, hogy mennyire elhanyagolt volt Dunántúlon a XVIII. század névtani kutatásainkban. Míg a XVI. század elejéről királyi adóösszeírások, közepéről, második

feléről tömegesen transliteráltált (arab betűkről latin betűkre pontosan átírt) török defterek, a XVII. század elejéről Erdélyben fennmaradt lustrák tájékoztatnak a magyar személynevekről, a XVIII. század első feléről nemesi összeírásokon kívül alig vannak adataink. Rendszeresen és pontosan vezetett anyakönyvek és fennmaradt urbáriumok majd csak a XVIII. századnak a végétől jelentenek forrásokat a magyar nevek kutatói számára. Hiánypótló volt tehát Ördög Ferencnek ez a hallatlanul adatgazdag, a nevekben kívül is sok értékes korabeli följegyzést közreadó, forrásértékű könyvsorozata. Újszerűségét az is növeli, hogy egyháztörténeti, szociolingvisztikai és geneológiai szempontból egyaránt használható, hiszen minden felekezetű szerepel benne vallási hovatartozásuk pontos föltüntetésével; megadja a foglalkozásokat és a családon belüli összefüggéseket is.

Már az előkészítő időszak alatt több tanulmányban foglalkozott a kéziratnak a történetével, forrásértékével, adatainak megbízhatóságával és fölhasználhatóságával. Először Szombathelyen, a Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusán, 1983-ban tájékoztatott bennünket készülő grandiózus munkájáról. Nagy elismeréssel, de kissé hitetlenkedve fogadtuk, hogy jóval több mint kétszáz ezer személynek félmilliónyi névelémét közölni lehet Magyarországon. Zala megye áldozatkészségéből akkor még lehetett, s 1991 és 1998 között négy vaskos kötetben megjelent Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) címmel a munka. Érdemes egy pillantást vetni az egyes könyvek terjedelmére, hogy fogalmunk legyen monumentalitásáról. I. kötet 836 old., II. kötet 880, a III. pedig 786 old.! A negyedik kötetre, a külön család-, keresz-, helynévi és szómutatóra kicsit várnunk kellett, hiszen ahhoz az előző 2502 lap félmilliónál több adatát egyenként kellett cédlátni, de ebben már felesége, *Domján Júlia* és munkatársai: *Horáryiné Francsik Pirooska* és *Rajczy Pál* is segített. A benne rejlő névtudományi értékről a részeredmények földolgozásai, tanulmányok, cikkek beszélnek, amelyeket fölfedezésétől kezdődően a legutóbbi napokig is közölt (és még reméljük folytatja a tanulságok közreadását az előzőhöz hasonló monográfiában, egy ötödik kötetben) Ördög Ferenc. Nehéz lenne számba venni mindazokat, akik hívatkoztak rá valamely munkájuk forrásaként, csak magamat említem, mivel a magyar névtörténetet áttekintő könyvemben egyedül erre építettem a XVIII. század délnyugat-dunántúli névanyagának bemutatását.

Ördög Ferenc azonban a személynevek hasznosításán kívül is sok tanulmányt írt ezeknek a könyveknek az alapján. Először művelődéstörténeti tanulságainak fölhasználására mutatott rá a Bécsben tartott II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Azután pedig a IV. Magyar Névtudományi Konferencián éppen Zalaegerszegen fejtette ki a népesség-összeírásnak és egyházlátogatási jegyzőkönyveknek a névtani jelentőségét. Legfőképpen ezekből a könyvekből vette adatait és rendszerezte a helynevekből alakult családneveket az V. Magyar Névtudományi Konferencián tartott előadásában. Nagykanizsán pedig a város első említésének 750. évfordulója alkalmából rendezett helytörténeti-történettudományi konferencián ugyanennek a családnévanyagának településtörténeti, migrációs tanulságait elemezte. Helyesírási, írástörténeti tanulságait 1998-ban, Egerben, a Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában című konferencián mutatta be érdekes és hasznos módon. Győrben, a 2000-ben tartott Apáczai-napokon tartott előadása a kötetek hatalmas keresztnévanyagáról szólt. Mindezeknek az előadásoknak a tanulmányá formált szövegei természetesen különböző gyűjteményes kötetekben jelentek meg.

A névszociológia új és különös részterülete az egyetemes névtudománynak. A társadalom rétegződésének tükrében foglalkozik a személynevekkel, s azokat a sajátosságokat fejti ki és magyarázza, amelyek az egyes foglalkozásokra, műveltségi szintekre, vallásokra és osztályokra jellemzőek. Mind a család- mind a keresztnévek szociológiai háttere is foglalkoztatta Ördög Ferencet, s óriási adattömegére támaszkodva írt a Névtani Értesítő 27. számában, 2005-ben az összeírások fölhasználásának lehetőségéről e témakörben. Módszertani, elméleti kérdéseket vetett föl és válaszolt meg, de mindig biztos alapról, összegyűjtött és kiadott adattára tanúságában írta meg véleményét. XVII–XVIII. századi keresztnév-anyagáról szólt 2006-ban, Debrecenben a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, majd a Balatonszárszón, 2007-ben rendezett VI. Magyar Névtudományi Konferencián hasonló vizsgálatokat végzett a családneveken, s megvilágította foglalkozásonkénti különbözőségeiket.

A névtudománynak azonban egészen különös területére is kiterjedt a figyelme. Ilyen volt az 1981-ben megjelent tanulmánya a patikanevek motivációjáról, vagyis keletkezésükről, kialakulásuknak okairól. Másik hasonló témájú tanulmánya az eltűnt patikaneveket ismerteti. Igen érdekes a témája a magyarországi céhek patrónusválasztásáról írt munkájának, melyben sokoldalú: ikonográfiai, hagiográfiai és művelődéstörténeti következtetéseket vont le a céhek védőszentjeinek megválasztásából. A Történeti Magyarország 1900 és 1920 közötti katolikus templom- és kápolna elnevezéseit monografikus jellegű tanulmányban dolgozta föl. Az 1996-ban Rómában, A magyar művelődés és a keresztény-

ség című konferencián a magyar harangok elnevezésének motivációit és típusait ismertette hallatlanul érdekes előadásában.

A tudományos munka mellett mindig szívesen foglalkozott iskolatörténettel és pedagógiai-módszertani kérdésekkel is. Először kiegészítette a *Degré Alajos* levéltáros által megírt. Irányi Dániel, illetőleg az akkor már *Landler Jenő*ről elnevezett iskolája történetét, majd *Szebenyi Máriával* szerkesztette meg ennek a gimnáziumnak a 225. évfordulójára megjelent emlékkönyvet. Tudománytörténeti tanulmányokban, önálló kötetekben foglalkozott Zala megye kiemelkedő tudósaival, elsősorban nyelvészekkel, mint *Pais Dezső*, *Plánder Ferenc* és *Markó Imre Lehel*. Pais Dezső emlékére századik születésnapján konferenciát is szervezett Zalaegerszegen.

Pedagógiai, szakmódszertani munkássága a dialektológiai és onomatológiai kutatások segítségével különösen figyelemre méltó. Sok jó cikke, tanulmánya foglalkozott a nyelvjárás és névtan középiskolai és felsőoktatási lehetőségeivel. Ezek közül az első már 1967-ben napvilágot látott, majd kiváló szak-körnek 1964 és 1981 közötti díjnyertes dolgozatait mutatta be alapos körültekintéssel. Ennek a szak-körnek országos sikere arra készítette, hogy konferenciát szervezzen Nagykanizsán a népnyelvkutatás és középiskolai oktatás összefüggéseiről, a szakkörök módszertanáról, a diákok tudományos kutatásba való bevonásáról. Nagyszerű előadások hangzottak el középiskolások és tanáraik kutatói beszámolóiként, s ezek nyomtatásban is megjelentek. Később külön számolt be a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen tartott névtani kollégiumainak programjáról, az oktatás folyamán szerzett tapasztalatairól.

Itt említem meg szerkesztői tevékenységéből iskolája évkönyveinek, a Zala megyei pedagógusok pályázatainak, leginkább pedig honismereti szakköre diákjai által írott adatgyűjtések és földolgozások kötetekének megjelentetésére való előkészítésének, irányításának, megformálásának segítségét és végső soron megszerkesztését. Ez utóbbi mellett nem mehetünk el részletesebb bemutatás nélkül, hiszen rendkívüli ez a teljesítmény! Tizenöt önálló kiadvány jelent meg tanítványai munkáiból, Zala megye különböző településein gyűjtött nevek, nyelvjárási adatokból, szociolingvisztikai megfigyelésekből. Először az állatnevek egy-egy településen való összegyűjtését adta földadataul diákjainak, s így jelent meg *Knausz Ágnes* Miklósfán, *Paulusz Julianna* Nagykanizsán és környékén, *Tóth Éva* Letenyén és Sormáson, *Biskopics Éva* Kiskanizsán, *Boha Judit* Pákán, *Egyed Mária* Orosztonyban, *Horváth Attila* Pölskefőn és Kacorlakon, *Tóth Éva* és *Tóth Mária* Palinban, Korpaváron, Bagolsáncon és Kerecsenyben, *Tóth Ildikó* Pölskefőn, *Gyergyák Krisztina* a XIX. század végi Magyarországon gyűjtött egy vagy több állatfaj tulajdonneveinek rendszerezése is adattára. Voltak olyan tanítványai, akik a személynevek kutatásában jeleskedtek. *Szép Katalin* két külön füzetben tette közzé Ördög Ferenc szerkesztésében Magyarország helyi személyneveit, *Hajas Andrea* pedig Nagykanizsa kovácsainak munkafogásait írta le és szakszókincsét gyűjtötte össze, amelyet aztán szintén tanára, Ördög Ferenc szerkesztett könyvvé.

Kiváló diákköre munkásságának szervezésén túl is foglalkozott szakmódszertani kérdésekkel. Barátjával és tanártársával, *Márkus Ferenc*ccel közösen elemezte Ady, A magyar Ugaron című versét még 1962-ben.

A magyar névtudomány népszerűsítése, külfölddel való megismertetése miatt külön kell foglalkoznunk azzal a tevékenységgel, ami részben bibliográfiai, részben recenziós munkákból áll, 1974-től kezdődően a Nemzetközi Névtudományi Bizottság folyóiratát az Onomat rendszeresen tájékoztatta német nyelven a magyarországi kutatások helyzetéről, a jelentősebb megjelent könyvekről, tanulmányokról. 1994-től előbb *Gerstner Károly*val, illetőleg *Vincze László*val közösen végzi ezt a tevékenységet. Emellett mind nyelvjárási, mind névtani témájú könyvekről közölt németül és magyarul véleményeket, recenziókat, ismertetéseket.

Közéleti tevékenysége igen sokrétű. Azt említettem már, hogy választott országgyűlési képviselő volt a rendszerváltó parlamentben. A tudományos közélet megyei és országos szintjén is sokat szerepelt. 1977-től a Pécsi Akadémiai Bizottságnak volt tagja, ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvészeti Munkabizottságában is munkát kapott, 1996 óta pedig az Akadémia köztestületi tagja. Már korábbról is több (*Mizser Lajos*, *Rónai Béla*, *Kálnási Árpád*, *Vörös Ottó*) kandidátusi, majd később sok PhD értekezés opponensként végzett eredményes munkát. 1965-ben egyhangú szavazással a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányába kerülvén a Zala megye által alapított, de a Magyar Nyelvtudományi Társaság Választmánya által adományozó Pais Dezső-díjat odaítélő bizottságnak elnökeként dolgozik máig is. 1970-től tagja a Nemzetközi Névtudományi Bizottságnak és an-

nak folyóiratának, az Onomának magyarországi munkatársa. Szerkesztőbizottsági tagja a Névtani Értécsítőnek és a pécsi Janus tudományos folyóiratnak.

Fölmerül a kérdés, hogy ezt a rengeteg felelősségteljes és eredményes munkát hogyan értékelte a magyar társadalom, illetőleg annak sorsát, tudományos életét irányító vezetői. Megbecsülésben nem volt hiánya! 1975-ben megkapta a Magyar Állami Díj II. fokozatát. 1973-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csüry Bálint-emlékéremmel, 1991-ben pedig Pais-díjjal tüntette ki. Zala megye többször is kifejezte iránta, munkája iránt való megbecsülését. 1996-ban Zala Megye Tanácsa Alkotói Díjával, 1996-ban Nagykanizsa Megyei Jogú Városért kitüntetéssel jutalmazták. 1997-ben Zala megye, 2000-ben Gyulaj község, 2005-ben pedig Nagykanizsa díszpolgára lett.

Ördög Ferenc hihetetlen eredményű életpályát vallhat magáénak. Munkájában segítette felesége, Domján Júlia, majd az ő halála után jó néhány évre újránősülve kedves és bájos új felesége, *dr. Lendvai Anna*, nyugdíjas magyar–történelem szakos tanárnő, aki biztosítja a kiegyensúlyozottságot, békességet és nyugalmat a kutatáshoz, alkotáshoz. Így tehát biztos, hogy Ördög Ferenc termékeny és eredményes munkásságának nincs vége! Most következik az érett évek tevékenysége, hatalmas kutatása természetnek aratása! Fialatos gondolkodása, sokoldalú tapasztalata, főlhalmozott tudása még ezután is sok értékes cikkel, tanulmánnyal, önálló könyvvel teszi majd gazdagabbá a magyar nyelvtudományt és névtudományt szülőfalujának, városának, megyéjének dicsőségére, hírének növelésére. Ehhez valamennyien, akik személyesen ismerjük és szeretjük, valamint akik munkásságát ismerik és értékelik, kívánunk további jó egészséget, munkabírást, türelmet és kitartást.

Hajdú Mihály

Túra Kazinczy nyomában

Kis társaságunk, a Magyar Irodalmi Hagyományápolók Országos Egyesülete – neve is jelzi célját – elsősorban irodalmunk azon alakjaira szeretné felhívni a figyelmet, akik már kiestek a közönség emlékezetéből. Sajnos Kazinczy Ferenc is legjobb úton van efelé, mutatja ezt az is, hogy milyen nehezen hirdette meg kulturális kormányzatunk az emlékévet. Bár két éve készült rá, de sok gáncsot vetettek elé.

Sajnos a tananyagból egyre jobban kiszorul Kazinczy, inkább csak a nyelvújítás őrizi még emlékét. Pedig ennél sokkal szélesebb, a kor magyar kultúráját összefogó szerepe miatt nagyobb figyelmet érdemelne. Ez a szempont segített bennünket annak keresésében, hogyan szólítsuk meg a középiskolásokat. Több évtizede foglalkozom újra és újra Kazinczyval, s megfogott az a kitartó szenvedély, amellyel járta azokat a helyeket, ahol értelmes szóra, szép épületekre, könyvekre találhatott, barátságokat köthetett, vagy ápolhatott. Végignézve ezeknek a mai Magyarországon lévő helységeknek a sorát, tudtam, hogy ezek létezéséről sem hallott még a középiskolások zöme. Nem beszélve az ott látható dolgokról, az oda kötődő személyekről. S ez lett a megszólítás apropója. Ezeknek a településeknek nem csak a diákjai, de a vezetői, tanárai sem tudnak egymásról, hátha sikerül így ismeretséget, közös célt adni számukra.

Összegyűjtöttük a Felvidéken, Erdélyben és Kárpátalján lévő, emlékhelynek tekinthető településeket is, ez azonban számunkra már megvalósíthatatlan munkát jelentett. Megkerestük az ottani kapcsolatainkat, tetszett is az ötlet, de anyagi támogatást nem remélhettek.

Így aztán a „saját” kb. 50 helységünket vettük számba. A terv az volt, hogy Érsemjénből, a szülőfaluból elindul egy gyerek a legközelebbi emlékhelyre, visz és átad egy szellemi ajándékot (verset, prózát, dalt stb.) közösen ünnepelnek az ottani emlékjelnél. Ha nincs, akkor itt az alkalom, hogy állítsanak, ha erre nincs pénz a falunak, ültessenek emlékfát. Mégpedig körtefát, amiről Kazinczy megemlékezett, hogy Kufsteinből küldött haza csemetéket, kérve bátyját, ültesse el azokat, s majd ha ő hazaér, áttelepíti őket a gyümölcsös kertjébe. A fáültetés végül sikert aratott, több olyan település is ültetett, ahol volt már emléktábla vagy szobor, sőt volt ahol ezt is állítottak és fát is ültettek. Innen már két gyerek megy tovább, a második visz most ajándékot és ez így megy végig a települések során.

A települések sorrendjét persze nem az életrajz határozta meg, hanem a földrajzi elhelyezkedésük, hiszen legfeljebb két hétre tervezhettük a túrát. Így sajnos eleve ki kellett hagynunk azokat a helységeket, amelyek nagyobb kitérőt jelentettek, így esett áldozatul néhány más mellett például Szarvas és Tarnaörs. Sokkal fájóbb volt, hogy az első körben 2008 áprilisában levélben megkeresett csaknem 40-ből, az illendőség határidején belül 15 válaszolt. Ezt a számot karácsonyra feltornáztuk 25-re. Több

esetben úgy, hogy mivel az önkormányzat megközelíthetetlen volt, iskolákkal teremtettünk kapcsolatot, akik örömmel csatlakoztak hozzánk.

Különös tapasztalataink voltak. Volt magát kulturális központnak tartó nagy városunk, ahonnan megírták, hogy nem óhajtanak ehhez a programhoz kapcsolódni. Szerencsére sikerült jobb belátásra bírni őket, illetve intézményeiket, de a megemlékezésen a várost nem képviselte senki. Volt, ahol először elfogadták a felkérést, majd sürgősen le is mondták. Volt, ahol kereken kijelentették, hogy semmi kapcsolatuk nem volt Kazinczyval, pedig még gyerek korában járt ott, majd később is. Voltak akik többszöri megkeresésre se méltattak bennünket válaszra. Sajnos ezek is módosították az útvonalat, s emiatt is esett ki néhány település az érintendők sorából.

Végül kialakult az útvonal és azok a szinte kezdettől baráti kapcsolatok, amelyek nagyon emlékeztessék a tűrát. A gyerekek, akik velünk tartottak, nem is nagyon tudták, mibe vágtak. Kaptak egy jegyzéket az ajánlott irodalomról – sajnos több helyen nem, vagy alig jutottak még Kazinczy kötethez is! – leírtuk elvárásainkat és a részletes útitervet. De hogy ez milyen fárasztó, sok figyelmet, kitartást kíván, azzal csak útközben szembesültek. Némi szenvedéssel, de gyakran lelkesedve kitartottak, s nagyon szép két hetet szereztünk egymásnak. A kísérők mindig az Egyesület tagjai közül kerültek ki.

Az útvonal a következő volt: Érsemjén, Álmosd, Derecske, Debrecen, Tokaj, Mád, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Széchalom, Alsóregmec, Göncruszka, Miskolc, Eger, Karancslapujtő, Ludányhalászi, Vác, Pécel, Buda és Pest, Esztergom, Tata, Győr, Tét, Pannonhalma, Pázmándfalu, Bakonybél, Balatonfüred, Szántódpuszta, Bugyi, Gomba, Abony és Tápiógyörgye. Szébbnél szebb látnivalók, megemlékezések, élmények kötnek bennünket ezekhez – kivéve Gombát, ahol elfelejtkeztek érzésünkről. Számunkra, szervezők számára a legnagyobb élmény az, ahogy a gyerekek pillanatok alatt barátságot kötöttek, s máig tartják ezeket a barátságokat, sőt többen közülük velünk is levelezésben állnak. Búcsúzáskor azt mondták, hogy a 275. évfordulót ők fogják megszervezni. Kaphattunk ennél nagyobb ajándékot? A közeljövőben, a születésnap közeledtével kétszer is találkozunk majd velük, remélve, hogy minél többen el tudnak jönni.

Tápiógyörgye odaérkezésünk után – Abonyból egyébként lovas kocsikkal vitték a társaságot Györgyére – két napos záró rendezvényt szervezett. Ezen belül tartottunk egy több részben zajló szellemi megmértetést, amelynek során eldől, hogy ki az a 10 gyerek, aki két napos jutalomútra jöhet Bécsbe. Ott a magyar emlékeket néztük meg, s Kazinczy nyomát is igyekeztünk követni. Tápiógyörgyén már velünk volt a szintén általunk meghirdetett Kazinczy levélíró verseny három nyertese, ők Bécsbe is velünk jöttek.

Tápiógyörgyén szerveztünk egy konferenciát is magyartanároknak, amin a gyerekek is részt vettek, sőt, felkészítő tanáraik közül is többen eljöttek. Volt olyan helység is, ahonnan nem tudtak középiskolás diákokat küldeni, mert éppen nem tanult tovább onnan ere a feladatra alkalmas diák. Az egyik legszebb ünnepszeg azonban itt volt – Karancslapujtőn – és a magyar szakos tanárno eljött a konferenciára is. Ennek a falunak kapcsán kell megemlíteni azt is, hogy például Mocsáry Antalról itt hallottak először – és félő, hogy utóljára is –, a Rádayakról szintén egykori ludányhalászi kastélyukban és Pécelen. Pálóczi Horváth Adám nevével is Balatonfüreden és Szántódpusztán találkoztak, mint ahogy ezekkel a településekkel is, hasonlóképpen Téttel és Pázmándfaluvval és az ezekben meglátogatott Pázmándi Horváth Endre és Péteri Takács József nevével. Ha nem is jegyzi meg ezeket az irodalom számára kissé mellékes alakokat, a világ egy kicsit kinyílt előttük. Egyetlen települést ejtettünk útba, ahol Kazinczy nem járt, ez Bakonybél. Itt viszont az általa nagyra becsült és szeretett Guzmics Izidor alapított iskolát és volt főapát. Egyik legemlékezetesebb helyszínünk volt.

Nagyon megragadta a diákokat az, ahogy fogadtak bennünket az emlékhelyeken. Legtöbb helyen a polgármester, vagy helyettese üdvözölt bennünket, az iskolák igazgatói, tanárai, helytörténészek, tudós emberek jöttek elénk és mutatták be városukat, falujukat.

Ez nagyon megérintette őket, hogy egy kis diákesapat ekkora tiszteletet kap Kazinczy ürügyén. Leginkább megragadta őket Budapest I. kerületének polgármestere, aki vasárnap díszbe öltözve, kötetlenül tartalmaz, közvetlen beszédet, megemlékezést tartott, koszorúzott a Bécsi kapu téri Kazinczy kútnál, hiszen őt a televízióból is ismerték. No meg Bugyi polgármestere, aki az egész társaságot meghívta fagyaltozni!

Végtelemül ragaszkodtak jelképünkhöz, egy zászlóhoz, melynek egyik oldalára a Kazinczy család címerét festettük, a másikon pedig egy jelmondatként választott Kazinczy idézet szerepelt: „Aki eleget tevé a maga korának, az minden következőknek élt”. El nem hagyták volna egyetlen érkezéskor sem, hiszen mindenütt szalagot kötött rá a fogadó fél – gyakran többet is, hiszen az önkormányzat és az isko-

la, sőt helyi egyesület is. A zászlót októberben, a születésnapjára ünnepségen a Kazinczy Múzeumnak ajándékozzuk. A túra során készült fényképekből és filmekből DVD-t készítettünk.

A túra előkészítésére egy kis kiadványt jelentettünk meg, amelyben a túra állomásait ismertettük, betűrend szerint, feltüntetve az őket képviselő diák és az őt felkészítő magyar tanár nevét is. Ezen kívül térképen is ábrázoltuk az útvonalat. Kaptak útinaplónak használandó füzetet is, ugyanannak a nyomdának a munkáját, ugyanazzal a borítólapal – Kazinczy egyik szép portréjával. Készült ezzel a portréval jelvény – sőt, Vác-ugyanazzal a küllemmel adta ki programfüzetét erre az alkalomra. Meghívtunk Tápiógyörgyére egy vándornyomdát, s az általunk kiválasztott Kazinczy rajzokat, idézeteket, s az ő általuk hozott egyéb könyvjelzőket, képeket maguk nyomtathatták – nem csak a diákjaink, de a falu népe is.

A faültetések sem értek véget, októberben még további emlékhelyek készülnek körtefát ültetni Kazinczy emlékfaként. Pécelen pedig a kastálykertben emlékpád kerül majd a park felújítása után a túra során ültetett körtefa alá, első tagjaként a tervezett olvasóligetnek.

Ezt a hatalmas programot természetesen nem hajthattuk volna végre egy bőkezű támogató nélkül. Ezúton is köszönjük a Balassi Intézetnek és az Oktatási és Kulturális Minisztériumnak, hogy lehetőséget teremtettek számunkra.

Birc Edit

Kazinczy Ferenc Emlékülés Érsemjénben

Nyelvében él a nemzet. De azt is mondhatnánk, nyelvében él a magyar. Büszkék lehetünk anyanyelvünkre, amely Európa talán legrégebbi nyelve. Idéznénk néhány jeles ember mondását. Jakob *Grimm* meseíró, aki egyben az első német tudományos nyelvten megalkotója is volt, mondta: „*a magyar nyelv logikus és tökéletes felépítése felülmúl minden más nyelvet*”. *N. Erbersberg* bécsi tudós: „*Olyan a magyar nyelv szerkezete, mintha nyelvészek gyülekezete alkotta volna, hogy meglegyen benne minden szabályosság, tömörség, összhang és világosság*”. *George Bernard Shaw* drámaíró: „*Bátran kijelentem, hogy miután évekig tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékesebb lehetett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőitől duzzadó nyelven sokszorta pontosabban lehet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit*”. És talán legtömörebben *Teller Ede* atomfizikus fejezte ki magát, halála előtt pár évvel ezt mondta Pakson: „...*Új jeles felfedezésem, miszerint egy nyelv van, s az a magyar*”.

És ennek a csodálatos nyelvnek egyik legnagyobb kiművelője *Kazinczy Ferenc* volt, akinek most ünnepeljük születésének 250. évfordulóját. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság már tavaly elhatározta, hogy a Kazinczy Ferenc Társasággal közösen, méltó ünnepséget szervez Érsemjénben, az író szülőfalujában.

Az ünnepséget a Szózat eléneklésével nyitották meg. *Gellért Gyula*, az Érmelléki Református Egyházmegye esperese, rövid áhítatában Mózes I. könyve, 37. fejezetének 14. versét idézte, amelyből a testvériséget, a testvéri szeretetet emelte ki, kihangsúlyozva, hogy „egymásra vagyunk utalva, és akkor is el kell szenvednünk egymást, ha gondjaink is vannak néha”.

Először *Balassi József* polgármester köszöntötte a vendégeket, hangsúlyozva, hogy az eddigi falunapokat is igyekeztek maradandó rendezvényekkel emlékeztetessé tenni. Ez a rendezvény a legjelentősebb 1907 óta, amikor is felavatták Kazinczy Ferenc szobrát. Holnap pedig az akkori szoborállítónak, Fráter Lórándnak avatnak szobrot.

Dukrét Géza, a PBMET elnöke szeretettel köszöntötte a több mint kétszáz jelenlévőt, akik az anyországból és a Partiumból érkeztek. Külön köszöntötte *dr. Fehér Józsefet*, a Kazinczy Ferenc Társaság elnökét, *Révász Gizellát*, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnökét, *Cs. Nagy Zoltánt*, a Bocskai István Hagyományörző Egyesület elnökét, *Sándor Máriát*, a berettyóújfalui Bihari Múzeum Baráti Köre elnökét, *dr. Fleisz Jánost* a Biharmegyei és Nagyvárad Civil Szervezetek Szövetségének elnökét. Ezután emlékplakettet és emléklapot nyújtott át *Balassi József* polgármesternek, a társszervezői feladat elvállalásáért, *Gellért Gyula* esperesnek, az előadóknak, valamint a civil szervezetek vezetőinek. Majd megnyitva a tudományos ülészakot, felkérte a délelőtti előadókat foglalják el helyüket az asztalnál.

Taar Erzsébet (Érsemjén): Kazinczy és Érsemjén című előadása részben a szülőfaluval foglalkozott, ahol 1759-ben született a nagy nyelvújító. A nagyszülők házában élt Kazinczy 1767-ig, 8 éves koráig. Az előadó utalt életének további eseményeire is. *Dr. Fehér József* (Sátoraljaújhely): Kazinczy és Alsóregmec című előadásában az író gyermekkorát mutatta be, az alsóregmeci szülői házban. Bárhol is lakott, ide mindig visszatért, így csaknem három évtizedet élt a szülői házban.

Kiss Endre József (Sárospatak): Kazinczy és Sárospatak című előadásában az író iskolai éveit ismertette. Tíz éven át szerezett a diák Kazinczy Sárospatakra, a múzsák iskolájába, a híres református gimnáziumba. Itt érte el ifjúságának legfájdalmasabb érzése: 15 éves korában elveszíti édesapját. *Dr. Kováts Miklós* (Kassa): Kazinczy és Kassa témájú előadásából megismerhetjük az ünnepelt további életét Kassán. Húszéves korában került ide, hogy megkezdje joggyakorlatát. Ez életének termékeny időszaka: 27 éves korában kinevezték a kassai tankerület iskolafelügyelőjévé. 1787-ben a többi íróval megalakította a Kassai Magyar Társaságot, s megjelentetik a Magyar Museumot, majd később megalapítja az Orpheus című folyóiratot. *Dr. Kováts Dániel* (Szeged): Kazinczy és Széphalom címmel vetített képeken keresztül mutatta be Kazinczy újabb termékeny időszakát, amely Széphalomhoz kötődik. Itt kezdett építkezéshez, majd hallhattunk házasságáról. 1811-ben a Sárospatakon kiadott Tövisék és virágok című epigrammái robbantották ki a nyelvújítási harcot. Meg kellett vívnia a csatát az irodalmi nyelv és stílus megújításáért. A következő években megírta legmaradandóbb prózai műveit: a Pályám emlékezetét, az Erdélyi leveleket, a Fogságom naplóját. 1831. augusztus 23-án halt meg. Ennek évfordulójáról is megemlékezünk.

Ebéd után a következő előadások hangzottak el: *Dr. Bakó Endre* (Debrecen): Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténet-írás tükrében címmel azokat a vitákat, néha adáz harcokat mutatta be, amelyeket Kazinczy vívott a debreceni irodalmárokkal, vagy magával a várossal, néha elmarasztalva egymást. Végül a szerző levonta a következtetést, hogy „néhány kivételtől eltekintve a tanulmányok többsége a megbékélés álláspontját képviselte Debrecen és Kazinczy vitájában”. *Debreczeni-Droppán Béla* (Budapest) a Kazinczy születésének századik évfordulójára szervezett ünnepséget ismertette.

Ezután könyvbemutatók következtek: A bölcsőtől a sirig című előadásgyűjteményt *Dukrét Géza*, a kötet szerkesztője ismertette. Csorba Sándor: Aranygyökerek című tárlatvezető kiadványt, annak szerkesztője, *Sándor Mária* mutatta be. Ezt követően a társaság kivonult a művelődési ház előtti parkba, ahol Balassi József polgármester üdvözölte a megjelenteket, bemutatva a másnap felavatandó Fráter-szobrot, majd *Tar Mihály* szavalata után megkoszorúzták a Kazinczy-szobrot és Kazinczy Lajos csónakalakú fejfáját.

Az egész napos rendezvény a Kazinczy-Fráter-Csiha emlékház látogatásával ért véget, ahol *Csorba Teréz* tanárnő röviden ismertette az emlékház történetét. Megtudhattuk, hogy Kazinczy, börtönévei után, 1801–1806 között ebben a házban élt. Majd mesélt a nótáskapitány, *Fráter Lőránd* életéről, valamint Erdély püspökéről, *Csiha Kálmánról*.

Dukrét Géza

A X. Kárpát-medencei református honismereti tábor

Számunkra a hon nem csupán a mai politikai határokkal körülvelt ország, hanem mindazon területek összessége, ahol a velünk egy nyelven beszélők, a velünk egy kultúrába belenőttek élnek. A XX. század tragédiái következtében a magyar állam az egyetlen, amely minden égtáj felé önmagával határos: nincs olyan utódállam szomszédunk, amely kisebb-nagyobb darabot ne kanyarított volna belőle.

Bár sajnos sokak mai „erkölcsével” és „felfogásával” nem egyezik, egységes, határokon átnyúló nemzetben kell gondolkoznunk, amelynek részei is felelősek egymásért s az egészért, a zöm – az anyaországbeli maradék – pedig különösen a szívén kell, hogy viselje az elszakított nemzetrészek sorsát. Az elmúlt két évtizedben voltak olyan időszakok, amikor ez a gondolat zöld utat kapott a magas politika szintjén, ezen időszakokban az emelkedő nemzet érzése ölelhetett körül bennünket. A protestáns történelmi egyházak – különösen mi, reformátusok –, nem csupán az említett ciklusokban, hanem korábban is, azóta is testvéreiknek tekintik a határainkon túlra szakadt hitsorsosait, erőfeszítéseket tesznek a szervezeti egységülés felé is.



A tábor résztvevői dr. Szász István Tas orvos, író leányfalui házában, a kolozsvári Hitel folyóirat és mozgalom emlékmúzeumában. Középen fehér öltönyben a házigazda.

Ha ez így van, akkor az egy hiten lévők gyülekezeti szinten hasonlóképpen kiépíthetik a határokon átnyúló kapcsolataikat. A Budapest Fasori Református Egyház – e sorok írójának kezdeményezésére és szellemi vezetésével – immár egy évtizede minden esztendőben megrendezi a Kárpát-medencei Református Honismereti Gyermektáborát. 2000 óta a csallóközi Alistál, a kárpátaljai Bene, az erdélyi Válaszút, Újvidék és a szerémségi Maradék, a drávaszögi Csúza, a muravidéki Szécsiszentlászló és Bécs magyar gyülekezeteinek, egyházi iskoláinak gyermekeivel együtt erősíthetjük a hit- és nemzetbéli összetartozás tudatát. A táborokat szinte valamennyi elcsatolt területen megrendezték már, így az ottani természeti szépségek, műemlékek, história, népi kultúra egyaránt nyomot hagyhatott a résztvevő fiatalokban és kísérőikben. Az első táborot Tahitótfaluban, a másodikat Szovátán, a harmadikat Bácsfeketehegyen, a negyediket a felvidéki Élesmarton, az ötödiket Makón, a hatodikat Eszéken, a hetediket a kárpátaljai Balazséron, a nyolcadikat Nagyenyeden, a kilencediket pedig Közegen szerveztük, két ausztriai kirándulással.

Az idei, jubileumi alkalom a Fasor tahitótfalusi Isten tábora konferenciatalepejn zajlott, július 26–augusztus 2. között. A reggeli áhítatokat Szénási Tamás helyi lelképásztor tartotta az Úr ünnepeiről a 3Mózes23 alapján. Esténként pedig az egyes régiókból érkezett lelkészek vagy hitoktatók, ifik Jézus találkozásait elevenítették fel Péterrel, Bartimeussal, Zákeussal, a samáriai asszonnyal, a gazdag ifjúval és Saullal. A táborot kirándulások tették emlékezetessé: Szentendrén meglátogattuk a skanzen és a szerb egyházművészeti gyűjteményt. Leányfalun a helytörténeti múzeumban Móricz Zsigmond unokája, Kolos Virág kalauzolt bennünket, dr. Szász István Tas orvos-író pedig a kolozsvári Hitel című folyóirat és mozgalom saját házában berendezett emlékmúzeumában tartott magával ragadó vezetést; Visegrádon a Salamon-toronyból gyönyörködhattunk a dunakanyari táj szépségében, Mátyás király palotájában pedig az európai reneszánsz születésének világába csöppenhattünk be. Budapestről az Országház a Szent Koronával, a Néprajzi Múzeum, a budai Vár és a Hősök tere látványát vihették magukkal a gyermekek.

A helyszíneken kiváló, a csoport összetételére szabott ismertetésekben volt részünk, szakavatott vezetők segítségével. A hét folyamán hallottakról a gyermekek bibliaismereti és honismereti vetélkedő-könd adtak számot – az utóbbi szokás szerint magam állítom össze, döntően a hét folyamán elhangzott-

takról, látottakról, ezidén már írásos felkészítő anyagot is kézbe kaphattak a táborozók. Természetesen a kézművesség, a Mokányos zenekar csángó táncháza, a focí, a méta és a fürdőzés sem hiányozhatott a programból. Jólleső érzéssel tapasztalhattuk, hogy a néhány éve még kicsi táborlakókból szívvel-lélekkel szolgáló ifik cseperedtek, akikre komoly feladatokat, akár a későbbi szervezés oroszlánrészét is lehet immár bízni. Áldásként éltük meg, hogy – többszöri sikertelen kísérletünk után –, immár az Őrség Szlovéniához került részéről is bekapcsolódhattak a Kárpát-medencei vérkeringésünkbe, a „kiöregedett” bécsiek helyébe viszont ezúttal nem tudtak kisebbeket küldeni.

A tábor kezdetén szomorúan emlékeztünk meg a nemrég elhunyt, lugosi születésű Mezey Tibor lelkipásztorról, aki a korábbi alkalmak lelki vezetője volt. A hét eseményeiről Dénes Tamásné Szöllősy Emőke táborvezető és dr. Székely András Bertalan a fasori gyülekezet színe előtt számolt be, a csapat pedig elénekelte a kezdettől fogva használt táborigyülekezet himnuszunkat, a kárpátaljai „Mert a haza nem eladó” kezdetű éneket. A záró istentiszteleten Végh Tamás nagytiszteletű úr hirdetett ígét az 1 Tim 6, 12 alapján. Kérjük az Urat, tegye lehetővé – az egyre nehezedő forráshoz jutás ellenére –, hogy jövőre is dicséreshessük őt együtt, a mesterségesen emelt határok fölött összefogódzkodva, talán a Délvidéken.

Székely András Bertalan

In memoriam

Püski Sándor

(Békés, 1911. február 4 – Budapest, 2009. augusztus 2.)

Három éve, 2006 tavaszán, amikor hű társát – Zoltán Ilonát – kísértük végső nyughelyére, éreztük, hogy ők, akik életükön át a nemzetszolgálat robotosai voltak, hamarosan találkoznak. Nemcsak Farkasréten. Az Úr 2000. esztendejében, róluk írt köszöntőjét így zárta költő-titkárunk:

„Mintha csak egy Sinka-versben,
balladásban, hűségben,
áll most is két fényes nádszál:
Ilus néném, Sándor bátyám,
Allanak ők az időben.”

Nagy Gáspár: Mintha csak egy régi versben...

Az általa 70. éve alapított – immár a nevét viselő – Püski Kiadó és nagy családja eddig körünkben tartotta a 99. évébe lépett Sándor bácsit, aki most vasárnap reggel követte párját.

Püski Sándor földműves családban született Békésen. Iskolában ott járt, a helyi gimnáziumban érettségizett. 1930-ban iratkozott be a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára, ahol 1935-ben avatták jogi doktorrá, s ekkor vette feleségül Zoltán Ilonát. 1938-ban nyitotta meg könyvesboltját, s 1939-ben megalapította a *Magyar Élet Könyvkiadót*. A kiadó főleg a népi írók műveit publikálta, köztük sok elsőkötetes szerző alkotását is megjelentette. A líra, a próza és a dráma műfajában számos időtálló művet adott ki, közülük Erdélyi József, Gulyás Pál, Sinka István, Szabó Pál, Darvas József, Takáts Gyula, Tersánszky Józsi Jenő nevét említhetjük. Ezeknél jóval több forrásértékű tudományos, ismeretterjesztő és radikális politikai mondanivalót hordozó könyv jelent meg a Magyar Élet Kiadónál. László Gyula magyar östörténetétől kezdve, Németh László, Szabó Dezső, Karácsony Sándor, Kodolányi János könyvein át Jócsik Lajos, Bözödi György, Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Lőrinc, Veres Péter és mások művei fémjelzik Püski kiadói programját.

A Soli Deo Gloria (SDG) református ifjúsági egyesülettel, 1943 augusztusában Szárszón rendezték meg a híres Magyar Élet-tábort, amely a korszak egyik legjelentősebb szellemi-közéleti eseménye volt kiváló előadókval és előadásokkal. A kiadói munka mellett 1944-ben már az ellenállást is szervezte.

A kiadót 1950-ben államosították, Püski Sándort pedig 1962-ben hamis vádakkal bebörtönözték. A Püski házaspár 1970-ben – az Anyanyelvi Konferencia oldalán –, az Egyesült Államokba menekült. Kitelepülésük után nehezen, kezdetleges körülmények között, New-York-i hajlékukról indult meg a könyvterjesztő munka. Idővel előadókörutakat szerveztek a Kárpát-medencéből meghívott kitűnő művészekkel, írókkal. Így juthatott el a tengeren túlra pl. Béres Ferenc, Jancsó Adrienne, Kecskés András, énekeikkel, majd Csoóri Sándor és Kósa Ferenc filmjeikkel, írásaikkal, Marosi Júlia dalaival. Azután az erdélyiek: Adám Erzsébet színész, Domokos Géza könyvkiadó, s az írók: Farkas Árpád, Kányádi



„Ilus néném, Sándor bátyám” Balogh Edgárral. Szárszó, 1986 (Hajdú Demeter Dénes felvétele)

Sándor, Sütő András hármasszögletében látogatott ide. Később pedig – a honi pártközpont, illetve az amerikai magyar emigráció némely csoportjainak szüntelen támadásai közepette – Lőrincze Lajos, Czine Mihály és mások is eljutottak oda. Főként azért, mert a Magyar Baráti Közösség vezetői, kiváltképp Nagy Károly, Bőjtös László, Cseh Tibor, Élteszló Lajos, Ludányi András, Sass Márton, s a többiek felsorakoztak Püski mellett, aki később velük, az Itt-Ott-tal szervezte meg az Amerikai Szárszó Konferenciát, folytatta programjait. 1974-ben megvásárolta New York magyar negyedében, a 2. sugárúton, az elhanyagolt állapotban lévő Corvin nevű kis könyvesboltot. 1975-ben itt hozták létre a Püski Kiadót, amely a hajdani Magyar Élet szerzőgárdájára és az akkori Magyarországon politikai okokból mellőzött szerzőkre építette. A Püski-Corvin Magyar Könyvesház – amelyet 1984-ben cserélt át a 82. utcában egy nagyobbra – a nyugati magyarság szellemi központjává vált. Tevékeny résztvevője maradt a hazai közéletnek is.

Az 1989 óta tevékenységét ismét Budapesten folytató Püski Sándor *Krisztina körüton lévő könyvesháza* a népi irodalom szellemi örökösének ma is gyűjtőhelye. Az alapító munkáját immár fiai, *Püski László és Püski István*, valamint unokái *Püski Atilla és Püski Csaba* segíti. Könyvkiadói profiljuk a régi, a Magyar Élet Kiadó által egykor publikált kiadványaikból többet megjelentettek, de zömmel már újabb műveket adnak ki. Hazatérve; *Csoóri Sándor, Csurka István, Czine Mihály, Gombos Gyula, Fekete Gyula, Fűr Lajos, László Gyula, Pozsgay Imre, Kanyar József* és mások munkái mellett kiadták nemzedéktársaim: *Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Duray Miklós, Kocsis István, Raffay Ernő, Salamon Konrád, Zétényi Zoltán* könyveit, s én is neki köszönhetem *Közszolgálatban* című gyűjteményes kötetem megjelenését. A *Könyves sors – magyar sors* című 2002-ben megjelent fontos életrajzi műve *Püski Sándor és a Püski Kiadó munkáját dicséri*, csakúgy, mint a *Bethlen Alapítvány negyedszázadáról* szóló, 2005 karácsonyára kiadott könyvünk. Köszönjük!

Személyes emlékeket is örököl. Egyetemi szakdolgozatom a népi írók művelődéspolitikájáról írtam; s tőle, kiadványaiból sokat tanultam. Rám mégis a legnagyobb hatást *1987-ben a lakiteleki sátorban elmondott rövid felajánlásával* tette. Ennek nyomán hamarosan megjelent a tanácskozás Jegyzőkönyve és egy év múlva megindult a Hítel is. Hálás vagyok a sorsnak, hogy az 1990-ben nekik ítélt Bethlen Gábor-díj átadásán jelen lehettem. Rendhagyó esemény volt, mivel a Püski-házaspár kapott elsőként közös kitüntetést hazánkban. 2006-ban bekerültek az Aranykönyv-be is. Részhoztunk!

A Magyarok Világszövetsége elnökségének tagja volt, s főtítkárként sok hasznos tanácsot kaptam tőle munkámhoz. Szerepet játszott abban, hogy 1995-ben két sikeres konferenciát rendezhettünk Trianonról. (Előtte egyet sem rendezett az MVSZ!) Hasonló, bátor kiállást tanúsított 2004-ben, Teleki Pál budavári szobrának felállítása ügyében. Tényfeltáró kiadványaival; Rónay András könyvével és Közép-Európa Atlaszával, illetve a tudós-államférfiről tartott előadásával, hitet tett Teleki és budavári szobra mellett. A Püski Kiadó 2006. június 4-én az elsők között kapta meg becsületrendünket, a Teleki Pál Érdeméremet.

Hálásak lehetünk neki jónéhányan, akik a közelébe kerültünk, vele dolgozhattunk. Emberi példája: alaposága, szorgalma, feladatvállalása, környezetformáló ereje volt. Már most nagyon hiányzik a magyar közéletből. Isten áldja meg emlékét, utódait és szellemi örököseit is! Nyugodjék békében!

Bakos István

A Palóc Társaság pályázata a Magyar Kultúra Napja tiszteletére

20 éve január huszonkettedike a magyar kultúra napja. 187 éve, 1823-ban ezen a napon fejezte be Kőlesey Ferenc nemzeti imánk, a *Himnusz* írását.

E nap tiszteletére a *2010-ben a Palóc Társaság* immár 14. alkalommal hirdet pályázatot a szülőföldről való hűség megörökítésére, a magyarságtudat elmélyítésére, a magyar fiatalok anyanyelvi képességeinek fejlesztésére és tehetségének kibontakoztatására.

Kérjük az egész Kárpát-medencében élő magyar fiatalokat, általános és középiskolás diákokat, hogy dolgozataikkal vegyenek részt a pályázaton, gondolataik megfogalmazásával és leírásával járuljanak hozzá nemzeti összetartozásunk eszméjének terjesztéséhez és megszilárdításához.

2010-ben az alábbi témák közül válogathatnak a pályázók:

1. „Vár állott, most köhalom” – Pusztuló emlékeink nyomában
2. Régen volt, igaz volt – Visszaemlékezések
3. A bölcsőtől a koporsóig – Életút
4. Ősi gyökerünk: A magyar rovásírás
5. „Anyád nyelvét bízták rád a századok s azt meg kell védened”
6. „Folyton fogyva mégis megnövünk!” 90 éve szétszakítva – Helyzetjelentés
7. „Erős igazsággal az erőszak ellen” – Mi történt Trianonban?
8. „Oh, Uram! Hitet adj nekünk!” – A megmaradás esélyei
9. Mi lesz velünk, magyarokkal? – Jövőkép

A pályázattal kapcsolatos tudnivalók:

– a pályázaton az általános iskolák felső tagozatosai és középiskolás diákok vehetnek részt akár több dolgozattal is;

– a dolgozatok terjedelme alapiskolásoknál legkevesebb egy, középiskolásoknál legkevesebb három, kettes sortávolsággal, 12-es betűnagysággal írott A/4-es oldal;

– a szépen kivitelezett pályamunkák az értékelésnél előnyt élveznek;

– a dolgozatokon legyen feltüntetve a pályázó **tanuló neve, életkora, lakcíme, villámlevél- vagy postai levélcíme, iskolájának neve, a település neve, ahol az iskola működik valamint a diákot felkészítő tanár neve;**

– a dolgozatokat két módon: **villámlevél formában (.doc formátumban)** a **zurban@paloc-tarsasag.real-net.sk** címre és **hagyományos postai úton I példányban** kell a **Palóc Társaság Szlovákia Sk-991 II Balog nad Ipľom – Ipolybalog, Kör u. 194/39** címre lehet küldeni;

– a postán küldött dolgozatok beérkezésének végső határideje: **2009. december 31.**

Eredményhirdetés 2009. január 24 -én, vasárnap

Jó felkészülést kíván a Palóc Társaság!

¹ Püski Sándor temetése augusztus 13-án volt Farkasréten.

KÖNYVESPOLC

Helynévtörténeti tanulmányok 1–4.

Szerkesztette: Hoffmann István és Tóth Valéria

2004-ben indította útjára a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke ezt a kiadványsorozatot, amelyben a névtudomány egyik igen fontos ágának, a történeti helynévkutatásnak legújabb eredményeit teszik közzé. 2009-ben megjelent a 4. kötet is, így most már összességében egy híján félszáz tanulmány vált publikussá 28 szerzőtől. Az első kötet bevezetőjében a szerkesztők utalnak az előzményekre, arra, hogy a debreceni egyetemen több évtizedre visszanyúló hagyományai vannak a névtani kutatásoknak. Az 1960-as évektől Kálmán Béla munkássága révén vált fontos területté a névtani tematika. A Nevek világa című könyve nemcsak a kutatók, de a téma iránt fogékony olvasóközönség körében is nagy érdeklődést váltott ki. Az 1970-es, 1980-as években a helynévgyűjtés és feldolgozás került előtérbe. *Mező András, Kálnási Árpád, Jakab László, Sebestyén Árpád* közreműködésével járási földrajzinév-kötetek jelentek meg, elsősorban Szabolcs-Szatmár megyéből. Az 1990-es évek közepétől azonban egyre erősödött a helynévtörténeti tematika, és mindinkább ez vált kiemelt kutatási területté.

A névkutatók érdeklődése az elmúlt években sem lankadt a helynevek történeti kérdései iránt. Ezt bizonyítja a 2008 májusában Sikfőkötön, a debreceni egyetem alkotóházában megtartott harmadik helynévtörténeti szeminárium, mintegy harminc résztvevővel, tizenhét előadóval. A 4. kötet nagyrészt ennek a rendezvénynek az előadásait tartalmazza. Nagy nyeresége a kutatócsoportnak *Nyirkos István* professzor részvétele a munkálataiban, aki a finn névkutatás alapos ismerője. A legújabb kötet nyitót tanulmányát is ő írta. A finn helynevek morfológiai jellegzetességeiről (magyar- finn egybevetésben), amelyben a névalkotás hasonló vagy azonos formai megoldásait keresi a finnben és a magyarban. Összefoglalásképpen megállapítja, hogy „A magyar és a finn névalkotásban vannak közös sajátosságok (névképzés, névösszetétel, névhasadás, népetimológia, névrövidítés, névcsontítás, ellipszis, kontamináció, elvonás és epekszegés). Az is hasonlóságnak minősíthető, hogy egyik névadási rendszerben sincs meg az ikerítés, másrészt a képzőhasználat is mutat hasonlóságot, éppen az igen csekély számú képzőfelhasználás tekintetében.”

A 49 tanulmányok még a címét sem tudjuk most itt felsorolni. Annyi azonban mégis ide kíváncsok, hogy a tematika meglehetősen változatos és sokoldalú: oklevelek helynévi adatainak elemzése, kiemelten a Tihanyi alapítólevél helynévi szórványai, a templomcimből alakult településnevek változásai, etnikai viszonyok tükröződése a helynevekben, a többnyelvűség kérdései a helynévrendszerben, víznévrendszerek nyelvi rétegei, névalkotási módok, földrajzi köznevek, XX. századi társadalmi változások hatása a helynevekre és még sok más, kutatásra érdemes téma. A továbbiakban már csak arra lesz lehetőség, hogy egy-két elemző írást önkényesen kiemelve, róluk valamivel részletesebben is szóljak.

Tóth Valéria archaizmusok és neologizmusok előfordulásait vizsgálja magyar helynevekben. Mivel a hely-

nevek is a szókincs szerves részei, rájuk is jellemző bizonyos fokú mozgékony, változékony, annak ellenére is, hogy ezt az elemcsoportot a szakemberek a szókincs leginkább konzervatív, archaikus rétegének tekintik. A helynevekben észlelhető archaizmusok lehetnek lexikai, alakitási és hangtani természetűek. Kutatásaink során legnagyobb arányban hangtani természetű archaizmusokkal találkozunk, mostani cikkében ezért ő is ilyen típusú hangváltozásokkal foglalkozik. Nagyon gyakori helyneveinkben a növénynevű vagy ezzel összefüggő egyéb közzszo: *parlag, pallag > Kóspallag; mogyoró, monyoró, magyaró > Monyoród, Monyorókerék, Mogyorósbánya, Sajómagyarós* stb.; *üreg, ired > Ireg-szemce, Magyarürög*. Hasonló példákat sorolhatnánk föl a *bükk, a dió, az éger, az eper, a hárs, a szeder* növénynevekkel kapcsolatban is. Nagy érdeklődéssel olvastam szülőfalumra, a Vas megyei Bük községre vonatkozó adatokat. A *bükk* fanév ugyanis az ómagyar kor folyamán *bik* alakban bukkban föl. Ezt az alakot őrzi a *Bikal* (1325: *Bykol*), *Bikszád* (1478: *Bykzad*), *Nemesbikk* (1292: *Byk*). A mai labiális, köznyelvi formát őrzi többek között például *Bük* (1271: *Byk*), *Bükkösd* (1542: *Bykesd*), *Nemesbük* (1513: *Byk*). Csak apró észrevételként jegyzem meg, hogy újabbban előkerült okleveles adatok szerint a Vas megyei *Bük* első előfordulása Kiss Lajos etimológiai szótárában jelzett 1271 helyett három évvel korábbi: 1268. (Lásd: *Balogh Lajos* írja. Magyar Nyelv 2001. 380–381. old.)

Csomortáni Magdolna egy mikrotáj, a csiki földrajzi nevek népetimológiai változásaira figyelt föl. Ezzel kapcsolatban először a jelenség elméleti kérdéseivel foglalkozik. Ezután részletesen tárgyalja a kutatások történetét, amelynek során megállapítja, hogy a magyar szakirodalom az 1800-as évek közepétől figyeli a népetimológiai változásokat. A klasszika-filológus, nyelvész *Ponori Thevrewk Emil, Kunos Ignác* és *Nádai Pál* voltak az úttörők, akik elsőként foglalkoztak a kérdéssel. *Nádai* szerint a népetimológia „igazi mezegegya a népnyelv, ahol szójátékok, gúnyos jelentésváltozások, helynévmagyarozatok, tréfás ferditések, találós kérdések stb. alapját is képezi, de a szépirodalomban is jelen van” (49.). *Csomortáni Magdolna* öt csiki település mikrotoponimiai anyagát vizsgálja. A 2662 mai élő helynévből azonban mindössze csak 14 tanúskodik népetimológiai változásról. Például az *Avas-patak ~ Havas-patak* esetében arról van szó, hogy az *avas* közzszo már kiavult a régió nyelvjárási szókészletéből, ezt helyettesítették az értelmesebbnek tűnő *havas*-sal.

Hoffmann István egyetlen helynévnek, a *Tolná-nak* próbált meg az eddigiektől eltérő etimológiai magyarázatot adni. *Bárczi Géza* nyomán az elemzők többsége elfogadta, hogy a név a latin *telonum* 'vám' szó többes számú *telona* alakjából keletkezett. Hoffmann azonban megkérdőjelezi a latinból való származtatást. „Névszociológiai szempontból ugyanis nem lenne könnyű leírni azt a névadói helyzetet, amelyben egy latin közzszo valamely kárpát-medencei helynévvé válhatott volna...”. Feltevése szerint személynévi származékkal van dolgunk, amely az oklevélírók gyakorlatában latinos alakot öltött.

A 4. kötet hátsó lapján található egy csoportkép a 2008. május 29–31. között Sikfőkúton rendezett harmadik helynévtörténeti szeminárium résztvevőiről. A nagyrészt fiatal kutatók mosolygós arccal tekintenek felénk. Ez a sok bizakodó arc garanciát jelent arra, hogy a munka folytatódik tovább, lesz szakmai utánpótlás, lesznek képzett szakemberek, akik tovább haladnak a megkezdett úton.

Balogh Lajos

PESTI JÁNOS:

Alsómocsoládi tájszótár

A tájszóközlés Magyarországon 1708-ban indult, amikor Pápai Páriz Ferenc nevezetes kétnyelvű szótárába fölveit tájszavakat, és pedig székely szavakat. Az Akadémia megalapítása (1825) döntő fordulatot hozott e tekintetben is: a Tudós Társaság ugyanis fontos feladatai közé sorolta a tájszavak gyűjtését, ezért lendületet vett a tájszavak keresése és közzététele is: az Akadémia égisze alatt jelent meg 1838-ban a Magyar tájszótár, a legelső a maga nemében. Azóta sok víz lefolyt Tiszán, Dunán, új tájszótártípusok is létrejöttek. A legtöbb tagot számláló tájszótár-típus nálunk a helyi tájszótár. Azaz az olyan szótár, amely egy-egy település, többnyire persze falvak tájszavait (= a köznyelvben teljesen ismeretlen vagy más alakban és jelentésben ismert szavakat) tartalmazza. Helyi tájszótár a magyar nyelvterületen két tucatnál is több napvilágot látott már.

A legújabb helyi tájszótár az Alsómocsoládi tájszótár, amely a maga 432 oldalával és rengeteg szócikkével a nagy, terjedelmes helyi tájszótárak közé tartozik, sőt e tekintetben az első. Szerzője Alsómocsolád szülőtte, a Pécsi Tudományegyetem nyugalmazott docense, aki szűkebb patriája nyelvi és néprajzi emlékeinek a gyűjtésében és kiadásában jeleskedve már több kötetet közzétett. Mint tapasztalt nyelvjárakutató és a néphagyományok jó ismerője és lelkes ápolója szülőfaluja korszerű tájszótárának a megírásával és közzétételével tette föl a koronát ebbéli tevékenységére. 2009. szeptember 10-én volt a Hegyhát esinos falujában, Alsómocsoládon az ünnepi könyvbemutató a község konferenciaközpontjában, ahol számos érdeklődő kísérte figyelemmel az iskolások szép műsorát, s hallgatta meg az előadásokat, köztük a legerdekesebbet, a szerző „Így készült a szótár” című, élményszerűen előadott beszámolóját. Külön kedves meglepetés volt, hogy – illetőleg ahogy – Pesti János négy idős adatközlőjével elbeszélgetett a régi mocsoládi emlékekről. A jelen lévő nyelvészek (több mint egy tucat) számára külön is tanulságos volt az a könyvkiallítás, amelyet a szótár szerzője készített, s amelyen azokat a könyvtárból származó könyveket láthattuk, amelyek Pesti Jánost tájszótárra megírásában, dialektológiai munkáiban szakmai segítséget jelentettek.

Az Alsómocsoládi tájszótár az első, amely bizonyos új lexikográfiai eljárásokat következetesen alkalmaz a szavak minősítésében, illetőleg a minősítések szimbólumokkal is történő jelölésében. Ezek a minősítések a korábbiakhoz képest a tájszótárak szélesebb körű nyelvészeti feldolgozását teszik lehetővé, s mint ilyenek első sorban persze a nyelvészek számára lehetnek fontosak, kevésbé a honismeret iránt érdeklődőknek. Pesti János azonban hangsúlyt fektetett arra is, hogy a népélet minél

szélesebb rétegét bevonja a vizsgálatba, ezért a szavak gyűjtését kiterjesztette a hagyományos falusi életmód minden fontosabb részének helyi szavaira. A következő főbb tárgykörökben végzett szógyűjtést (történeti forrásokban is, megállapítva, mi él közülük ma is: 1. a hagyományos paraszti gazdálkodás (szántás, vetés, aratás, betakarítás, cséplés), 2. a legeltető és az istállózó állattartás, 3. a pásztorkodás régen, 4. az erdőgazdálkodás, erdei munkák, 5. a gyűjtögetés (gyógy növények, ehető gombák), 6. a népi gyógyítás, 7. az asszonyok munkája a háztartásban (kenyérütés, mosás, szövés, fonás, stb.), 8. régi népi ételek, 9. az életmód, szórakozás egykor és napjainkban, 10. a falu egyháza és világi ünnepei, 11. kihalt és kiveszében levő népszokások (kottozás, subrikálás, regőzés, pünkösdjárás), 12. az élet nagy fordulói (ismerkedés, házasság, lakodalom, születés, gyermeknevelés, a gyermekek játéka, a felnőttkor, az öregkor, a halál és a temetés szokásrendszere, hiedelemvilága), 13. a népi hitvilág (babonák, tüzesember, lidérc, garboncás, boszorkány), 14. humoros történetek, anekdoták a falu régmúltjából és jelenéből. Természetes tehát, hogy a szótár néprajzi, művelődéstörténeti szempontból is fontos (számomra egyebek mellett érdekes volt a *bilincskézés, csökpéz, kályha, kolompár, kéménytelen ház, kenderáztatás, kottozás, magyarruha, pünkösdjárás, subrikálás, sulyok, tojáshímzés, új tűz szócikke*). Mint-hogy pedig helytörténeti forrásokból vett idézetek is gazdagítják a szócikkek egy részét, illetőleg mert a szerző ezen források szavainak a gyűjtés idején való ismertségét is vizsgálta, a szótár történeti perspektívájú is. A radikális kultúráváltás idején érdemes emlékeztetnünk arra, hogy a tájszótárak voltaképpen szómúzeumok, mert azok a szavak, amelyeket a hagyományos népi kultúra teremtett, e kultúra megszűnésével nagyrészt maguk is visszaszorulásra vannak ítélve. Ha tehát összegyűjtjük és hozzáférhetővé tesszük a tájszavakat, múltunk egy sajátos tartományának hírnökeit örizzük meg a jövő számára is. Kányádi Sándor okkal írta Noé bárkája című versében: „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. A szavakat is. Egyetlen szó, egy tájszó se maradjon kint. Semmi sem fölösleges”.

S még valamit. A tájszótárak jól felhasználható eszközök lehetnek – elsősorban a pedagógusok kezében – a szülőföldnek és múltjának a jobb megismertetésére, ily módon pedig a szülőföldhöz való természetes ragaszkodás erősítésére, a nyelvjárások megbecsülésének kialakítására. A tájszavak, a táji állandó szókapcsolatok és tulajdonnevek mint művelődéstörténeti kövületek, „szómúzeumok” számos lehetőséget kínálnak arra, hogy egy-egy település vagy táj anyagi és szellemi kultúrájáról tájékoztatást adjunk. Ezzel a lehetőséggel az iskolai oktatásnak is élnie kellene, hiszen a szűkebb patria múltjára és jelenére vonatkozó szóban forgó információk elősegíthetik a fiataloknak szűkebb hazájukhoz való kötődését, értékeinek megbecsülését, s ezzel kiegyensúlyozott haza-szemléletének és egészséges személyiségképzésének a kialakulását. Mert igaz: „Mind több viszonylagosságot mutató világunkban lassan különleges állapotnak tűnhet föl az emberi lét egyik meghatározója, a valahová tartozás [...] Az érintetteknek, rajtunk múlik, ragaszkodunk-e értékekhez, ismerjük-e, mi az, ami igazán a miénk, és továbbadjuk-e azokat”.¹

(Alsómocsolád 2008.)

Kiss Jenő

¹ Kissa László: Tartozni valahová. Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2009. 7. old.

A Zempléni-hegység földrajzi. lexikona

A Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajz Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium kiadása. Nyíregyháza-Szerencs 2009.

A hon, Magyarország egy kis, de mégis jelentős szelvényének alaposabb, sokoldalúbb megismerését szolgálja a 2009. tavaszán megjelent terjedelemben és tartalmában egyaránt impozáns munka. A címében földrajzi lexikon szerepel, de ha kezünkbe vesszük és tanulmányozzuk, akkor kiderül, annál sokkal több. A lexikon olvasói sokoldalúan ismerhetik meg hazánk egyik legszebb, kies táját, a Zempléni (Tokaji)-hegységet, az ott élő népesség életét, múltját, jelenét, gazdálkodását, alkotó tevékenységét. Fokozza az igen színvonalas elkészített munka értékét, hogy hasonló földrajzi lexikon még ezidáig nem készült hazánkban. Ez az első ilyen jellegű alkotás.

A Zempléni-hegység hazánk egyik legjobban feltárt, sokoldalúan kutató terület. Tudományos feltárásában a XVIII–XIX. században a pataki kollégium (=főiskola) tanárai, a XX. században a természet-, társadalom- és történelmi földrajzi vizsgálatában előbb a debreceni egyetem (Kádár László, Pinczés Zoltán, Kerényi Attila, Suli-Zakar István), majd az 1970-es évektől a Nyíregyházi Főiskola oktatói jeleskedtek. A geológiai szerkezet, az ásványi nyersanyagvagyon kutatásában az Állami Földtani Intézet, a debreceni és a miskolci egyetem tudósai és az itt élő gyakorlati szakemberek vettek részt.

A lexikonírást-szerkesztést dr. Frisnyák Sándor emeritus professzor, a Zempléni-hegység geográfus-kutatója kezdeményezte és a munkálatokat három és fél éven át irányította.

A Földrajzi lexikon a Zempléni-hegység kutatás-eredményeit foglalja össze szócikkkel formájában, tudományos igénnyel és közérthető megfogalmazásban. Egyszerre kíván tájékoztatni és a további tájgazdálkodási-értéktelítő munkát segíteni. Az első magyar tájgazdálkodási lexikon megírásában negyven kutató, egyetemi és főiskolai oktató, muzeológus és a szerencsi gimnázium tanára vett részt. A kötetben több mint 1000 szócikk, 311 fénykép (döntő többségében Frisnyák Sándor felvétele), térképábrák, grafikon és földrajzi modell, továbbá 28 statisztikai táblázat és igen terjedelmes (36 oldalt kitevő) ajánló-bibliográfia található. A kötetről, a Zempléni-tájról egyszerű összefoglalót ad a Frisnyák Sándor által készített 32 színes fényképfelvétel, amely mintegy lezárja a munkát.

A most napvilágot látott földrajzi lexikon a táj kialakulásával, geológiai szerkezetével, a felszíni formakincs jellemzésével, a klímájával, vízrajzával, a talajok leírásával, a növény- és állatvilággal, az emberi tevékenységi formák idő- és térbeli változásaival, a népesség- és etnikai-földrajzával, a településhálózat kialakulásával és fejlődésével, az infrastruktúrával, a gazdasági élet különböző ágazataival stb. foglalkozik. A településekről egységes felépítésű szócikkek íródtak, amelyekben rövid történelmi-művelődéstörténelmi jellemzések is helyet kaptak. Életrajzi szócikkek is készültek azokról a tudományművelőkről, akik hozzájárultak a Zempléni-hegység megismeréséhez. Talán az egyik szerkesztőt – Frisnyák Sándort – hiányoljuk a felsorolásból, aki szerénységéből magát kihagyta pedig igen sokat tett a zempléni táj kutatásában, történelmi-földrajzi feltárásában. A lexikon (tárgyának és címének megfelelően) társada-

lom-politikai, művészeti stb témakörökkel nem foglalkozik.

Külön említést érdemelnek azok a szócikkek, amelyek a Sárospatakon folyó földrajzoktatással és tankönyvírással foglalkoznak. Comenius pataki működésétől kezdődően – sok nagy hírű kollégiumot is megelőzve – a földrajzi ismereteket is tanították. 1845-ben Szerelemly Gábor pataki tanár „A földrajz rövid vázolata” című tankönyvében elsőként használta a földrajz megnevezést a korábban elterjedt geográfia, földisme és egyéb szóalkalmazás helyett.

A lexikon írásának és kiadásának anyagi alapjait a helyi támogatók (polgármesterek, jegyzők, iskolák, egyesületek, alapítványok, vállalkozók, a hegyaljai szőlőgazdák és borászok) teremtték meg. Példamutató áldozatvállalásaikkal – a nemes ügy támogatása mellett – az a felismerés is szerepet játszott, hogy a táj természeti szépségei, történelmi-kulturális öröksége, a tokaji-hegyaljai szőlőkultúra és a bor évszázadok óta kialakult hírneve ma is piaci érték. Hozzájárulhat az öko-turizmus, a falusi és gyógy-turizmus (Végarzó) növekedéséhez, másrészt a hegyaljai szőlő- és borközelgés fejlődéséhez. Mindezeket felül – mint azt a szerzők és szerkesztők remélik – a lexikonban rendszerezett ismeretek (örökölt és ma születő értékek) közreadásával az itt élő népesség táji identitása is erősödhet.

Boros László

VIRT LÁSZLÓ (szerk.)

Márton Áron Breviárium

Márton Áront 1949. június 21-én közvetlen munkatársával Ferenc Benjáminnal együtt a román kommunista hatóságok titkosszolgálati konspiráció igénybevételével letartóztatták. Valahol Gyulafehérvár és Tóvis között félúton a civil ruhás príbék gépkocsijában megkezdődött a nagy erdélyi püspök három évtizedes keresztútja. Első stációként három esztendeig tartó vizsgálati fogság után 1951. július 13-án a bukaresti katonai törvényszék életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. A keresztút második, vagy talán harmadik állomásaként a fogva tartás kezdetben embertelen körülményein valamelyest enyhítenek rabtartói s amellet, hogy egy jobb napokat látott külvárosi villát jelöltek ki számára tömlöcül, a fogság ötödik évében visszakapta breviáriumát.

Szégyenletesen keveset tudunk a korról, saját félmúltunkról, keveset a nagy püspök személyiségéről, jelleméről, szenvedéseiről és kitartásáról is. Éppen ezért örvendetes, hogy kézbe vehetjük Márton Áron breviáriumát. No, nem azt, a papok és szerzetesek napi imáit, zsolozsmáit tartalmazó könyvet, amelyet a rab püspök a kommunista príbék kezéből annak idején visszakaphatott, hanem egy gondosan szerkesztett kicsiny kötetet, ami a mi napi olvasmányunk, ha úgy tetszik, breviáriumunk lehet, ha a szentség hírében álló püspök tisztelői közé akarunk tartozni. Mondják, a szentség egyik próbaköve az életüzenet folyamatos aktualitása. Ez bizonyára így is van, hiszen ki vonhatja kétségbe például Szent Ágoston, Szent Ferenc vagy éppen Szent Erzsébet élet-példájának időszerűségét? Márton Áron főpapi működését keretbe vonja egy gondolat, ami szó szerint ugyanúgy szerepel 1939-es első és 1980-as utolsó főpapi körlevelében is. Ki-ki válaszolja meg magának, aktuális-e ez a gondolat most, midőn lassan Márton Áron halálának 30. évfordulójára készülünk: „Hitünk parancsa.

hogy a templomon kívül, az életben is testvérek maradjunk, egymás sorsa iránt érdeklődünk, és egymás terhét kölcsönös megértésben hordozzuk." Igen! Mély és időszzerűen hűsbavágó igazság ez, amely ma nem csupán a politikai, világnézeti és földrajzi határvonalakkal porba sújtott magyarságnak szól, de kiutat kínál a globalizáció magányában tévelygő – közösségi értékeitől megfosztott – kortársainknak is.

A könyvben idézett szövegek 1933 és 1980 között születtek, írójuk nyilvánosságnak szánta őket, hiszen java rész cikkek, prédikációk és püspöki körlevelek részletei. A kisebbségi sors összes megaláztatásával, háborúval és diktatúrával terhes félszázad szomorú emlékei ezek, melyeken ugyanakkor átsüt a krisztusi tanítás örök és egyetemes üzenete, s át a nagy püspök torhetetlen hűsége hithöz, nyithoz, hagyományhoz. A szövegek és képek tükrében előttünk áll az eszményi székely alakja, a Siculus Verus, aki egyrészt a legmagasabb társadalmi pozícióban is megőrzi falusias – már-már gyermeki – egyszerűségét és lényeglátását, másrészt pedig a legméltatlanabb körülmények között is föl tudja mutatni emberségéből és méltóságából fakadó főpapi tartását. Póztól mentes, imádságos lélekkel kell tehát közelednünk ehhez a kicsiny, – valóban breviárium méretű – kötethez. Mint utószavában a kötet szerkesztője, Virt László is rámutat: „*imádsággal kell olvasni, mert az itt szereplő szemelvényeket imádkozó ember írta.*”

A kötet külön értéke, hogy a szöveggel megegyező súllyal jelennek meg benne a képek is. A gondos szerkesztői munka eredményeként a kép háttér-információiban gazdag eszközzel – a szó szoros értelmében véve is – képet alkothatunk Márton Áron életútjáról. Bepillant-hatunk a kibocsátó közösség és szűkebb család, a fölnevelő táj és kultúra mikrokozmoszába. Élénk tárul az életút megannyi fontos állomása mellett Márton Áron emberi arca, a fűzfavesszővel kezében búcsúra igyekvő harisnyás kisfiútól, a tekintetét már kizárólag az odaáti dolgokra fűgessző agg főpapig.

Szó volt róla, a Ma embere bizony szégyenletesen keveset tud arról a korról, amelyben Márton Áron élt és alkotott. Könnyen felejtsük! S bár Domokos Pál Péter vagy P. Szőke János jóvoltából nagyszerű pályaképeket vehettünk kézbe, de a nagy püspök személyiségéről, jelleméről, mély hitéről, kitartásáról és szenvedéseiről olyan személyes hitélvállomást, mint Virt László most megjelent válogatása, mindeddig nélkülöznünk kellett.

Csak remélni tudjuk, hogy ez a kötet ugyanúgy hozzájárul nemzetünk jelen bajaitól való szabadulásához, mint több mint félszázaddal ezelőtt az a Márton Áron börtönébe beadott breviárium a püspök szabadulásához. Erdély hitvalló főpásztorának üzenete immár velünk van, csupán rajtunk múlik sikerül-e ezt az örökséget életté váltanunk: „*Szeretett Hívveim, mint főpásztorok elsősorban a hitet akartam megerősíteni lelketekben és a hithez való ragaszkodást hagyom rátok örökségül. Kerestény és emberi életünk alapja a hit, és ugyanakkor számunkra őseinktől való drága örökség, amelyhez apáink hűségesen ragaszkodtak és amelyért sok áldozatot vállaltak.*” A kötet elolvasása után az a fohász jutott eszembe, amit a Székelyföld templomaiban hallottam, ahol a szentmise után így imádkoznak: „*Menyei Atyánk! Szentéletű Márton Áron püspökünk közbenjárására önts szívünkbe szeretetet, hogy egységben, a Te akarod szerinti életünkkel mi is tanúságot tegyünk Rólad!*”

Harangozó Imre

TÓTH SÁNDOR:

A Hont-Pázmány nemzetség premontrei monostorai

2007 decemberének elején, egy zágrábi konferenciáról hazatérve, váratlanul elhunyt Tóth Sándor régész, művészettörténész, az ELTE BTK Művészettörténeti Intézetének tanára, a középkori építészettől kiváló kutatója. Halálának első évfordulójára jelent meg a Hont-Pázmány nemzetség premontrei monostorairól írt, életében kéziratban maradt munkája.

Tóth tanár úr a tanszéki élet legendás személyisége volt. Hosszú hajával és szakállával egy tekintélyes pátriárka alakját idézte, különösen, ha könyvvel a kezében jelent meg. Előadásait széles körű tájékozottság, a különböző tudományterületek eredményeinek összekapcsolása, gazdag forrásanyagra és szakirodalmi bázisra épített elemzések jellemezték. Jól mutatja ezt, hogy kora középkori, román kori és Árpád-kori művészetről szólva átfogó történeti bevezetővel kezdte, és magukat a tárgyalat emlékeket is művelődéstörténeti összefüggésbe helyezte. Az építészeti emlékeknek nem csupán a térformálást mutatta be, hanem kitért a funkcióra, templomok esetében például a liturgikus térhasználat kérdéseire is. A festészeti, szobrászati alkotásoknál ugyanígy elemezte a stíluskapcsolatok mellett az ikonográfiai összefüggéseket, a teológiai mondanivalót. Óráig, néha estebe nyúlóan elhúzódó vizsgáit szigorú, de korrekt követelményei tették híressé-hírhedtét. A „Tóthvizsga” során minden egyes érdemjegyért egy-egy tételsort kellett jellemeznie, hogy „Tanárúr” a következő jegyért kérdezzen, de ezután is visszatérhetett egy korábbi jegyhez tartozó tételhez. Diákjai ezért a vizsgaidőszakban inkább félelemmel, de mindig tisztelettel tekintettek rá.

Amit hallgatóinak, tanítványainak a tantárgyi ismeretek túl átadott, az a gondolkodásra való készítés és az építő kritikai szellem. Kutatóként és tanárként is szigorú alaposággal vizsgált meg mindent kérdést, nem fogadott el kritikátlanul semmilyen eredményt. A horatiusi „sapere aude” gondolat jegyében önálló megfigyelésre, az összefüggések meglátására készítet fel, Pál apostol szellemében pedig arra tanította, hogy „minden megvizsgáljátok, a jót megtartsátok.” Ez a hozzáállás, a készen kapott ismeretekre való állandó rákérdezés és az értékek megőrzése talán valahol Tóth Sándor református hitében is gyökerezett. Néhány évvel ezelőtt, amikor visszavonult a tanítástól, utolsó előadása után kollégáitól, tanítványaitól egy bibliai idézettel, Pál apostol szavaival búcsúzott el, mintegy szellemi végrendeletként bizva ránk: „Egyébként pedig, testvéreim, ami igaz, ami tisztességes, ami igazságos, ami tiszta, ami szeretetre-méltó, ami jóhírű, ha valami nemes és dicséretes, azt vegyétek figyelembe! Amit tanultatok és átvetettek, hallottatok és láttatok is tőlem, azt tegyétek, és veletek lesz a békesség Istene!” (Fil 4.8-9).

Ez az értékelvű megközelítés jellemzi Tóth tanár úr 2008-ban kiadott könyvét is. A mű Tóth Sándor szakdolgozata volt, így egyszerre tekinthető eddigi első és utolsó művének. Az 1966-ban készült munka kéziratban maradt, a hagyatékából került a kiadóhoz. Életében sajnos kevés műve jelent meg, amiben szerepet játszott nagyfokú igényessége, a minél tökéletesebb munkára való törekvése és a saját magával szemben is érvényesített kritikai szellem, amit a vizsgáin gyakran elhangzó

„biztos ön ebben?” kérdés fejezett ki leginkább. Ennek egyik jele, hogy a tanszéki könyvtár egy reprezentatív rendtörténeti katalógusába saját tanulmányához írt egy kiegészítő lapszéli jegyzetet, hozzáfűzve: „Mea culpa. T. S.”

A témaválasztás középkori építészetünk egyik legjellegzetesebb és legteljesebben fennmaradt emlékcsoportjához, az ún. nemzeti monostorok kérdésköréhez kapcsolódik. A művészettörténeti szakirodalom régóta kitüntetett figyelemben részesíti ezeket az emlékeket, melyekhez olyan templomok, egykor egész kolostorok tartoztak, mint Ják, Lébény, Túrje, Ócsa vagy a csak romjaiban álló Zsámbék. A főiri nemzetségek a Magyar Királyság meghatározó politikai tényezői voltak, váraik mellett impozáns monostorai is kifejezték hatalmukat. Ezen túlmenően azonban temetkezéshelyként lelki üdvüket is szolgálták ezek az alapítványok, ahol a nemzetség által letelepített szerzetesi közösség elsődrendű feladata volt a holtakért való imádkozás, üdvösségükért való közbenjárás. A XIII. században ezek a nemzetségek fokozatosan szétváltak, különálló családokra bomlottak, ami szükségessé tette új, önálló családi monostorok létesítését. A ma ismert nemzeti monostorok nagy része tulajdonképpen ezek közé tartozik. A nemzetségek szétválásával és az új monostorok alapításával függ össze az új alapítású szerzetesrendek, a ciszterciák és a premonstrétek nagyobb arányú megjelenése. Míg az előbbieket a bencés regulához való visszatérés és a világi befolyás megakadályozása érdekében a gyéren lakott területeken, elsősorban királyi adományokon törekedtek megtelepedni, addig az utóbbiak felvállalták a nemesi családok igényeinek kiszolgálását és birtokaik lakóinak pasztorációját is.

A Hont-Pázmányok is az Árpád-kor jelentős nemzetségei közé tartoztak, tagjaik kiemelkedő szerepet játszottak a középkori Magyarország történetében. A nemzetség alapítói, a német földről származó Hont és Pázmány lovagok Szent István oldalán harcoltak Koppány ellen, a nemzetségből származó Korlátkői Péter királyi udvarmester pedig a mohácsi csatában halt hősi halált. Ősi (eredetileg valószínűleg bencés) monostoruk Bozókön (Bzovik, ma Szlovákia) volt, később alapították Ság (Ipolyság, ma Sáhly, Szlovákia) és Bény (Kishény, ma Biňa, Szlovákia) monostorát. A könyv ennek a három építészeti emléknek az elemzésére épül, melyek mindegyike jelentős pusztításokon és átalakításokon esett át az idők folyamán, mégis sokat megőriztek eredeti állapotukból. Mindhárom emlék esetében áttekintést kapunk a fennmaradt írott forrásokról, a monostorok alapításának körülményeiről, társadalom- és rendtörténeti összefüggésbe helyezve. A fennmaradt eredeti részek alapos formai elemzése pedig a stíluskritikai vizsgálatokat szolgálja, kitérve a korabeli magyarországi és nyugat-európai kapcsolatokra. A dolgozat kiemeli, hogy bár a három monostor ugyanazon rendhez tartozott, ugyanazon nemzetség tagjai építették ugyanazon birtoktesten belül (a nemzetségalapító Hont ispánról elnevezett megyében), mégis eltérő építészeti megoldásokkal találkozunk. Mindez a ciszterciakénél szabadabb rendi előírásokra és az egymástól függetlenül megszervezett alapításokra vezethető vissza.

A könyvhöz a szerkesztő *Rostás Tibor*, Tóth Sándor tanítványa írt utószót és ő készítette a mutatót, valamint frissítette a bibliográfiát az időközben megjelent irodalommal. Emellett bőséges német nyelvű összefoglaló is

készült. A kötethez gazdag dokumentációs anyag, számos szövegekőzi rajz, műemléki felmérés és külön fényképmelléklet tartozik. Ezek nagy részét Tóth Sándor felhasználta, de nem közölte, csupán egy jegyzéket készített róluk. Ennek alapján állította össze a szerkesztő a könyv illusztrációs anyagát, kiegészítve a mai állapotot tükröző fényképekkel. Ily módon szemléltethetővé vált a tárgyalt emlékek elmúlt századbeli története is: az átépítéssel felérő helyreállítások, a háborús pusztítások és az azt követő újjáépítések, valamint a legújabb felújítások.

A mű számos új eredményt hozott, melyek eddig viszont alig épültek be a kutatásba. Remélhetőleg a közeljövőben Tóth Sándor további kéziratban maradt művei is napvilágra láthatnak, szélesebb körben is ismertté válnak munkásságát, melynek középpontjában a magyar múlt európai látókörrel vizsgált emlékei álltak.

(BT-Press Könyv- és Lapkiadó Bt., Kecskemét, 2008)

Székely Gábor

A Csallóközi Kiskönyvtár

A pozsonyi Kalligram Kiadó néhány kiadványát ismertetve utaltam rá (Honismeret 2009. 3. sz. 89. old.), hogy a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatot külön ismertetem. Tekintettel arra, hogy a Honismeret jelen lapszáma a Magyar Nyelv Éve és a Kazinczy Ferenc-jubileum jegyében készül, olyan kiadványokat igyekeztem összeválogatni, amelyek e témakörhöz kapcsolódnak. Az említett sorozatnak mintegy tucatnyi kötete tartozik ide, és ezekhez kapcsoltam a Felföld másik szegletét reprezentáló Ung vidéki kiadványt. A több száz km-nyi távolságban lévő régiókat az is összekapcsolja, hogy a csallóközi sorozat gigantológus és szerkesztője, *Koncsol László* éppen az Ung vidéki táj, Deregyő szülőtte, és a kötetben olvashatjuk szülőfalujának történetéről, meg közlik a helyneveit is.

A csallóközi sorozat szambavétele több olyan tanulsággal szolgál, amelynek jelentősen túlmutatnak térben és időben az egyes kötetek tartalmi vonatkozásain. Mindenekelőtt azt szeretném kiemelni, hogy Magyarországon a települések és régiók múltjának, hagyományainak kutatása, és kiadványok (kiadványsorozatok) megjelenítése korántsem valamiféle jól szervezett, átgondolt, hosszú távú, országos koncepció jegyében történik, hanem egy-két tetterős ember akaratán múlik. Ahol (és amíg) feltűnnek ilyen személyiségek, ott és akkor megindulnak a munkálatok és megjelennek a kiadványok, ahol viszont hiányoznak, azok a területek megmaradnak fehér foltoknak. Példának okáért, úgy lett Gömör a Felföld keleti felének legjobban kutatott területe, hogy egy debreceni folklorista professzor, *Ujváry Zoltán*, szülőföldjének múltja, hagyományai iránt elkötelezett, kutatócsoportot szervezett, és idestova több mint három évtized alatt könyvtárnyi kiadványt jelentetett meg „Gömörországról”. Szerencsére a határ szlovákiai oldalán is buzgólkodnak, és a palóc kutatásnak ott is szép eredményei vannak (folyóirat, kötetek).

Hontban, az Ipoly-mentén *Csáky Károly* szinte egy személyes intézménynek számít – már évtizedek óta. Komáromban *Szenássy Árpád* könyvkiadóként (KT

Kiadó) ígértes sorozatok megjelentetését kezdte el (kastélyok, templomok, műemléki füzet sorozat, a Múltunk Emlékei c. folyóirat). Sőt Csúzon egy romba dől klasszicista kúriát fölújított és korhűben be is rendezett. Csak hogy néhány éve bekövetkezett hirtelen halálával a folytatás lelassult és a távlati tervek megvalósítása is bizonytalanra vált.

A Duna ágaival körbeölelt Csalloköz a Felföld túlsó (keleti) szögletéhez, a Bodrogközhez hasonlóan jellegzetes, többé-kevésbé intakt magyar vidék, gazdag hagyományokkal. Csak éppen évtizedeken keresztül nem akadt olyan ember, aki az írásos és szóbeli hagyományok, dokumentumok gyűjtését megszervezte és elvégezte.

Koncsol László „a szlovákiai magyar irodalom és kulturális élet talán legsokoldalúbb alkotója” a Csalloközről igen távoli Deregnőn született (1936), Zemplén és Ung vármegye határvidékén, egy olyan faluban, amely valaha mezőváros volt. Ebben a faluban volt református lelkész az édesapja. A világra éppen csak eszmélkedő gyermek volt, amikor szülőhelye visszakérült a magyar államhoz, és ő már magyar iskolában kezdhetett meg tanulmányait (1942). Amikor azonban megszűnt a magyar oktatás, a szlovák nyelvű iskolában való kétévi kinlódás után arra vállalkozott, mint sok más felvidéki magyar gyerek is akkoriban: titokban átszökött a határon, és Sárospatakon, a legközelebbi nagy református tanintézetben (amelynek valaha apja is diákja volt) járta végig az általános iskolát (erre való emlékezése szívszorító olvasmány: Zempléni Múza 2005. 4. sz.). A gimnáziumot már Komáromban végezte el, majd magyar–szlovák szakos tanári oklevelet szerzett a pozsonyi Komenský Egyetemen. Néhány évnyi gőmöri közép- és általános (alap)iskolai tanárkodás után a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője, megjelenik első verseskötete. Aztán az Írószövetség belső munkatársa. 1975–1985 között szabadfoglalkozású író. Mivel politikailag egyre inkább szembekerült a rendszerrel, mint író-költő-szerkesztő nem kaphatott munkát. A megoldást az jelentette, hogy egy csallóközi község, a mintegy másfélezzer lakosú (szinte kizárólagosan magyarok lakta) Diósforgepatony földműves-szövetkezetében alkalmazták (1985-től) független előadóként, a falu hely- és kultúrtörténetésze lett, csaknem teljesen kivonulva az irodalmi életből. Személy szerint *Lelkes Vince* tanácselnök, majd polgármester volt az, aki Koncsol Lászlót befogadta, s ő bízta meg a múltat feltáró munkával. Munkálkodásának eredményeit 1990–1993 között megjelent három kötetben foglalta össze.

A Csalloközi Kiskönyvtár első kötetében *Ipolyi Arnold* 1856-ban, a Vasárnapi Újság című képes hetilapban megjelent írásait adta közre, könyv formájában (1993). A fülszövegben a következőket olvashatjuk: „A 30 kötetre tervezett sorozat megindításával a kiadó egyrészt hozzáférhetővé kívánja tenni az érdeklődő olvasók számára is mindazokat a műveket, forráskiadványokat, melyek a Csalloköz népének fordulatokban gazdag történelméről, társadalmi fejlődéséről, művelődéstörténetéről tudósítanak, másrészt a múlt búvárlása során a nemzeti tudatnak olyan ösztönzéseket kíván adni, melyek szilárd lelki támaszt nyújthatnak napjaink új kihívásaival szemben. Sorozatunkban számos olyan mű is megjelenik, amelyek annak idején alacsony példányszámban, avagy csupán latin vagy német nyelven volt olvasható, s ma már be-

esés könyvritkaságnak számít, de nem kevés azon művek és dokumentumok száma sem. Melyek hosszú lap-pangás után csak most kerülnek az olvasók kezébe. E munkák közreadásával nem csupán a csallóköziek kíváncsiságát elégítjük ki, hiszen ezekben a kötetekben számos, az egész magyar történelemre érvényes adatot lelünk, mivel az egész csallóközi múlt a magyar és az európai história medrében, annak történelmi és meghatározottságai között alakult. Ezért a Csalloközi Kiskönyvtár köteteit valamennyi magyar olvasó szíves figyelmébe ajánljuk.”

A Kalligram Kiadó vállalkozó szellemű vezetője, *Szigeti László*, meghallva a Csalloköz múltját feldolgozó kötet sorozat ötletét, azonnal, boldogan igent mondott (amiben bizonyára közrejátszott az is, hogy a Csalloköz szülőtte). Eredetileg 30 kötetesre tervezte Koncsol László a Csalloközi Kiskönyvtár sorozatát. 2008 végéig, azaz másfél évtized alatt 39 kötet jelent meg. Ez a szám már önmagában is komoly sikernek számít.

A Fónod Zoltánnak nyilatkozó Koncsol László a kiadásra alkalmas műveket, dokumentumokat számbavevé, már az első években rádöbent arra, hogy a sorozatot elkezdni könnyebb, mint „befejezni”. Akár 100–120, sőt 150 kötet teljesítése sem okozhat (elvileg) gondot. Sokat jelentett az a tény, hogy mint szerkesztő, szabad kezet kapott. Csak hogy időközben kiderült, hogy kevés az alkalmas szakember, és (részben emiatt) bizony esúsznak a megjelenési határidők is. 1992/93-ban még évi négy kötet kiadásával számoltak. Így aztán akár a félszázadik kötetnél is tarthatna a sorozat. Csak hogy a késlekedő szerzők miatt a kiadás lelassult. Azt se feledjük, hogy lektorok sincsenek. Koncsol László nem csak új és új témák és dokumentumok után kutat, hanem a leadott kéziratokat ő lektorálja is (szerecsére a szerzők gondossága miatt ez nem jelent túl nagy terhet). Bár közben a gazdasági körülmények is rosszabbodtak, de egyelőre mégsem az a gond, hogy a kiadóban porosodnának a kéziratok.

Fónod Zoltánnak kertelés nélkül azt is „bevallotta” Koncsol László, hogy a kezdettől eltelt másfél évtized alatt kiderült az, hogy bizony a múlt csak meglehetősen keveseket érdekel. A kötetek jelentős részére nehéz vevőt találni, még akkor is, ha a szerkesztő szinte már házalva próbálja ajánlani könyvtáraknak, olvasóknak. A sajtó pedig szinte „agyonhallgatja” a sorozatot, ami bizony igencsak döbbenetes. Ez 80–100–150 évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna. Elkeseredésében kemény ítéletet mond ki Koncsol László: „Megkockáztatnám, hogy a könyvkiadás meg a sajtó nagy hányadánál megélhetési szellemi bűnözés zajlik világszerte. A kiirtott erdők cellulóztömegét magas nyomdatechnikai színvonalon előállított link könyvekbe és lapokba ömlesztik.”

Javasolta Koncsol László azt is, hogy különböző településeken, iskolákban alakuljanak történelmi olvasókörök, amelyekben megbeszéljük a kötetek tartalmát. Sajnos ez csak jámbor óhaj maradt, süket fülekre talált. A bukott rendszerben ezek a könyvek nem is jelenhettek volna meg. Most már szabad utat kapnak a nyomda felé, de az olvasók nem erre „vevők”. A 124 csallóközi település, azok iskolái, könyvtárai, papjai, tanárai, a községi vezetői, képviselői mind-mind a sorozat olvasói lehetnének. Sajnos csak nagyon kevesen élnek a lehetőséggel. Talán a legnagyobb sikere a Csalloköz városait és

falvait bemutató köteteknek volt (a három kötet 1446 old.), ezek gyakorlatilag el is fogytak.

A benesi kirekesztés szörnyű évei megtizedelték a Felföld magyar értelmiségét, a megmaradtak többségének is megproppantották a gerincét, s a szörnyű csapást – úgy tűnik – még ma sem heverte ki a felföldi magyar társadalom. Kilenc évtized alatt a magyarság műveltségi szintje sem emelkedett megfelelően. Keves az érrettségizett, a felsőfokú végzettségű még ritkább. A valaha elmaradott szlovákság napjainkban az iskolázottsági mutatókat tekintve (bármilyen hihetetlennek tűnik) jelentősen megelőzi a Felföld magyarságát.

A Kiskönyvtár szerzői és a szövegek gondozói között kevés a helyi (csallóközi) kötődésű, a többségük (csakúgy, mint a sorozat szerkesztője) „gyűtment”.

Az ismertetés végén, mellékletben közölt címlista olvastán remélhetőleg sokan kedvet kapnak, hogy az addig nem ismert köteteket beszerezzék saját maguknak, vagy valamely köz- ill. tudományos könyvtár számára. Az internet segítségével (részben kedvezményesen) az újabb kötetek egy része beszerezhető, a többi antikváriumokban is föllelhető, némi keresgéeléssel, meg persze internet-segítséggel.

Terjedelmi okok miatt a továbbiakban nem vállalkozhatunk a sorozat minden kötetének ismertetésére, csak néhányat emelünk ki, és azok esetében is meg kell maradnunk a kedvescsináló „bepillantásnál”.

A sorozat legimpozánsabb adataira a *Csallóköz városait és falvait bemutató helytörténeti szövegyűjtemény* (adattár), amit Kocsol László állított össze. Adatait 16 forrásgyűjteményből szerezte. Többsége könyv (Korabinszky János, Vályi András, Nagy Lajos, Fényes Elek, Borovszky Samu, stb. művei, meg szlovák nyelvű adattárak, a református lelkészek összeállításai, gyűjtések a pápai református és pozsonyi evangélikus egyházi levéltár anyagából. Hézagpótló, hiszen csak igen fáradságos munkával (továbbá szlovák, német és latin nyelvtudással) kereshetné össze mindezeket az érdeklődő.

A régi leírások közül *Bél Mátyás Komárom vármegyéjének bemutató latin nyelvű kéziratát* az 1989-ben megjelent tatabányai kiadás nyomán jelentették meg (1996). Fényes Elek Komárom vármegye leírása (1848) ugyan 1992-ben hasonló kiadásban megjelent, azonban gyorsan ritkasággá vált és 1994-es újabb kiadása feltétlenül indokolt volt. Ipolyi Arnold úti-kepei és műemléki leírásai máig forrásértékű, érdekes és értékes olvasmányok.

Házi Jenőnek Pozsony vármegye középkori történeti földrajzát földolgozó monumentális műve több mint fél évszázadon keresztül kéziratban hevert. Jellemző, hogy a magyarországi tudományszervezés ügyet sem vetett rá. Kocsol László viszont megjelentette (2000), csatolva hozzá *Detrekő várának történetét* is. Az adattár sokkal nagyobb adatbázisra épül, mint Csánki Dezső történeti földrajzában egyes megyei adattárjai (amelyből egyébként Pozsony vármegye hiányzik), és nem jutott el Pozsony megírásáig Györfly György sem, az Árpád-kori történeti földrajzában.

Kocsol László nemcsak a régmúlt emlékeinek főkutatását és közzétételét tartja fontosnak, hanem a még élő hagyományok gyűjtését is szívügyének tekinti. Csak hogy erre nem könnyű megfelelő szakembereket találni, akik kötetekbe rendezve, kiadható állapotban (a vállalt határidőket betartva) le is adják gyűjtésük kéziratait.

Nem véletlen, hogy csak két, viszonylag karcsú kötet jelent meg eddig. Az egyik *Csallóköz földrajzi neveit* tartalmazza (hét község névanyagát). A gyűjtést végezte *Horváth Ildikó*, a bevezető tanulmány *T. Nagy Ilona* munkája. *Liszka József* pedig kisebb-nagyobb néprajzi tanulmányait (némi módosításokkal) rendezte kötetbe (*Két Duna keríti...*).

A történeti forráskiadványok sorozatának első kötete a *vajkai szék* (Vajka, Doborgaz, Keszölcés, Bacsfa, Albár, Móroc- és Pinkekarcsa) *nemesinek hagyatéki leltárát* közreadó mű (*Kocsis Aranka* munkája). Kocsol László református egyházlátogatási jegyzőkönyveket tett közzé. A református egyháztörténeti forrásoknak igen gazdag adattárát Pápan, a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában őrzik.

A csallóközi sorozat különleges jelentőségű kötete *Vörös Ferenc* tekintélyes terjedelmű munkája: *Családnévkutatások Szlovákiában*. A csallóközi Balony, Diósfőrgépatony, Kiscetény, Nagycetény 1896-1999 közötti anyakönyvei alapos elemzésére épül a kiadvány. De az adatbázishoz kapcsolódó tanulmány messze túlmutat a kistájban. Az anyakönyvezés, a családnévek típusai és változásai, a nemzetiségi léttel kapcsolatos kérdések egész sorára ez az első kiadvány, amely választ keres. Sőt tegyük hozzá, a szlovák családnévkutatás még nem jutott el arra a szintre, hogy megfelelő adattárak álljanak a kutatók rendelkezésére.

Különösen érdekes számunkra a szlovák névírasi (névátírasi) gyakorlat, s az ezzel kapcsolatos viták összefoglalása. Számunkra nyilvánvaló, hogy a szlovákosított régi (és mai) magyar családnévek törvényesített gyakorlata korántsem nyelvészeti kérdés, hanem az elszlovákosítás eszköze, s a cél az, hogy különböző szemlélyek magyar mivoltának legszembeütőbb kifejezője, személy és családnévük nyelvi különbözősége is eltűnjön. Ebbe a koncepcióba illeszkedik bele az új nyelvtörvény is. Pedig a szlovák nyelvet nem a magyar nyelvtől kellene védeni, hanem az egyes meglehetősen eltérő szlovák nyelvjárási csoportok és a szlovák irodalmi nyelv közötti kapcsolatok rendszerét kellene végre már helyére tenni (nem is beszélve a cseh nyelvi vonatkozásokról).

Kocsol László, aki idestova a 75. évéhez közeledik, tele van tervekkel, s amíg ereje engedi, s a kiadó biztosítja a szükséges fedezetet, folytatni akarja a sorozatot. Szeretné latinról magyarra fordítva kiadni *Bél Mátyás Pozsony vármegyéjét*, a Borovszky-sorozatból a *Pozsony, Komárom és Győr vármegyei kötetet*, a családnévkutatások eredményeit, további helynévgyűjtéseket, canonica visitatókat, naplókat, okleveleket, egyéb kéziratokat. Munkáját így összegzi: „tudomásom szerint a Csallóköz az egyetlen olyan történelmi összmagyar nagytáj, amelynek ilyen terjedelmű regionális, az élet minden területét bemutató könyvsorozatát született, illetve születik, minden tudományos háttér támogatás nélkül, 2006-ig egyetlen csallóközi település, a diósfőrgépatonyi termelőszövetkezet, majd a községi önkormányzat szerény havi alapánál mellett. 2006 végével, az új patonyi önkormányzat döntésével ez a támogatás is megszűnt, maradt igen szerény nyugdíjam, amelyből élünk és dolgozom.”

Az 1989 utáni új világban több díjjal is elismerték Kocsol László munkásságát. Így megkapta a Bethlen

Gábor alapítvány díját (1994), a Posonium Irodalmi Díj Életműdíját (2007), legutóbb pedig Kisvárdán a Tökés László Alapítvány egyéni díját (2009. jún. 28.). Munkásságát elemző kötet is jelent meg: *Filep Tamás Gusztáv*: Koncsol László. (Nap Kiadó, 1997. Dunaszerdahely). Újabb kötetei: Csallóközi merülések. Tanulmányok, esszék a régió múltjáról. (Madách–Posonium 2007.). Cseppben az óból. Csallóközi merülések II. (2009). Utóbbiban pedagógus pályájának emlékeit is összefoglalja (vö. Gómorország 2009. tavaszi, nyári számát).

Életének értelmet magyar nemzetiségének és református egyházának szolgálata ad. Idéztek végül Búcsón mondott, gr. Esterházy János szobrát avató beszédéből (2005) a következőket. „Esterházy János gróf sorsa a mi sorsunk. Osztott velünk a vagyonvesztésben, a jogfosztottságban, a deportálásban, a kényszermunkában, a családok szétszórásában, a börtönökben, a kollektív háborús bűn hamis címkéjében. Az ő és a felvidéki magyarok politikai és erkölcsi rehabilitációja a mai napig késik.”

D. Varga László: Földem és népe. Az Ung vidéke a hely és földrajzi nevek tükrében című kötete 28 település rövid történetét, népeletének jellemzőit foglalja össze, s hozzá a gyűjtött földrajzi nevek adattárát is adja. Alapvető forrás, mert bizony ezzel a kistájjal nagyon mostohán bánt eddig a kutatás. Az utóbbi negyedszázadban elsősorban *Bogoly János* volt az, aki a földrajzi, biológiai, történelmi táj kutatást próbálta megszervezni, s eredményeit cikkeiben, kötetekben foglalta össze. Nagy előrelépést jelentette, hogy a kötet szerzője 1980–84. között évente ismétlődő egyhetes néprajzkutató táborokat szervezett. A szakmai hátteret a debreceni egyetem Néprajzi Tanszéke biztosította. A Madách–Posonium adta ki a szép színes képekkel és a határneveket feltüntető térképekkel illusztrált kötetet, amely a helytörténeti-helyismereti irodalom nagy nyeresége, s az Ung-vidék sokat szenvedett magyarságának is lelki tartást adhat.

A Csallóközi Kiskönyvtár eddig megjelent kötetei:

Ág Tibor: Az Aranykert muzsikája. Csallóközi népdalok (1999); *Alapy Gyula*: A csallóközi halászat története (1994); *Baramay József*: Nagyobb munkái (2002); *Bél Mátyás*: Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése (1996); *Czibor József*: Viharok szárnyán (2006); *Engel Alfréd*: A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve (1995); *Erdélyi Pál*: Jókai útja Révkomáromtól Pestig, a bölcstől a babérig (1997); *Fényes Elek*: Komárom vármegye leírása (1848) (1994); *Földes György*: Visszaemlékezések. Önéletrajzi vázlatok (2008); *Földes György*: Kukkónia lelke. Csallóközi történetek (1993); *Földes Gyula–Rudnay Béla*: Két könyv a csallóközi árvédekezés történetéről (1999); *Gyulai Rudolf*: Az Alsó-csallóközi és Csilizközi Egyesült Árménitesítő és Alsó-csallóközi Belvizvezető Társulat története (2003); *Házi Jenő*: Pozsony vármegye középkori földrajza (2000); *Horváth Ildikó–Telekiné Nagy Ilona*: Csilizköz földrajzi nevei (2000); *Ipolyi Arnold*: Csallóközi uti-képek (1993, 2000); *Ipolyi Arnold*: Csallóköz műemlékei (1994); *Kocsis Aranka*: A vajkai szék nemesei. Hagyatéki leltárak a 17–19. századból (1997); *Koncsol László*: Patonyföld I. (A hűbériség korának történeti forrásaiból) (1996); *Koncsol László*: A Csallóköz városai és falvai I–III. (2001–2005); *Koncsol László*: Fgyházi látogatások és közgyűlések. A komáromi református egyházmegye canonica visitációi és közgyűlései

(1827–1832). (2008); *Kumlik Emil*: A szabadságharc pozsonyi vértanúi (1998); *Kúr Géza*: Küzdelmeink (Három református egyház története) (2000); *Kúr Géza*: A Komáromi Református Egyházmegye (1993); *Liszka József*: Két Duna keríti... Tanulmányok a Csallóköz néprajzához (2005); *Machnyik Andor*: Csallóköz. Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből (1993); *Nagy Iván*: A csallóközi dudás hagyomány (2002); *Piry Cirjék János*: Érsekújvári napló 1848/1849 (1998); *Sill Ferenc*: Csütörtök mezőváros története (2008); *Szabó János–Borsos Mihály*: A nagyföldemesi plébánia múltjából (1999); *Szomyas-Schiffert György*: Hajnal vagyon, szép piros... Énekes várirrasztók és óraikiáltók (1999); *Takács András*: Csallóközi néptáncok (2000); *Thury Etele*: A Dunántúli Református Egyházkerület története I–II. (1998); *Valesius János Antal*: Levelek (1725–1740) (2000); *Vörös Ferenc*: Családnévutató Szlovákiában (2004).

Csorba Csaba

DÁVID LAJOS– KLACSMÁNYI SÁNDOR (szerk.)

Nagybánya és környéke

A nagybányai Teleki Társaság új sorozatot indított útjára, *Bányavidéki kalauz* címmel, hogy számba vegye a Bányavidék történelmét, művelődéstörténetét, műemlékeit, hagyományait, nevezetes személyiségeit, bemutassa városait, tájait, kirándulóhelyeit. A sorozat első darabja Nagybányát és környékét mutatja be.

A vidék első útikalauza ugyanezzel a címmel 1894-ben jelent meg, Palmer Kálmán szerkesztésében. Az igen színvonalas munka több mint egy évszázadon keresztül volt iránymutató a vidék földrajzát, geológiáját, történelmét, művészetét, népeit, turisztikai lehetőségeit megismerni szándékozóknak. Az 1990-es években sikerült elindítani az EMKE füzetek sorozatát, ami részben pótolta az évszázados hiányt, de ezek nyomdatechnikai színvonala és egyes adatai már nem elégítik ki a mai kor igényeit. Ezért született meg az új útikalauz, ami a korábbira támaszkodik, de annak hibáit kijavította, új fejezettel bővült, és a fejlődő nyomdatechnika lehetőségeivel élve tetszetős, színes borítóval, képekkel, kihajtható térképekkel gazdagodott.

Szükséges rögzíteni, hogy a Bányavidék, Nagybánya központtal nem tartozott sem Erdélyhez sem a Partiumhoz. Partiumot Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar és Zaránd megyék, a Kővár-vidék és a lugosi, karánsebesi kerületek alkották. A Bányavidék Szatmár megye keleti részén található, ezért számukra általában a királyi Magyarország törvényei voltak mérvadók, országgyűlési követeiket rendszerint Pozsonyba küldték. A vidék azonban jellegében eltér Szatmár zömmele síkvidéki részeitől. Északon és keleten az Avas, a Kőhát és a Gutin vulkáni hegyvidéke, délen és nyugaton a Lapos és a Szamos folyók határolják. „MÁS ITT A LEVEGŐ, MÁSAZ ÉG, MÁSAZ EMBEREKNEK AZ ÉLETMÓDJA, FOGALKOZÁSA, ESZÉJÁRÁSA. SZATMÁR MEGYÉBEN VAGYUNK ÉS ÉREZZÜK, HOGY LÉNYEGILEG MÉGSEM TARTOZUNK A VÁRMEGYÉHEZ. (...) Teleki Sándor gróf, Kővárvidék ifjú főkapitánya, koltói kastélyából gyönyörködve a körös-körül emelkedő hegyek panorámájában, megértette a hegláncolat

beszédét. Tőle származott a mérész gondolat, hogy Kővárvidéke egyesüljön Nagybányával, és azzal az egész vidékkel, mely Szinyér-Váraljától Kapnikig a Szamoson innen fekszik, és új megyét alkosson, melynek székhelye Nagybánya legyen.” – írta Schönherr Gyula, Nagybánya kiváló történésze 1899-ben.

Nagybánya története évszázadokon át szoros kapcsolatban állt a környék bányászataival. A környező arany-ezüst bányák miatt települtek meg itt az első lakosok, s a város későbbi anyagi és kulturális fejlődését is a bányászat határozta meg. 1327-ben még Zazarbánya néven említi egy oklevél. Nagy Lajos 1347 évi kiváltságlevelében teljes jogú autonómiát biztosít Nagybányának és a szomszédos Felsőbányának. A két város története gyakran összekapcsolódott, az utóbbiról szóló első írott forrás is arról tanúskodik, hogy a két településnek közös bírója volt. Zsigmond király 1411-ben Lazarevics István szerb deszota birtokába adja Nagybányát, amelyben ekkor már pénzverde (Münz) is működött. 1445-ben Hunyadi János kezébe kerül, később Mátyás királyé, aki újra megerősíti a város privilégiumait. Az erdélyi fejedelemség megalakulása után a Bányavidékért állandó versengés és harc folyt a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek között.

A városban 1547-ben jött létre a híres Schola Rivulina, a református kollégium, ahol megszakításokkal két évszázadon keresztül folyt oktatás. Ebben az iskolában tanult Misztótfalusi Kis Miklós, a világhírű betűmetsző nyomdász, vagy Szepesi Csombor Márton, az első magyar útleírás szerzője. A könyv érdekesen mutatja be a város önkormányzati tisztviselőinek (bíró, esküdték, konzulok) feladatait, a korabeli bányászati, kohászati technológiákat, valamint a lakosság egyéb jövedelemszerző tevékenységeit, a helyi céheket.

A XVIII. században jött létre a jezsuiták, majd a minoriták által vezetett nagybányai gimnázium. A minorita rend 1887-ben átadta az iskolát az államnak. Ebben a gimnáziumban tanított a költő Baróti Szabó Dávid és Szentjóni Szabó László, itt tanult a színész Lendvai Márton, az író Tersánszky Józsi Jenő, a festő Réti István és sokan mások.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban fontos szerepet játszottak a bányavárosok. Bem tábornok Nagybányáról indult csapataival Erdély fővárosa, Kolozsvár elfoglalására. A bukás után évekig zaklatták a város polgárait, akik menedéket adtak és bújították a forradalmárokat. A város gazdasági élete az 1850-es évektől egyre jobban fejlődött. Megalakul a Nagybányai Bányakapitányság, amely 11 környező megye bányászati tevékenységét irányítja. A kincstári bányák mellett egyre nagyobb szerepet játszanak a magán bányatársulatok, a termelés folyamatosan emelkedett, az eszközök korszerűsödésének köszönhetően. A szakemberek képzésére 1864-ben megalakult a nagybányai Bányaiskola, mely 1873-tól Felsőbányára teszi át székhelyét.

1896-ban Hollósy Simon húsz növendékével jött ide festeni, s beindult a Nagybányai Festő Kolónia, mely pezsgő művészeti életet valósított meg. A nagybányaiak 1897-től minden évben kiállítás rendeztek Budapesten. Hollósy távozása után, 1903-ban, a Nagybányai Szabad Festőiskola folytatta a korábbi hagyományokat, Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla, Réti István és

Thorma János vezetésével. A nagybányai festők hatással voltak az egész XX. századi magyar festészetre.

Érdeemes böngészni a könyvben közölt etnikai és felekezeti statisztikák sorai között. A XIX. század végén és a XX. század elején a város lakosságának több mint háromnegyede (76–78%) volt magyar, és 20–21%-a román. Az impériumváltozás utáni 1920-as román népszámlálás már 39%-os relatív román többséget hozott ki, a 36% magyar aránnyal szemben. Emellett 14% zsidó, 10% német és 15% egyéb nemzetiségű lakos jelenik meg, akik korábban zömmel a magyarságot gyarapították. 1941-ben az újra magyar uralom alá került város 21,4 ezer lakosából 17 ezer fő, csaknem 80% magyarnak vallotta magát. Az 1956-os népszámlálásnál még szinte azonos a két etnikum, enyhe román fölénnyel, azóta azonban látványosan csökken a magyarság aránya, 1992-re már csak 17%-os a magyar népesség, ami mintegy 26 ezer embert jelent a 148 ezres városban. (Azóta sajnos 20 ezerre fogyott a magyarság.)

A felekezeti statisztikák névze az ortodoxok nagyarányú növekedése figyelhető meg. 1941-ben mindössze kétszázan voltak, s számuk 1992-re százezer fölé emelkedett. A helyi románok ugyanis görög katolikusok voltak, amíg 1948-ban erőszakosan meg nem szüntették egyházukat. Jelenleg mintegy 10 ezer görög katolikus, 16 ezer római katolikus mellett 12 ezer református lakos él Nagybányán.

A nagybányai útikalauz a vidék természeti és történeti leírása után részletesen leírja a város látványait, műemlékeit, emlékhelyeit. Külön fejezetek foglalják össze a bányavidéki turizmus történetét, a környékbeli és távolabbi hegyekre vezető kiránduló- és túralehetőségeket. A Rozsály 1300 m, a Gutin 1400 m fölötti csúcsokkal emelkedik ki a tájból. Ezek a hegyek a Máramarosi-medencétől választják el a Bányavidéket.

Az „*Emberek, várak, templomok, emlékházak*” fejezet a Szinérváraljától Kapnikbányáig, délen Nagysomkútig terjedő bányavidéki terület „kincset érő embereiről”, híres szülőteiről vagy itt élt jeles személyeiről, emlékhelyeiről ír. Szinérváralja jeles szülőte Sylvester János humanista író és Inceza János Dés festő. Misztótfaluból indult el Tótfalusi Kis Miklós nyomdász gazdag életpályája. Költő a Telekiek mellett Petőfi Sándor és Szendrei Júlia mézesheiteit idézi. Nagysomkúton született Szilágyi Domokos költő és Felvinczi Takács Zoltán neves kelet-kutató. Kővárhosszúfalu Teleki kastélyban született Teleki Blanka, a szomszédos Pribékfalván pedig Teleki Pál földrajztudós, miniszterelnök. Kapnikbányán szobor emlékezik Born Ignác természetudósra, akinek egy közös emléktáblája is van Papp Simon geológussal. A kiállító helyiségek közül kiemelkedik a költői kastélymúzeum, a misztótfalusi gyűjtemény, a Sylvester János emlékszoba és a nagybányai képzőművészeti gyűjtemény, ahol a festőiskola alkotóinak műveit lehet megcsodálni. De Nagybányán járva nem szabad kihagyni a világhírű Ásványtani Múzeumot sem, ahol a környéken fellelt gyönyörű „bányavirágokat”, kristálycsodákat állították ki.

A szerkesztők előszavából napjaink keserű valósága is kiténik. „*A megmaradásért folyó küzdelem keserves harcát vívjuk. Tanulj vagyunk annak, hogyan süllyesztek el múltunkat, történelmünket. (...) Nem bántanak, csupán tudomást sem vesznek arról, hogy évszázadokon át*

mi is lakói voltak e tájnak, mi is termeltünk anyagi javakat, művészi értékeket, és mi is véreztünk, ha ellenség tört ránk. (...) S mi is ezt a tendenciát segítjük, amikor emléktábláinkat templomokba, belső udvarokra rejtjük el." Az egyre szórványosuló erdélyi magyarságnak nagy szüksége van arra, hogy történelmi emlékeit, kincseit, értékeit megismertesse, bemutassa. Hogy ne menjenek el mellette az emberek. Ebben nagyon hasznos segítség ez a könyv.

(Teleki Társaság Nagybánya 2007.)

Udvarhelyi Nándor

BALI JÁNOS–MÁTÉ GYÖRGY (szerk):

Talpfaék

Néprajzi írások a vasútról

Soha idősebb néprajzi kiadvány nem látott napvilágot, mint a napjainkban a helyi érdekű vasutak és szármvonalak felszámolása idején *Bali János* és *Máté György* által szerkesztett kötet. Az OTKA kutatás keretében és támogatásával közreadott munka öt tanulmányt tartalmaz. A kötet a néprajzkutatás területén mindeddig meglehetősen mellőzött témakörből tár fel figyelmet érdemlő helytörténeti, néprajzi és folklorisztikai anyagot.

Bevezetesként *Máté György* nyújt elvi és módszertani áttekintést a témakutatás monografikus igényű feltárásának felvázolásával. Kiindulásként a vasút megjelenésének fordulópont szerepét határozza meg, mely nemcsak az érintett települések életkörülményeit változtatta meg, annak sajátos modernizációját előidézve, hanem a gondolkodásmód átforgatózásához is lényegesen hozzájárult. A szerző a sokfelé ágazó kérdéskör rövid összefoglalását adja Galga-menti terepgyűjtésére támaszkodva. A vasút megjelenésének történeti felvázolása után annak legfontosabb társadalmi vonatkozását: a vasutasoknak a társadalmi rétegek közötti helyét jelöli ki. Majd a vasutas dinasztiák példája nyomán az egykori falusi közösségekben meglehetősen tekintéllyel járó foglalkozás meghatározó elemeit veszi számba (mint pl. a fix fizetés, szolgálati idő, szabadjegy, nyugdíj, egyenruha, a családnak nyújtott kedvezmények, stb.). Az általa vizsgált másik fontos témakör a vasútnak az adott település szerkezetére gyakorolt hatása, mindenek előtt az állomásépület, a vasutas-telep létesítése révén. Továbbá lényeges meghatározó tényezőként rögzíti a gazdasági termelés és értékesítés területén az áruszállítást, a „kofavonatokat”, a vasutas feleségek piacozását. Különösen figyelmet érdemel a vasút és a népviselet viszonyának vizsgálata. Az talán természetes, hogy elsőként a vasutas asszonyok járultak hozzá a népviseletből való kivetkőzéshez, részben a polgárosultabb életforma, részben a városi piacozás miatt. De az a jelenség, amit a turai férfi ünnepi viseletben a vasutas egyenruha mintájára megjelenő öltözet (kék zubbony fehér nadrággal és fehér kesztyűvel) képvisel, részlegl a múzeumi kiállításra és behatóbb tanulmányozásra. *Máté György* által meghatározott további fontos vizsgálati terület a vasút hatására jelentkező polgárosodás, mint pl. a kocsmákban a biliárd, kugli, a teke megjelenése, vagy futballesapat létrehozása, valamint a különböző egyesületek, klubok, körök szervezése, bálók, színelőadások rendezése. A szerző felhívja a figyelmet a vasúthoz kapcsolódó folklór összegyűjtésének fontosságára,

valamint utal a vasút megszűnésének szerepére a népviseletben.

Balázs Géza a vasútmegszüntetése társadalmi és néprajzi hatásait veszi vizsgálat alá az 1968-as közlekedéspolitikai koncepciótól egészen a napjainkig. A kezdetől mindvégig racionalizálással, költséghatékonysággal indokolt, alapjában véve átgondolatlan szármvonal megszüntetések több hullámban különösen a Dunántúlt érintették, melynek még nagyobb arányú lendülete 2006-tól szinte az egész ország területére kiterjed. Ez a tragikus folyamat egy különleges szokást, a *vasútbúcsúztatót* hívta életre, amely külsőségében hasonlít az egykori vasútavatáshoz, bár tartalmában a halottbúcsúztatóra emlékeztet. A szertartás országsszerűen hasonlóképpen megvalósuló ünnepélyességéről szemléletes leírást olvashatunk. A szerző képet ad a helyi, népi ellenállás különböző formáiról, a vasútmegszüntetésekké szembeni közösségi fellépésekről, valamint az ezzel kapcsolatban álló kisvasutak-mozgalomról. Különösen a természetjárók és az erdészek kisvasútműntő munkája mutatkozik eredményesen. A szerző a vasútmegszüntetésekké járó legfontosabb gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat is számba veszi, mindenek előtt a fuvarozás, piacozás visszaszorulását, a szabadidős szokások átforgatózását, a kommunikációs beszűkülést, az utazási szokások megváltozását stb. Fontos figyelmeztetése, hogy nem szabad megfeledkezni a vasútnaszalgiáról, ami nem csupán hobbi, hanem sokkal inkább közösségi kapcsolódás, sőt egyenesen életfilozófia. Ugyanis a vasút a humán értékek terjesztője, közvetítője. „Aki tehát a vasútra szavaz, az a környezetvédelem, a jövő mellett száll síkra.”

A kötet szerkezeti felépítésének logikája szerint egy kisvasút részletes bemutatása következik (*Molnár György*: A szokolyai kisvasút a táj életében). A dolgozat az 1893-ban létesített helyi érdekű vasút történetének áttekintését követően szemléletes leírást nyújt a helyi vasutas életpályáról és a vasutas presztízsről, mely különösen a falusi környezetben érvényesült. Tanulságos és részletes képet kap az olvasó az utazási szokásokról, főképpen a piacozás változásairól, amelyben a vasutas feleségek fontos szerepet játszottak. A szerző terjedelmes szöveggözelek révén élményszerű leírást nyújt arról a szinte családias kapcsolatrendszerrel, ami a falu és kisvasútja között az idők folyamán kialakult. Ebben különös hely illette meg a vasutasnapi ünnepléseket, majd az úttörővasúti időszakot, valamint a kisvasút helyi költségét. 1991-től az autóbusz közlekedés megindításával megkezdődött a kisvasút leépítése, ez pedig áttekintően a falu megosztottságához vezetett. Egyre kevesebben használják a helybeliek a kisvasutat, mely ma már elsősorban a turizmus érdekeit szolgálja.

Egy dunántúli község, az 1947-ben Tatabányához csatolt Felsőgalla vasútállomásának több mint száz éves viszontagságos történetét idézi fel a korabeli sajtó tükrében *Majsai Orsolya*. Az 1896-ban létesített állomásnak az 1950-es évekbeli életét a szocialista versenyszellem, az élüzem rangjának elérése irányította, majd ezt követően az iparosodás szolgálása. 1989-ben bekövetkezett az állomás személyszállításban betöltött szerepének megszüntetése; az ezzel kapcsolatban idézett sajtóvisszhang számbavételével a szerző plasztikus képet rajzol az utolsó személyvonat búcsúztatásáról.

Bali János a mozdonyvezetőknek a falusi társadalomra gyakorolt sokrétű hatását vizsgálja a XX. század második felében. Három nőgrádi életpálya interjúanyagából szűr le általánosítható tanulságokat a vasutasoknak a helyi életmód modernizációjában betöltött szerepéről, valamint a foglalkozással együttjáró viselkedési és életvezetési mintákról. A mélyinterjúkból kiemelt szövegrészek alapján sajátos kép kerekedik ki a mozdonyvezetővé válás folyamatáról, mely rendszeres továbbképzéssel járt; a falusitól alapvetően eltérő munkakultúráról, a munkaidő-szabadidő hasznosításáról a saját gazdaság előnyére; a foglalkozás önbecsülést, egyben presztizst eredményező jellegéről; továbbá azokról a konkrét gazdasági előnyökről, melyek a vasutas foglalkozás népszerűségét növelték. Az interjúkból összecseng, hogy a régi mozdonyvezetők számára nagy törést jelentett a gőz-

mozdonyok kivonása a forgalomból, akik az 1980-as évek végi szakmai leépítést már nyugdíjasként élték meg.

A kötet függelékeként Balázs György kisszolyvai fotói szólnak egy sajátos építkezési módról, a talpfák hasznosításáról a lakó- és a gazdasági épületek emelésében. A szerény terjedelmű kiadvány mind tartalmában, mind módszerében alapvető újdonságot képvisel az etnográfiai irodalomban, amely feltétlenül érdemes a további széles körű monografikus kutatásra és feldolgozásra, egyben megérdemelten rászolgál az OTKA jövőbeni további támogatására.

(ELTE BTK Néprajzi Intézete. Bp. 2008.)

Selmezi Kovács Attila

A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület rendezvényei, 2009

Előadásainkat az MKA által biztosított előadóteremben kéthetenként, általában keddi napokon tartjuk, 18.00 órai kezdettel.

Az ettől eltérő időpontokat külön jelöljük.

Az előadások helyszíne:

Magyar Kultúra Alapítvány (MKA) Székháza, 1014. Budapest, Szentháromság tér 6.
(általában a Deák terem, a kivételek esetenként jelölve!)

OKTÓBER

20. (kedd) 18.00 óra: *A régi magyar költészet ünneplése Balassa Bálint születése napján*

Dr. Prokopp Mária professzor asszony és vendégeink; dr. Szentmártoni Szabó Géza, és dr. Kovács István előadása, Pálmai Árpád kamarazenekara közreműködésével.

NOVEMBER

10. (kedd) 18.00 óra: *Nyelvünk legősibb kincsünk (II.) Kazinczy Ferenc emlékezete*
„Érsemlyéntől Széphalomig – Kazinczy emlékhelyek nyomában” című kiállítás bemutatója és Kazinczy-kutatók előadása az Egyesület vetített képeivel.

Közreműködik: Bánffy György Kossuth- és Jászai-díjas színművész, a Magyar Anyanyelvpolók Szövetségének tiszteletbeli elnöke.

24. (kedd) 18.00 óra *Magyarok diákok és tanárok Hollandiában (II.)*

A 350 éve elhunyt Apáczai Csere János emlékezete.
Előadó: Sebestyén József, a KÖH főmunkatársa

DECEMBER

1. (kedd) 18.00 óra: *Magyar sikerek a világban (II.) Világkiállítások Párizsban*

Előadó: Gál Vilmos, a Magyar Nemzeti Múzeum főmunkatársa.

„Hajóúton Pest-Budától Párizsig” – Széchenyi Ödön és kortársai emlékezete címmel az Egyesület kisfilmje és kiállítása Széchenyi Ödön születésének 170. évfordulóján.

15. (kedd) 18.00 óra: *Messzire szakadt magyarok karácsonya (V.)*

Távoli népek és távoli – Afrika-utazó – magyarok karácsonya.

Meghívott előadónk: dr. Kubassek János, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója, dr. Jouseff Khalil, a Magyarországi Kopt Ortodox Egyház vezetője.

Közreműködik: Bánffy György Kossuth-, Jászai-díjas színművész néhány magyar utazó napló-részleteinek felolvasásával. (Corvin terem!)

Honismereti Bibliográfia

Adonyi Stanes János: Arisztokraták ma II. (21 főnevezés a XX. századból. *Diario Kft.* H. n., é. n. [2008] 255 old.

Augustini ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről (1775–1776). Szerk. és bevezető tanulmány: *Deáky Zita és Nagy Pál. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 12.* A Győrffy István Néprajzi Egyesület, a Magyar Néprajzi Társaság és a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar közös kiadványa. Bp. – Gödöllő 2009. 312 old. – *Deáky Zita – Nagy Pál:* Augustini ab Hortis Sámuel és a cigányok történeti-néprajzi kutatásának kezdetei; *Magyar László András:* A jegyzetekben idézett munkák bibliográfiái adatokkal kiegészített jegyzéke; *Augustini ab Hortis Sámuel:* A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről; Egy nemesasszony levele az Anzeigen szerkesztőjéhez.

Balla D. Károly: Magyarul beszélő magyarok. Esszék, publicisztikák, írójegyzetek. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Bp. 2008. 188 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2009. 2. (49. szám) 164 old. – A tartalomról: *Varga Szabolcs:* Katolikus továbbélés a Délvidéken a török korban; *Kitanics Máté – Kolutác Andrea:* Bunyevác beköltözés a Bácskába a 16–18. szd-ban; *Soksevic Dienes – Kitanics Máté:* Kontinuitás vagy diszkontinuitás? Baja lakossága a Rákóczi szabadságharc előtt és azt követően; *dr. Sövény Mihály:* Almás XVIII. szd-i története: A török utáni idők, a falu újratelepülése, a meginduló fejlődés; *dr. Sövény Mihály:* A német betelepítés története; *dr. Sövény Mihály – Szabó Béla:* Néhány adalék Doroszló Karavukova betelepülésének történetéhez; *Mašić, Boris:* A prigrevicai (Rácsentiván) templom katolikus vizitációi; *Szlávic Károly:* Csonoplya újratelepítése; *Ricz Péter:* A Koháriak és Hadik András; *Ninkov K. Olga:* A Koháry testvérek építáfiuma; *dr. Szilárdy Zoltán:* A Szűz Mária római ikonjának fényében Délvidék legismertebb búcsújárárhelye és kegyképe a tekijai Havi Boldogasszony; *Silling Léda:* A bogányi pravoszláv kolostor fémofterei; *Lakatos Adél:* Dél-alföldi gyöngyszeme – Kalocsa történelmi barokk városközpontja, a Szentháromság tér; *Korhecz Papp Zsuzsanna:* A Maulbertsch-műhely délvidéki oltárképei és az écskai festményeinek restaurálása; *Dusan Škorić:* A Falconer művész-család alkotásai a Vajdaságban; *dr. Mészáros Zoltán:* Mária Terézia és Maria Theresiopolis; *Kunkin Zsuzsanna:* Barokk könyvdiszítések a szabadkai Városi Könyvtár külön-gyűjteményében; *Grlica, Mirko:* A bajsai Vojnichok három barokk háza; *Vrbaški, Milena:* Egy asszony a barokk korból: A szerb Matica Képtár gyűjteményéből száma-

zó Eufrosina Tekelije portréja kapcsán; *Korhecz Papp Zsuzsanna:* A délvidéki nemesség barokk kori öltözéke; *Beszédes Valéria:* A paraszt barokk; *Ricz Péter:* Szemlények a vajdasági történetéből a kezdetektől Trianonig IX.

Benedek Fidéi, P.: Ferences kolostorok, templomok I–II. Sajtó alá rendezte és az előszót írta *Sas Péter.* Pallas-Akadémia. Csíkszereda 2005. 265 és 294 old.

Benkő Imre: Szatmár-Bereg, avagy egy történelmi kistáj lelke: Botpalád, Csaroda, Fülesd, Kispalád, Milota, Szatmárcseke, Tákos, Tiszabecs, Tiszacsécsé, Tiszaköröd, Túrístvándi Uszka. Enigart Könyvkiadó. Bp. 2007. 128 old.

Bodnár Zsuzsanna: Néprajzi fogalomtár. A hon- és népismereti oktatáshoz. Megyei Pedagógiai, közművelődési és Képzési Intézet. Nyiregyháza 2008. 124 old.

Borbély Gábor: Szőlő és bor Érmelléken. *Partiumi füzetek 57.* Szerk.: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2009. 182 old.

Bódi Ottó: A Sopronbánfalvi Hősi Temető. Szerző. Sopron 2009. 65 old.

A bölcsőtől a sírig. 250 éve született Kazinczy Ferenc. *Partiumi füzetek 58.* Szerk.: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság és a Varadinum Script Könyvkiadó. Nagyvárad 2009. 150 old.

Budapest az 1960-as években. Szerk.: *Feitl István.* Napvilág. Bp. 2009. 559 old.

Budapest szűzmáriás zászlói a XVI–XXI. szd között. Szerk. és katalógus: *Biró Aurél.* Farkasréti Mindermentek Alapítvány. Bp. 2008. CD-ROM.

A Budapest Történelmi Múzeum plakátgyűjteménye. Szerk.: *Balla Loránd.* BTM Kiscelli Múzeuma 2008. DVD-ROM.

Bura László: Szatmári szólások és közmondások. Status Kiadó. Csíkszereda 2008.

Bura László: Szatmár megye helynevei II. Status Kiadó. Csíkszereda. 2008. 411 old.

Csala Kornélia – Sápós Aranka (szerk.): Henszlmann Imre és kulturális örökségünk más [Myskovszky Viktor és Wick Béla] védelmezői. *Hires kassaiak.* Kiadja a Kassai Polgári Klub. Kassa 2008. 48 old.

Csala Kornélia: Konrád Lajos és Kassa kulturális életének más személyiségei. Kiadja a Kassai Polgári Klub. Kassa 2009. 44 old.

Csáky Károly: Nemesbori sorsfordulói. Ör hely a történelem sodrában. Madách-Pozonium. Pozsony 2009. 164 old. – Nemesbori a történelmi Bars és Hont

megye határán, Lévától DK-re, Ipolyságtól ÉNy-ra fekvő, ma már kevert, magyar-szlovák lakosságú kis település.

Csáky Károly: Pribéltétől Garamsallóig. KT Könyv- és Lapkiadó Kft. Komárom 2009. 140 old.

Csermely Tibor: Bessenyei almanach. A Bessenyei Irodalmi Társaság évkönyve 2008. Kiadja a Társaság. Nyíregyháza 2009. 99 old.

Csirák Csaba: Színházi élet Szatmáron (1898 – 1918). Szatmári Magyar Hírlap. Szatmárnémeti 2008.

Csoma József: Evangélikus tanítók, iskolák tanítóképzés Nyíregyházán a XIX. században. M-Kira Bt. 2008. 252 old.

Csuháré Szeredás: Hajdúsági hangszeres népzene. Összeáll.: *Rómer Judit és Kálmán Péter*. H. n. [Debrecen], é. n. [2005]. 53 old. + 54 perc CD.

Doboş, Danuţ – Dăscă, Isidor – Gabor, Ioşif – Despinescu, Anton – Ilieş, Antonel-Aurel: Catolicii din Bacău [Bákói katolikusok]. Sapientia. Iaşi 2007. 284 old. – Valós dokumentumokat is tartalmazó könyv a moldvai Bákó eredeti és a környékről betelepült római katolikus csángó népességéről.

Eperjessy Ernő: Őrtilosi hiedelmek és mondák. *Folklór Archivum* 21. Szerk.: Szemerényi Ágnes. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 2009. 244 old.

Erdélyi orvosi szemmel a 18–19. században. Történeti-néprajzi források. Szerk., bev. tanulmány, jegyzetek: *Deáky Zita. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára II.* A Györfly István Néprajzi Egyesület Kiadványa. Bp. 2008. 270. old. – *Deáky Zita:* Bevezetés; Martin Lange orvosdoktornak, az erdélyi Háromszék megye főorvosának a legfontosabb erdélyi házi orvosságokról szóló áttekintése; *Wolff, Andreas:* Némely Erdély, különösképpen pedig a nagyszabeni kerület egészségét hátráltató súlyos akadályokról; *Scheint, Daniel G.:* Az erdélyi székelyek földje és népe, fizikai, politikai, statisztikai és történeti szempontból; *Hankó József:* Torda városának helyirata; *Vajda János:* Korond környéke és fürdője ismertetése; *Máthé János:* Táj-rajz a Bánffyhunyadi járás 56 községét egészségügyileg érdeklőleg; *Oroszhegyi Józsa:* Erdély Aranyvidéke orvosi szempontból.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata 2009. 3. 20 old. – A tartalomtól: *Balázs Géza:* Kazinczy üzenete; *Boksay Zoltán:* A mesebeli hetedhétől a számrendszerekig; *Szabó Tamás Péter:* Tanulóktól tanulni; *Kemény Gábor:* Örökzöldek a pálya széléről; *Borbély László:* Egy nyelvszemes pusztul el önmagától – beszélgetés Tóth Évánál a költők és műfordítók felelősségéről.

Faragó Tamás: A múlt és a számok. Pest Buda és környéke népessége és társadalma a XVIII–XX. században. *Várostörténeti tanulmányok.* Bp. Főváros Levéltára. 2008. 421 old.

Felső-magyarországi orvosi helyiratok. Történeti-néprajzi források a 18–19. századból. Szerk., bev. tanulmány, jegyzetek: *Deáky Zita. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 9.* A Györfly István Néprajzi Egyesület Ki-

adványa. Bp. 2004. 390 old. – *Deáky Zita:* Előszó; *Torok Justus János:* Beszámoló a Magyar Királyság szabad királyi városának, Pozsonynak fekvéséről, vizeiről és levegőjéről; *Hoffinger, Johann Georg* Különféle orvosi írásai; *Cselkó Ignác:* Trencsén vármegye fiziográfiájának alapvonásai; *Zipser Keresztély András:* Beszterce és vidéke; *Bartsch Eduárd:* Sáros megye helyirata; *Weitznbreyer Frigyes:* Kassa – orvosi és néprajzi tekintetben; *Weszelovszky Károly:* Árva megye orvosi helyirata; *Gerley János:* A gúgyesség Csallóközben; *Nagy [Chrenóczy] József:* Nyitra megye lakosságának egészségi állapotára károsan ható viszonyokról.

folkMAGazin. Felelős szerk.: *K. Tóth László.* Kiadja a Táncház Alapítvány. Bp. 2009. 1. 46 old. A tartalomtól: *Kóka Rozália:* Az én Mátyás királyom – Beszélgetés Gyulai Liviusz grafikusművésszel; *Pávai István:* Lajtha László, a népzene kutató I.; *Eplényi Anna – Kardeván Lapis Gergely:* „Tájköltészet: Kalotaszegi Elégia” – Irodalmi kert Magyarvalkón I.; *Kóka Rozália:* Ágota, a népművész; *Diószegi László:* Városi barokk – Utak és kitérők a magyar néptáncművészetben; *Vass János Panyiga:* Savanyú Józsi és balladája – A csabrendeki rablás és balladája; *Fügedi János:* Tánctárs-szimpoziumok Magyarországon; Nem kell levéni a plafont – Eplényi Annával beszélget *K. Tóth László.*

folkMAGazin. Felelős szerk.: *K. Tóth László.* Kiadja a Táncház Alapítvány. Bp. 2009. 2. 46 old. A tartalomtól: *Szabó Zsolt:* Az üveghegyen túl: Benedek Elek laudációja a Magyar Örökség-díj odaítélésakor; *Benedek Elek:* Testamentum; *Záhonyi András:* „Tánca fordulva” – Vastaps a csikszeredai Hargita Együttes budapesti előadásán; *Arendás Péter:* Tánc húros hangszerekre, ütőkre és zongorára: A pozsonyi Ifjú Szívek Táncegyüttes új műsora; *Pávai István:* Lajtha László, a népzene kutató II.; *Borka Elly:* A Cinkotai Táncház; *Kiss Ferenc:* Kerekes Tóth Erzsébet nyolcvan éves; *Eplényi Anna – Kardeván Lapis Gergely:* „Tájköltészet: Kalotaszegi Elégia” – Irodalmi kert Magyarvalkón II.; *Juhász Erika:* A IV. Kárpát-medencei Vöfölytalálkozó Földesen; *Kóka Rozália:* [Lukács] Anna, örök hűségben; *Vass János Panyiga:* Savanyú Józsi III. – Működése 1881 és 1884 között; *dr. Nagy Zoltán:* Országos Szólótánc Fesztivál Békéscsábán I.; *Szánthó Zoltán:* A primakontra; *Barvich Iván:* Első élményeim a tamburabrácsáról.

Források Esze Tamás brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez I. (1694–1706. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette *Mészáros Kálmán. Folia Rákócziána 10/1.* Sorozatszerk.: *Mészáros Kálmán és Molnár Sándor.* Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja 2008. 179 old.

Földesi Ferenc (összeáll.): „A magyar név megint szép lesz...” 1848–1849. Szövegek, képek, események. Bába Kiadó. Szeged 2008. 245 old.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *Baán Beáta.* Kiadja a Balatonfüredi Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2008. 3. 24 old. – *Némethné Rácz Lidia:* Bizay Mihály, a „kedély mánása”, „a füredi élet érzékeny villánya”; *Elek Miklós:* Ki volt Szabadka lelkes

hölgyeinek egyike?; *Némethné Rác: Lídia*: Écsy László fűrdőigazgató 50 éves jubileuma (1885. augusztus 17.); *Frivaldszky János*: Sümegi József fűrdői fűrdőorvos; *Sümegi József*: A Balaton gyógytényezői; *László Zoltán*: A Jókai kilátó története; *Rác János*: Balatonfüred halfaunája II.;

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *Baán Beáta*. Kiadja a Balatonfüredi Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2009. 1. 28 old. – *Lichtneckert Erzsébet*: Egy agilis nemesi család, a füredi újhelyiek története; *Baán Beáta*: Eötvös Károly füredi gyökerei; *Bertók Gyula*: Jalsovics (Jalsovits) Károly Aladár (Alfréd); *Z. Karkovány Judit*: Tábori Kornél; *Rác János*: Balatonfüred halfaunája III.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *Baán Beáta*. Kiadja a Balatonfüredi Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2009. 2. 32 old. – *Tóth Bencze Tamás*: Zákonyi Ferenc, a Balaton művelődéstörténésze; *Zákonyi Botond*: Emlékezés édesapánkra; *Németh Ákosné*: Füredi színésznők emlékezete; *Z. Karkovány Judit*: Protiwinsky Judit: Balatonfüred festője – képlettár; *Horváth Balázs*: Találkozás Protiwinsky Ferencel; *Sárköziné Sárovis Hajnalka*: Bányai Erzsébet festőművész, Balatonfüred díszpolgára (1909–2002).

Harangzó Imre: Kigyósi triptychon. Válogatott helytörténeti tanulmányok. Újkigyósi Közalapítvány. Újkigyós 2009. 84 old. – *Hatalas Péter*: Előszó; Az alapító – Wenckheim József Antal emlékezete; A táltos – Egy fekete bikával hét nap verekedtem; A búcsúszvezer – Jézus kiüzte belülre az ördögöt...

Hámori Istvánné – Vókó János: Pécs-Somogy története. Pannonia Könyvek. Pécs [2006] 223 old.

Homor György: Szovjet csapatkivonás térségünk-ből. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa 2009. 336 old.

Hudi József: A balatonfüredi színházak és színészet története. *A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai* 42. Balatonfüred 2008.

Ilyés Gábor: „Beszélj a márvány”: Nyiregyháza szobrai és emléktáblái. Nyiregyházi Városvédő Egyesület. Nyiregyháza. 2008. 347 old.

Kálnási Árpád: Debreceni civis szólások és közmondások. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó. Debrecen 2008. 344 old.

Kecskeméti Károly: Tök község parasztsága az Urbáriumtól az úrbéri per végéig 1770 – 1879. *Töki Helytörténeti Füzetek* I. Petőfi Emlékkönyvtár és Művelődési Ház. Tök 2009. 110 old. és 20 iratmásolat.

Keresztes Enikő – Szabó József János: Székely határörballada. Olvassátok végig! Bákay Vilma naplója. Timps Kiadó. Bp. 2005. 112 old.

Kocsis János Balázs: Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten 1930–1985. Gondolat. Bp. 2009. 199 old.

Kütfő. Kis magyar néprajz dákoknak. Szerk.: *Burus János* és *Sipos Gábor*. A csíkszeredai Székely Károly Is-

kolaközpont és a Nagybükküi Néprajzi Társaság folyóirata. Csíkszereda 2009. tavasz – Tél 100 old. – A tartalomról: *Beder Tibor*: [Az örmények] Erdély ölelő karjaiban találtak otthonra; *Bogos Mária*: Szépvízi örmények; *Ajtony Gábor – Ajtony Zsuzsa*: Csiki örmény családok múltja és jelene; *Gergely András*: „A Hargita alján, míg dalnokok élnek...”; *Kedei Mózes*: A székelyudvarhelyi Belvárosi Unitárius templom centenáriuma; *Oláh Tünde*: Csíkszenttamás római katolikus temploma; *Darvas Gábor*: Csíkszentlélek temploma; *P. Buzogány Árpád*: Korond múzeumháza; *Károly Veronika*: Helytörténeti és néprajzi gyűjtemény Csíkmenaságon; *Cseke Gábor*: Nagy P. Zoltán fogadása az idővel; *Dobos Liliana*: A „Báránka” Külsőrekecsinben; *Patak Mária-Anna*: Hagymányórzó Napok a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Gimnáziumban; *István Lajos*: Régi korondi lakodalom; *Adorjáni Rudolf Károly*: Aratókalála Dészfalván; *Gidő Mária*: A [Felső-Nyárad menti] „Szentföld” földrajzi betajolása; *Nyulas Noémi Erzsébet*: Határkerülés Nyáradremetén; *Lakó Dóra Brigitta*: Határkerülés Nyáradkőszvényesen; *Nistor István*: „Ezek a szokások vannak a falumban...”; *Pógár Pali*: „Így vannak Magyarfaluban a szokások...”; *Feer Adrian*: „Ez(ek) a külsőrekecsini karácsoni szokások...”; *Jaszénovics Lilla Anna*: Luca napja Felesíkon; *Bakó Csongor-István*: Vallási vonatkozások a Sövidék etnobotanikájában és orvoslásában; *Biró Noémi*: Bábáskodás; *Csiki Rozália*: Mészégetés Csíkszentmihályon; *Szőcs János*: Acsiki iskolák 1867-ben, a kiegyezés évében; *Fodor S. Sándor*: *Jakab Elek*: „Visszaemlékezések 1848–49-re”; Az 1948-es csángószobor; *Svella Zsuzsa*: Az 1849-es szabadságharc emlékhelyei Segesvártól – Székelykeresztúrig; *Györgyiczé Vilmos*: Mit fejeznek ki családneveink; *Burus János*: Vésője alól madarak röppentek, virágok feslettek – emlékezés Varga Károlyra.

Lichtneckert András: Écsy László balatonfüredi fűrdőigazgató naplója. *A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai* 41. Balatonfüred 2008.

Maderspach Viktor: Élményeim a nyugat-magyarországi szabadságharcból. Masszi Kiadó. Bp. 2009. 240 old.

Magóné Tóth Gyöngyi: Zsidók Kalocsán és környékén. *Kalocsa Múzeumi Értékezők* 12. Kalocsa 2009.

Makói História. A József Attila Múzeum kulturális lapja. Szerk.: *Forgó Géza*. 2008. 2–3. 80 old. – *Szenti Tibor*: A dél-tiszántúli tanyarendszer; *Orbán Imre*: „Szögényök voltunk, de boldogok” – Képek a csókási tanyavilág életéből; *Bogoly József Ágoston*: Szélmalom a világ közepén; *Brúnyó Imre*: A csókási szélmalomról; *Búza Margit*: Csókási emlékek I.; *Gilicze János*: Források a csókási iskoláról; *Orbán Imre*: „Orodicsolni mikor lehet már mönni?”; *Búza Margit*: Csókási emlékek II.; *Orbán Imre*: „Csókol hű férjed, József” – Oláh József híradós örvezető feleségéhez írt levelei, lapjai (1943–1944); *Orbán Imre*: Világháború a tanyak között.

Mandula Tibor: A magyarság története. Az óhazától Mohácsig. Status Kiadó. Csíkszereda 2008.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. Makó 2009. 2. sz. 84 old. – A tartalomról: *Csáki Béla:* Csongrád Megyei Lengyel Év 2009; *Szilágyi Sándorné:* Lengyel-magyar történelmi olvasókönyv; *Halmágyi Pál:* Lengyel katonának Magyarországon 1939 őszén; *Biernacki Karol:* Katyń – a lengyelek keleti Golgotája; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* Lengyel-magyar barátságaink; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* 1848/49 a csanádi püspökség dokumentumainak tükrében; *Tóth Ferenc:* Egy legendás hírű csókási tanító; *Ács Zsolt:* Kövály László; *Péter László:* Három Draskóczy Ede; *Medgyesi Pál:* Hazatalált a Ford T-modell; *Siket István László:* Emléktábla a sportszarnok falán; *Harangozó Imre:* Szilánkok Kisiratos vallásos népköltészetünk kincsestárából; *Szilágyi Sándorné:* Erdélyi utazás; *Jámborné Balog Tünde:* Moldvának nagy a széle; *Mátó Erzsébet:* Vargáné Antal Ilona visszaemlékezései; *Jámborné Balog Tünde:* Földtörténelmi történetek; *Nagy Lőrinc:* Keresztisztentelés Kiszomboron; *Endrész Erzsébet:* Szent Iván-éj Kiszomboron; *Bogoly József Ágoston:* Szikszót virágzik a föld; *Fodor Imre:* Kálvária utca. *Feledy Balázs:* Eligazított felragyogtatás (Jámborné Balog Tünde batik-kiállításának megnyitója).

Merkel Ottó – Vig Károly: Bogarak a pannon régióban. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. B. K. L. Kiadó – Magyar Természettudományi Múzeum. Szombathely 2009. 496 old.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura.* Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 6. 22 old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira:* Uram, jó nekünk itt lenni! [Moldvai csángók Csíksomlyón]; *Halász Péter:* A „tüneményes ember” [Jáki Sándor Teodóz 80. születésnapjára]; Halottlátókról, megkötött férjekről és más csángó varázslásokról – Csoma Gergelyvel beszélget *Dimény H. Árpád:* Beszédesség bizonyosságok – Iancu Laurával beszélget Hevesi Mónár József; *Antal Erzsébet:* Visszapillantás a múltba (Gyimesről); *Seres Attila – Iancu Laura:* Csángó történelmi források a Magyar Országos Levéltárból; *Gazda László:* A „Vrancea kincsei” pionírexpedíció naplója VIII.; *Gábor Felícia:* Függetlenség a Csángó vagyok című könyvemhez; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őrhelyeinek kinyomozása végett 1844–1845 II. Bizonyítvány; *Lükő Gábor:* Adattár a moldvai magyarság térképéhez XVII.; *Iancu Laura:* Quo vadis?

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura.* Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 9. 22 old. – A tartalomról: *Türos Eszter:* Csángó emberek – szakrális dimenziók [Petrasz Máriaól]; *Gyurka Valentin:* Tábor Békésszentandrason; *Duma-István András:* Nyelvi állapot egy halandó világban; *Oláh-Gál Elvira:* A trunki szent hely; *Sylvester Lajos:* Csupa csapás... – Aki húszéves korában nem szocialista, annak nincs lelke; *Halász Péter:* „Nem irtam helyesen, csak úgy hallás után, de magyarul” – beszélgetés Duma-István Andrással; *Seres Attila – Iancu Laura:* Domokos Pál Péter 1940-ben írt levele a magyar miniszterelnöknek a moldvai csángók hazahozatala ügyében; *Gazda László:* A „Vrancea kincsei” pionírexpedíció naplója IX.; *Gábor Felícia:* Függetlenség a Csángó vagyok című könyvemhez; *Jerney János* keleti utazása a

magyarok őrhelyeinek kinyomozása végett 1844–1845 II. Bizonyítvány; *Iancu Laura:* Kötött zokni.

Muhi Sándor: Építészet Szatmáron. Scriptor Alapítvány. Szatmárnémeti 2008.

Múzeumőr. A múzeumi ismeretterjesztés lapja. Szerk.: *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet.* Kecskemét 2009. 2. sz. 37–72. old. – A tartalomról: *Füzi László:* Rendkeső – Buda Ferencről és költészetéről; *Bereznai Zsuzsanna:* A népköltészet mesekutatásaim kapcsán; *Lobozár Judit:* Kazinczy Ferenc munkái a kecskeméti Katona József Múzeumban; *Tóthné Rumath Mária:* Övönök továbbképzése a Viski Károly Múzeumban; *Katus Gabriella:* Az év jeles napjaihoz kötődő óvodás foglalkozások a Viski Károly Múzeumban; *Mészáros Márta:* V. Helyismereti vetélkedő – Kiskunfélegyháza, 2009.; *Székelyné Körösi Ilona:* Petőfi Konferencia Kecskeméten; *Vizóczy Ilona:* A Magyar Nyelv Múzeuma; *Borka Elly:* A Cinkotai Tájháza; *Sólyom János:* A kunok Magyarországon; *Bagi Gábor:* Fráter György és a kolbászkezi kunok az 1530-es években; *Székely Gábor:* 150 éve született Hollós László; *Székelyné Körösi Ilona:* Az első Hírös Hét és a kultúra ünnepe; *Kalmár Ágnes:* Gyermejkjáték a Füleki Iparművekből.

Múzeumőr. A múzeumi ismeretterjesztés lapja. Szerk.: *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet.* Kecskemét 2009. 3. sz. 73–116. old. – A tartalomról: *Wickler Erika:* Magyarok, rákok és vlahok, bunyevácok és sokacok, németek – Észak-bácskai települések lakói a középkortól az újkorig; *Bereznai Zsuzsanna:* Népszokeások a dusnoki ráchorvátoknál; *Székelyné Körösi Ilona:* Cigánység és identitás az ezredfordulón; *Gottschall Péter – Kustár Rozália:* A hartai Német Nemzetiségi Tájháza gyűjteménye; *Székelyné Körösi Ilona:* Szlovák Tájháza Kiskörösön; *Kothenz Kelemen:* 30 éve nyitotta meg kapuit a bajszentistváni Bunyevác Tájháza; *Schön Mária:* A hajósi falumúzeum; *Szénásiné Horton Edit:* Bácsalmás nemzeti kisebbségei; *Vasné Mészáros Katalin:* Bácsország; *Romsics Imre:* Hartai kelengyebútorok: a láda és a szekrény; *Székelyné Körösi Ilona:* Népviseletek gyűjtése a Katona József Múzeumban.

Műemléki beszélgetések. Tanulmányok a sokszínű örökségvédelemről. (Válogatás a Műemléki beszélgetések Miskolcon című rendezvénysorozat 2004–2009 között elhangzott előadásiból). Szerk.: *Gál-Mlakár Viktor.* Szolyák Péter Kiadja a Herman Ottó Tudományos Egyesület. Miskolc 2009. – *Sebesyén József:* Az épített örökség dokumentálása erdélyi magyarlakta településeken; *Összefoglaló az inventarizációs programról és előzményeiről; Várallyay Réka:* Háromszéki nemesi építészet a XVII–XVIII. században; *Fekete Albert:* Erdélyi kastélykertek tájformáló hatása; *Hajdú Ildikó:* Merre halad a görögök út Magyarországon? Séta a biblia pauperum „lapjain”; *Olasz Csaba:* A szőlő és borkultúra védett építményei, pincék, pincesorok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében; *Turok Margit:* A védett egyházi javak helyzete – különös tekintettel Borsod-Abaúj-Zemplén megyére; *Hajdók Judit:* Orgona a történelemben, az örökségvédelemben; *Meggyesi Tamás:* A város, az épület és a külső tér viszonya; *Winkler Gábor:* Villák műemlékvédelme Magyarorszá-

gon; *Okrutay Miklós*: Műemlékvédelem és modern építészeti; *Baráz Csaba*: A természeti és kulturális örökség védelme a Bükk Nemzeti Park igazgatóság működési területén; *Pál Viktor*: Környezettörténet és a Sajó völgye: Egy dinamikus fejlődő diszciplína áttekintése, és relevanciája szűkebb környezetünkre; *Szolyák Péter*: A barlangok régészeti örökségének védelme – különös tekintettel a Bükk hegységi régióra.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. Főszerk.: *Valter Ilona*. Bp. 2009. 4. 189–284. old. – A tartalomról: *Krähling János*: Adalékok a hugenotta imaház típus magyarországi elterjedéséhez – a Chareonton-típus; *Gyertváné Balogh Ágnes – Fekete J. Csaba*: Sándor Antal palotaépítkezései a XVIII. szd.-ban; *Kalmár Miklós – Kiss Zsuzsanna Emília*: Gondolatok az építészettörténeti értékvizsgálatról a volt óbudai szeszgyár elemzése kapcsán; *Szalai András – Halmos Balázs – Maróty Katalin*: A falusi építészeti örökség fenntartása; *Harangi Anna*: Interjú dr. Istvánfi Gyula professzorral, a BME Építészettörténeti Tanszék egykori tanszékvezető egyetemi tanárával.

Művelődés. Közművelődési Folyóirat. Főszerk.: *Szabó Zsolt*. Kolozsvár 2008. 12. 32 old. – A tartalomról: *Széman Emese Rózsa*: XVI. Báthory Napok; *Guttman Szabolcs*: Mátyás királyra emlékezve Nagyszébenben; *Öllerer Ágnes*: Zenei emlékek Mátyás király udvarából; *Csorba Csaba*: Mátyás király és a korabeli Európa; *Jakó Zsigmond*: Erdély és a Corvina; *Szabó Zsolt*: Találkozás a történelemmel – Látogatás Jakó Zsigmondnál 1978-ban; *Csorba Csaba*: Jakó Zsigmond emlékezete.

Művelődés. Közművelődési Folyóirat. Főszerk.: *Szabó Zsolt*. Kolozsvár 2009. 1. 32 old. – A tartalomról: *Guttman Mihály*: Romániai Magyar Dalosszövetség 2008. évi közgyűlése; *Gurzó K. Enikő*: Égi sétán Schmidt Antallal – A Baumeister egyetemes(sége); *Takács Gábor*: A Távolság kelet varázsa; *Sas Péter*: Az Erdélyi egyházmegeve ezer esztendeje 2.; *Böjte Lidia*: Dsida Jenő Abafáján; *Józsa Miklós*: Lapok a nagyenyedi iparos önképzőkör történetéből I.; *Székernyész János*: „Csak az a nemzet vész el, amely önmagát elhagyja” – 150 éves a bánági magyar nyelvű sajtó.

Művelődés. Közművelődési Folyóirat. Főszerk.: *Szabó Zsolt*. Kolozsvár 2009. 2. 32 old. – A tartalomról: *Vas Géza*: Virágos Kalotaszeg – Mákóiak Budapesten (2008); *K. O. Petra*: A Magyar Kultúra Napja Nagyszébenben; *Lisztóczy László*: Az egri Dsida Jenő Baráti Kör tevékenysége 2008-ban; *Gáspár Attila*: Szilágyságtól Kalotaszegig; *Czogolyi Ildikó*: A homoródkarácsonyfalvi unitárius templom falképei; *Gurzó K. Enikő*: Kis Bécs nagy packázásai: Fadruz és Kiss ortodox fogságban; *Józsa Miklós*: Lapok a nagyenyedi iparos önképzőkör történetéből 2.; *Major Miklós*: A többszámú éneklés hagyományai Bánffyhunyon.

Művelődés. Közművelődési Folyóirat. Főszerk.: *Szabó Zsolt*. Kolozsvár 2009. 3. 32 old. – A tartalomról: *Sas Péter*: A mezőségi törendez, mint az egykori határvédelmi rendszer, a gyepek része; *Fülöp Mónika*: A hálványosvárjalai falukutatás; *Killyéni András*: Wesselé-

nyi Béla ménese és falkavadászata; *Pozsony Ferenc*: Pusztakamarás Belső Mezőség, Kolozs megye; *Vakler Anna – Németh István*: A Zene tudományi Intézet magyarországi népzene adatai; *Varga Sándor*: Tánctörténeti divatok hatása a belső-mezősegi települések tánckészletére; *Tatár Erzsébet Timea*: Szabóné Tatár Erzsébet álom- és látomástörténeteiből.

Művelődés. Közművelődési Folyóirat. Főszerk.: *Szabó Zsolt*. Kolozsvár 2009. 5–6. 64 old. – A tartalomról: *Szabó Zsolt*: Lacafaca: EMKE-díjasok laudációi; *Sas Péter*: Kolozsmonostor szerzetes-papjai; a bencések és a jezsuiták; *Gurzó K. Enikő*: Karátsonyiai a Bánágban; *Fenesi Annamária*: Az Erdélyi Mezőség ökoturista szemmel; *Kovács J. Attila*: A cserefa és a székelység; *Gálffy Attila*: A kolozsvári magyar zeneoktatásról, zenészképzésről; *Szabó Emília*: Barna Ferdinánd élete és kora.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Győrffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2006. 1–2. 218 old. – A tartalomról: *Bencze Szabolcs*: Helyek emlékezete: az emlékeztet peremére szorult történelem; *Szűcs István*: Határváltások a Bódva völgyében; *Simon Zoltán*: Narratív képletek a bálintfalvi görög katolikus-ság rendszerváltás utáni visszaemlékezéseiben; *Bertók Bertalan*: Transciscus – az alföldi szlovákság szent énekeskönyve; *Vincez Ildikó*: Hagyomány és identitásalkotás; *Vörös Júlia*: A tárgyak és az idő megzabolázása; *Kovács Ildikó*: Nőkhöz köthető szexuális jellegű bűnelkövetési formák Debrecenben 1740–1749 között; *Fehérvári Marcell*: A modern időelmélet; *Nagy Veronika*: Szempontok a mohai tikvezés tér- és időstruktúráinak vizsgálatához.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Győrffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2006. 3–4. 212 old. – A tartalomról: *Hedeşan, Otília*: Az élet-történet és a hivatás újraalkotása; *Benga, Ileana*: A hagyományos narráció a memorat és a mese között; *Bogdan, Neagotă*: Fikcionalizálás és mitizálás az orális prózában; *Borbély Sándor*: „Kedves gyermekeim...” Virtuális családgyesítés, világgépkalkotó motívumok egy kárpátaljai parasztasszony levelezésében; *Illés Gabriella*: Utmutató Székelyhid földrajzi neveinek adattárához; *Kovács Előd*: A Szilágyi és Hajmási eredetéről I.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Győrffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2007. 1–2. 212 old. – A tartalomról: *Hajdú Ildikó*: Etnikai csoportok, migráció és gazdasági fejlődés Tokaj-hegycsatorján a XX. szd. elejéig; *Szabó Tóthotom*: Robogóból kasszékér – Három erdélyi kistáj gazdálkodásának erőforrásai; *Bódán Zsolt*: Néprajzi jegyzetek egy gyimesi kalibáról; *Sallai János*: Forró ősz a lengyel-magyar határon (1939); *Bódi Erzsébet*: A magyarországi lengyel kisebbség a néprajztudomány szemszögéből; *Carteny, Andrea*: Az „Erdély-kérdés” a Magyarországi-parti olasz sajtóban 1927 és 1940 között; *Mislovics Andrea*: Húsvét szavunk magyarázata: Nyelvészeti, néprajzi, egyházi szakirodalom alapján.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Győrffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2007.

3–4, 232 old. – A tartalomról: *Tari Lujza*: Bartók Béla magyar hangszeres népzenei gyűjtése és rendje; *Szalay Olga*: A népdal Bartók és Kodály kutatói szemléletében; *Pintér István – Szalkó József*: A népzenei kifejezőmód vizsgálata hangmikroszkópiai módszerrel; *Sipos János*: Zenei alapformák egy török falusi közösségben; *Mirzaoğlu F. Gülay*: Bartók Béla, a török zenei folklórtanulmányok (törökül); *Hunyadi Péter*: Cigányzenészek a faluközösségekben (Társadalomtudományi vizsgálatok a Kárpát-medencében); *Rómer Judit*: Panczi Gyula, a magyarpéterlaki cigányzenész-dinasztiák egyik utolsó generációs brácsasegyénisége; *Rácz Gyula*: A Ludas zenekarról; *Bárh Dániel*: Szempontok a bérmálkozás történeti néprajzi vizsgálatához; *Lökös Péter*: Thomas Bomel magyar krónikája.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2008. 1. 106 old. – A tartalomról: *Lázár Katalin*: A népi játék lehetséges szerepe a zenei oktatásban; *Domokos Mária*: Petrás Ince János moldvai magyar folklórgyűjtése; *Kálmán Péter*: Vokális és hangszeres népzene a Hajdúságban; *Szabó Attila*: Adatok a felső-marosmenti magyar népzenehez – Csiszár Aladár dallamanyagának és játéktípusának vizsgálata; *Heit Lóránd Levente*: Rövid antológia Szászcsávásról és a csávási zenészekről; *Viga Gyula*: Balassa Ivánra emlékeztek Bărăndon.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2008. 2. 104 old. – A tartalomról: *Csiki Tamás*: „Amor fati...” Házassági kényszerek és stratégiák a két világháború közötti falusi társadalmakban; *Nagy Krisztina*: „Szódavíz – ami felpeszíti az életet!” – Néprajzi közelítések a szikvízes kisparthoz; *Molnár Gergely*: A szokoljai kisvasút a táj életében; *Kész Margit*: A viasszal öntés továbbélése a Kárpátalján a XXI. században.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2008. 3. 112 old. – A tartalomról: *Lajos Veronika*: Nemzeti eszme és csángókérdés a két világháború közötti magyar nyelvű tudományos és publicisztikai párbeszédben; *Ozsváth Imola*: Néptanítók néprajzi munkássága; *Szalma Anna-Mária*: A fénykép, mint narratívum – Kísérlet egy egyéni fényképpálmány értelmezésére; *Tóth Anna-Mária*: „Tisztítsuk meg érzékeinket...” – Bójt és ünnep. Liturgikus rendelkezések és népi vallásgyakorlat a magyarországi görög katolikusoknál.

Néprajzi Látóhatár. Szerk.: *Keményfi Róbert*. A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2008. 4. 112 old. – A tartalomról: *Lukács László*: A karácsonyfa elterjedése a Kárpát-medencében; *Ujváry Zoltán*: A főrévi dramatikus játékok maszkos alakjai; *Láposi Teréz*: A vásári mutatványosság újjáéledése, az örökítő új útjai a XXI. szd. elején Magyarországon. „Trillala-trallala: Szervuszatok pajtikákl!”; *Kevecssánszki Máté*: Kultusz és diplomácia: Szempontok Szent Erzsébet élettörténetéhez.

Noel Miklós: Fehértollasok. Bába Kiadó. Szeged 2006. 148 old. – Regényes korrajz a bánági svábok részvételéről a szabadságharcban.

Nyisztor Tinka – Pákozdi Judit: Csángó galuska. Moldvai magyar étkezési hagyományok és receptek. Babér Kiadó. 2009. 240 old.

Palánkok mögé zárva. Visszaemlékezések a gettóra. Szerk.: *Hunvald György*. *Erzsébetvárosi Örökség 2*. Erzsébetvárosi Polgármesteri Hivatal. Bp. é. n. [2008] 135 old.

Partium. A Partiumi és Bácsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság honismereti lapja. Szerk.: *Dukrét Géza*. Nagyvárad 2009. 28 old. – A tartalomról: *Dukrét Géza*: A XIV. Partiumi Honismereti Konferencia; *Hitter Ferenc*: A helyörténeti kutatás tükrében; *Kovács Rozália*: Kuthy Lajos; *Balászi József*: Érsemjéni hétköznapiok; *Kiss Endre József*: Az Érmellék Kazinczy Ferenc emlékeztetőben; *Wanek Ferenc*: Egy elfelejtett középkori erőd; *Mezősomlyó*; *Vekov Károly*: Értelmiségi sors – Oláh János életpályája; *Csorba Csaba*: Értelmiségiek nemesítése a Partiumban a 16–17. szd.-ban; *Ujj János*: Arad török kori vára; *Pekár István*: Érmelléki barangolások; *Vajda Sándor*: Az 1848–49-es szabadságharc két vértanú tábornokának (Vécsey Károly, Leiningen-Westerburg Károly) kötődése Borosjenőhöz; *Jancsó Árpád*: A Bega, a Bácság elkényeztetett folyója; *Deák Csaba*: A Gyulavidéki HÉV története; *Fazekas Lóránd*: Egy háborús katonasors emlékei.

Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából. Írta: *Csiki Zoltán*, *Horváth István*, *Ozsvát Pál*, *Vécsei András*. Corvin Kiadó. Déva 2006. 605 old.

Rechnitzer János (szerk. és összeáll.): A Duna a magyar területfejlesztésben. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs 2009. 59 old.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2009. 4. 24 old. – A tartalomról: *Tóth Péter*: Jászfényszaru mezővárosi kiváltsága; *Goda Zoltán*: Szőlőskertek védőszerzetei Jászberény határában; *Besenyi Vendel*: Magyarország 1956-os embervesztéseinek jászági adatai; *Surák János*: A jászberényi Surák család különös sorsa a XX. szd.-ban ... II.; *Kiss Erika*: Jászok ünnepe Alattyánon – a kunok követnek bennünket; *Uforné Sárközi Ágnes*: Emlékeim sub-lótjából – jász őscim az adózás és egy kis történelem; *Farkas Ferenc*: Jászberény első „professzor emeritus-a” (dr. Szabados Lajos); *dr. Fűvessy Anikó*: Ifjú Nagy Mihály ismeretlen butykosorsója; *Németh Zsófia*: Újjáéledő hagyományaink – Jánoska cserzés a Jászságban; *Durbints sógor*: Honismereti hírek; *Simai János*: Szabálytalan gondolatok a Hármaskerületi Aratóversenyek öt évéről; *Mizsei Tibor*: Egy kert, amelynek egyedi hangulata van; *Bajári Károlyné*: Néphagyományok nyárelőn a szolnoki Nyitnikék óvodában.

Református Kalendárium a 2009. évre. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2009. 288 old. – A tartalomról: *Emődi András*: Kálvin Intitutiójának Váradon őrzött, a 16. században nyomtatott példányai; *Tökés László*: Kálvin és a kálvinizmus Romániában, illetve Erdélyben; **SZEMBEN A KOMMUNIZMUSSEL**: *Tökés László*: Az 1988-as falurombolás elleni tiltakozásra emlékeztek Aradon és Te-

mesváron; *Molnár János*: Következtetések; *dr. Anca Tibor*: Temesvár 1989 – A forradalmi év kronológiája; *Tőkés László*: Válasz egy körlevélre (1989. 09. 04.); *Gazda Árpád*: Tanúság; *Tőkés László*: Múltunk fogságában; *Fülöp János*: Újsemjéni templomszentelés; *Járosi Éva*: Száz éve született Radnóti Miklós; *Lengyel Dénes*: Az aradi tizenhárom vértanú; *Kupán Árpád*: Sulyok István, az építő és egyházszervező prédikátor; *Tőkéczi László*: Evangéliummal a társadalmi bomlás ellen; *Berkesi Sándor*: Kodály és a református egyházzene; *Fábián Tibor*: Csetri Elek történész vall önmagáról; *Szűcs Éva*: A népi gyógyászat.

A rendszerváltás pillanatai. 50 szemtanú – 50 történet – 50 fotó. Szerk.: *Lobenwein Norbert–Stark Tamás. Lobenwein Tamás* fotófelvételeivel. VOLT Produkció. Bp. 2009. 141 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Németh Péter*. Kiadja: Móricz Zsigmond Könyvtár. Nyiregyháza 2009. 2. 201–328. old. – A tartalomról: *Bene János*: Nyiregyháza az 1880-as években; *Tatai Zoltán*: Konzervgyár épült Nyiregyháza; *Sipos László*: Gondolatok a lönyai románkori és gótikus falképek ikonográfiájáról; *Marik Sándor*: Az irodalmi múlt is kínál újdonságokat – interjú a Széchenyi-díjjal kitüntetett Margócsy Istvánnal; *Miskolczi Ambrus*: Kazinczy Ferenc és Dessewffy József.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Németh Péter*. Kiadja: Móricz Zsigmond Könyvtár. Nyiregyháza 2009. 3. 327–476. old. – A tartalomról: *Kujbushé Mecssei Éva*: A privilegizált mezővárosi korszak; *Bene János*: A millenniumi büvöletében – Az „előre törekvő város”; *Jakab Attila*: Hőhérpallos a nyiregyházi Jósza András Múzeumban; *Babosi László*: Ratkó József életrajza II.; *Halász Péter*: Száz esztendeje született Morvay Péter, az Ecsedi-láp kutatója; *Morvay Péter*: Az Ecsedi láp; *Marik Sándor*: A madarak tudósa – Beszélgetés Szép Tiborral, megyénk új akadémiai doktorával; *Tóth Sándor*: Munkácsy Nyiregyháza; *Bordé Katalin*: A Nyiregyházi Rotary Club története; *Tatai Zoltán*: A pótyós labdától a pneumatikáig – Személyes emlékek a megye iparosításának múltjából 4.; *Sipos Ferenc*: A forráskiadást tekintette élete legfőbb szakmai céljának – Végső búcsú Bánkúti Imre történész-muzeológustól.

Szalai Rózsa Katalin – Szalay Katalin: Cifra pacó metelő...: sopronkövesdi anekdotagyűjtemény régi fotókkal. Kövirózsa Kulturális Egyesület. Sopronkövesd 2009. 70 old.

Szalókai Füzetek. A KMSZ szalókai alapszervezetének falunapi kiadványa. 2008. 10. sz. 32 old. – A tartalomról: *Orosz Kálmán*: Előzős helyett; *Biró Sándor*: Falunk fejlődése 2006 márciusától napjainkig; *Orosz Kálmán*: Falugyűlés Szalókán; *Orosz Kálmán*: Ballagás után, falunap előtt; *Nagyné Fekete Zsuzsanna – Banga Melánia*: Nyitnikék – Tíz muzsikussal egy jurtában; *Biró Sándor*: Magyar Polgármesterek Világtalálkozója; *Orosz Kálmán*: Tanévkezdés előtt, a Győri Tábortól; *Orosz Kálmán*: Tavasz zsongás után; *Orosz Kálmán*: A Mada-

rak és Fák Napja kapcsán; *Badó Zsolt*: A háromnevű falu; *Badó Zsolt*: Háromcimerű falu; *Kovács Géza*: Dudva és ananász.

Szarvasi Krónika. Fel. szerk.: *dr. Kutas Ferenc*. Kiadja a Szarvasi Krónika Alapítvány Kuratóriuma. 2009. 23. sz. 168 old. – A tartalomról: *Tatai László*: Hűz éve jelent meg az első Szarvasi Krónika; *Szászné Medvegy Veronika*: A szarvasi Tessedik Táncgyűttes, a nyitott táncműhely; *dr. Kutas Ferenc*: Dr. Németh Sándorné Irina Vlagyimirovna emlékei; *dr. Hanyecz Katalin – Tóth Tamás*: A szarvasi Erzsébet-liget története, kultúrtörténeti és botanikai értékei I.; *dr. Kutas Ferenc – Rágyanszky István – Tóthné Lipták Erzsébet*: A 200 éves szarvasi gimnázium önállóságának utolsó évei; *Árvai Pál*: Európai Mesterségekért Alapítvány Tessedik Sámuel Szakmunkásképző Iskolája (1992–2009); *Deme Zoltán*: A Szarvas-újtemplomi Evangélikus Egyházközség általános iskolájának története; *dr. Timár Jánosné*: A nagykönyvtár kincsei 4.; *dr. Sebeshy István*: Keresztnevéadási szokások Szarvason 3. (1976–1996); *Korim János*: Örménykút és Kardos földrajzi nevei 6.; *K. Szarka Judit*: Summáélet 1939–1945: Gyekiczki János és Hruska Jánosné Szujó Veronika emlékei; *Vársányi Gyula*: Forog a korong.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 9. 194. old. – A tartalomról: *Merényi Hajnalka*: Benedek Elek és a Cimbora; *Sas Péter*: Székely fogadalom Benedek Elek emlékére; *Marton József*: A gyulafehérvári főegyház-megye ezer éve; *Sarnyai Csaba Máté*: Az erdélyi katolikusok „Kiáltó Szava” a pápához, 1921 (A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása); *Marton József – Kuszálk Péter*: Márton Áron egyik híres szentbeszéde; *Gazda József*: Ingázók, életkeresők (A Székelyföld történetéből).

Sziklai Zoltán (szerk.): A balatonfüredi református elemi iskola évtizedei. Balatonfüred 2009.

Szilvássy László: Válogatott helytörténeti írások Szarvas város közéleti lapjaiból 1994–2007. Magánkiadás. Szarvas 2008. 366 old.

Szín – közösségi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata. Főszerk.: *Mátyus Alíz*. Bp. 2009. 3. 108 old. – A tartalomról: *Balcsók István*: A szolnoki agóra a társadalomnéprajz szempontjából; *Szarvák Tibor*: Agóra a közösségek szemével; *Borosán Livia – Hornyák Zoltán*: A 7. évfolyamos tanulók szociális kompetenciájának vizsgálata Bács-Kiskun megyében; *Gergye Veronika*: Szociolingvisztikai mikrokatatás a jánosházi Bathyány Lajos Általános Iskolában; *Péterfi Ferenc*: A közbizalom és a részvétel helyzete Magyarországon 2008 őszén; *Ilyés Gyula*: Bölesökutatók; *Wutka Tamás*: Granasztói Pál építész író; *Ferenczi László*: Joó Tiborról; *Borbáth Erika*: Emlékezés az ÚTRA, mely vezet a Múltban, Jelenben és Jövőben: Körösi Csoma Sándor Napok megnyitójára; *Halász Péter*: Nem egy emberre szabott feladatot tüzött maga elé – Körösi Csoma Sándor Napok 2009;

Borbás György: Zala György Emlékév, 2008; Bakos István: Nagy Gáspár szellemi öröksége vasváron.

Talpalló Piroska: Túrkevei képes ki kicsoda. Szerzői K. Túrkeve 2007. 351 old.

Tiponuj Tibor: A Belényesi-medence turistakalauza. Erdélyi Kárpát Egyesület 91. Nagyvárad-Bihar 2009. 94 old.

Turán. A magyar eredetkutatással foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2008. 1. sz. 188 old. – A tartalomról: *Esztergály Előd:* Szerkesztőbizottsági gondolatok; *Magyar Gábor:* A jövő margójára; *Tóth Imre:* Őseink hagyatéka; *Kállai Géza:* „Új hold! Új király!” – a Metón-ciklus és az Árpád-kori trónviszályok; *Palkó Attila:* A civilizáció hajnala – leletek a Kolozsvár mellett Bács-torokban a Kr. e. 6. évezredből; *Z. Tóth Csaba:* Újra a Kaukázus-vidék „madzsar” neveiről; *Tóth Sándor:* Az ivádi „táltos” sziklák; *Bátonyi Pál:* A magyarok letelepedése a Kárpát-medencében; Szükségidőben – dr. Papp Lajos szívsebész-professzorral beszélget *Z. Tóth Csaba;* *Bárdi László:* Eltávozott közülünk [Marcell Péter], a jelenkor egyik legnagyobb Körösi Csoma-kutatója; *Szalmási Pál:* Movszesz Kalankatvaci, a kaukázusi hunok vallási kultuszáról; *Frigyesy Ágnes:* Tormay Cecile élete és művei.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2009. 1. 32 old. – *Szöllősy Annamária:* Az istállótól az üvegpalotáig – Chinoin a sajtóban; *Lányi György:* A szintetikus magyar gyógyszergyártás – A Chinoin rövid története; *Krizsán Sándor:* Újpest dunai átkelőhajózása – A megyeri rév története, 2.; *Rojkó Annamária:* Epizódok Ascher Lipót életéből 4.; a laboratóriumok; *Hirmann László:* Az 1919-es kommun Újpesten; *Iványi János – Iványiné Konrád Gizella:* Adalékok a kertvárosi Szent István plébániatemplom építéséhez; *dr. Hencsel Pál:* Akinek a tanítványai három ország bajnoki és csúcstartói voltak; *Barta Flóra:* Több, mint kocsmadal – Vas István: Szomjúság verséről; *dr. Kriska György:* Támad a láthatatlan ellenség; *Hirmann László:* Szerényi József; *Szöllősy Annamária:* Férjem [Dr. Czeti István] első leányunk miatt lett gyermekorvos;

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2009. 2. 32 old. – *Krizsán Sándor:* In memoriam Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda; *Simongáti Rózsa és Simongáti Győző:* Festékgyárak Újpesten; *dr. Szerényi Antalné:* Képek a régi Újpest életéből; *Gábel Tibor:* Palota – Újpest vasútállomás forgalmáról; *Iványiné Konrád Gizella:* A

Tanoda téri iskolá(k) és tervezőjük (145 éve született Baumgarten Sándor); *Rojkó Annamária:* Epizódok Aschner Lipót életéből 5.; Az Apostol utcai villa; *Gaal Károlyné:* Rekviem egy iskoláért; *dr. Kriska György:* Parasztudvar Káposztásmegyeren; *Hirmann László:* Erkel Gyula; *Szöllősy Annamária:* A megpróbáltatások mellett sok szerencsem volt az életben.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés, Szombathely. 2009. 4. 385–512. old. – A tartalomról: *Székely Kálmán:* Nyomasztó évek, pislákoló remények – családközponú korrajz (1943–1954) korabeli levelek alapján II.; *Kapiller Ferenc:* „A magyarok szenvedő Krisztusa” – Herényi József beszél; Gyermek- és ifjúkor Vas megyében: Gereben Ferencel beszélget *Göbl Gabriella;* *Ács Pál:* Tóth István szobrászművész és Foerk Ernő építőművész munkásságáról; *Biró Friderika:* A pávás szövegcsék.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábel Tibor*. Bp. 2009. 3. sz. 16 old. – A tartalomról: *Gavlik István:* Az országház és tervezője; *Gábel Tibor:* A vízjelek világa; Görög Örökség – Görög Ortodox diaszpóra Magyarországon; *T. J.:* Hazáért-Szabadságért: Tűrafűzet a '48-as emlékhelyekről; *S. Cs:* Fiume magyar emlékezete; *Vézy László:* A Gresham-palota és tervezői; *Bóta Piroska:* Az Alsórákosi Közművelődési Egyesület; *Tóth József:* Budavár visszavételéről a budai temetőig; *Vörös Emese:* Zuglói Helytörténeti Műhely; *GT:* Kiállítás a városvédőknél – Zsinagóga a Rumbach utcában; *Máté András:* Járkálj csak halálra ítél! – Száz éve született Radnóti Miklós; *Fodor István Ferenc:* A falusi kovácsműhelytől a Váci utcáig – Gubicz András feltalálóra és jótékonyági tetteire emlékezve; *R. P.:* Borozó Budapest; *Róbert Péter:* Vajdahunyadvár kivitelezője – A Neuschloss-cég; *V. L.:* Klebelsberg Kuno szobrot avattak Pesthidegkúton.

Velencei Katalin: A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa. OSzK – Püspöki Könyvtár. Bp. – Székesfehérvár 2008. 582 old.

Wix Györgyné: Régi Magyarországi Szerzők I. A kezdetektől 1700-ig. Szerk. és befjezte: *P. Vásárhelyi Judit*. OSzK Bp. 2008. 1036 old.

Z. Karkovány Judit: Fejezetek a balatonfüredi zsidók történetéből. *A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 43.* Balatonfüred 2008.

Zsoldos Ildikó: Pártok és választások Szabolcsban (1905–1906). Nyiregyháza 2008. 270 old.

Honismereti évfordulónaptár, 2010.

Adattárunkban az egyes évfordulók a hónapok és napok sorrendjében s azon belül időrendben találhatók az alábbiak szerint: nap, születés (x) vagy halálozás (†) egyezményes jele, év. A csak évhez köthető események összeállításunk élén, a napra nem datálhatóak az adott hónap elején olvashatóak.

- x 1510. Martonfalvai Imre (Martonfalva) udvarbíró, magyar nyelvű emlékirat szerzője (Pápa, 1591 kör.)
1510. Ráskai Lea domonkos apáca lemásolta és részben átírta a magyarra fordított „Margit-legendá”-t
- x 1560. Báthori Erzsébet (Nyírbátor) főnemes, a „csejtei rém” († Csejte, 1614. augusztus 21.)
- x 1585. Károlyi Zsuzsanna (?) Bethlen Gábor fejedelem felesége, a „Nap árnyéka” († Kolozsvár, 1622. május 13.)
- x 1610. Barsay Ákos (Hunyad vármegye) erdélyi fejedelem(1658/60) († Kozmatelke, 1661. július 3.)
- x 1610. Széchy Mária (?) főnemes, a „Murányi Vénusz” († Kőszeg, 1679. július 18.)
- † 1660. Tolnai Dali János (Tarcal) pedagógus, ref. lelkész (x Nagyvárad, 1606)
- x 1760. Angyal Bandi (Sajószentpéter) legrégebből ismert m.betyár († ?, 1806. november ?)
- x 1785. Moga János (Gázlós) honvéd altábornagy (1848/49) († Szászkered, 1861. november 10.)
- x 1835. Frigyesi Gusztáv (?) olaszországi m.légió alezredese († Milánó [Olaszország] 1878. február 7.)
- x 1835. Róka János (Pest) táncművész († Bp., 1884. március 20.)
- x 1860. Prielle Kornélia (Huszt) operaénekes, színész († Bp., 1923. február 15.)

JANUÁR

- † 1785. Mihált István (Sinkfalva) hitszónok, jezsuita szerzetes, kat.plébános, költő, misszionárius, műfordító (x Retteg, 1726. december 25.)
2. † 1960. Tamás Henrik (Bp.) műgyűjtő, műkereskedő (x Lang-Enzersdorf [Ausztria], 1879. február 28.)
3. † 1710. Ocskay László (Érsekújvár) kuruc brigádéros (x Ocskó, 1680 kör.)
3. x 1885. Lesznai Anna (Bp.) festőművész, grafikus, iparművész, író, képzőművész, költő († New York, 1966. október 2.)
4. x 1860. Kenézy Gyula (Hajdúszoboszló) szülésznőgyógyász, egy.tanár († Debrecen, 1931. november 26.)

6. † 1985. Hársfalvi Péter (Nyíregyháza) történész, főisk.tanár, tört.tud.kand. (x Ófehértó, 1928. szeptember 26.)
8. x 1860. Iszer Károly (Bp.) labdarúgó, sportvezető, újságíró, első m.labdarúgócsapat megalakítója († Bp., 1929. október 28.)
9. x 1885. Fekete Sándor (Nagyvárad) orvostörténész, szülész-nőgyógyász, c.egy.tanár, orvostud.dokt. († Bp., 1972. szeptember 15.)
9. † 1985. Dala József István (Bp.) etnográfus, festőművész, grafikus (x Sárvár, 1901. november 9.)
10. † 1785. Weiss Ferenc (Buda) csillagász, jezsuita szerzetes, matematikus, egy.tanár (x Nagyszombat, 1717. március 16.)
10. † 1810. Nagy Sámuel (Komárom) filozófus, műfordító, orvos (x Komárom, 1766)
10. † 1935. Putnoky Miklós (Lugos) klasszika-filológus, műfordító, nyelvész, szótárszerkesztő (x Bukarest, 1852. szeptember 4.)
11. † 1885. Kruesz János Krizosztom (Pannonhalma) bencés szerzetes, pannonhalmi főapát (1865/85), MTA t.tagja (x Volgyfalva, 1819. január 21.)
12. † 1960. Czencz János (Szekszárd) festőművész (x Ostffyasszonyfa, 1885. szeptember 2.)
13. † 1860. Komlóssy Ferenc Dániel (Pest) műfordító, színész, színigazgató (x Pest, 1797)
13. † 1860. Splény Lajos (Konstantinápoly) c. honvéd ezredes(1848/49), diplomata (x Pest, 1817. szeptember 27.)
14. † 1685. Szelepcsényi György (Litovica [Morvaország]) esztergomi érsek-főkancellár-hercegprímás (1666/85), kalocsai érsek(1657/66), nádor(1670/81) (x Szelepcsény, 1595)
14. x 1885. Dénes Zsófia (Bp.) író, szerkesztő, újságíró († Bp., 1987. január 21.)
16. † 1835. Horváth János (Pozsony) kat.püspök, költő, MTA t.tagja (x Csicsó, 1769. november 4.)
16. † 1960. Ferdinandy Gyula (Szikszó) jogász, országgyűlési képviselő, egy. magántanár, igazs. min. (1920. 03. 15. – 07. 19.), belügymin. (1920/21) (x Kassa, 1873. június 1.)
20. x 1810. Király József Pál (Nyíregyháza) ev.lelkész, író, költő, pedagógus († Kismarton, 1887. április 26.)
20. † 1835. Horváth József Elek (Kaposvár) író, jogász, költő, pedagógus, MTA lev.tagja (x Szombathely, 1784. február 13.)
21. † 1885. Iluszár Adolf (Bp.) szobrász (x Szentjakabfalva, 1842. június 8.)
23. x 1885. Fülep Lajos (Bp.) filozófus, író, művészettörténész, ref.lelkész, egy.tanár, MTA lev.tagja († Bp., 1970. október 7.)

23. † 1935. Treitz Péter (Bp.) geológus, mezőgazdász (x Kiszállás, 1866. november 16.)
24. x 1885. Thuróczy Gyula (Hídvég) rendező, színész († Debrecen, 1959. február 28.)
27. † 1860. Bolyai János (Marosvásárhely) hadmérnök, matematikus, az abszolút geometria megalkotója (x Kolozsvár, 1802. december 15.)
27. † 1935. Zimmermann Ferenc József (Linz [Ausztria]) levéltáros, történész (x Nagyszében, 1850. szeptember 9.)
28. † 1910. Zechmeister Károly (Bp.) ügyvéd, Győr polgármestere (1887–1906) (x Győr, 1852. május 21.)
30. x 1785. Méhes Sámuel (Kolozsvár) író, országgyűlési képviselő, pedagógus, szerkesztő, újságíró, MTA lev.tagja († Kolozsvár, 1852. március 29.)
30. x 1885. Hosszú Gyula (Nagynyulás) görögkat.püspök († Bukarest, 1970. május 21.)
30. † 1885. Rác Pali (Bp.) cigányprimás (x Nagyéc, 1815)
31. x 1885. Bajza József (Fugyivásárhely) irodalomtörténész, könyvtáros, nyelvész, történész, egy.tanár, MTA lev.tagja († Bp., 1938. január 8.)

FEBRUÁR

1. x 1735. Alvinczi József (Alvinc) tábornagy († Buda, 1810. november 25.)
2. † 1960. Huszka Jenő (Bp.) hegedűművész, jogász, zeneszerző (x Szeged, 1875. április 24.)
3. x 1910. Elek Tibor (Eger) filozófus, matematikus, egy. tanár, filoz.tud.kand., fiz.tud.dokt. († Bp., 1972. június 14.)
5. † 1810. Rát Mátyás (Győr) ev.lelkész, az első m.nyelvű újság (M.Hirmondó) szerkesztője (x Győr, 1749. április 13.)
5. x 1860. Kner Izidor (Gyoma) könyvkiadó, könyvkötő, nyomdász († Gyoma, 1935. augusztus 19.)
7. † 1985. Takács Lajos (Bp.) etnográfus, törttud.dokt. (x Várong, 1921. november 10.)
8. x 1885. Buza László (Sárospatak) nemzetközi jogász, egy.tanár, MTA r.tagja († Bp., 1969. október 18.)
8. † 1985. Terebessy Károly (Pozsony) pszichológus, szerkesztő (x Pozsony, 1910. május 8.)
9. † 1760. Borosnyai Lukács János (Marosvásárhely) ref.püspök (x Feldoboly, 1694 nyara)
9. † 1960. Dohnányi Ernő (New York) karmester, zeneszerző, zongoraművész, egy.tanár (x Pozsony, 1877. július 27.)
10. x 1810. Barabás Miklós (Kézdímarikosfalva) festőművész, grafikus, MTA lev.tagja († Bp., 1898. február 12.)
10. † 1860. Nagy Károly (Kisgézseny) jegyző, igazs. min. vez.(1849. 01. 03.–05. 01.) (x Pelsőc, 1802. május 4.)
10. † 1885. Klimkovics Béla (Kassa) festőművész (x Kassa, 1833. március 24.)
12. x 1910. Erdy László (Szeged) vegyészmérnök, egy. tanár, kémiai tud.dokt., MTA r.tagja († Bp., 1970. február 21.)
13. † 1960. Halápy János (Bp.) festőművész, grafikus (x Pórszombat, 1893. február 4.)
13. † 1985. Kovács Sztrikó Zoltán (Újvidék) fizikus, grafikus, író, karikaturista, egy. tanár (x Szabadka, 1912. április 19.)
14. x 1610. Batthyány Ádám (Németújvár) főnemes, generális, mecénás, naplóíró († Németújvár, 1659. március 15.)
14. † 1960. Makk József (Szeged) festőművész (x Nagykikinda, 1911. február 16.)
15. x 1885. Rapacs Raymund (Nagyenyed) biológus, botanikus, MTA lev.tagja († Bp., 1954. március 19.)
15. † 1935. Falk Zsigmond (Bp.) író, nyomdász, szerkesztő, utazó, zenekritikus (x Pest, 1870. március 30.)
15. † 1960. Döry Ferenc (Zomba) levéltáros, történész (x Szekszárd, 1875. november 26.)
17. x 1835. Vavrik Béla (Eger) jogász, Kúria másodeln. (1910/17) († Bp., 1917. november 17.)
17. x 1910. Hámori Dezső (Balassagyarmat) állatorvos, egy.tanár, állatorvostud.dokt. († Budapest, 1982. december 12.)
18. x 1885. Fémek Beck Vilmos (Bp.) éremművész, grafikus, iparművész, szobrász († Bp., 1918. december 16.)
19. x 1785. Szemere Pál (Pécel) esztéta, író, költő, kritikus, szerkesztő, MTA r.tagja († Pécel, 1861. március 14.)
19. † 1985. Ági János (München) illusztrátor, író, karikaturista, újságíró (x Városlőd, 1910. január 21.)
20. x 1910. Földeák János (Bp.) író, költő, szerkesztő († Bp., 1997. október 19.)
20. x 1935. Árvai Ferenc (Kalocsa) festőművész, szobrász († Esztergom, 2004. október 17.)
21. † 1960. Mogyoróssy Sándor (Gyula) szobrász (x Gyula, 1881. március 29.)
22. x 1535. Bornemisza Péter (Pest) ev.püspök, író, költő († Rárbok, 1584. június 24. előtt)
22. † 1985. Badár Erzsébet (Mezőtúr) fazekas (x Mezőtúr, 1889. július 29.)
23. x 1810. Barsi József (Jánosgyarmat) emlékiratíró, filozófus, publicista, statisztikus, MTA lev.tagja († Bp., 1893. február 18.)
23. x 1885. Bevilacqua-Borsody Béla (Miskolc) művelődéstörténész († Bp., 1963. március 12.)
23. x 1885. Komarnicki Gyula (Bp.) hegymászó († Bp., 1975. augusztus 27.)
24. 1835. A Várszínházban bemutatták a „Bánk bán”-t
24. x 1860. Czákó Adolf (Pest) hidép. mérnök, egy.tanár († Bp., 1942. január 28.)

24. x 1860. Révai Mór János (Eperjes) könyvkiadó, országgyűlési képviselő, szerkesztő († Bp., 1926. július 7.)
26. † 1835. Hofrichter József (Pest) építőmester (x Pest, 1779. december ?)
26. † 1935. Finácsy Ernő (Bp.) irodalomtörténész, neveléstörténész, egy.tanár, MTA ig. és r.tagja (x Buda, 1860. május 10.)
27. † 1885. Éber Nándor (Bp.) diplomata, ezredes, jogász, újságíró (x Buda, 1825)
27. † 1910. Hevesi Lajos (Bécs) filológus, humorista, író, kritikus, orvos, szerkesztő, újságíró (x Heves, 1843. december 20.)
27. † 1960. Asbóth Oszkár (Bp.) repülőmérnök, sportrepülő, a helikopter feltalálója (x Pankota, 1891. március 31.)
28. x 1860. Elbert Imre (Pest) zeneszerző, zongoraművész († Bp., 1897. augusztus 28.)
29. x 1860. Zsigmond Árpád (Pest) bányamérnök († Székesfehérvár, 1924. szeptember 30.)

MÁRCIUS

1. † 1785. Sajnovics János (Buda) csillagász, jezsuita szerzetes, matematikus, nyelvész, egy.tanár (x Tordas, 1733. május 12.)
1. x 1885. Pethő Sándor (Pásztori) szerkesztő, történész, újságíró († Balatonfüred, 1940. augusztus 25.)
1. x 1885. Vadász Elemér (Székesfehérvár) geológus, egy.tanár, MTA r.tagja († Bp., 1970. október 30.)
2. x 1785. Beke Ince Kristóf (Torony) író, kat.plébános, pedagógus, pszichológus († Veszprém, 1862. október 2.)
2. † 1860. Szenczy Imre József (Csorna) botanikus, klasszika-filológus, műfordító, premontrai szerzetes, MTA lev.tagja (x Szombathely, 1798. július 8.)
2. x 1885. Marót Károly (Arad) klasszika-filológus, egy.tanár, MTA r.tagja († Bp., 1963. október 27.)
3. x 1785. Nádasdy Paulai Ferenc (Bécs) kalocsai érsek (1845/51), MTA ig.tagja († Kalocsa, 1851. július 22.)
3. † 1985. Scheiber Sándor (Bp.) hebraista, irodalomtörténész, orientalista, rabbi, történész, egy.magántanár, nyelvtud.dokt. (x Bp., 1913. július 9.)
4. x 1885. Salamon Béla (Beregrákos) humorista, színész, színigazgató († Bp., 1965. június 15.)
5. † 1960. Asztalos István (Kolozsvár) író, szerkesztő, újságíró (x Mikeszása, 1909. augusztus 28.)
5. † 1985. Kanyó Zoltán (Szeged) germanista, irodalomtörténész, egy.docens, irod.tud.kand. (x Bp., 1940. február 22.)
6. † 1885. Grimm Rezső (Bp.) festőművész, grafikus (x Pest, 1832. december 13.)

6. † 1935. Weszely Ödön (Bp.) pedagógus, egy.tanár (x Pest, 1867. augusztus 23.)
7. † 1810. Fábian Julianna (Komárom) író, költő (x Komárom, 1766. január 13.)
7. x 1860. Györgyi Kálmán (Bp.) művészettörténész, szerkesztő († Bp., 1930. január 19.)
8. x 1860. Hollósy József (Máramarosziget) festőművész († Máramarosziget, 1900. január 24.)
8. † 1885. Bátori-Sulcz Bódog (Garamkövesd) emlékiratíró, honvéd ezredes (1848/49) (x Körömchánya, 1804. január 14.)
8. x 1885. Eszti Péter (Kisoroszi) bányamérnök, egy.tanár, műsz.tud.dokt. († Bp., 1965. április 21.)
9. † 1810. Horváth Mihály (Pozsony) író, jezsuita szerzetes, pedagógus, egy. tanár (x Horvátzsidány, 1728. szeptember 29.)
9. † 1860. Lányi Sámuel (Kékkő) festőművész, vízépítő mérnök (x Igló, 1792. április 15.)
9. x 1910. Horváth Tibor (Bp.) művészettörténész, orientalista, régész († Bp., 1972. március 31.)
10. x 1810. Fabó András (Losonc) egyháztörténész, ev.lelkész, irodalomtörténész, történész, MTA lev.tagja († Agárd, 1874. március 18.)
10. x 1860. Bontz József Ambrus (Bocfölde) bencés szerzetes, kanonok, pápai kamarás, történész († Veszprém, 1934. július 23.)
11. x 1785. Esterházy Pál Antal (Bécs) diplomata, nagybirtokos, MTA ig. tagja, kir. szem. kör. min. (1848. 04. 07.–09. 09.) († Regensburg [Németország], 1866. május 21.)
11. x 1910. Csáki-Maronyák József (Orosháza) festőművész, főisk.tanár († Bp., 2002. január 29.)
12. x 1810. Hunfalvy Pál (Nagyszalók) etnográfus, ev.lelkész, könyvtáros, nyelvész, országgyűlési képviselő, történész, MTA ig. és r.tagja († Bp., 1891. november 30.)
12. x 1860. Munkácsi Bernát (Nagyvárad) etnográfus, etnológus, nyelvész, MTA r.tagja († Bp., 1937. szeptember 21.)
16. x 1910. Gerevich Aladár (Jászberény) hétszeres olimp.bajnok, tízszeres világbajnok, hat-szoros Európa-bajnok kardvívó, párbajtőr-vívó, törvívó, edző, a legeredményesebb m.olimpikon († Bp., 1991. május 15.)
17. † 1960. Mattis-Teutsch János (Brassó) festőművész, grafikus, szobrász (x Brassó, 1884. augusztus 13.)
17. † 1985. Almásy Pál (Bp.) altábornagy, emlékiratíró, gépészmérnök (x Vác, 1902. július 8.)
18. x 1910. Gogolák Lajos (Pozsony) filozófus, jogász, publicista, szociológus, történész, újságíró, egy.tanár († Bécs, 1987. szeptember 22.)
18. † 1985. Molnár Károly (Sepsiszentgyörgy) karmester, zenepedagógus, zeneszerző (x Brassó, 1901. január 19.)

20. † 1935. Bitay Árpád (Nagybánya) festőművész (x Uzdszentpéter, 1900. május 8.)
21. † 1860. Pecz Henrik (Pest) festőművész, grafikus (x Pest, 1813)
22. x 1885. Nemes Ősz György (Temesvár) szobrász († Bp., 1958. december 3.)
23. † 1585. Palaeologus Jakab (Róma) antitrinitárius gondolkodó, domonkos szerzetes, teológus (x Chios [Görögország], 1520)
24. x 1860. Gaál Ferenc (Szkacsány) zeneszerző († Szabadka, 1906. december 11.)
26. 1860. Madách Imre befejezte „Az ember tragédiájá”-t
27. x 1885. Basch Lóránt (Bp.) irodalomtörténész, ügyvéd († Bp., 1966. március 30.)
27. x 1935. Klimits Lajos (Pozsony) dramaturg, író, könyvkiadó, műfordító, rendező († Pozsony, 1996. április 15.)
27. x 1935. Korga György (Bp.) festőművész († Kisorozsi, 2002. május 10.)
28. † 1860. Jósika Sámuel (Bécs) erdélyi főkancelár (1846/48), politikus (x Kolozsvár, 1805. július 7.)
29. x 1885. Kosztolányi Dezső (Szabadka) író, költő, kritikus, műfordító, újságíró († Bp., 1936. november 3.)
30. † 1935. Éber László (Budakeszi) műfordító, művészettörténész, régész, egy.magántanár, MTA lev.tagja (x Pest, 1871. május 28.)
31. † 1910. Pataki Imre (Kecskemét) festőművész, szobrász (x Magyaróvár, 1850. november 29.)
31. † 1985. Börcsök Vince (Szeged) etnográfus, muzeológus, pedagógus (x Kiskunhalas, 1925. január 8.)

ÁPRILIS

1. x 1810. Teleki Domokos (Marosvásárhely) költő, országgyűlési képviselő, politikus, publicista, történész, MTA ig., lev. és t.tagja (x Kolozsvár, 1876. május 1.)
1. x 1885. Bartucz Lajos (Szegvár) antropológus, egy.tanár, biol.tud.dokt. († Bp., 1966. június 4.)
2. † 1885. Forgách Antal (Gács) főispán, kancellár, nagybirtokos, országgyűlési képviselő (x Pozsony, 1819. április 16.)
2. 1985. A Budavári Palotában megnyílt az Országos Széchényi Könyvtár
3. x 1860. Karvaly Mór (Ungvár) festőművész, grafikus, illusztrátor († Merán, 1899. március 9.)
4. x 1710. Klimó György (Lopassó) kat.püspök, mecénás († Pécs, 1777. május 2.)
4. x 1735. Herzan Ferenc (Prága) bíboros, kat.püspök († Bécs, 1804. június 2.)
4. x 1785. Teleki Ferenc (Beszterce) költő, matematikus, MTA t.tagja († Paszmos, 1831. december 16.)
4. x 1885. Holub József (Alsókubin) jogtörténész, levéltáros, szerkesztő, történész, egy. tanár, MTA r. tagja († Pécs, 1962. március 28.)
5. † 1760. Klobusiczky Ferenc József (Pest) kalocsai érsek (1751/60) (x Eperjes, 1707. november 29.)
5. x 1860. Istvánffi Gyula (Kolozsvár) botanikus, mikológus, szőlész, egy.tanár, MTA r. tagja († Bp., 1930. augusztus 16.)
5. † 1985. Varjas Béla (Bp.) irodalomtörténész, könyvtáros, c.egy.tanár, irod.tud.dokt. (x Esztergom, 1911. január 11.)
6. x 1810. Csajághy Sándor (Bács) kat.püspök, költő, teológus († Temesvár, 1860. február 7.)
7. x 1760. Prónay Sándor (Acsa) jogász, kamarás, mecénás, történész, MTA ig.tagja († Pest, 1839. február 5.)
7. x 1810. Gasparich Mark Kilit (Drávaegyháza) c. nemzetőr őrnagy (1848/49), ferences, szerzetes, hítszónok, táborig. pap († Pozsony, 1853. szeptember 2.)
7. † 1935. Káplár Miklós (Hajdúböszörmény) festőművész (x Hajdúböszörmény, 1886. június 1.)
7. † 1985. Kerényi Grácia (Bp.) költő, műfordító, irod.tud.kand. (x Bp., 1925. szeptember 9.)
8. † 1735. II. Rákóczi Ferenc (Rodosto [Törökország]) erdélyi fejedelem (1704/11) (x Borsi, 1676. március 27.)
8. † 1860. Széchenyi István (Döbling [Ausztria]) mecénás, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, MTA alapítója, ig. és t. tagja, közl./közmunkaügyi min. (1848. 04. 07.–09. 04.) (x Bécs, 1791. szeptember 21.)
9. x 1860. Moller István (Mór) építészmérnök, egy.tanár, MTA lev.tagja († Bp., 1934. szeptember 30.)
9. † 1960. Jánoska Tivadar (Szeged) festőművész, grafikus, iparművész, pedagógus (x Pozsony, 1891. március 21.)
10. † 1935. Zelovich Kornél (Bp.) vasútépítő mérnök, egy.tanár, MTA r. tagja (x Dömös, 1869. március 11.)
11. x 1735. Báróczi Sándor (Ispánlaka) író, műfordító, testőr ezredes († Bécs, 1809. december 24.)
11. x 1810. Házmán Ferenc (Budaújlak) jegyző, országgyűlési képviselő, Buda polgármestere (1867/73) († Bp., 1894. április 7.)
12. 1885. Kolozsvárott megalakult az Erdély-részi Magyar Közművelődési Egylet (EMKE)
14. † 1885. Györy Vilmos (Bp.) ev. lelkész, festőművész, író, költő, műfordító, MTA lev.tagja (x Győr, 1838. január 7.)
14. x 1885. Majthényi György (Nagybecskerek) író, költő († Bp., 1942. november 23.)
15. x 1635. Csáky István (Szendrő) főispán, író, nagybirtokos, országbíró (1687/99) († Lőcse, 1699. december 4.)
15. 1910. Bánki Donát bejelentette szabadalmát a nyersolajmotorra

16. x 1885. Weiner Leó (Bp.) zeneszerző, főisk.tanár († Bp., 1960. szeptember 13.)
16. † 1960. Fekete Mihály (Kolozsvár) filmrendező, színész, színigazgató, az erdélyi filmművészet egyik úttörője (x Csongrád, 1884. december 31.)
18. † 1660. Lórántffy Zsuzsanna (Sárospatak) mecénás, nagybirtokos, I. Rákóczi György felesége (x Ónod, 1600. április 18.)
18. † 1985. Kovács Endre (Bp.) író, irodalomtörténész, kritikus, műfordító, történész, újságíró, törttud. dokt. (x Paks, 1911. május 19.)
19. x 1860. Korb Flóris Nándor (Kecskemét) építész-mérnök, egy.tanár († Bp., 1930. szeptember 16.)
19. x 1885. Gözön Gyula (Érsekújvár) színész († Bp., 1972. október 8.)
20. x 1885. Zombory-Moldován Béla (Munkács) festőművész, grafikus, illusztrátor († Balatonfüred, 1967. augusztus 20.)
21. † 1885. Nagy János (Szombathely) kanonok, nyelvész, táblabíró, teológus, MTA r. és t.tagja (x Szombathely, 1809. március 30.)
21. † 1985. Révész Ferenc (Bp.) irodalomtörténész, országgyűlési képviselő, Fővárosi Szabó Ervin Kvt.ig.(1956/79) (x Bp., 1912. december 9.)
23. x 1910. Salgó László (Bp.) országgyűlési képviselő, orsz. főrabbi.(1971/85) († Bp., 1985. július 24.)
24. x 1785. Bartal György (Füss) alispán, diplomata, jogtörténész, MTA ig. és t. tagja, kir. szem. kör. min. (1848. 10–11.) († Damázsekkarcsa, 1865. szeptember 20.)
25. x 1885. Löw Márton (Bp.) geológus, hidrogeológus, mineralógus († Bp., 1943. november 30.)
25. † 1985. Horusitzky Zoltán (Bp.) költő, zeneszerző, zongoraművész, főisk.tanár (x Pápa, 1903. július 18.)
26. † 1885. Vereby Soma (Bp.) hadbíró, jogász, könyvkiadó (x Miskolc, 1823 kör.)
27. 1735. A Szegedinác Péró vezette parasztfelkelés kitérőse
27. x 1885. Schandl József (Bakonybél) agrármérnök, állatorvos, egy.tanár, mezg.tud.dokt., MTA r.tagja († Bp., 1973. július 10.)
29. † 1810. Ladányi Mihály (Kolozsvár) író, minorita szerzetes (x Lemhény, 1731. november 30.)
29. † 1960. Freund Gyula (New York) immunológus (x Bp., 1890. június 24.)
30. x 1910. Andrásy Zoltán (Nagyszeben) festőművész, grafikus, képzőművész, főisk.tanár († Kolozsvár, 2006. január 1.)
30. † 1985. Török Sándor (Bp.) író, szerkesztő (x Homoróddaróc, 1904. február 25.)
1. † 1935. Gombocz Zoltán (Bp.) nyelvész, egy.tanár, MTA ig. és r.tagja (x Sopron, 1877. június 18.)
2. x 1785. Habsburg-Lotharingiai Károly (Modena [Olszország]) esztergomi érsek-főkancellár-herceggímás (1808/09) († Tata, 1809. november 2.)
2. x 1885. Halasy-Nagy József (Ercsi) filozófus, egy.tanár († Hajdúszoboszló, 1976. május 6.)
3. x 1885. Medgyaszay Vilma (Arad) színész († Bp., 1972. április 5.)
3. † 1960. Kriston Endre (Eger) kat.püspök (x Kemece, 1877. április 15.)
4. x 1910. Jöcsik Lajos (Érsekújvár) író, közgazdász, országgyűlési képviselő, publicista, szociológus, szövekt. államtitk. (1946/47) († Esztergom 1980. december 31.)
5. x 1860. Szép Rezső (Köszeg) botanikus, zoológus († Pozsony, 1918. április 3.)
5. x 1910. Elek Margit (Bp.) ötszörös világbajnok, háromszoros Európa-bajnok törvívó († Bp., 1986. február 4.)
6. 1635. Pázmány Péter megalapította a nagyszombati egyetemet
7. † 1860. Krajsir Károly (Morrisania [USA]) nyelvész, orvos, utazó, egy.tanár (x Szomolnok, 1804. január 28.)
8. x 1835. Székely Bertalan (Kolozsvár) festőművész, főisk.tanár († Mátyásföld, 1910. augusztus 21.)
8. x 1860. Báthori Ferenc (Balkány) etnográfus, nyelvész, utazó († Szászrégen, 1936. július 25.)
8. x 1910. Terebessy Károly (Pozsony) pszichológus, szerkesztő († Pozsony, 1985. február 8.)
9. x 1935. Bertha Bulcsu (Nagykanizsa) író, publicista, szerkesztő, újságíró († Bp., 1997. január 19.)
9. † 1960. Árvai Rezső (Bp.) rendező, színész, Föv. Nagycirkusz ig. (1945/49) (x Bp., 1891. május 21.)
10. x 1860. Fináczy Ernő (Buda) irodalomtörténész, neveléstörténész, egy. tanár, MTA ig. és r. tagja († Bp., 1935. február 26.)
10. x 1885. Huszár Aladár (Ipolybalog) főispán, politikus, Bp. főpolgármestere (1932/34), Orsz. Társ.bizt. Int.ig. (1934/44) († Dachau [Németország], 1945. február 5.)
11. x 1760. Pálóczi Horváth Ádám (Kömlöd) író, jogász, költő, mérnök, népdalgyűjtő, ügyvéd († Nagybjajom, 1820. január 28.)
11. x 1885. Rajnai Gábor (Arad) színész († Bp., 1961. július 10.)
11. † 1960. Mentés Mihály (Győr) kanonok, költő, szerkesztő (x Suttör, 1891. május 25.)
12. † 1910. Kupcsay János (Brassó) faszobrász, festőművész (x Berzevice, 1840. május 8.)
12. † 1935. Faragó Ödön (Bp.) belsőépítész, iparművész (x Zalaegerszeg, 1869. július 31.)

MÁJUS

1. x 1860. Baló József (Nagybacon) neveléstörténész, pedagógus († Bp., 1916. november 28.)

14. x 1860. Stróbl Zsófia (Krakkó) festőművész, grafikus († Bp., 1941. szeptember 17.)
15. x 1685. Slavkovsky Benedek (Úrvölgy) író, pedagógus, piarista szerzetes († Korpona, 1748. szeptember 11.)
15. † 1935. Kenedi Géza (Bp.) író, országgyűlési képviselő, publicista, szerkesztő, ügyvéd (x Padé, 1853. november 25.)
17. x 1885. Csanády László (Keszthely) bányamérnök († Bp., 1964. május 2.)
17. x 1935. Szépfalusi Istvánné (Bp.) műfordító († Bécs, 2004. január 24.)
18. x 1835. Gerlóczy Károly (Pest) jegyző, jogász, Bp. alpolgármestere (1873/97) († Bp., 1900. augusztus 25.)
18. † 1960. Szegedi Tasziló Antal (Pannonhalma) bencés szerzetes, egyháztörténész, főisk.tanár (x Nagykároly, 1888. június 4.)
19. x 1885. Basch Andor (Bp.) festőművész († Bp., 1944. június 23.)
19. † 1885. Rózsay József (Balatonfüred) gerontológus, orvos, orvostörténész, MTA lev.tagja, az első m. gerontológus (x Lakompak, 1815. március 15.)
20. x 1860. Bálint Benedek (Szentkatolna) fametsző, grafikus, illusztrátor, iparművész († Békéscsaba, 1920. szeptember 20.)
20. † 1960. Somogyi Sándor (Bp.) éremművész, festőművész, szobrász (x Gyulaháza, 1881. május 16.)
21. † 1935. Mattyasovszky Kasszián Kázmér (Bp.) bencés szerzetes, cserkészvezető, főisk.tanár (x Esztergom, 1879. december 6.)
22. † 1710. Széchényi Pál (Sopron) író, kalocsai érsek (1696–1710), pálos szerzetes (x Gyöngyös, 1645. június 28.)
22. x 1860. Kereszty István (Pest) bibliográfus, műfordító, sajtótörténész, zenekritikus, zeneszerző, zenetörténész († Bp., 1944. február 8.)
22. † 1985. Vaszary Gábor (Lugano [Svájc]) festőművész, grafikus, író, újságíró (x Bp., 1897. június 7.)
23. x 1910. Gáldi László (Miskolc) irodalomtörténész, lexikográfus, műfordító, nyelvész, szótárszerkesztő, egy.tanár, nyelvtud.dokt., MTA lev.tagja († Bp., 1974. február 4.)
24. x 1885. Márffy Ede (Bp.) jogász, egy. tanár († Bp., 1947. március 24.)
25. x 1885. Madzsar Józsefné (Nagykároly) gyógytestnevelő, koreográfus, mozdulatpedagógia mo-i meghonosítója († Bp., 1935. augusztus 24.)
26. x 1910. Egri László (Szekszárd) grafikus, karikatúrista, újságíró († Bp., 1974. október 24.)
26. † 1985. Fábiani Gyula (Gödöllő) biológus, egy.tanár, biol.tud.dokt. (x Sárvár, 1915. július 4.)
27. † 1835. Tumler Henrik (Veszprém) vízépítő mérnök (x Városlőd, 1748. szeptember 2.)
27. † 1985. Rados Kornél (Bp.) építészmérnök, egy.tanár, műsz.tud.dokt. (x Pozsonynádas, 1901. február 25.)
28. x 1735. Keresztury Ferenc (Sárospatak) orvos, egy.tanár († Moszkva, 1811. február 16.)
28. † 1910. Mikszáth Kálmán (Bp.) író, országgyűlési képviselő, szerkesztő, újságíró, az MTA lev. és t.tagja (x Szklabonya, 1847. január 16.)
29. x 1885. Ligeti Pál (Bp.) építészmérnök, festőművész, művészettörténész († Bp., 1941. június 23.)
29. † 1960. Mészöly Gedeon (Bp.) műfordító, nyelvész, egy.tanár, nyelvtud.dokt., MTA lev.tagja (x Tabajd, 1880. június 10.)
29. † 1985. Lipták Gábor (Balatonfüred) író, művelődéstörténész, újságíró (x Bp., 1912. június 30.)
30. † 1560. Telekessy Imre (Kassa) földbirtokos, várkapitány (x Felsődebrete, 1497)

JÚNIUS

1. 1485. Mátyás serege elfoglalta Bécsset
1. x 1910. Ámos György (Bp.) író, kritikus, rendőr ezredes, szerkesztő, újságíró († Bp., 1976. január 9.)
2. † 1710. Gyürky Pál (Kassa) kuruc generális (x Lonsón, 1651. július 21.)
3. † 1885. Bocsor István (Pápa) író, jogász, országgyűlési képviselő, pedagógus, történész (x Enying, 1807. október 18.)
3. x 1935. Czigány Lóránt György (Sátorlajújhely) diplomata, irodalomtörténész, könyvtáros, egy.tanár, irod.tud.dokt. († Bp., 2008. november 8.)
4. x 1860. Beöthy László (Hencida) főispán, országgyűlési képviselő, politikus, keresk. min. (1911/13) († Bp., 1943. október 28.)
5. † 1910. Greguss Imre (Bp.) festőművész (x Zayugréc, 1856. március 30.)
5. † 1935. Meier-Graefe Gyula (Vevey [Svájc]) művészettörténész (x Resicabánya, 1867. július 10.)
6. † 1860. Tüköry Lajos (Palermo [Olaszország]) katonatiszt, az olaszországi m.légió alezredese (x Körösladány, 1830. szeptember 9.)
7. † 1560. Stöckel Lénárt (Bártfa) író, pedagógus, prot. prédikátor (x Bártfa, 1510)
7. † 1660. II. Rákóczi György (Várad) erdélyi fejedelem (1642, 1648/57, 1658/59, 1659/60), mecénás (x Sárospatak, 1621. január 30.)
7. x 1810. Dreher Antal (Bécs) m.sörgyártás egyik úttörője († Schwechat [Ausztria], 1863. december 27.)
8. x 1835. Orczy Bódog (Tarnaörs) zeneszerző, Nemzeti Színház ig. (1870/73) († London, 1892. január 21.)
8. † 1885. Szabó József (Sopron) nyelvész, történész (x Gécse, 1789. október 2.)

8. † 1985. Zolnay László (Bp.) művészettörténész, régész, törttud.dokt. (x Bp., 1916. március 10.)
10. x 1885. Kaas Albert (Bp.) jegyző, jogász, közgazdász, országgyűlési képviselő, egy.tanár († Subiaco [Ausztrália], 1961. április 23.)
11. † 1710. Bogdány Godofréd (Kassa) festőművész (x Kassa, 1661)
11. x 1860. Szirmai Antal (Szabadka) festőművész († Kiskundorozsma, 1927. április 27.)
11. † 1935. Aczél Endre (Bp.) író, szerkesztő, újságíró (x Ungvár, 1865. március 13.)
12. x 1910. Blaskovics József (Imely) irodalomtörténész, műfordító, nyelvész, turkológus, egy.tanár, nyelvtud.kand. († Prága, 1991. január 17.)
13. x 1935. Bíró Imre (Kecskemét) kanonok, országgyűlési képviselő, Eln. Tanács tagja (1980/89) († Bp., 1994. augusztus 1.)
14. x 1810. Gálffy Sándor (Firtosmartonos) költő, népdalgyűjtő († Demeterfalva, 1871. február 3.)
15. † 1960. Rózsa Ignác (Bp.) író, pedagógus, történész (x Apáca, 1876. december 10.)
16. x 1885. Frey Imre (Zombor) numizmatikus († Zombor, 1954. október 15.)
17. x 1885. Mattyasovszky-Zsolnay László (Pécs) festőművész, keramikus († Bécs, 1935. július 18.)
18. † 1885. Gallik András (Kassa) emlékiratíró, honvéd százados (1848/49), orvos, az amerikai polgárháború őrnagya (x Berzete, 1815. november 28.)
18. x 1885. Rédey Tivadar (Bp.) irodalomtörténész, könyvtáros, kritikus, színháztörténész, MTA r.tagja († Bp., 1953. január 25.)
19. † 1985. Cseh Gusztáv (Kolozsvár) grafikus, illusztrátor (x Kolozsvár, 1934. július 13.)
20. x 1885. Jászai Juliska (Eger) színész († Bp., 1949. december 8.)
20. x 1935. Molnár Lajos Gusztáv (Szolnok) koreográfus, népitáncos († Bp., 2000. szeptember 10.)
21. † 1985. Mester Sándor (Bp.) építészmérnök, grafikus (x Szatmárnémeti, 1914. december 31.)
22. † 1660. Kisdí Benedek (Jászó) kat.püspök, mecénás (x Jászó, 1598 kör.)
22. 1735. Selmezbányán megnyílt a bányatisztképző, az első m.műszaki főiskola
22. x 1935. Ritoók János (Brassó) író, irodalomtörténész, költő, műfordító, szerkesztő († Kolozsvár, 1981. május 21.)
23. † 1810. Török Lajos (Nagykázmér) alkimista, politikus, Kazinczy Ferenc apósa (x ?, 1748. október 7.)
24. x 1885. Leidenfrost Gyula (Debrecen) hidrobiológus, oceanológus, egy.magántanár († Bp., 1967. augusztus 18.)
26. x 1835. Herman Ottó (Brezsnóbánya) etnográfus, ornitológus, országgyűlési képviselő, publicista († Bp., 1914. december 27.)
26. 1935. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének alakuló ülése az MTA heti ülésében
26. † 1960. Esterházy Mór (Bécs) nagybirtokos, országgyűlési képviselő, politikus, min. eln. (1917. 06. 15.–08. 20.), népjóléti/munkaügyi min. (1918. 01. 25.–05.08.) (x Pusztamajk, 1881. április 27.)
27. x 1885. Harmat Artúr (Nyitrabajna) karmester, zenepedagógus, zeneszerző († Bp., 1962. április 20.)
27. x 1910. Hadrovics László (Alsólendva) filológus, lexikográfus, nyelvész, szótárszerkesztő, egy.tanár, nyelvtud.dokt., MTA r.tagja († Bp., 1997. május 13.)
28. x 1885. Szentén György (Tapolca) jogász, országgyűlési képviselő, pedagógus († Bp., 1953. szeptember 17.)
28. x 1910. Csapláros István (Baja) irodalomtörténész, egy.tanár, irod.tud.dokt. († Varsó, 1994. június 30.)
29. x 1785. Balkay Pál (Tiszaörs) festőművész († Eger, 1846. június 13.)
29. x 1885. Lengyel Ernő (Temesvár) író, kritikus, publicista, újságíró († Bp., 1944. november 25.)
30. x 1860. Andrassy Gyula (Töketerebes) országgyűlési képviselő, politikus, publicista, MTA ig. és r. tagja, kir. szem. kör. min. (1894/95), belügymin. (1906/10), külügymin. (1918. 10. 24.–11. 02.) († Bp., 1929. június 11.)
30. † 1985. Berecz Dezső (Sopron) író, jogász, művelődéstörténész, színháztörténész (x Sopron, 1894. március 29.)

Weöres Sándor:

SZÓ

Aki a szót megragadja
sugarát is ragyogtatja
árnyékát is megmutatja.

Aki a szót elcsépli
fényét árnyát elkeveri
magasságát porba veri.

Népszava, 1982. dec. 24.



MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:.....

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:.....

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
aláírás

Budapest román megszállása, 1919.



Román katonák az Oktogonon



Vonuló román katonák a budapesti utcán

Székelyföldi borvíz kutak és -források

(Mirk László tanulmányához)



Hargitaliget Festőborvíz
(Lövete)



Mária borvíz
(Csíksomlyó)



Lobogó borvíz
(Kirulyfürdő)



Nyírfürdő vagy Lobogó
(Csíklázárfalva)



Lobogó
(Szentkeresztbánya)



Kerekegerfürdő
(Csíkcsofotfalva)